

**Ilmiy amaliy
jurnal
№ 6 (8)
2023**

**YANGI
O'ZBEKISTON
IQTISODIYOTI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

**FARG‘ONA DAVLAT UNIVERSITETI PROFESSOR-
O‘QITUVCHILARINING ILMIY MAQOLALARI
MAXSUS SON**

6

Farg‘ona davlat universiteti professor-o‘qituvchilari va tadqiqotchilarining
ilmiy maqolalari

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2023

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

UDK: 818.213

BBK: 84.61

B- 29

Butun kuch va salohiyatimizni yagona ulug‘ maqsadimiz – Yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaratamiz.

Yangi O‘zbekiston – bu, avvalo, yangi iqtisodiy munosabatlar, yangi iqtisodiy dunyoqarash demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Mirziyoyev

Все свои силы и потенциал мы направим на достижение нашей общей великой цели - построение нового Узбекистана. Новый Узбекистан – это, прежде всего, новые экономические отношения, новое экономическое мировоззрение.

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев

© Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti

© «*KLASSIC PRINT*» *nashriyoti*

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

“Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti” - ilmiy-uslubiy jurnal

Ilmiy-uslubiy jurnal 1.09.2022-yildan boshlab chiqa boshlagan, yiliga 6 marta chop etiladi.

Ta’sischi:

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Bosh muharrir

i.f.d., prof. A.Qodirov

Bosh muharrir o‘rinbosari

PhD, dots. X.X.Rejapov

Mas’ul kotib

PhD. K.A.Muxitdinova

Jamoatchilik kengashi:

Prof. I.U.Madjidov (rais), prof. Sh.Toshmatov, PhD E.Yodgorov, i.f.n., dots. A.T.Umarov, i.f.d., prof. A.Qodirov

Tahrir hay’ati:

Prof. Sh.O.Toshmatov, prof. A.Qodirov, prof. A.V.Vaxabov, prof. X.P.Abdulqosimov, prof. F.T.Egamberdiyev, prof. Q.Muftaydinov, prof. K.Ubaydullayev, prof. Q.K.Mambetjanov, i.f.d. Z.T. G‘oipnazarova, prof. I.Y.Umarov, prof. P.Z.Xashimov, i.f.d., prof. G.Sh.Xonkeldiyeva, i.f.d., dots. A.T.Mirzayev, PhD., dots. A.S.Asraqulov, dots. A.T.Umarov, i.f.d., dots. X.X.Rejapov, dots. B.B.Mullaboyev, dots. Z.Jumaqulov, dots. N.A.Artaqov, dots. K.A.Muxiddinova, i.f.d. B.B. Baxtiyorov, dots. D.I.Ro‘ziyeva, dots. A.Boboyev, dots. X.Baratov, dots. A.M.Tursunov, dots. O.O.Daminov, dots. J.O.Xakimov, dots. N.A.Kudratxodjayeva, dots. A.Ambartsumyan, dots. M.I.Saidkarimova, dots. N.Z. Umarova, PhD K. Jabborov, PhD., dots. A.A. Oripov, i.f.d., dots. G.D. Xalmatjonova, PhD., dots. A.N. Achilov, PhD N.Q.Jo‘rayeva, PhD K.Jabborov, PhD Sh. Abdullayeva.

Tahririyat manzili:

10095, Toshkent - 95, Universitet ko‘chasi, 4. tel: (+99899) 821-20-72

Журнал сайти: <https://journal.econuu.uz>

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administrasiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi tomonidan 17.07.2022-yilda № 4715-son bilan ro‘yxatga olingan.

Buyurtma: ISSN 978-9943-5256-3-4

Jurnal OAK ro‘yxatiga 2023 yil 1 iyuldan kiritilgan (OAK rayosat qarori 04.07.2023 yil № 340/3).

Jurnalda ma’lumotlar bosilganda dalillar ko‘rsatilishi shart. Jurnalda chop etilgan ma’lumot va keltirilgan dalilarning aniqligi uchun muallif javobgardir.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

“Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti” № 6. 2023

MUNDARIJA

Mirzayev A.T. Oziq-ovqat sanoati tarmog‘ida oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash mexanizmini takomillashtirish.....	7
Xonkeldiyeva G.SH. Kichik biznes korxonalarida innovatsion jarayonlarni rivojlantirish yo‘nalishlari.....	14
Adxamov M. Inson kapitali omilining iqtisodiy o‘lishga ta‘sirini ko‘p omilli modellar asosidagi tahlili.....	20
Tojiboyev Z.M. Atrof-muhitni ifloslantirishga savdo ruxsatnomalari tizimida subsidiyalardan foydalanish samaradorligi.....	24
Mirzakarimova M., Azimova L. Markaziy Osiyo mamlakatlarida moliyaviy sektorni rivojlantirish masalalari.....	29
To‘xtasinova D.R. To‘qimachilik sanoati korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish tizimini takomillashtirish.....	35
Khalmatjanova G.D. Regional clusters – features of the territorial organization of the economy.....	40
Olimova N.X. Ishlab chiqarish korxonalari tadbirkorlik faoliyatini boshqarish va ularning investitsion faolligini rivojlanishi.....	44
Asraqulov A.S. Turistik hududlarning barqaror rivojlanishi dignostikasida raqobatbardoshlikni baholashning ayrim jihatlari.....	51
Achilov A.N. Raqamli valyutalar va ulardan O‘zbekiston sharoitida foydalanish.....	60
Ergashev A.H. Investitsion muhit jozibadorligini oshirishda hududiy marketing strategiyalaridan foydalanishning uslubiy yo‘nalishlari.....	65
Xakimov D.R. Transmission mexanizm va inflatsiyani targetlash siyosati.....	70
Xolmatov B., Tillaboyev O. Jahonda islom moliyasi rivojlanishining zamonaviy jihatlari.....	77
Mirsodiqov A.T. Qurilish sohasi klasterlarida logistika jarayonlarini boshqarishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish.....	82
Yunusov A.R. Farg‘ona davlat universitetida ta‘lim sifatini zamonaviylashtirishni oshirish: Yevropa ittifoqi universitetlari bilan xalqaro loyihalar tajribasi misolida.....	88
Kurbonov D. Klaster tizimida mahsulot raqobatbardoshligini oshirish.....	95
Jo‘rayeva N.Q. Yog‘-moy korxonalari faoliyatini samarali boshqarishda xomashyo bilan ta‘minlashning xorijiy davlatlar tajribasi.....	99
Ismoilova S.Y. Mahalliy budjetlar mablag‘laridan samarali foydalanishning ilg‘or xorijiy tajribasi.....	104
Xaydarov X. Aholi bandligiga ta‘sir etuvchi omillar va ularning bandlik ko‘rsatkichlariga ta‘sirining nazariy jihatlari.....	109
Гофуров А.У. Соғломлаштириш туризми фаолиятида хизматлар сифатини бошқариш масалалари.....	116
Madaminov A.M. Andijon viloyati hududiy qishloq xo‘jaligi tarmog‘i rivojlanishini ko‘p omilli modellar asosida modellashtirish.....	121
Aminjonova V.M. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirishning mexanizmlari va manbalarini shakllantirish yo‘llari.....	127
Karimova G.I. Sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini oshirishda sanoat 4.0 ga o‘tishning ahamiyati.....	131

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Karimov Sh.X. Mamlakatimizda turizm marketingini rivojlantirishning zamonaviy shartlari.....	135
Mannopova M.S. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda meva-sabzavotchilik klasterlar faoliyati unumdorligini o‘rganishning muhim ko‘rsatkichlari.....	139
Qosimov M.I. Ishsizlik va uning darajasi.....	144
Nishonboyev D.E. Kichik biznes va tadbirkorlikning mamlakat eksport salohiyati va samaradorligiga ta’siri.....	148
Raximova K.N. Yashil xususiy biznes tashkil qilishda ipak qurtini jonlantirish va boqish samaradorlik ko‘rsatkichlari.....	154
Xonkeldiyeva K. O‘zbekistonda to‘qimachilik sanoati tarmog‘i rivojlanishining iqtisodiy holati tahlili.....	162
So‘fiev R.A. Qoraqalpog‘iston respublikasi sanoat tarmoqlari rivojlanishining asosiy tendensiyalari tahlili.....	168
Teshabayeva O.N. Turizm korxonalarini tashkil etishning raqobatbardoshligini o‘rganishning zaruriy mexanizmi.....	174
Yulchiyev A.O. Xizmatlar sohasida transport xizmatlarini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari va uni xizmat sifatiga tasiri.....	179
A‘zamova Z. Xodimlarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish.....	185
Zaylobitdinova H.X. Mamlakatimizda davlat oliy ta’lim muassasalari ta’lim xizmatlarini boshqarishning o‘ziga xos xususiyatlari.....	190
Turaxanov A.A. Turli mulkchilik shakllariga ega qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatining gorizontal tahlili.....	196
Абдурахимов Х.Р. Республикамизда экологик туризмни ривожлантиришнинг замонавий концепцияси ва ижтимоий-иқтисодий жиҳатлари.....	204
Rayimdjanova G.X. Agrosanoat klaster tizimi rivojida suv resurslarining o‘rni va ahamiyati.....	209
Юлдашева Г.А. Управление конкурентоспособностью предприятий розничной торговли.....	213
Safarova D.E. Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar raqamlashuvini statistik tadqiq etishning xorijiy tajribalari va ulardan foydalanish yo‘llari.....	219
Israilova M.V. Netnografiya - mahsulot boshqarishning zamonaviy usuli.....	226
Миножидинов А.А. Мева-сабзавотчилик корхоналари фаолиятини ривожлантиришда маркетинг стратегияларидан фойдаланиш.....	231
Nematova SH.E. Inson kapitalining rivojlanish darajasini baholashga uslubiy yondashuvlar.....	236
Abdullayeva SH.E. Farg‘ona viloyatida kichik biznes subyektlari faoliyatining tahlili.....	242
Turg‘unov M.M. Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatida zamonaviy boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish iqtibollari.....	246
Xazratqulov S.S. Hududlar barqaror rivojlanishida marketing muhiti va vositalarini tadbiq etish usullari.....	252
Abduraxmonov V.G‘. Rivojlangan mamlakatlarda chet el investitsiyalarini jalb qilishning o‘ziga xos xususiyatlari.....	258
Махмудов О.Х. Оила унинг таркиби, ижтимоий – иқтисодий функциялари....	264

**OZIQ-OVQAT SANOATI TARMOG‘IDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI
TA’MINLASH MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ПИЩЕВОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

**IMPROVING THE MECHANISM FOR ENSURING FOOD SAFETY IN THE
FOOD INDUSTRY SECTOR**

Mirzayev Abdullajon Topilovich

Farg‘ona davlat universiteti “Iqtisodiyot va servis”
kafedrası mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Annotatsiya

Ushbu maqolada oziq-ovqat sanoati korxonalarida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda boshqaruv mexanizmini takomillashtirish muhokama qilishga bag‘ishlangan. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining boshqaruv mexanizmini yanada optimallashtirish bo‘yicha qisqacha ma’lumotlar berilgan. Oziq-ovqat sanoati korxonalarida boshqaruv mexanizmini rivojlantirish, unga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish, ushbu sanoat tarmoqlag‘ini modernizatsiya qilish va oziq-ovqat ishlab chiqaruvchi korxonalarni qo‘llab-quvvatlash respublikada amalga oshirilayotgan asosiy vazifalardan biridir.

Kalit so‘zlar: Oziq-ovqat xavfsizligi, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, eksport, import, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda boshqaruv mexanizmi.

Данная статья посвящена обсуждению совершенствования механизма управления обеспечением безопасности пищевых продуктов на предприятиях пищевой промышленности. Даны краткие сведения о дальнейшей оптимизации механизма управления предприятиями пищевой промышленности. Разработка механизма управления на предприятиях пищевой промышленности, изучение факторов, влияющих на него, модернизация данной отрасли промышленности и поддержка предприятий пищевой промышленности являются одними из основных задач, реализуемых в республике.

Ключевые слова: безопасность пищевых продуктов, пищевая промышленность, экспорт, импорт, механизм управления в производстве пищевых продуктов.

This article is devoted to discussing the improvement of the management mechanism in ensuring food safety at enterprises of the food industry. Brief information on further optimization of the management mechanism of enterprises of the food industry is given. The development of the management mechanism in food industry enterprises, the study of the factors affecting it, the modernization of this industry sector and the support of food production enterprises is one of the main tasks carried out in the Republic.

Keywords: food safety, food processing, export, import, management mechanism in food production.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Har qanday davlat uchun oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalasi doimo dolzarb bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Aholini sifatli oziq-ovqat bilan ta'minlash fuqarolarning birlamchi ehtiyojlarini qondirishdir. So'nggi yillardagi mamlakatimizdagi tadbirkorlik uchun keng ko'lamli imtiyozlar berilishi natijasida jadal iqtisodiy rivojlanish va tadbirkorlik muhitining shakllanishi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga juda katta ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini boshqarishda 1997 yil 30 avgustda qabul qilingan “Oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligi to'g'risida”dagi qonun asosiy xujjat xisoblanadi. Shundan kelib chiqqan xolatda har bir ushbu soxadagi faoliyat va uni boshqarish qonun doirasida bo'lishligi talab etiladi. “Oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligiga doir normalar va qoidalar davlat organlari tomonidan qonunchilikda belgilangan tartibda tasdiqlanadi va ular oziq-ovqat mahsuloti muomalasi sohasida ish olib borayotgan yuridik hamda jismoniy shaxslar uchun majburiydir.”

Mamlakatimiz iqtisodiyoti va jamiyatining hozirgi rivojlanish bosqichining eng muhim muammolaridan biri oziq-ovqat xavfsizligi va aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'laqonli ta'minlashdir. Oziq-ovqat bozorini mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlar bilan to'ldirishning ob'ektiv zarurati oziq-ovqat sanoati korxonalarining samarali ishlashini nazarda tutadi, chunki oxir-oqibat nafaqat aholining turmush darajasi, balki umuman iqtisodiyotning rivojlanishiga ham bog'liq. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi, ularning sifati va narxi. Shunga ko'ra, oziq-ovqat sanoati korxonalarini yetuk bozor munosabatlari sharoitida va ichki oziq-ovqat bozorida raqobatning kuchayishi sharoitida, nafaqat an'anaviy resurslardan, balki, birinchi navbatda, texnologik va tashkiliy asosda foydalanishga asoslangan yangi yondashuv zarur. Bu vazifa nazariy va amaliy xarakterdagi bir qator yangi muammolarni hal qilishni talab qiladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda oziq-ovqat sanoati faoliyatini rivojlanishi va uni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Amalga oshirilayotgan tadqiqot doirasida oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini boshqarish bo'yicha mahalliy olimlarimizdan N.M. Ziyavitdinovanning tadqiqotlarida oziq-ovqat sanoati korxonalarida bozor strategiyasini shakllantirishda, ularni rivojlantirish yo'nalishlarini ishlab chiqish va tarmoq boshqaruvining tashkiliy tuzilishi takomillashtirilgan [1].

I.Yu.Umarovning tadqiqotlarida esa oziq-ovqat sanoati korxonalarida iqtisodiy salohiyatini baholash bo'yicha uslubiy yondashuvlar ishlab chiqilgan hamda tadqiq qilingan. Hududlarda oziq-ovqat sanoati korxonalarining moliyaviy iqtisodiy salohiyati amaliy jihatdan baholangan [2].

Xorijiy tadqiqotchi olimlardan Bitner X., Drucker P.F., McKean D., Mann D., Sfaim R., Stevenson V.J., Tompson AA, Vebster F. va boshqalar. sanoat sohasini, jumladan oziq-ovqat sanoati faoliyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga hamda soha faoliyatini vertikal va gorizontal klasterli yondashuv asosida rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan [3].

Fikrimizcha, oziq-ovqat sanoati korxonalarining raqobatbardoshligi va risklarni boshqarish jarayoniga omillar ta'sirini baholash, oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatiga mavsumiylik omili ta'sirini baholash va oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari soha faoliyatining rivojlanish davrini qisqartiradi hamda iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari ortadi.

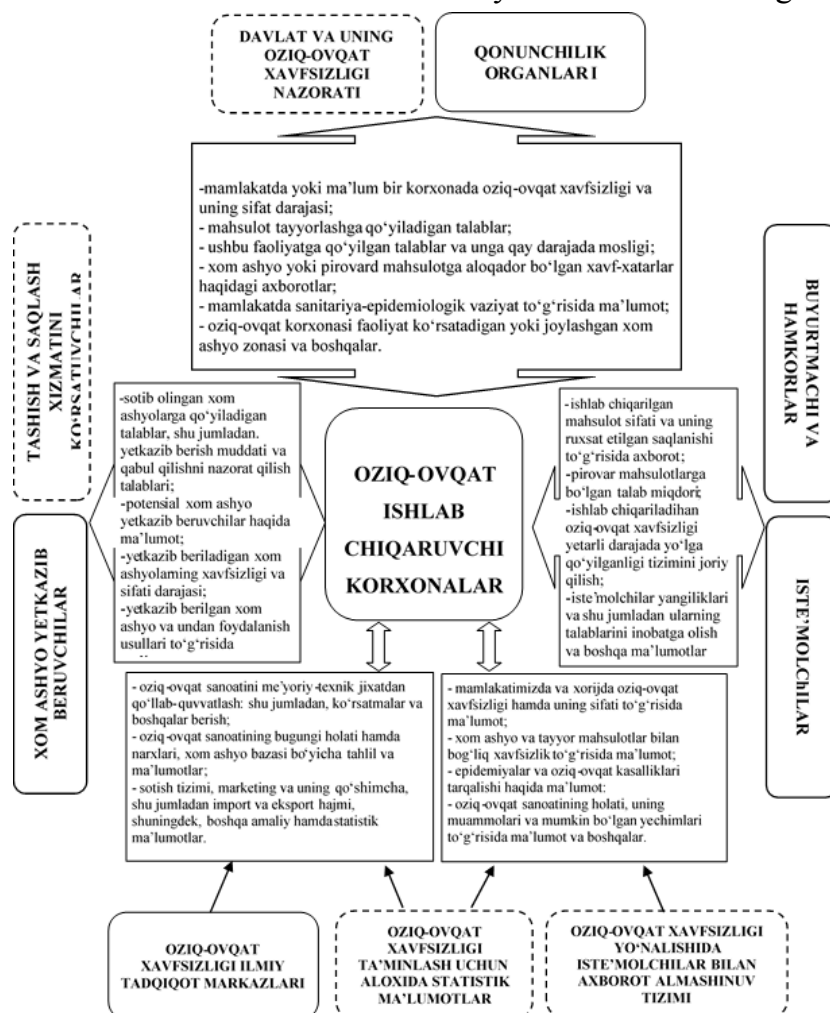
Mamlakatimizda oziq-ovqat sanoatida faoliyat yuritayotgan korxonalar soni va ular tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulot hajmi kundan kunga ortib bormoqda.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Ushbu tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, 2012-2022-yillar davomida YaIM miqdoriga mutanosib ravishda oziq-ovqat mahsulotlarining ulushi ortib borgan. Sanoat ishlab chiqarish tizimida oziq-ovqat mahsulotlarining ulushi 2012-yilga nisbatan 2022-yilda 7 barobarga ortgan. Oziq-ovqat sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan faol korxonalar soni 2012-yil 6 574,0 tadan 2021-yilga kelib 22 154,0 taga yetganini ko‘rishimiz mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida 2022-yilda ishlab chiqarish sanoati rivojlanishini hududlarning ulushi tahlil qilinganda eng yuqori ulush 19,7% bilan Toshkent shahar hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Undan keyingi o‘rinlarni Toshkent viloyati(17,5%) va Navoiy viloyati(14,8%) egallagan. Ishlab chiqarish sanoatini eng past ko‘rsatkichi esa Surxondaryo, Sirdaryo va Jizzax viloyatlariga to‘g‘ri keladi.

Bugungi ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning globallashuv jarayonida tarmoq va sohalarning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni hamda soha faoliyatlari rivojlanishiga ta’sir etuvchi turli ko‘rinishdagi xavfsizlik masalalarini hisobga olgan holda tadqiq etish muhim hisoblanadi. Shu bois tadqiqotni amalga oshirish jarayonida jahon mamlakatlarida foydalanilayotgan oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlovchi takomillashtirilgan model va mexanizmlardan mamlakatimizda ham samarali foydalanish zarurati tug‘ilmoqda (1-rasm).

1-rasm. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash mexanizmi

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 31-mart kuni 147-son “Oziq-ovqat xavfsizligi va ichki bozorda narxlar barqarorligini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaroriga asosan soha korxonalari oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash infratuzilmasi zaruriyati va uni yanada takomillashtirish mexanizmini ishlab chiqish ish samaradorligini oshiradi. Ushbu infratuzilma xom ashyo

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

yetkazib beruvchilar, tashish va saqlash xizmatlarini ko‘rsatuvchi subyektlarni o‘z ichiga oladi.

Ushbu mexanizm asosiy oziq-ovqat sanoati korxonalarining barcha bo‘g‘inlarining nazoratni amalga oshirish bilan bir qatorda qonunchilik tomonidan belgilab qo‘yilgan me‘yoriy xujjatlarga amal qilinishini ta‘minlaydi:

- qonun xujjatlarida belgilangan va tanishtirilgan oziq-ovqat xavfsizligiga so‘zsiz amal qilish hamda uning sifat darajasi;
- oziq-ovqat mahsulotlarini tayyotlash uchun qo‘yilgan qat’iy talablar va ularga rioya qilish;
- belgilab berilgan qonunlar va ularga qanchalik rioya qilishning korxona darajasidagi va holati;
- resurslarning mavsumiyligi va uning oziq-ovqat sanoati korxonalari uchun riski bo‘yicha ma‘lumot;
- respublika miqyosida sanitariya-epidemiologik vaziyat hamda unga qarab moslashish bo‘yicha ma‘lumot;
- amalda faoliyat ko‘rsatadigan xom ashyo markazlari va ularning assortimenti va boshqalar.

Oziq-ovqat xavfsizligi ilmiy tadqiqot markazlari, mahsulotlarning sanitar gigienik jihatdan alohida statistik yo‘nalishi va uning xavfsizligiga oid iste‘molchilarga kerakli axborotlarni yetkazish, oziq-ovqat sohasida doimiy tadqiqotlarni amalga oshirish va sohaga doir statistik ma‘lumotlarni tahlil qilishda quyidagi asosiy tizimlarga e‘tibor qaratish lozim :

- oziq-ovqat sanoatini me‘yoriy-texnik jihatdan qo‘llab-quvvatlash;
- oziq-ovqat sanoatining hozirgi holati to‘g‘risidagi ma‘lumotlar;
- oziq-ovqat mahsulotlari savdosiga oid real ma‘lumotlari;
- mamlakatimizda va xorijda oziq-ovqatga doir bo‘lgan xavfsizlik tizimi va uning sifati to‘g‘risida ma‘lumot;
- xom ashyo hamda ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlariga aloqador bozordagi vaziyat va xavfsizlik ma‘lumotlari;
- oziq-ovqatdan zaxarlanish yoki u bilan bog‘liq yuqimli kasalliklarning tarqalishi to‘g‘risidagi shoshilinch tahlil;
- oziq-ovqat sanoatining holati, uning muammolari va mumkin bo‘lgan yechimlari to‘g‘risida ma‘lumot va boshqalar.

Oziq-ovqat xavfsizligini domiy ta‘minlash tizimining bosqichlarining ketma-ketligi soha faoliyati korxonalarida xavfsiz mahsulot ishlab chiqarish va uni doimiy nazorat qilinishini ta‘minlaydi (2-rasm).

Oziq-ovqat sanoati korxonasida oziq-ovqat xavfsizligini boshqarish tizimini takomillashtirish orqali inson salomatligi va hayot tarzi uchun zarur ne‘matlarni yetarlicha xavfsizlini kafolatlaydi.

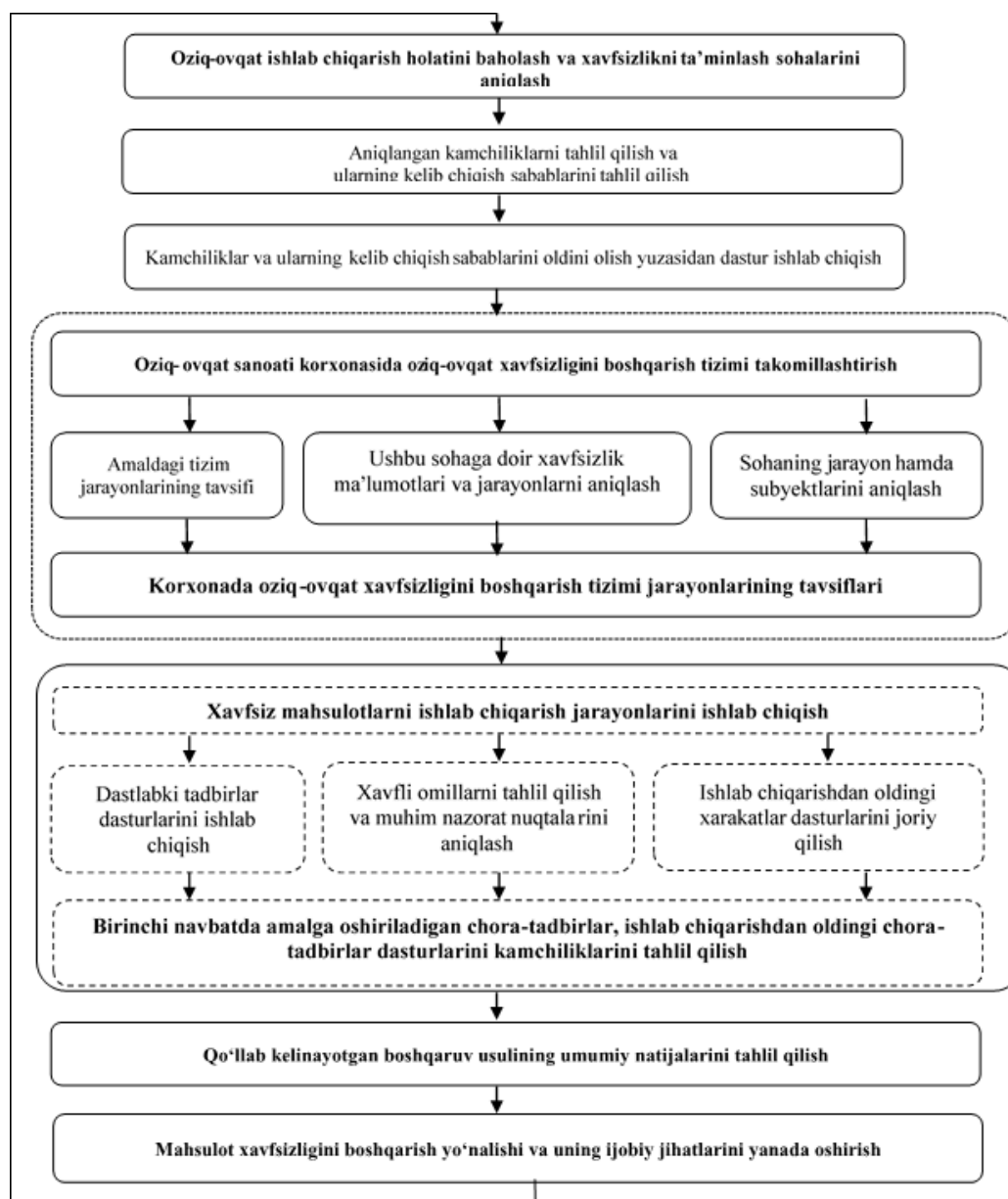
Oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligini boshqarish tizimi maxsus tavsiflari asosida korxona boshqaruvida eng dolzarb hisoblangan nazorat punktlari va ularning to‘g‘ri amalga oshirilishini nazarda tutadi. Buning natijasida mavjud muammolar o‘rganiladi va ularning ijobiy yechimlari izlab topiladi.

Tadqiqot davomida berilgan bir nechta tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatida o‘z ijobiy samarasini berishi bilan birgalikda faoliyatni tashkil etishda davlat ishtirokidan foydalanib rivojlanishni belgilab bersa, boshqa tomondan, umumiy maqsad yo‘lida asosiy va qo‘shimcha faoliyatni birlashtirish orqali multiplikativ samaraga erishish imkonini beradi.

Global oziq-ovqat xavfsizligi indeksi - bu Britaniyaning Economist Intelligence Unit

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

tadqiqot kompaniyasi (Britaniya The Economist jurnalining tahliliy bo‘limi) tomonidan e‘lon qilingan global so‘rov va dunyo mamlakatlari oziq-ovqat xavfsizligi reytingi. Tadqiqot 2012-yildan beri olib borilmoqda va hozirgi vaqtda dunyoning turli mamlakatlarida oziq-ovqat xavfsizligi holatining eng to‘liq ko‘rsatkichlari to‘plamidir. Oziq-ovqat xavfsizligi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tadqiqotda 1996 yilgi jahon oziq-ovqat sammitida oziq-ovqat xavfsizligi tarifi qo‘llaniladi: Oziq-ovqat xavfsizligi - bu har qanday vaqtda mamlakatdagi barcha odamlar o‘zlarining ehtiyojlarini qondiradigan va oziq-ovqat uchun zarur bo‘lgan yetarli va to‘yimli oziq-ovqatga jismoniy, ijtimoiy va iqtisodiy kirish imkoniyatiga ega bo‘lgan shartdir faol va sog‘lom hayot.

2-rasm. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash tizimini

Ushbu indeks davlatlar siyosati va ularning oziq-ovqat xavfsizligi sohasidagi faoliyatini o'lchaydi. Tadqiqotda dunyo mamlakatlari oziq-ovqat xavfsizligi ko'rsatkichlarining uchta asosiy guruhi tahlili keltirilgan:

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

1. Oziq-ovqatning mavjudligi va iste'molga yaroqliligi.
2. Oziq-ovqatning mavjudligi va yetarliligi.
3. Oziq-ovqat sifati va xavfsizlik darajasi.

Ushbu toifalar 28 xil ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi, ularning qiymatlari ikki yillikda o'lanadi. Hisoblashda xalqaro tashkilotlar va milliy institutlar ma'lumotlaridan foydalaniladi. Ko'rsatkichlar tahlili asosida oziq-ovqat xavfsizligi indeksi bo'yicha dunyo davlatlarining yakuniy reytingi tuziladi. Mamlakatning reytingdagi yuqori o'rni uning oziq-ovqat xavfsizligi yuqori darajada ekanligini bildiradi. Indeksni shakllantirish metodologiyasining batafsil tavsifi va u uchun ma'lumotlar manbalari keyingi qiyosiy tadqiqot natijalari bo'yicha e'lon qilingan hisobotda keltirilgan. Tadqiqot qamrab olingan har bir iqtisod uchun hisobotda indeksni hisoblashda qo'llanilgan tahlillar asosida aniqlangan reytingdagi umumiy o'rin hamda individual afzalliklar va kamchiliklar to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud. Shuningdek, turli ko'rsatkichlar bo'yicha reyting jadvallari bilan batafsil statistik bo'lim mavjud.

1-jadval

Dunyo davlatlarining oziq-ovqat xavfsizligi reytingi [4]

Reyting	Davlat Nomi	Indeks
1	Finlandiya	85.3
2	Irlandiya	83.8
3	Niderlandiya	79.9
4	Avstriya	79.4
5	Chexiya	78.6
83	O'zbekiston	50.9
109	Syerra-Leone	37.0
110	Malavi	36.7
111	Zambiya	36.6
112	Sudan	36.0
113	Yaman	35.7

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibiki, dunyo mamlakalarida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun intilish kurashi olib davom etmoqda. Ushbu reytingda 2020-yil uchun eng yuqori o'rinda Finlandiya davlati 85.3 ball bilan yuqori o'rinni band etgan bo'lsa, mamlakatimiz 83-o'rinni 50.9 ball bilan band etganini ko'rishimiz mumkin, eng quyi o'rinlarni esa Yaman davlati 35.7 ball bilan egallaganini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlash uchun sanoat korxonalari faoliyatining boshqaruv mexanizmini takomillashtirish uchun quyidagilar muhim hisoblanadi.

-bo'linmalar va mansabdor shaxslar tomonidan vazifalarni muvofiqlashtirish va ularni bajarish ketma-ketligi;

-moliyaviy-iqtisodiy faoliyat, ichki va tashqi muhit holati aks ettirilgan rivojlangan axborot tizimi;

-mehnat resurslarini boshqarish siyosatini takomillashtirish, xususan, korxona va uning ishchilari maqsadlarining birligini ta'minlash vositasi sifatida mehnat motivatsiyasi;

-sifat menejmentini joriy etish, operatsion faoliyatni ISO:9001 standartlariga muvofiq sertifikatlash;

-bozor talablariga, raqobatchilarga nisbatan joylashishni aniqlash maqsadlariga muvofiq ishlab chiqariladigan tovarlar assortimentini diversifikatsiya qilish;

-investitsion va innovatsion faoliyatni faollashtirish;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

-ichki va tashqi muhitning xavf omillarini, shuningdek ularning raqobat tahdidlarining kuchayishiga ta’sirini aniqlash va tahlil qilish;

-inqiroz hodisalari ehtimolini baholash;

-boshqaruv tizimlari va ichki nazoratning realligini baholash.

Aholini xavfsiz oziq-ovqat bilan ta’minlash alohida ijtimoiy va siyosiy ahamiyatga ega. Odamlarning taqdiri asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bilan uzluksiz va yetarli darajada tibbiy ta’minlanish qanday yo‘lga qo‘yilganiga bog‘liq. Aholining ovqatlanishining yomonlashishi demografik o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi, ijtimoiy va mintaqalararo keskinlikni oshiradi va davlatning ichki xavfsizligiga tahdid soladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, xavfsiz oziq-ovqat maxsulotlarini ishlab chiqarishda sanoat korxonalari faoliyatining boshqaruv mexanizmining puxta ishlanganligi va uning iqtisodiyotdagi ulushi va salmog‘ini kengayishi natijada esa axolini xavfsiz va sifatli oziq-ovqat bilan ta’minlanishiga olib keladi. Oziq-ovqat sanoati korxonalari o‘z faoliyatini va uning rentabelligini baholash uchun tarkibiga nafaqat moddiy faoliyat samaradorligi balki, ichki resurslar salohiyati samaradorligini oluvchi oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatining iqtisodiy faoliyatining integral ko‘rsatkichidan foydalanish tavsiya etiladi.

Bu kabi korxonalarining boshqaruv tizimini strategik maqsadlariga muvofiqligini ta’minlash, uning bozorda mavjudligini saqlab qolish yoki raqobatbardosh pozitsiyalarni mustahkamlash ushbu sanoatni bugungi raqobat kurashida va xavfsiz oziq-ovqat ishlab chiqarishda eng dolzarb masala xisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ziyavitdinova N.M. Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini iqtisodiy samaradorligini oshirish. Diss. i.f.n. Bux oz.ov YeSTI 155 b. B. – 2006.
2. Umarov I.Yu. Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish (Andijon viloyati misolida). Diss. i.f.n. AMII 149 b. A. – 2009
3. Poluxin A.A. Organizatsionno-ekonomicheskii mexanizm modernizatsii selskogo xozyaystva Rossii/ A.A. Poluxin// Agrarnaya Rossiya. – 2012 - №5 s. 23-29.
4. Mirzaev A. T. Prospects for modeling the educational process in the development of strategies for increasing the competitiveness of graduates in higher education institutions. IBET. ISSN: 2770-9124. <https://doi.org/10.5281/zedodo.7807690>. -p. 57-66.
5. Мирзаев А.Т. Совершенствование интегральной оценки механизма рекреационно-туристических объектов // Бюллетень науки и практики. 2019. Т. 5. №2. С. 127-134. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/39/17>
6. Turgunov, M. (2021). Issues of innovative approach and financing of innovative projects in rapid economic development. Экономика и социум, (7), 151-159.
7. Turgunov, M. (2021). State and prospects of the republic of Uzbekistan in international ratings of innovation development. Theoretical & Applied Science, (7), 37-42.
8. Turgunov, M. (2019). Mechanisms of effective management of corporations in the republic of Uzbekistan. In Теория и практика корпоративного менеджмента (pp. 123-124).
9. Turgunov M. M. U. (2022). the state of the food industry in Uzbekistan and some aspects of its management. Theoretical & applied science учредители: теоретическая и прикладная наука, (9), 156-162.

KICHIK BIZNES KORXONALARIDA INNOVATSION JARAYONLARNI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI

ПУТИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

WAYS TO DEVELOP INNOVATIVE PROCESSES IN SMALL ENTERPRISES

Xonkeldiyeva G.SH. I.f.d., prof.
Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada sanoat rivojlanishining hozirgi kunida asosiy urg‘u tarmoqdagi yirik va o‘rta korxonalar samarali rivojlanishiga qaratilgan. Mazkur maqolada kichik sanoat korxonalarini boshqa tarmoq korxonalariga nisbatan qator afzallik va imkoniyatlarining mavjudligi ularni rivojlantirishda nisbatan ustuvorlik berilishi tadqiq etilgan. Kichik sanoat korxonalari faoliyati iqtisodiy samaradorligini baholashda sanoat tarmog‘ining muayyan xususiyatli belgi yoki jihatlari bilan iqtisodiyotning boshqa tarmoqlaridan ahamiyatli darajadagi farqlanishi, kichik sanoat korxonalarining o‘ziga xos xususiyatlari, kichik biznes korxonalarini tashkil etishning asosiy maqsadlarini e‘tiborga olish muhim hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: kichik korxona, o‘rta korxona sanoat, kichik biznes, innovatsion jarayon, innovatsiya, samaradorlik, ishlab chiqarish jarayoni.

В статье основной акцент на современном этапе промышленного развития делается на эффективном развитии крупных и средних предприятий отрасли. В этой статье было исследовано, следует ли отдавать относительный приоритет в их развитии наличию ряда преимуществ и возможностей малых промышленных предприятий по сравнению с другими отраслевыми предприятиями. При оценке экономической эффективности деятельности малых промышленных предприятий важно учитывать значительную степень дифференциации промышленного сектора от других секторов экономики с определенными характерными признаками или аспектами, специфику малых промышленных предприятий, основные цели организации предприятий малого бизнеса.

Ключевые слова: малое предприятие, отрасль среднего предпринимательства, малый бизнес, инновационный процесс, инновация, эффективность, производственный процесс.

In the article, at the present stage of industrial development, the main emphasis is on the effective development of large and medium-sized enterprises in the industry. This article examined the fact that the presence of a number of advantages and capabilities of small industrial enterprises in comparison with other industrial enterprises should be given a relative priority in their development. When assessing the economic efficiency of small industrial enterprises, it is important to take into account the significant differentiation of the industrial sector from other sectors of the economy with certain characteristic features or aspects, the specifics of small industrial enterprises, the main goals of the organization of small business.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Key words: small enterprise, medium enterprise industry, small business, innovation process, innovation, efficiency, production process.

Bugungi kunda sanoat tarmog‘i jahon iqtisodiyotining barqaror o‘shishiga salmoqli hissa qo‘shib kelayotgan yetakchi tarmoqlardan hisoblanadi. Mazkur tarmoqning o‘z salohiyatini namoyon etishida kichik biznes korxonalarining imkoniyatlaridan foydalanish ahamiyatli ta’sir ko‘rsatadi. Zero, kichik biznesning iqtisodiyotning harakatchanligi va moslashuvchanligini ta’minlash, undagi raqobat muhitini kuchaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, sanoat kooperatsiyalari orqali yirik korxonalar samaradorligini oshirish kabi ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalaridan sanoat ishlab chiqarishini tashkil etishda foydalanish tarmoqning faoliyat samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shunga ko‘ra, keyingi yillarda rivojlangan mamlakatlarda kichik sanoat korxonalarining faoliyatini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Jahon iqtisodiyotida kichik sanoat korxonalari iqtisodiy samaradorligini yanada oshirishga oid ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Sanoat ishlab chiqarishini tashkil etishda kichik biznes imkoniyatlaridan samarali foydalanish, uning iqtisodiy funksiyalarini yo‘lga qo‘yish orqali tarmoq samaradorligini oshirish, kichik sanoat korxonalari faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va tartibga solishning zamonaviy usul va vositalarini joriy etish, jumladan, uning infratuzilmasini takomillashtirish orqali iqtisodiy samaradorligini oshirish, tarmoqdagi kichik biznes korxonalarining yirik korxonalar bilan kooperatsion hamkorlik aloqalarini rag‘batlantiruvchi iqtisodiy mexanizmlarni yo‘lga qo‘yish borasidagi tadqiqotlar shular jumlasidandir.

O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining markaziy bo‘g‘ini hisoblanadi. Iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlari, jumladan, sanoat tarmog‘ida kichik biznes korxonalari faoliyatini takomillashtirish, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlarni ishlab chiqarishda sohaning ishtirokini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasidagi “To‘rtinchi yo‘nalish – iqtisodiyotimizni sanoatlashtirish doirasida boy xomashyo zaxiralarimizni chuqur qayta ishlash orqali yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirish” hisoblanadi [1].

Mazkur yo‘nalish doirasidagi vazifalarni amalga oshirishda kichik biznes korxonalaridan kengroq foydalanish, yirik sanoat korxonalarining kichik korxonalar bilan sanoat kooperatsiyalarini tashkil etish orqali sinergetik samaraga erishish, import mahsulotlarni ishlab chiqarishni mahalliyashtirish hamda eksportbop mahsulotlarni ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashda mazkur sohaning imkoniyatlaridan foydalanish muhim hisoblanadi.

Shuningdek, hududlar sanoat ishlab chiqarish hajmida kichik sanoat korxonalari ulushini oshirish orqali sanoat tarmog‘ining tarkibiy tuzilishini takomillashtirish, mahalliy mineral xom ashyo resurslarini chuqur qayta ishlash orqali raqobatbardosh eksportbop tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga mo‘ljallangan sanoat korxonalarining faoliyatini tashkil etishda kichik korxonalar bilan sanoat kooperatsiyalari imkoniyatlaridan foydalanish, kichik sanoat zonalarini ishtirokchilariga sifatli logistika xizmatlari ko‘rsatish bo‘yicha zamonaviy infratuzilmani shakllantirish, hudud sanoatini diversifikatsiya qilish, yuqori qo‘shilgan qiymatli ishlab chiqarishlarni tumanlar va shaharlarning iqtisodiy va resurs salohiyatidan kelib chiqib, maqbul joylashtirish ishlarini samarali olib borish orqali kichik korxonalarining samaradorligini oshirish bu boradagi hal etilishi lozim bo‘lgan masalalardan hisoblanadi.

Sanoat tarmog‘idagi kichik biznes korxonalari faoliyati samaradorligining nazariy-

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

uslubiy asoslarini ko‘rib chiqish eng avvalo mazkur faoliyatning asosiy tamoyillarining aniq belgilab olinishini taqozo etadi. Kichik biznes nazariyoti va amaliyoti borasidagi tahliliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘p hollarda kichik biznesning tarmoq yoki iqtisodiy faoliyat turlari orasidagi yetakchi sohalar nazardan chetda qoladi. Holbuki, umumiy kichik biznes subyektlari orasida kichik sanoat korxonalarini rivojlantirish nisbatan ustuvorlikka ega bo‘lishi kerak. Chunki, kichik sanoat korxonalarining boshqa tarmoq korxonalariga nisbatan afzallik va imkoniyatlari mavjud. Jumladan:

sanoat ishlab chiqarishi bir biri bilan o‘zaro bog‘liq hamda bir-birini to‘ldiruvchi ko‘plab operatsiyalarni o‘z ichiga oluvchi jarayonlardan iborat bo‘lib, bu ishlab chiqarish kooperatsiyasi uchun qulay sharoit yaratadi;

sanoat korxonalarida ishlab chiqarish iste‘moli hamda shaxsiy iste‘mol ahamiyatidagi xilma xil mahsulotlar ishlab chiqarilib, ularning bevosita iste‘molchiga yetkazib berilishi ko‘plab ulgurji va chakana savdo, ta‘minot va boshqa tijorat korxonalarining faoliyatini taqozo etadi;

sanoat korxonalarining tashkil etilishi va rivojlanishi o‘z navbatida transport, axborot-kommunikatsiya, bank-moliya, bozor va boshqa xizmatlarni amalga oshiruvchi korxonalar faoliyatining tashkil etilishiga ta‘sir ko‘rsatadi.

Jahonning ko‘plab mamlakatlari sanoat tarmoqlaridagi kichik biznes subyektlari miqdoriy chegaralarini tadqiq etish orqali mazkur tarmoqqa oid qator o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlash imkoniga ega bo‘lindi:

sanoat tarmoqlaridagi kichik korxonalar chegaralarining nisbatan ahamiyatliroq qiymatga egaligi;

ishlab chiqarish miqyosidan tejam hisobiga qayta ishlash sanoatining raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga ega bo‘lish;

firmaning o‘rtacha hajmini oshirish orqali yangi raqobatchilarning tarmoqqa kirish imkoniyatlarini cheklash;

sanoat ishlab chiqarish korxonalari faoliyatida texnologik va innovatsion jarayonlarning nisbatan ustuvor ahamiyat kasb etishi;

transmilliy korporatsiyalar bilan klaster tashkilotlari tizimi orqali bog‘liq faoliyatga ixtisoslashgan korxonalarning kichik sanoat korxonalari miqdoriy chegarasiga ta‘siri.

Kichik sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda mazkur jarayonni baholash masalalari muhim o‘rin tutadi. Kichik sanoat korxonalari faoliyati iqtisodiy samaradorligining to‘g‘ri va aniq baholanishi ushbu korxonalarda ishlab chiqarishning naqadar samarali tashkil etilgani, mavjud ishlab chiqarish omillaridan tejamli va oqilona foydalanilayotganlikni ko‘rsatadi.

Farg‘ona viloyati kichik biznes korxonalari qayta ishlash sanoatining tarkibida to‘qimachilik, kiyim, teri va unga tegishli mahsulotlarni ishlab chiqarish, oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlarini ishlab chiqarish tarmoqchalarining solishtirma salmog‘ining ahamiyatli ekanligini ko‘rish mumkin.

Lekin yillar davomida mazkur solishtirma salmoq qiymatlari o‘zgarib turganligi sababli, tahlil qilinayotgan davrda aynan qaysi tarmoq ahamiyatliroq o‘rin tutishi haqida aniq baho berib bo‘lmaydi. Shunga ko‘ra, viloyatidagi har bir tarmoqcha bo‘yicha tahlil davridagi solishtirma salmoqlarning o‘rtacha qiymatini aniqlash hamda o‘zaro taqqoslash maqsadga muvofiq.

Diagramma ma‘lumotlaridan ko‘rinadiki, Farg‘ona viloyatida ham xuddi respublikadagi singari tahlil davrida eng yuqori o‘rtacha salmoqni to‘qimachilik, kiyim, teri va unga tegishli mahsulotlarni ishlab chiqarish (34,7 foiz) egallagan. Biroq, keyingi o‘rinda respublikadagidan farqli o‘laroq, boshqa no metall mineral mahsulotlar ishlab chiqarish

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

(18,6 foiz) egallagan. Uchinchi o‘rinda oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlarini ishlab chiqarish (12,7 foiz) turadi. Bu borada eng past ko‘rsatkich asosiy farmatsevtika mahsulotlari va preparatlari ishlab chiqarish (0,2 foiz)ga to‘g‘ri kelmoqda.

1-rasm. Farg‘ona viloyati kichik biznes korxonalari qayta ishlash sanoati tarkibidagi tarmoqchalar solishtirma salmog‘ining 2019-2022 yillardagi o‘rtacha qiymati (foizda) [2]

Kichik sanoat korxonalari faoliyati samaradorligini oshirish yo‘nalishlaridan biri ularda innovatsion jarayonlarni rag‘batlantiruvchi iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish hisoblanadi. Chunki, innovatsion jarayonlar o‘z mohiyatiga ko‘ra murakkab, muayyan izlanish va xarajatlarni talab qiluvchi, yuqori tahlilga egadir.

Farg‘ona viloyatidagi kichik sanoat korxonalarida innovatsion jarayonlarni rag‘batlantiruvchi iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishda kichik sanoat zonalarini ishtirokchilariga sifatli logistika xizmatlari ko‘rsatish bo‘yicha zamonaviy infratuzilmani shakllantirish orqali kichik korxonalarning samaradorligini oshirish muhim hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, viloyatdagi mavjud kichik sanoat zonalarini samaradorligiga ulardagi infratuzilma xizmatlarining yetarli darajada ko‘rsatilmaligi o‘zining salbiy ta‘sirini ko‘rsatmoqda. Shunga ko‘ra, kichik sanoat zonalarini ishtirokchilariga sifatli logistika xizmatlari ko‘rsatish muhim hisoblanadi. Buning uchun sifatli logistika xizmatlari ko‘rsatish bo‘yicha zamonaviy infratuzilmani shakllantirish dastlabki bosqichdagi vazifalardan hisoblanadi.

Ushbu vazifaning samarali amalga oshirilishi kichik sanoat zonalarini ishlab chiqarish, muhandislik-kommunikatsiya, yo‘l-transport va ijtimoiy infratuzilma bilan ta‘minlash, shuningdek, erkin iqtisodiy va kichik sanoat zonalarini ishtirokchilariga sifatli logistika xizmatlari ko‘rsatish bo‘yicha zamonaviy infratuzilmani takomillashtirish imkoniyatlari yaratadi.

Farg‘ona viloyatidagi kichik sanoat korxonalarida innovatsion jarayonlarni rag‘batlantiruvchi iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishda hudud sanoatini diversifikatsiya qilish, yuqori qo‘shilgan qiymatli ishlab chiqarishlarni tumanlar va shaharlarning iqtisodiy va resurs salohiyatidan kelib chiqib, maqbul joylashtirish ishlarini samarali olib borish orqali kichik korxonalarning samaradorligini oshirish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Bu boradagi ishlarni izchil amalga oshirish natijasida Farg‘ona viloyatida sanoatini diversifikatsiya qilish, qo‘shilgan qiymatli ishlab

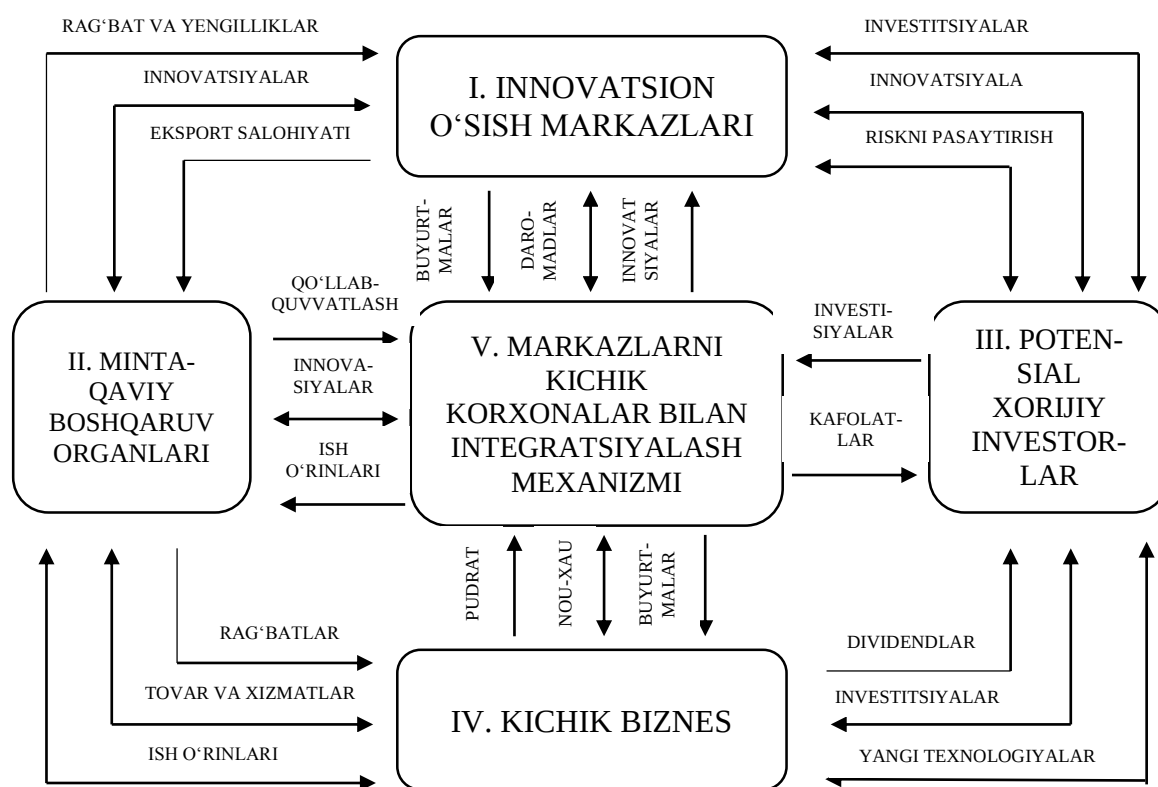
“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

chiqarishlarni tumanlar va shaharlarning iqtisodiy va resurs salohiyatidan kelib chiqib, maqbul joylashtirish ishlarini samarali olib borishni oshirish imkoniyati paydo bo‘ladi.

O‘zbekiston mintaqalari darajasida innovatsion o‘shish markazlari amal qilishining asosiy shakllari sifatida erkin farmatsevtik zonalar, maxsus industrial iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonalar, ishlab chiqarish klasterlari, texnoparklar, biznes-inkubatorlar, tajriba poligonlari, biznes-akseleratorlarni keltirish mumkin. Ushbu shakllardan har biri o‘zining ustunlik va kamchiliklariga ega bo‘lishiga qaramasdan, bir-birini to‘ldirgan holda kichik korxonalarning texnologik darajasini oshirishni rag‘batlantira olishi ta’kidlangan.

O‘zining yuqori jozibadorligiga qaramasdan, innovatsion o‘shish markazlarining kichik biznes bilan hamkorligi hali u qadar rivojlangan emas. Buning asosiy sabablari bo‘lib quyidagilar hisoblanadi:

mintaqaviy iqtisodiyotning mazkur istiqbolli ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro manfaatli hamkorlikni yo‘lga qo‘yishga to‘sqinlik qiluvchi texnik, moliya-iqtisodiy va tashkiliy tavsifdagi hal etilmagan masalalar keng doirasining majudligi;

1-rasm. Innovatsion o‘shish markazlarini kichik biznes bilan integratsiyalash mexanizmi

innovatsion biznes subyektlari rivojlanishining uzoq muddatli strategiyalarini ishlab chiqilishini qiyinlashtiruvchi tarmoq va mintaqalar ishlab chiqaruvchi kuchlarini rivojlantirishning ilmiy asoslangan strategiyalarini shakllanishining cho‘zilishi;

kichik korxonalar amal qiluvchi hududlardagi mintaqaviy boshqaruv organlari va innovatsion o‘shish markazlari bo‘ysunuvchi tarmoq boshqaruvi idoralari hamda hududlar ishlab chiqaruvchi kuchlarini innovatsion rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini tanlashdagi qarashlardagi ahamiyatli tafovutlarning mavjudligi;

mintaqaviy moliyaviy bozorlarning kuchsiz funksional rivojlanganligi va ularda muomala qiluvchi moliyaviy dastaklarning cheklangan doirasi oqibatida nisbatan

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

raqobatbardosh va tez qoplanuvchi loyihalarning amalga oshirilishi uchun investitsiya resurslarining keskin yetishmasligi;

mintaqaviy miqyosdagi yirik innovatsion loyihalarni ishlab chiquvchilar va investorlarning risk darajasini pasaytirishni ta'minlashga yo'naltirilgan rivojlangan ishlab chiqarish-texnikaviy va investitsiya-moliyaviy infratuzilmani o'z vaqtida yaratishning muhimligini yetarli baholamaslik;

boshqaruvning mintaqaviy idoralarida o'z faoliyati doirasiga nisbatan raqobatbardosh kichik korxonalarni jalb etuvchi innovatsion o'sish markazlari uchun sezilarli rag'bat va yengilliklarning mavjud emasligi.

Mazkur muammolarni hal etish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

mintaqaviy iqtisodiyotning ko'rsatib o'tilgan subyektlarining ishtirokidagi yirik loyihalarni ustuvor investitsiyaviy ta'minlashning shaffof tizimi zarur. U o'z ichiga kreditlash, soliqqa tortish, bojxona va mol-mulk ta'minotining imtiyozli tartibi, shuningdek, investorlarning riskini sug'urtalashni olishi lozim;

uzoq muddatli innovatsion rivojlantirish bo'yicha respublika, sektorlar va tarmoq dasturlari parametrlarini mintaqalarni innovatsion rivojlantirish dasturlarining shunday parametrlari bilan uzviy bog'liqligini ta'minlash;

kichik biznes istiqbolli loyihalarini moliyalashtirishning sinditsiyalashgan kreditlash, loyihaviy moliyalashtirish, venchur va grant asosida moliyalashtirish, qimmatli qog'ozlar asosida aksiyadorlik va qarz moliyalashtirish, shuningdek, kraudfanding va davlat-xususiy sheriklik kabi ilg'or usullarini xo'jalik amaliyotiga joriy etishning institutsional chora-tadbirlarini qo'llash;

turli toifadagi davlat va mintaqaviy boshqaruv organlari rahbarlari, shuningdek, innovatsion o'sish markazlari va kichik korxonalar rahbarlarini innovatsion va moliyaviy menejment masalalari bo'yicha qayta tayyorlash tizimini tubdan o'zgartirish.

Farg'ona viloyatidagi kichik sanoat korxonalarida innovatsion jarayonlarni rag'batlantiruvchi iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishda hudud sanoatini diversifikatsiya qilish, yuqori qo'shilgan qiymatli ishlab chiqarishlarni tumanlar va shaharlarning iqtisodiy va resurs salohiyatidan kelib chiqib, maqbul joylashtirish ishlarini samarali olib borish orqali kichik korxonalarining samaradorligini oshirish zarur.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Investorlar uchun qulay va jozibador sharoit yaratishga qaratilgan amaliy ishlarimizni yanada jadallashtiramiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning birinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumining ochilish marosimidagi nutqi. 2022 yil 24 mart. - https://uza.uz/uz/posts/investorlar-uchun-qulay-va-zhozibador-sharoit-yaratishga-qaratilgan-amaliy-ishlarimizni-yanada-zhadallashtiramiz_357901
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari
3. Ханкелдиева Г.Ш. Организационно-экономический механизм управления инвестиционной деятельностью в сфере телекоммуникаций // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2019. – №. 11-3.
4. Khankeldieva G.Sh. Prospects of the development of investment activity in the field of tourist services: problems and ways of solution. // International Scientific Journal “Theoretical & Applied Science”, Philadelphia, USA. 10, (78), 2019. – 160-165 pp.

INSON KAPITALI OMILINING IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIRINI KO‘P OMILLI MODELLAR ASOSIDAGI TAHLILI

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ НА ОСНОВЕ МНОГОФАКТОРНЫХ МОДЕЛЕЙ

ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF THE HUMAN CAPITAL FACTOR ON ECONOMIC GROWTH BASED ON MULTIFACTOR MODELS

Adxamov Mamajon

Farg‘ona davlat universiteti professori, i.f.d.

Annotatsiya

Maqolada inson kapitali omili asosida innovatsion kapitalning shakllanishi hamda uning iqtisodiy o‘rishga ta’siri ko‘p omilli bog‘lanishlar asosida tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim davomiyligi, innovatsiyalar, korxona, endogen omil, ekzogen omil, ko‘p omilli model, prognoz.

В статье исследуется формирование инновационного капитала на основе фактора человеческого капитала, а также его влияние на экономический рост на основе многофакторных связей.

Ключевые слова: продолжительность обучения, инновации, предприятие, эндогенный фактор, экзогенный фактор, многофакторная модель, прогноз.

The article examines the formation of innovative capital based on the human capital factor, as well as its impact on economic growth based on multifactorial relationships.

Keywords: duration of training, innovation, enterprise, endogenous factor, exogenous factor, multifactor model, forecasting.

Jahon miqyosidagi taraqqiyotning eng asosiy omillaridan biri inson kapitali negizidagi mehnat salohiyati ekanligini aytib o‘tish mumkin. Mehnat salohiyati ko‘p jihatdan mamlakatda mavjud mehnat resurslarining miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini o‘zida jamlovchi agregat ko‘rsatkich hisoblanib, uni yagona ko‘rsatkich bilan ifodalash qiyin. Mehnat salohiyatini qisman mehnat bozorining asosiy miqdoriy ko‘rsatkichlardan biri bo‘lgan iqtisodiyotda band aholi soni ko‘rsatkichi bilan ifodalash mumkin. Shu bilan birga inson kapitalining sifat jihatlarini ifodalovchi inson kapitali ta’sirida shakllanuvchi korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmi orqali ham tavsiflash mumkin.

Yuqoridagi fikrlar asosida tadqiqot jarayonida mehnat salohiyati ko‘rsatkichi hisoblangan inson kapitali ta’sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmining mamlakat yalpi ichki mahsulotiga ta’sirini ifodalovchi ko‘p omilli tahlil amalga oshirilib, chiziqsiz ko‘rinishdagi avtoregression modellar ishlab chiqildi. Ishlab chiqilgan ARMA modellari bo‘yicha o‘rta muddatli davr uchun prognoz ko‘rsatkichlar hisoblandi hamda har uchala ko‘rsatkichlarning model bo‘yicha nominal, optimistik va pessimistik variantlari aniqlandi.

Dastlab iqtisodiy o‘rishga ta’sir etuvchi asosiy mehnat salohiyati ko‘rsatkichlari (iqtisodiyotda band aholi soni va inson kapitali ta’sirida korxona va tashkilotlarning

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

innovatsion hajmi) ning har biri uchun natijaviy va ta'sir etuvchi omillar identifikatsiyalanib, ularga ta'sir etuvchi ekzogen omillar sifatida asosiy omillar tanlab olindi.

X_1 – aholining o'rtacha ta'lim davomiyligi;

X_2 – joriy qilingan innovatsiyalar soni;

X_3 – innovatsiyalar joriy qilingan korxona va tashkilotlar soni.

Ta'sir etuvchi ekzogen omillar hamda inson kapitali ta'sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmini aks ettiruvchi endogen omil ko'rsatkich O'zbekiston Respublikasi davlat statistika qo'mitasi va Innovatsion rivojlanish vazirligining 2008–2021 yillar uchun rasmiy ma'lumotlari tarkibidan ajratib olindi hamda omillarning o'zaro ta'sirlashuvini ekonometrik tahlili va kelgusi holatini prognoz natijalarini aniqlash uchun ekonometrik modeli ishlab chiqiladi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan natijaviy hamda unga ta'sir etuvchi omillarning belgilangan vaqt oralig'idagi miqdoriy ko'rsatkichlarini 1-jadvalga kiritamiz.

1-jadval

Inson kapitali ta'sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmi va unga ta'sir etuvchi omil ko'rsatkichlarining O'zbekiston Respublikasi bo'yicha 2008-2021 yillardagi miqdori

Ko'rsatkichlar	Yillar													
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Inson kapitali ta'sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmi, mlrd. so'm (Y)	1325,1	1660,4	1849,0	1348,7	3635,9	4614,7	7043,0	8023,6	10688,2	18543,3	28871,5	26811,4	31142,8	42665,64
Aholining o'rtacha ta'lim davomiyligi, yil (X_1)	12,1	12,2	12,2	12,2	12,3	12,3	12,3	12,3	12,5	12,5	12,5	12,6	12,6	12,7
Joriy qilingan innovatsiyalar soni, birlik (X_2)	683	527	500	842	699	1334	1465	1819	1906	2046	2558	4689	4290	4608
Innovatsiyalar joriy qilingan korxona va tashkilotlar soni, birlik (X_3)	304	151	149	196	187	761	852	935	933	1023	1024	1587	1217	1497

Xulosalarga asosan, avvalambor, natijaviy omilga ta'sir darajasi va ta'sir kuchi yuqori deb baholangan omillarning natijaviy omil bilan bog'lanish zichligi (korrelyatsiya koeffitsiyentlari)ni aniqlaymiz (2-jadval).

2 – jadval

Tanlangan omillarning korrelyatsiya koeffitsiyenti qiymatlari

	Y	X_1	X_2	X_3
Y	1			
X_1	0,930317	1		
X_2	0,931591	0,9165	1	
X_3	0,860149	0,897333	0,926646	1

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Tanlangan omillarning bir-biri bilan to‘g‘ri bog‘lanishini tekshirish maqsadida korrelyatsion tahlildan tashqari bog‘lanish Grenjer sabab testi (Granger Casualty Test) hamda Dikki-Fuler testi (ADF) dan o‘tkazildi. Har ikki test natijalari ham natijaviy omil bilan ta’sir etuvchi omillar o‘rtasida bog‘lanish uchun sabab mavjudligini, ta’sir etuvchi omillar orasida esa bog‘lanish uchun o‘zaro sabab natijaviy omilnikiga qaraganda ancha past ekanligini ko‘rsatdi.

Modelga kiritilgan 3 ta ta’sir etuvchi omil asosida natijaviy omilga ekzogen omillarning ta’siri asosidagi regression tahlilni amalga oshiramiz. Yuqorida belgilangan omil ko‘rsatkichlarining inson kapitali ta’sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmiga ta’sirini o‘zida aks ettiruvchi ekonometrik modelni tuzish uchun chiziqli bog‘lanish ko‘rinishidan foydalanildi. Bunda omil ko‘rsatkichlarining qiymatlari logarifmlandi va ushbu qiymatlar asosida bog‘liqlik EvIEWS10 dasturiy paketidan foydalangan holda eng kichik kvadratlar usuli asosida regression tahlil qilindi. EvIEWS10 dasturidan foydalangan holda chiziqli bog‘lanish ko‘rinishida ko‘p omilli regressiya tenglamasining koeffitsiyentlari hamda regressiya tenglamasi va koeffitsiyentlarning ahamiyatini ifodalovchi ko‘rsatkichlar ushbu bog‘lanishning belgilangan mezonlar asosidagi chegaralar doirasida ekanligini ko‘rsatadi.

Inson kapitali ta’sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmiga ta’sir etuvchi omillarning endogen omil bilan bog‘lanish zichligi yoki tanlab olingan ekzogen omillar bo‘yicha ko‘plikdagi korrelyatsiya koeffitsiyenti, yuqori bog‘lanish zichligini ko‘rsatmoqda, ya’ni $r_{yx}=0,9538$. Ko‘plikdagi korrelyatsiya koeffitsientiga bog‘liq holda determinatsiya koeffitsiyenti qiymati ham yuqori ($R^2=0,9608$). Aniqlangan regressiya tenglamasi uchun Fisher mezon qiymati $F_{stat}=81.61$ ga teng bo‘lib, tenglamaning ahamiyatlilik darajasi 0.000000 ga teng.

Regressiya koeffitsiyentlari bo‘yicha Student mezon qiymatining ahamiyati ham jadval ko‘rsatkichi qiymatidan yuqori, ya’ni mezon qiymatlarining ahamiyati talab darajasida va bu aniqlangan modelning sifati belgilangan chegaralar doirasida ekanligini ko‘rsatadi. Regressiya tenglamasida avtokorrelyatsiya mavjudligini ko‘rsatuvchi Durbin-Uotson mezon $DW=2,48$ ga teng, bu esa regressiya tenglamasining mezon bo‘yicha optimal chegaradan bir oz yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

Regressiya tenglamasi parametrlarining MAPE va TIC mezonlari bo‘yicha baholash natijalarida ishonchlilik darajasi mezonlar bo‘yicha normal qiymatga ega, MAPE- 2.1104 <10 va TIC-0.0134<1.

Jadvaldagi koeffitsiyentlar asosida ko‘p omilli chiziqli logarifmik regressiya tenglamasi quyidagi ko‘rinishga ega:

$$\ln Y_2 = 47,414 \ln X_{21} + 0,355 \ln X_{22} + 0,297 \ln X_{23} - 114,871 \quad (1)$$

Aniqlangan logarifmik regressiya tenglamasini potensirlab olindi va natijada regressiya tenglamasi quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ldi:

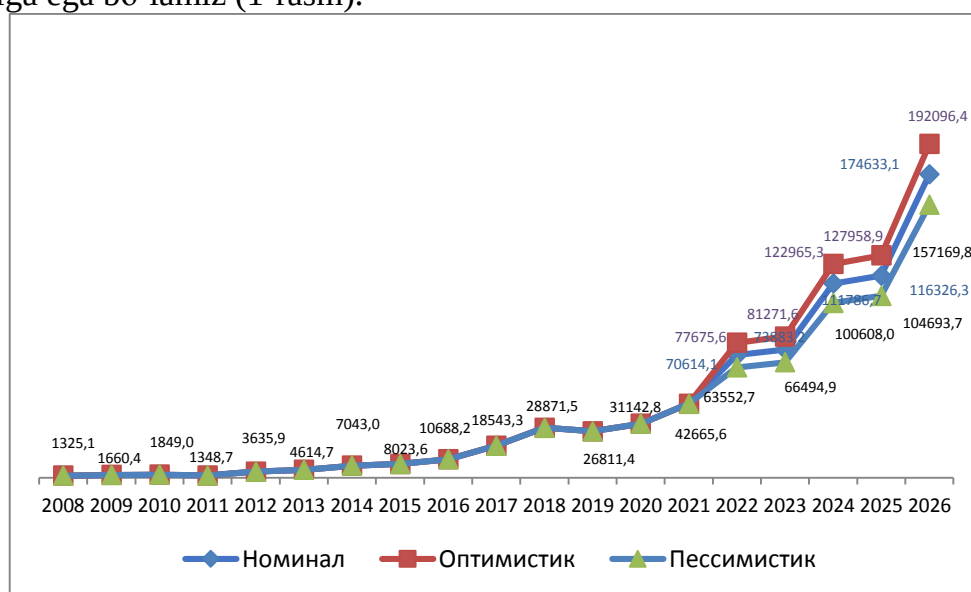
$$Y_2 = \frac{X_{21}^{47,414} \cdot X_{22}^{0,355} \cdot X_{23}^{0,297}}{e^{114,871}} \quad (2)$$

Aniqlangan ko‘p omilli modellardan foydalangan holda inson kapitali ta’sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmining prognoz ko‘rsatkichlari hisoblab chiqildi (3-jadval). Ko‘p omilli regression tahlil asosida tuzilgan model bo‘yicha inson kapitali ta’sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmi omillar ta’sirida o‘rta muddat, ya’ni 2022-2026 yillar davomida 2021 yildagi haqiqiy miqdorga nisbatan sezilarli darajada ortadi.

2022-2026 yillarda O‘zbekistonda inson kapitali ta’sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmi va unga ta’sir etuvchi omil ko‘rsatkichlari prognozlari

Yillar	Inson kapitali ta’sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmi, mlrd. so‘m	Aholining o‘rtacha ta’lim davomiyligi, yil	Joriy qilingan innovatsiyalar soni, birlik	Innovatsiyalar joriy qilingan korxona va tashkilotlar soni, birlik
2022	70614,1	12,7	4486	1609
2023	73883,2	12,7	4817	1721
2024	111786,7	12,8	5149	1832
2025	116326,3	12,8	5481	1944
2026	174633,1	12,9	5812	2055

Yuqoridagi jadval ma’lumotlaridan foydalanib tuzilgan rasmda mamlakatimiz bo‘yicha iqtisodiyotda band aholi sonining o‘zgarish qonuniyatini aniqroq ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lamiz (1-rasm).

1-rasm. Inson kapitali ta’sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmining o‘zgarishi, mlrd. so‘m

Model bo‘yicha hisoblangan prognoz qiymatlarning o‘rta muddatdagi nominal, optimistik va pessimistik ko‘rsatkichlari kelgusi 5 yil davomida inson kapitali ta’sirida korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmi ortishi kutilishini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.
2. Khakimov, D. R., Khamidov, E. T., & Qurbonov, D. (2023). Mechanism of economies of the scale of educational activities. Publishing house “baltija publishing”.
3. Urinov, D. A. (2023). Analysis of uzbekistan's participation in international labor migration. Publishing house “baltija publishing”.
4. Tursunali o‘g‘li, X. E. (2022). Markaziy osiyoda migratsiya siyosati va ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy beqarorlik sharoitida yuqori malakali ishchi kuchini o‘zbekistonga jalb etish chora tadbirlari. Research and education, 1(2), 341-348.
5. Eshmuhammadovna, S. D. (2022). TRENDS AND NEW DEVELOPMENT METHODS IN STATISTICS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10 (6), 680–686.

6. Асракулов А. Бандлик моделларини тадқиқ этишга концептуал ёндашувлар. *Biznes Expert*. 2019(142):10.7. Асракулов, А. (2020). Ўзбекистонда аҳоли бандлигидаги тенденцияларнинг эконометрик тадқиқи. *Иқтисодиёт ва таълим*, (5), 86-89.
7. Жураева, Н.К. (2021). Некоторые аспекты совершенствования управленческих механизмов жилищно-коммунальных услуг в узбекистане. *Бюллетень науки и практики*, 7(12), 246-255
8. Safarova, D. E., & Gaybullayeva, G. M. (2021). O‘zbekistonda to‘qimachilik korxonalarini rivojlantirishda davlat dasturlaridan foydalanish yo‘nalishlari. *Science and Education*, 2(6), 676-682.
9. <https://www.sof.uz/uz/post/kambagallikka-qarshi-qanday-kurashiladi>
10. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/4-4.%20059.%20342-350.pdf>
11. <https://cyberleninka.ru/article/n/mamlakatimizda-moliyaviy-hisobotning-xalqaro-standartlariga-o-tish-munosabati-bilan-aktivlarning-qadrsizlanishini-hisobini-yuritish>
12. <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/1344>

УДК: 504.06

ATROF-MUHITNI IFLOSLANTIRISHGA SAVDO RUXSATNOMALARI TIZIMIDA SUBSIDIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СУБСИДИЙ В СИСТЕМЕ ТОРГОВЛИ ЗА РАЗРЕШЕНИЯМИ ЗАГРЯЗНЕНИЙ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF SUBSIDIES IN THE SYSTEM OF TRADE FOR PERMITS OF ENVIRONMENTAL POLLUTION

Tojiboyev Z.M. FarDU dotsenti,i.f.d.

Annotatsiya

Maqolada atrof muhitni muxofaza qilishni moliyalashtirish va unda subsidiyalarning o‘rni, mazmun-mohiyati, foydalanish yo‘nalishlari yoritilgan. Tashqi samaralarni salbiy oqibatlarini bartaraf qilishda subsidiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun ularni tabiiy atrof muhitni muhofaza qilishning muhim iqtisodiy vositasi sifatida ifodalangan ifloslantirishga bo‘lgan ruxsatnomalar savdosi tizimi bilan qo‘shib olib borish orqali samaradorligini oshirish masalalari ko‘rilgan.

Kalit so‘zlar: ekologiya, atrof muhit, ifloslantirish, savdo, soliq, subsidiya, samaradorlik, narx, eksternali.

В статье рассматриваются вопросы финансирования охраны окружающей среды, их сущность, содержание, роль и направления использования. В целях повышения эффективности субсидий предлагается их оптимальное сочетание с системой торговли за разрешения загрязнений окружающей среды, которая является важным экономическим инструментом устранения экологических экстерналий и оздоровления важнейшего компонента природного ресурса-атмосферного воздуха.

Ключевые слова: экология, окружающая среда, загрязнение окружающей среды, торговля, налоги, субсидия, эффективность, цена, экстернали.

The article discusses the issues of environmental protection financing, their essence, content, role and directions of use. In order to increase the effectiveness of subsidies, their optimal combination with the system of trade for the resolution of environmental pollution is proposed, which is an important economic tool for eliminating environmental

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

externalities and improving the most important component of natural resources-atmospheric air.

Key words: ecology, environment, environmental pollution, trade, taxes, subsidy, efficiency, price, externalities.

O‘zbekistonda havoning ifloslanishi muammosining dolzarbligini atrof-muhit, inson salomatligi va mamlakat iqtisodiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan bir qator muhim omillar va holatlar tasdiqlaydi. Quyida ushbu muammoning dolzarbligini asoslovchi asosiy dalillar keltirilgan:

Jamoat salomatligi: atmosferaning ifloslanishi aholida nafas olish bilan bog‘liq kasalliklar, allergiya va yurak-qon tomir kasalliklarining ko‘payishiga olib keladi. O‘zbekistonda havoning ifloslanish darajasi millionlab fuqarolar salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Atrof-muhitga ta’siri: atmosfera ifloslanishining yuqori darajasi mintaqaning ekologik barqarorligiga ta’sir qiladi. Chunki havoning ifloslanishi o‘simliklarni o‘sishiga, tuproq va suv sifatiga ta’sir qilishi, shuningdek mahalliy hayvon va o‘simlik turlarining yo‘q bo‘lib ketishiga olib kelishi mumkin.

Iqtisodiy xarajatlar: atmosferaning ifloslanishi katta iqtisodiy yo‘qotishlarga olib keladi. Havoning ifloslanishi bilan bog‘liq kasalliklarni davolash xarajatlari, shuningdek qishloq xo‘jaligi va boshqa sohalardagi yo‘qotishlar mamlakat iqtisodiy o‘sishiga salbiy ta’sir qilishi mumkin.

Global majburiyatlar: O‘zbekiston global ekologik bitimlar va shartnomalar ishtirokchisi sifatida issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va havo sifatini yaxshilash majburiyatlarini o‘z zimmasiga olgan. Ushbu majburiyatlarni bajarmaslik xalqaro sanksiyalar va jarimalarga olib kelishi mumkin.

Xabardorlikni oshirish: ommaviy axborot vositalari va jamoat tashkilotlari aholini atmosfera ifloslanishi muammolari to‘g‘risida faol ravishda xabardor qiladilar, bu esa aholining xabardorligini va atmosfera xavfsizligi darajasiga qo‘yiladigan talablarni oshirishga yordam beradi.

Bu dalillarning barchasi O‘zbekistonda atmosfera havosini yaxshilash bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rish zarurligining dolzarbligini ta’kidlaydi. Atmosfera sifatini samarali boshqarish atrof-muhitga ham, aholi salomatligiga ham foyda keltirishi, shuningdek, mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo‘shishi mumkin.

Ekologik siyosatning mustaqil vositasi sifatida subsidiyalardan foydalanish iqtisodiy va ekologik jihatdan samarasiz, ayniqsa uzoq muddatli vaqt davomida, shu bois minimal xarajatlar bilan ekologik maqsadlarga erishish uchun atrof-muhitni ifloslantirishga savdo ruxsatnomalari tizimi bilan birgalikda subsidiyalardan foydalanish samaradorligini o‘rganish o‘zida ma’lum darajada qiziqish uyg‘otadi. Bunday kombinatsiya atrof-muhitni ifloslantirish uchun savdo ruxsatnomalari tizimi bilan birgalikda ma’muriy va nazoratni tartibga solish vositalari yoki soliqlar kabi keng tarqalmagan, ammo rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bu narsa ijobiy natijalar berishi mumkin. Ushbu tadqiqot muallifining so‘zlariga ko‘ra, subsidiyalar atrof-muhitning ifloslanishi uchun savdo ruxsatnomalari tizimi bilan birlashtirilib, ular kombinatsiyasini tashkil qilish kerak:

- ifloslantiruvchi moddalar chiqindilarini monitoring qilish va ekologik qonunchilikka rioya etilishini monitoring qilish xarajatlarini minimallashtirish;

- bozorning texnologik va narx "nosozliklarini" sozlash va ekologik innovatsiyalarni barqaror rag‘batlantirish.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Ifloslantiruvchi moddalar chiqindilarini monitoring qilish va ekologik qonunchilikka rioya etilishini nazorat qilish xarajatlarini minimallashtirish. Ba’zi bir hollarda ifloslantiruvchi moddalar chiqindilarini monitoring qilish va ekologik talablarga rioya etilishini nazorat qilish xarajatlarini minimallashtirish uchun "ekologik soliq va subsidiyalar"ni birlashtirish yoki emissiya savdosi tizimida subsidiyalardan foydalanish mumkin. Emissiya ruxsatnomalari yoki soliqlar "ko‘rinadigan" bozor transaksiyalari (operatsiyalari) bilan bog‘liq bo‘lishi kerak, masalan, ishlab chiqaruvchilar tomonidan ekologik "iflos" mahsulotlarni chiqarish va ularni iste’molchilar tomonidan sotib olish, shu bilan birga boshqa bozor transaksiyalari, masalan, ekologik toza xomashyo, jixozlar sotib olish yoki korxonalar tomonidan xayotiy sikli yakunlangan mahsulotni utillashtirish uchun subsidiyalar berilishi kerak. Bir tomondan, ekologik soliq ishlab chiqaruvchining xarajatlarini oshiradi, bu esa ekologik "iflos" mahsulotni ishlab chiqarish va iste’mol qilishni kamaytirishga olib keladi. Ma’lum miqdordagi emissiya ruxsatnomalarining berilishi ekologik "iflos" texnologiyalardan foydalanadigan korxonalar faoliyatiga qo‘yilgan cheklovlar tufayli shunga o‘xshash natijalarga olib keladi. Boshqa tomondan, "toza" ishlab chiqarish uchun subsidiya "iflos" ishlab chiqarishni qimmatroq qiladi va ekologik innovatsiyalarni joriy etish va ekologik toza ishlab chiqarishga o‘tish uchun rag‘bat yaratadi. Shu bilan birga, emissiya ruxsatnomalari va ekologik soliqlarni bir xil xo‘jalik yurituvchi subyektga subsidiyalar bilan birgalikda qo‘llashning hojati yo‘q, chunki yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, turli xil xo‘jalik yurituvchi subyektlar turli xil bozor operatsiyalarida (ishlab chiqarish, iste’mol, qayta ishlash va boshqalar) qatnashadilar. Ushbu ekologik siyosat vositalarining har biri ularni ma’lum biriga nisbatan qo‘llaniladi.

Bozorning texnologik "buzilishlarini" tuzatish va ekologik innovatsiyalarni rag‘batlantirish. Savdo tizimiga cheklash asosida subsidiyalar kiritilsa, bunda ular firmalar o‘rtasida taqsimlash samaradorligi bilan birga tizimni samaradorligiga xam ta’sir qiladi. Sababi soliqlarga o‘xshab subsidiyalar bozor muvozanatini buzilishini keltirib chiqaradi. Chunki xaridorlar oldindan ma’lum bo‘lmaganligi uchun shunday extimollik borki, unda savdo tizimida cheklash asosida subsidiyalardan foydalanish umuman olganda ekologik innovatsiyalarga qiziqishni kuchaytirmaydi, bunday kombinatsiya alohida korxona nuqtai nazaridan samarali bo‘lishi mumkinligiga qaramasdan atrof muhit sifatini yaxshilashga olib kelmaydi.

Agar subsidiyalar baza darajadagi ruxsatnomalar savdosi tizimi doirasida qo‘llanilsa, ular nafaqat iqtisodiy, balki ekologik samaradorlikka ham ta’sir qiladi, chunki ular yangi firmalarni sohaga kirishga undaydi. Bu ifloslantiruvchi moddalarning umumiy emissiyasini baza darajasidan pastga tushirishga ko‘maklashmaydi. Atrof-muhitning ifloslanishi uchun savdo ruxsatnomalari tizimida subsidiyalardan foydalanish samaradorligi ruxsatnomalarni taqsimlash usuliga ham bog‘liq. Ruxsatnomalarni bepul asosda taqsimlash siyosiy nuqtai nazardan afzalroqdir va sanoat lobbisining kamroq qarshiligiga uchraydi, chunki ifloslantiruvchi korxona faqat ifloslantiruvchi moddalar chiqindilarini kamaytirish xarajatlarini (ekologik xarajatlarni) o‘z zimmasiga oladi. Auksionda ruxsatnomalarni taqsimlashda ifloslantiruvchi korxona ma’lum miqdordagi ruxsatnomalar uchun ham, uning chiqindilarini kamaytirish bo‘yicha keyingi choralar uchun ham to‘lashi shart. Bundan tashqari, kim oshdi savdosidan ifloslanish ruxsatnomalarini taqsimlashda, ifloslantiruvchi korxonalar haqiqiy ekologik xarajatlari ko‘rinadi, odatda ular bunday xarajatlarni uncha xush ko‘rmaydilar. Biroq, ruxsatnomalarni bepul taqsimlash jamoatchilik farovonligini yo‘qolishiga olib keladi, chunki taqchil ekologik renta (aslida subsidiya) ifloslantiruvchi korxona tomonidan o‘zlashtiriladi va u qanday maqsadlarda ishlatilishi noma’lum. Shu nuqtai nazardan, kim oshdi savdosidan ruxsatnomalarni taqsimlash adolatliroq hisoblanadi, chunki renta davlatda qoladi, u savdodan tushgan mablag‘ni tabiatni muhofaza qilish maqsadlari uchun subsidiyalar to‘lashga

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

yo‘naltirishi kerak. Natijada, korxonalarning atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyatini subsidiyalash bilan auksiondan atrof-muhitni ifloslantirish uchun ruxsatnomalarni taqsimlash iqtisodiy va ekologik jihatdan samarali bo‘ladi. Ma‘lumki, atrof-muhitni ifloslantirishga ruxsatnomalar ekologik eksternallar (tashqi samaralarga, masalan, ifloslantiruvchi moddalar emissiyasi)ga mulk xuquqini shakllantirishni faraz qiladi, subsidiyalar esa bozorning texnologik "buzilishlarini" bartaraf etish uchun ishlatiladi, chunki ular ilmiy tadqiqot va konstruktorlik tajriba ishlari va ekologik innovatsiyalarni rag‘batlantirishga qaratilgan.

Eksternallar masalasida shuni aytish kerakki, jamiyat o‘z rivojlanishining barcha bosqichlarida tabiat bilan o‘zaro munosabatga kirishadi. Bu ikki tomonlama jarayon. Tabiiyki, bu jarayonda inson tashbbuskor bo‘lib, faol xarakter qiladi. Shuning uchun o‘zaro munosabatlar yo‘nalishi va darajasini belgilaydi. Shu ma‘noda o‘zaro munosabatlarda tabiatni passiv xarakter qiluvchi omil desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu munosabatlar doirasida, avval inson tabiatga ta‘sir ko‘rsatib, uni bosim darajasiga olib chiqib, shu yo‘nalishda tobora jadallashib borib, inson xam bir-biriga, xam tabiatga nisbatan eksternal ko‘rinishida salbiy o‘zgarishlar keltirib chiqaradi, so‘ng esa javob tariqasida tabiat “ishga tushib” inson xayot va faoliyatiga to‘siq qo‘yadi. Chunki salbiy o‘zgarishlar insonni xayot va faoliyati sharoitlarini yomonlashtiradi.

Eksternallar (tashqi ta‘sirlar)-bu inson xo‘jalik faoliyatining tabiatga ta‘sir qiluvchi tashqi oqibatlar. Aksariyat hollarda bu oqibatlar salbiy: havo, suv, tuproqning ifloslanishi, umuman biosfera degradatsiyasi. Tashqi ta‘sirlar aybdorlarni iqtisodiy holatiga bevosita ta‘sir qilmaydi va shuning uchun ular faqat ichki ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirishdan manfaatdor xolos. Ular odatda tashqi ta‘sirlarga e‘tibor bermaydilar, chunki eksternallardan zarar ko‘rmaydilar. Shu bois ular eksternallarni bartaraf qilishdan manfaatdor emaslar.

Tabiat bilan jamiyat munosabatlarini uyg‘unlashtirish uchun eksternallar internallashtirilishi kerak, ya‘ni tashqi ta‘sir ichki ta‘sirga aylantirilishi kerak. Bu jarayonni iqtisodiyotni ekologiyalashtirish deb atalib, u ekologik xavfsizlikni ta‘minlashga qaratilgan. Biroq, hozirgi kunga qadar ishlab chiqarish natijalarini baholash iqtisodiy va ijtimoiy mezonlarga muvofiq amalga oshiriladi, bu jamiyatda mavjud bo‘lgan qadriyatlar va ko‘rsatmalarni buzadi, dunyoni "jamiyat-tabiat"ning yagona tizimi sifatida qabul qilishga qarama-qarshidir.

Bu holat ko‘p jihatdan jamiyat va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning ko‘plab masalalarining, birinchi navbatda, salbiy ekologik tashqi ta‘sirlar - xo‘jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy faoliyatining tabiat va jamiyatga zarar yetkazadigan tashqi ta‘sirlarining nazariy nomuvofiqligi bilan bog‘liq.

Jamiyat va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir jarayonini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, kishilik jamiyatining ijtimoiy faolligi, ya‘ni ilmiy-texnika taraqqiyoti yutuqlari bilan tobora ko‘proq qurollanib borayotganligi va aholi sonini o‘sib borishi deyarli har bir bosqichida salbiy ekologik tashqi ta‘sirlarni shu darajadaga olib chiqdiki, ularning reproduktiv jarayonga ta‘sirini halokatli xususiyatini ta‘kidlash mumkin: tabiiy, o‘rmon, yer va rekreatsion resurslar zaxiralari tugaydi, bioproduktiv tabiatning salohiyati kamayadi, genofondining kamayishi, tabiiy obyektlar mehnat va iste‘mol sifatining yomonlashishi ro‘y beradi.

Yuqorida keltirilgan noxush xolatlarni bartaraf qilish inson faoliyatiga bog‘liq. Endilikda insonning faoliyat doirasi kengayib, o‘z ehtiyojlarini qondirish bilan birga ilgari tabiat o‘z resurslarini o‘zi tiklayotgan bo‘lsa, xozirda unga resurslarini tiklashi uchun ko‘maklashish zarurati tug‘ildi. Chunki inson faoliyati ko‘lami tobora kengayib borib, unga bosim ortib ketgandan keyin tabiatni o‘zini-o‘zi tiklash qobiliyatiga putr yetib, unga azaldan xos bo‘lgan muvozanat buzildi. Inson tomonidan tabiatga ko‘maklashish yo‘llari nihoyatda ko‘p va turli – tuman. Biz ushbu maqolada ularni ba‘zi – birlari xususida fikr yuritamiz, ya‘ni atmosfera xavosini ifloslantirishga ruxsatnomalar sotish tizimi va u bilan bog‘liq bo‘lgan atrof muhitning

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

ifloslantirishni pasaytirishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlarni bir qismini qoplash (subsidiyalar) to‘g‘risida fikr yuritamiz.

Shuni aytish kerakki, davlat bu sohada yagona ekologik siyosat yuritadi va bu siyosat o‘z ichiga atrof muhitni ifloslantirishga ruxsatlar savdosi tizimi xamda unga qo‘shimcha sifatida subsidiyalarni oladi. Ularni optimal qo‘shib olib borish yaxshi samara beradi. Chunki bu vositalarni alohida qo‘llanilganda xar doim xam zarur natija beraolmaydi. Masalan, salbiy tashqi ta’sirni bartaraf etishni iloji bo‘lmaganda ekologik innovatsiyalarni uzoq muddatli rag‘batlantirish talab qilinadi. Shu bois atrof muhitni ifloslantirishga ruxsat olish bozoriga qo‘shimcha sifatida subsidiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bozor narhi "buzilishi"ga tuzatish kiritish va ekologik innovatsiyalarni rag‘batlantirish. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, ruxsatnomaning narxi innovatsion faoliyat darajasiga ta’sir qiladi va uni narxi qancha past bo‘lsa, innovator tomonidan olingan daromadlar shunchalik kam bo‘ladi. Tabiatni muhofaza qilish qarorlarini qabul qilish va tabiatni ifloslantirishga ruxsat olish uchun savdoni boshlanishi o‘rtasida vaqt nuqtai nazaridan bo‘lgan farq (lag) mavjudligi va shunga ko‘ra ruxsatlar bozori ishtirokchisi bo‘lgan ko‘pchilik korxonalarni tabiatni muhofaza qilish xarajatlari noma’lum bo‘lganligi sababli shunday vaziyat shakllanish extimoli bor bo‘lib, unda bu xarajatlar shunchalik past bo‘lishi mumkinligi oqibatida, narhlar keskin pasayishi yuz beradi. Natijada, bozorda arzon ruxsatnomalarning ortiqcha miqdori shakllanadi, bu esa innovatsion korxonalar tomonidan nafni yo‘qotishiga olib keladi. Bunday vaziyatdan xavotirlikka tushib, o‘z faoliyatini rejalashtirishda korxonalar ekologik innovatsiyalarni joriy etishga shoshilmasliklari mumkin, bu esa atrof-muhitning ifloslanishi uchun savdo ruxsatnomalari tizimining samaradorligini pasaytiradi. Innovatsion faoliyatni lozim darajada qo‘llab-quvvatlash uchun ruxsat narhini qandaydir-bir pastki chegarasini belgilash maqsadga muvofiq. Ushbuni yechimi vositasi sifatida subsidiya namoyon bo‘lishi mumkin. Buni aksini, ya’ni ruxsatnoma narxini yuqori darajasini belgilovchi ekologik soliqni keltirish mumkin. Mazkur qaror xech bir mubolag‘asiz qabul qilinishi mumkin va u samaradan xoli emas.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019 — 2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” qarori, <https://lex.uz/docs/4539502>
2. Бурматова О.П., Сумская Т.В. Финансовый механизм рационального природопользования.http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2012/Economics/15_108261.doc.htm
3. Генчева Е. Л. Ключевые проблемы субсидирования и современные методы их решения <https://yandex.ru/search/?text>
4. Лайши Ю. Определение субсидий и компенсационных мер. https://spravochnick.ru/ekonomika/opredelenie_subsidiy_i_kompensacionnyh_mer_suschnost_zheltoy_subsidii_zelenoy_subsidii/.
5. Tojiboyev Z.M. Hududda tabiatdan foydalanishni tartibga solishning iqtisodiy va moliyaviy jihatlari. // Ekologiya xabarnomasi. – Toshkent, 2009, 12-son. 4 -5-b.

MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARIDA MOLIYAVIY SEKTORNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО СЕКТОРА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ISSUES OF FINANCIAL SECTOR DEVELOPMENT IN THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Muyassar Mirzakarimova

Farg‘ona davlat universiteti professori, i.f.d.(DSc)

Lola Azimova

Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya

Maqolada Markaziy Osiyo mamlakatlarida moliyaviy sektorni rivojlantirish barqaror rivojlanish omili sifatida o‘rganilgan. Mintaqa mamlakatlarida bank tizimi islohotlarining yo‘nalishlari, iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlar jarayonini investitsiyalar bilan ta‘minlash, investitsiya muhitini takomillashtirish bilan bog‘liq muammolar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy sektor, bank tizimi, kredit tashkilotlari, investitsiya, milliy jamg‘armalar, tarkibiy o‘zgarishlar, barqaror rivojlanish.

В статье изучены проблемы развития финансового сектора стран Центральной Азии как фактор устойчивого развития. Анализированы проблемы, связанные с совершенствованием инвестиционного климата, инвестиционным обеспечением процессы структурных изменений в экономике, основные направления реформ банковской системы стран региона.

Ключевые слова: финансовый сектор, банковская система, кредитные организации, инвестиции, национальные сбережения, структурные изменения, устойчивое развитие.

This article is devoted to the consideration of the issues related to the development of the financial sector in Central Asian countries as a factor of sustainable development. In addition, the article analyzes the areas of banking system reforms in the countries of the region, the process of structural changes in the economy made through investments, problems with the improvement of the investment environment.

Key words: financial sector, banking system, lending organizations, investment, national funds. Structural changes, sustainable development.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida moliyaviy sektorning rivojlanishi shunchaki iqtisodiy o‘lish natijasi emas, balki uning sababidir. Dunyo mamlakatlarida moliya sektori va iqtisodiy o‘lish o‘rtasidagi bog‘liqlik turlicha bo‘lgan. Masalan, Shotlandiya, Belgiya, Rossiya va Yaponiyada moliyaviy sektor sanoatlashishni jadallashtirishga xizmat qilgan bo‘lsa, Angliya, Germaniya va Fransiyada sanoatning rivojlanishi moliyaviy sektor rivojlanishiga olib kelgan. Hozirgi vaqtda Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida iqtisodiy hamkorlik aloqalari rivojlanib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

28 fevraldagi PF-27-sonli “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini «insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmonida “Markaziy Osiyo davlatlari bilan ikki va ko‘p tomonlama proaktiv diplomatiyani amalga oshirish” borasidagi vazifalar belgilangan [1].

O‘z moliyaviy sektorini shakllantirish – mintaqa mamlakatlari barqaror rivojlanishining uzviy shartidir. Aholi tomonidan ishonchsizlikni bartaraf qilish va moliyaviy xizmatlarni diversifikatsiyalashgan rivojlantirish asosiy vazifa hisoblanadi. Xorijiy kapital va eksport daromadlari oqimiga tayanadigan kredit faolligini jadal rivojlantirish va kengaytirish dastlabki davrda moliyaviy bozorga firmalar va uy xo‘jaliklarining keng doirasini kiritishga yordam berdi. Biroq investorlar moliya-bank sohasiga ishonchi yetarli emas. Aholi depozitlarga ishonmagan holda jamg‘armalarni saqlashning “an’anaviy” usullarini afzal ko‘radilar. Favqulodda vaziyatlarda aholi bank kreditlariga qaraganda, ko‘p darajada oila va do‘stlari tomonidan moddiy yordam olishga tayanadilar. Bundan tashqari, mintaqalarda bank muassasalari tarmog‘i kengayib borayotganiga qaramasdan, chekka viloyatlarda ulardan foydalanish imkoniyatlari hali yetarli emas. Moliya tizimi inklyuzivligining past darajasi aholi daromadlari tengsizligining saqlanishiga, ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishning cheklanganligi sababli inson kapitali rivojlanishining seklashishiga olib kelishi mumkin.

Iqtisodiyot yangi ishlab chiqarishlarni vujudga keltirish va amaldagilarini modernizatsiya qilish, iste’mol bozorini talab qilinayotgan tovarlar va xizmatlar bilan to‘ldirish, pirovardida esa jamiyatni rivojlantirish ijtimoiy maqsadlariga erishish uchun yangi texnika va texnologiyalarni o‘zlashtirish, daromad olish uchun mablag‘lar oqib kirishiga muhtojdir. Bunday mablag‘lar sifatida odatda pul resurslari, bank qo‘yilmalari va paylar, aksiyalar, texnologiyalar, mashinalar, uskunalar, patentlar, litsenziyalar, shu jumladan, tovar belgilari, kreditlar hamda mulkiy va mulkiy bo‘lmagan huquqlar, jumladan, intellektual va ishlab chiqarish mol-mulki o‘rganiladi. Qiymat shaklida baholanadigan barcha bu mablag‘lar investitsiyalarning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Romash M. V., Shevchuk V. I. larning asarlarida “investitsiyalar” iqtisodiy tushunchasining turli talqinlari investitsiyalarning asosiy vazifalarini shakllantirishga asos bo‘ladi [2]. Takror ishlab chiqarishning ishlab chiqarish bosqichi uchun resurslarni shakllantirishni ularning tarkibiga kiritish zarur.

Bundan tashqari, zamonaviy iqtisodiyotni modernizatsiyalash va texnologik qayta jihozlash davrida quyidagi innovatsion resurslarni shakllantirish talab etiladi:

a) yangi turdagi texnika, yangi texnologiyalar, yangi materiallar, yangi darajadagi malaka va bilimlar;

b) zamonaviy takror ishlab chiqarish asosiy institutlarini restrukturizatsiyalash;

v) kapital yangi tarkibiy tizimini hosil qilish;

g) xo‘jalik tizimlarini va butun milliy iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish;

d) xo‘jalik tizimini innovatsion taraqqiyot yo‘liga o‘tkazishning resurs ta’minoti.

Investitsiyalarning mazkur vazifasi investitsiya omillarining innovatsion omillar bilan obyektiv bog‘liqligi, ularning ilmiy-texnik va innovatsion faoliyatdagi ishtiroki bilan belgilanadi;

ye) bandlik muammosining hal qilinishi, ijtimoiy soha va investitsiyalashning boshqa ijtimoiy samaralari bilan bog‘liq ijtimoiy vazifalar guruhi;

j) iqtisodiyotni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini tartibga solish.

Mazkur yondashuvga ko‘ra, “investitsiyalar” va “innovatsiyalar” tushunchasi o‘zaro uzviy bog‘liqdir. Bu yana investitsiyalarni obyektiga ko‘ra, tasniflashda ham kuzatiladi:

- moliyaviy resurslar (pul mablag‘lari, maqsadli bank qo‘yilmalari, paylar,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

qimmatbaho qog‘ozlar);

- moddiy resurslar (mashinalar, uskunalar);
- intellektual qiymatlar (patentlar, nou-xau, texnologiyalar) [2].

Bundan tashqari, innovatsiyalar – bu investitsiyaning iqtisodiyotning yuqori texnologiyali tarkibini yaratishni, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishni, yuqori qo‘shilgan qiymatli raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport qilishni ta‘minlaydigan sohadir. Ammo iqtisodiy taraqqiyotning yuqori sur‘atlari va samaradorligi nafaqat investitsiyaning kapital miqdori bilan, balki innovatsiyalar hisobiga ta‘minlanadigan uning sifati bilan ham asoslanadi. Biroq turli noishlab chiqarish obyektlarini yaratishdagi investitsiyalarning yuqori salmog‘i ularning past sifatidan dalolat beradi. Bu esa mahsulotlar raqobatbardoshmasligi sharoitida iqtisodiyot xo‘jalik yuritish mexanizmining buzilishi va moliyaviy inqirozni o‘ziga jalb qilishi mumkin. Inovatsion-investitsion jarayonning faol rivojlanishi sanoatning diversifikatsiyaning, iqtisodiyot negiz tarmoqlarining modernizatsiyasiga, shu orqali qo‘yilgan kapital qaytimining oshishiga olib keladi. Buni rivojlangan mamlakatlarda YAIM o‘shishining taxminan 50-70% iga FTT, yangi texnologiyalardan foydalanish hisobiga erishilishi holati ham tasdiqlaydi.

Olimlarning asarlarida bozor mexanizmining xususiyatlarini hisobga olgan holda yangi turdagi texnikani takror ishlab chiqarish va uning xususiyatlari muammosi batafsil o‘rganilgan.

P.Samuelsan investitsiya deganda iqtisodiy va (yoki) ijtimoiy samara olish maqsadida kapital qo‘yish; kapitalni takror ishlab chiqarishga (uni kengaytirish va qo‘llab-quvvatlashga) yo‘naltirilgan xarajatlar; ushbu davrdagi ishlab chiqarish faoliyati natijasida kapital mol-mulk qiymatining joriy o‘simi; mazkur davrda iste‘mol uchun foydalanilmagan daromad qismini tushunadi [3].

Garchi “investitsiyalar” tushunchasining turli mualliflardagi talqini turlicha bo‘lsada, ularning asl mazmuni quyidagicha: investitsiyalar – bu pul mablag‘lari, intellektual mulk, binolar, inshootlar bo‘lib, ularni kelajakda kengaytirish maqsadida joriy iste‘mol uchun ishlatilmaydi, buning natijasida iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa samaralar olinishi zarur. “Investitsiya” tushunchasining keltirilgan barcha ta‘riflari mazkur maqsadga innovatsiyalarga qo‘yilmalar yo‘li bilan erishish mumkinligi to‘g‘risida xulosa qilish uchun asos bo‘ladi. Shu sababli innovatsion faoliyat natijasida birdaniga emas, balki ma‘lum vaqt o‘tgandan keyin iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa samaralar olinadi. Bu uzoq muddatli xususiyatga ega bo‘lgan “investitsiyalar” tushunchasiga mos keladi.

Tadqiqotning uslubiy asosini dialektikaning asosiy qoidalari va tamoyillari tashkil etdi. Moliyaviy sektorni rivojlantirish muammolarini hal qilishda xorijiy investitsiya va kreditlar, milliy jamg‘armalarning ahamiyatini tahlil qilish uslubi, ya‘ni moliyaviy sektorning rivojlanish ko‘rsatkichlari bo‘yicha ma‘lumotlarni to‘plash, qayta ishlash va tahlil qilish uslubiga tayanildi. Ma‘lumotlardan xulosa chiqarishda mantiqiy tahlil, sintez, umumlashtirish, induksiya va deduksiya, iqtisodiy hodisa va jarayonlarga tizimli yondoshuv usullaridan foydalanildi.

Makroiqtisodiy tadqiqotlar va prognozlashtirish instituti ekspertlarining fikrlariga ko‘ra, Markaziy Osiyo davlatlarida moliyaviy sektorning rivojlanishi shunchaki iqtisodiy o‘shish natijasi emas, balki uning sababi hisoblanadi. Moliyaviy sektor rivojlanishining 1% ga ortishi iqtisodiyotning 0,5-0,25% ga oshishiga olib kelgan. YA’ni moliyaviy sektorning rivojlanishi va iqtisodiy o‘shish o‘rtasida bir tomonlama bog‘liqlik mavjud. Banklar tomonidan beriladigan kreditlar iqtisodiy o‘shishga olib kelgan, lekin iqtisodiy o‘shish moliyaviy xizmatlarga qo‘shimcha talabni shakllantirishga xizmat qilmagan. Bu moliya bozorining yetarli darajada rivojlanmaganligi, pul mablag‘larini bu sektorga qayta jalb

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

qilishda vositalarning yetishmasligi va jamg‘armalarni jalb qilish darajasining pastligi bilan bog‘liqligi aytilgan [4].

Ta’kidlanishicha, keyingi bosqichda yuqori-o‘rta daromadli mamlakatlar qatoriga o‘tish uchun moliya sektorini yanada rivojlantirish va iqtisodiy o‘shishning moliyaviy xizmatlarga qo‘shimcha talabni shakllantirishini ta’minlash kerak. Buning uchun moliyaviy ommaboplikni orttirish talab etiladi.

Tahlillar ko‘rsatishicha, moliyaviy sektorning rivojlanish darajasi bo‘yicha mintaqada yetakchi Qozog‘iston hisoblanadi [5]. 2022 yil 1 aprel holatiga Qozog‘istonda 22 ta bank faoliyat ko‘rsatdi. Beshta yirik banklarning bank sektori aktivlaridagi ulushi 64,7% ini tashkil etdi. O‘zbekiston moliyaviy rivojlanish darajasi bo‘yicha Qozog‘istondan keyingi o‘rinda turadi. 2022 yil 1 may holatiga mamlakatda 33 ta bank faoliyat ko‘rsatdi, ulardan 12 tasi davlat ishtirokida bo‘lib, ularning hissasiga bank sektorining 81% aktivlari to‘g‘ri keldi.

Tojikiston va Qirg‘iziston moliyaviy rivojlanishi darajasi bo‘yicha bir-biriga yaqin turadi. 2021 yilda Tojikistonda 14 ta, Qirg‘izistonda 23 ta bank faoliyat ko‘rsatdi. Turkmanistonda Markaziy Osiyoning qolgan davlatlari orasida moliyaviy rivojlanishning eng past darajasi kuzatiladi. 2022 yilning apreli holatiga mamlakatda 9 ta bank faoliyat ko‘rsatdi, ulardan 4 tasi davlat ishtirokidadir.

Aholi uchun bank xizmatlaridan foydalanish ko‘p jihatdan bankomatlar (ATM) soni bilan tavsiflanadi. Qozog‘istonda ATM lar soni har 100 ming katta yoshdagi aholiga 2020 yilda o‘rtacha jahon darajasi 41,2 ta bo‘lgani holda, 95,8 tani tashkil etdi va 10 yil davomida 1,5 martaga oshdi. Mintaqaning boshqa mamlakatlarida ATM lar soni aholiga nisbatan kam (O‘zbekistonda 48,4 ta, Qirg‘izistonda 41,8, Tojikistonda 21,5), ammo intensiv oshib bormoqda. 10 yil davomida har 100 ming katta yoshdagi aholiga to‘g‘ri keladigan ATM lar soni Tojikiston va Qirg‘izistonda 3 baravardan ko‘proqqa, O‘zbekistonda 11 baravarga ko‘paydi.

Bank aktivlarining YAIM ga nisbati sifatida o‘lchanadigan bank sektorining chuqurligi mintaqa mamlakatlari orasida O‘zbekistonda yuqoriroq bo‘lib, 2021 yil natijalariga ko‘ra, YAIM ning 60,6% ini tashkil etadi (2017 yil boshida YAIM ning 32,9% i darajasida bo‘lgan). Bank aktivlarining o‘shishi oxirgi yillarda mamlakatda kreditlashning jadal o‘shishiga olib keldi.

Iqtisodiyotga kredit yuklamasi 2017-2021 yillarda 20,6% dan 44,4% gacha o‘sd. Shu bilan bir qatorda, davlat banklarining hukmronligi moliyaviy vositachilikning past darajasini va moliyadan foydalanishning cheklanganligini belgilaydi. Qozog‘istonda bank sektorining chuqurligi 2021 yilda 46,9% ni tashkil qildi. Kredit portfelining sifatini oshirish maqsadida bank sektorini restrukturizatsiyalash va makroprudensial nazoratning qat‘iylashishi ushbu ko‘rsatkichning 2017 yilga nisbatan pasayishiga olib keldi (YAIM ning 58%i). Qirg‘izistonda bank sektorining chuqurligi so‘nggi 10 yil davomida berilgan kreditlar hajmining o‘shishi tufayli ancha o‘sd (2010 yil boshidagi 34% dan 2022 yil 1 aprelidagi 48% gacha). Tojikistonda kreditlash iqtisodiyotning o‘shishidan orqada qoldi, buning oqibatida bank aktivlarining YAIM ga nisbati 2011 yildagi YAIM 28,0% idan 2021 yildagi 22,7% igacha pasaydi.

Qozog‘istonni istisno etganda, mintaqa mamlakatlari jahon moliya tizimiga yetarli integratsiyalashmagan. Bu Markaziy Osiyo mamlakatlariga xorijiy kapital kirib kelishini cheklaydi. To‘laqonli mintaqaviy moliya bozorining shakllanishi hozirgi alohida istiqbolida ko‘rinadi, ammo u mamlakatlarni global moliyaviy bozorga qo‘shilishiga yordam bera oladi. Orqada qolishlar yuzaga kelmoqda – “Astana” xalqaro moliya markazi amal qilmoqda, mintaqaviy va xorijiy investitsiyalar uchun to‘siqlarni qisqartirish tadbirlari olib

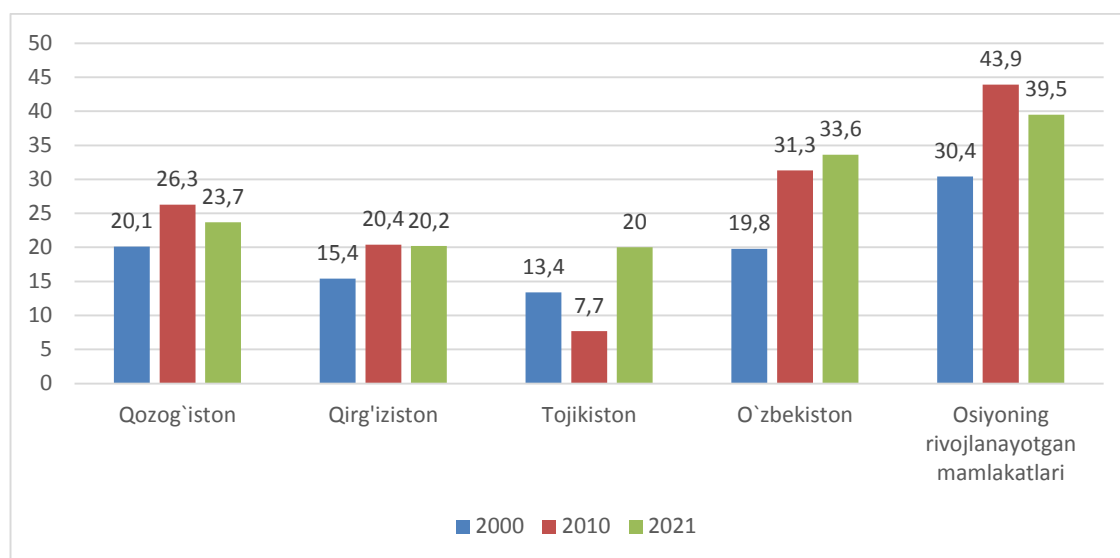
“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

borilmoqda.

Moliya sektorining yanada rivojlanishi mintaqaviy integratsiyani chuqurlashtirishga va resurs bog‘liqligiga barham berishga ko‘maklashadi. Bank xizmatlarini taklif qilishning yetishmovchiligi xususiy sektor, ayniqsa, kichik va o‘rta tadbirkorlikning rivojlanishini cheklaydi. Ekspertlar savdo moliyalashi, kredit kafolatlashi, sug‘urtalash kabi xizmatlar yetishmasligini qayd etmoqdalar [6]. Rivojlangan moliyaviy vositachilikni yaratish nafaqat mintaq ichkarisidagi, balki qo‘shni davlatlar bilan savdo-investitsion munosabatlarini rivojlantirish uchun rag‘bat beradi.

Bank xizmatlaridan foydalanishni oshirish kabi moliya sektorining rivojlanishi mintaq iqtisodiyotining inklyuziv o‘sishi uchun nobank xizmatlari, jumladan, kapital bozorlari, sug‘urta kompaniyalari va boshqa nobank moliya muassasalarini ham qamrab olishi kerak [7]. Минтақада жамғарма хизматларининг кам талаб қилинганлиги натижасида суғурта маҳсулотлари ҳали кам оммалашган ҳисобланади.

Xom ashyo bo‘lmagan iqtisodiyot tarmoqlariga TTXI lar cheklangan sharoitda ichki jamg‘armalar iqtisodiyot rivojlanishini moliyalashtirish uchun foydalanish katta salohiyatiga ega bo‘lmoqda. Aholi jamg‘armalarini jalb qilish moliyaviy xizmatlar rivojlanishi (bank, birja, sug‘urta) bilan bir qatorda, iqtisodiy o‘sishning ishonchli manbalarini shakllantirish imkonini beradi (1-rasm).

1-rasm. Yalpi milliy jamg‘armalar

Milliy iqtisodiy tizimlar tarkibiy islohoti mintaq mamlakatlaridan butun kuch-g‘ayratini sarflashini talab etmoqda. Ularning eksportida issiqlik energetika kompleksi tovarlari, metall rudalar, qishloq xo‘jaligi xom ashyosining ulushi yuqori hisoblanadi. Xom ashyolar narxining avvalgi o‘n yilliklardagi o‘sishi to‘liq iqtisodiyotni diversifikatsiyalash uchun foydalanilmagan. Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiyotlari ilgarigidek, xom ashyo bozorlaridagi narx tebranishlariga kuchli bog‘langan. Tarkibiy siljishlarni amalga oshirish siyosiy iroda, qo‘yilgan maqsadlar bo‘yicha bosqichma-bosqich harakat qilishni talab etmoqda.

Investitsiya va ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, jumladan, kichik va o‘rta tadbirkorlikni rivojlantirish, ichki va tashqi investorlarni jalb qilish, iqtisodiyot sektorlari raqobatbardoshligini oshirish uchun jozibador muhit yaratish katta rol o‘ynamoqda. Mintaq mamlakatlarining o‘zaro foydali manfaatlari va ustunliklari asosidagi hamkorlik ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mintaqaviy kooperatsiya aloqalarini o‘rnatish, eksport

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

qilinayotgan mahsulotlar qayta ishlanganligini oshirish imkonini beradi.

Pul o‘tkazmalari ham mintaqa alohida mamlakatlarining rivojlanishi uchun resurs hisoblanadi. Sanoat salohiyati va xizmat ko‘rsatish sohasining o‘sishi yuqori unumli ish o‘rinlari yaratish va mutaxassislar tayyorlash va malakasini oshirish tizimi bilan birgalikda, mamlakatlarning pul o‘tkazmalariga tobeligini kamaytirish va shu bilan bir vaqtda, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash imkoniyatini yaratadi.

Ichki moliyaviy sektor mintaqa mamlakatlarining iqtisodiyot tarmoqlarini har tomonlama rivojlantirishning asosi bo‘lishi zarur. Alohida mamlakatlarda tashqi moliyalashtirish ichki manbalarga yetakchilik rolini bo‘shatib berishi zarur. Jamg‘armalarning o‘sishi, birinchi navbatda, aholi keng qatlamlari turmush darajasining oshishi va moliyaviy sektorning rivojlanishi sharoitida mumkin bo‘ladi.

Xalqaro moliyaviy tashkilotlar xususiy investitsiyalar akseleratori vazifasini saqlab qolib, ularning oqimlari institutsional sharoitlar yaxshilanishi bilan o‘sishi mumkin. Moliyaviy bilan bir qatorda, xom ashyo tobeligini qisqartirishga transport, ta’lim, tibbiyot, axborot texnologiyalari, turizm kabi boshqa xizmatlar ham yordam berishi mumkin.

O‘zaro standartlar va tasniflashlarni joriy etish xizmatlar mintaqaviy savdosini rivojlantirish, raqobat va taqdim etilayotgan xizmatlar sifatini oshirish uchun rag‘bat hisoblanadi. Vaqt bilan bog‘liq xizmatlar mintaqa iqtisodiyotlarini o‘stirishning asosiy drayveri bo‘ladi, Markaziy Osiyo ochiqqligini oshirish, iqtisodiyotda unumdorlikni oshirish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 февралдаги ПФ-27-сонли “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини «инсонга эътибор ва сифатли таълим йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” Фармони// <https://lex.uz/docs/6396146>
2. Ромаш М. В., Шевчук В. И. Финансирование и кредитование инвестиций. - Минск: «Книжный дом», «Мисанта», 2004. -157 с.
3. Самуэльсон П. Экономика / пер. с англ.-М.:НПО «Алгон», 1992. Т. 1.- 333с.
4. <https://kommers.uz/markazij-osiyodagi-iqtisodij-osish-moliya-sektoriga-bogliqmi-yoki-aksinch>
5. XVF ma’lumotlari asosida YEORB tahlilchilarining hisob-kitoblari
6. Das, R. U. (2018) The Central Asian Republics, in Cho, J. — W. and Ratna, R. S. (eds.) The Asia-Pacific Trade Agreement: Promoting South-South Regional Integration and Sustainable Development. United Nations ESCAP, pp. 209–264.
7. Всемирный банк (2016) Риски и доходы: в поисках финан-совых компромисов для инклюзивного роста в Европе и Центральной Азии. Обзор.<https://documents1.worldbank.org/curated/en/983201481822358394/pdf/110764>
8. Мирзакаримова М., Ўринов К., Азимова Л. Ижтимоий соҳани давлат бюджети ҳисобидан молиялаштириш муаммолари. Молия илмий журнали, 2022 №5-сон, 13-23 б.
9. IMF (2022) Republic of Uzbekistan. Staff Report for the 2022 Article IV Consultation. Country Report No. 2022/189. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/06/22/Republic-of-Uzbekistan-2022-Article-IV-Consultation-Press-Release-taff-Report-and-519919> (Accessed 12 July 2022).
10. <https://doi.org/10.18356/24f1ac70-en> (Accessed 30 March 2022).

TO‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

IMPROVEMENT OF THE INNOVATION MANAGEMENT SYSTEM AT TEXTILE INDUSTRY ENTERPRISES

To‘xtasinova D.R. Farg‘ona davlat universiteti
“Iqtisodiyot va servis” kafedrasida dotsent v.b.

Annotatsiya

Xodimlar korxonaning muhim tashkil etuvchisi bo‘lganligi sababli ko‘plab korxonalar uchun ish faoliyatini maksimal darajada oshirish muammosi dolzarb hisoblanadi. Ishlab chiqaruvchi korxonalarda mahsulot sifatiga va xodimlarning ishlashiga katta e‘tibor qaratiladi. Ishlab chiqarish sanoati iqtisodiy siklning tarkibiy o‘zgarishi jarayonida muhim rol o‘ynaydigan sohalaridan biridir. Yuqori va samarali natijalarga erishish uchun korxonalar o‘z xodimlarini saqlab qolishlari kerak. Ish samaradorligi xodimlarning yaxshi ish faoliyati bilan bog‘liqdir. Ushbu maqolada to‘qimachilik sanoati korxonalarida xodimlar faoliyatini samarali boshqarishning innovatsion usullarini o‘ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan hamda sanoat korxonalarining boshqaruv mexanizmining tuzilishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: to‘qimachilik sanoati, xodimlarni boshqarish, boshqarish mexanizmi, boshqaruv strukturasi, inson omili, mehnat taqsimoti, ta’sir etuvchi omillar, islohotlar, innovatsion usullar.

В связи с тем, что персонал является важной организационной составляющей предприятия, для многих предприятий проблема максимизации производительности является актуальной. На предприятиях-производителях большое внимание уделяется качеству продукции и работе персонала. Обрабатывающая промышленность-одна из отраслей, играющих важную роль в процессе структурных изменений экономического цикла. Для достижения высоких и эффективных результатов предприятиям необходимо сократить текучесть кадров. Эффективность работы связана с хорошей производительностью сотрудников. В данной статье освещены особенности инновационных методов эффективного управления деятельностью персонала на предприятиях текстильной промышленности и обоснована структура механизма управления промышленными предприятиями.

Ключевые слова: текстильная промышленность, управление персоналом, механизм управления, структура управления, человеческий фактор, разделение труда, факторы влияния, реформы, инновационные методы.

Due to the fact that the staff is an important organizer of the enterprise, for many enterprises the problem of maximizing productivity is relevant. At manufacturing enterprises, much attention is paid to the quality of products and the work of personnel. Manufacturing is one of the industries that plays an important role in the process of structural changes in the economic cycle. To achieve high and effective results, enterprises

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

need to retain employees. Work efficiency is associated with good employee productivity. This article highlights the features of innovative methods of effective management of personnel activities at enterprises of the textile industry and substantiates the structure of the management mechanism of industrial enterprises.

Keywords: textile industry, personnel management, management mechanism, management structure, human factor, division of labor, factors of influence, reforms, innovative methods.

O‘zbekistonda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlarda to‘qimachilik sanoati korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, bozor talablariga mos va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. «Iqtisodiyotning real sektoridagi holatni oldindan baholash indikatorlarini ishlab chiqish va samarali foydalanish tizimini joriy etish, hududlarning tabiiy xom ashyo va mehnat resurslarini hamda «nisbiy ustunliklarini» inobatga olgan holda ularni rivojlantirishga turtki beradigan omillar va yo‘nalishlarni belgilab olish hamda amalga oshirish» kabi vazifalar belgilangan. Bu vazifalarni bajarishda, jumladan xodimlar raqobatbardoshligini reyting baholash metodikasini inson kapitalini rivojlantirish va innovatsiyalarni moliyalashtirish darajalari, xodimlarni innovatsion salohiyati, innovatsiyalardan olingan natijadorlik kabi ko‘rsatkichlarga ustuvorlik bergan holda boshqaruv samaradorligini baholashni takomillashtirish, to‘qimachilik korxonalarini rahbar xodimlar faoliyati samaradorligini baholash chegaralarini optimal belgilash, kapital qo‘yilmalar va boshqaruv faoliyati mutanosibli negizida prognoz ko‘rsatkichlarini asoslab borish maqsadga muvofiqdir.

To‘qimachilik sanoati korxonalarida xodimlarni samarali boshqarishda innovatsion usullarni qo‘llash bilan bir qatorda zamonaviy talablardan kelib chiqqan holda mazkur usullarni takomillashtirish borasida keng qamrovli tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Amalga oshirilayotgan tadqiqotlar tarkibida jahon standart talablariga javob beradigan va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni ta‘minlaydigan yuqori texnologiyaga asoslangan ishlab chiqarishni tashkil etish, to‘qimachilik korxonalarining ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish va innovatsiya texnologiyalarini joriy etish hisobiga yuqori texnologiyali, jahon bozorlarida raqobatbardosh mahsulotlarni keng ko‘lamda ishlab chiqarishni joriy qilishning ilmiy asoslarini yaratish talab etilmoqda. Bu esa, boshqaruvning zamonaviy kontseptsiyalaridan samarali foydalanish asosida xodimlar boshqaruvini takomillashtirish kabi yo‘nalishlardagi tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Korxonaning innovatsion faoliyatini boshqarish tizimini amalga oshirishda quyidagi vositalar muhim hisoblanadi:

- innovatsion g‘oyalarni joriy etish uchun istiqbolli loyihalarni tanlash vositasi;
- innovatsion faoliyatning tashqi va ichki omillarini hisobga olgan holda innovatsion loyihalarni baholash vositalari;
- sanoatning fan sig‘imi yuqori tarmoqlari korxonalarida innovatsion loyihalarni amalga oshirishni optimallashtirish vositalaridir.

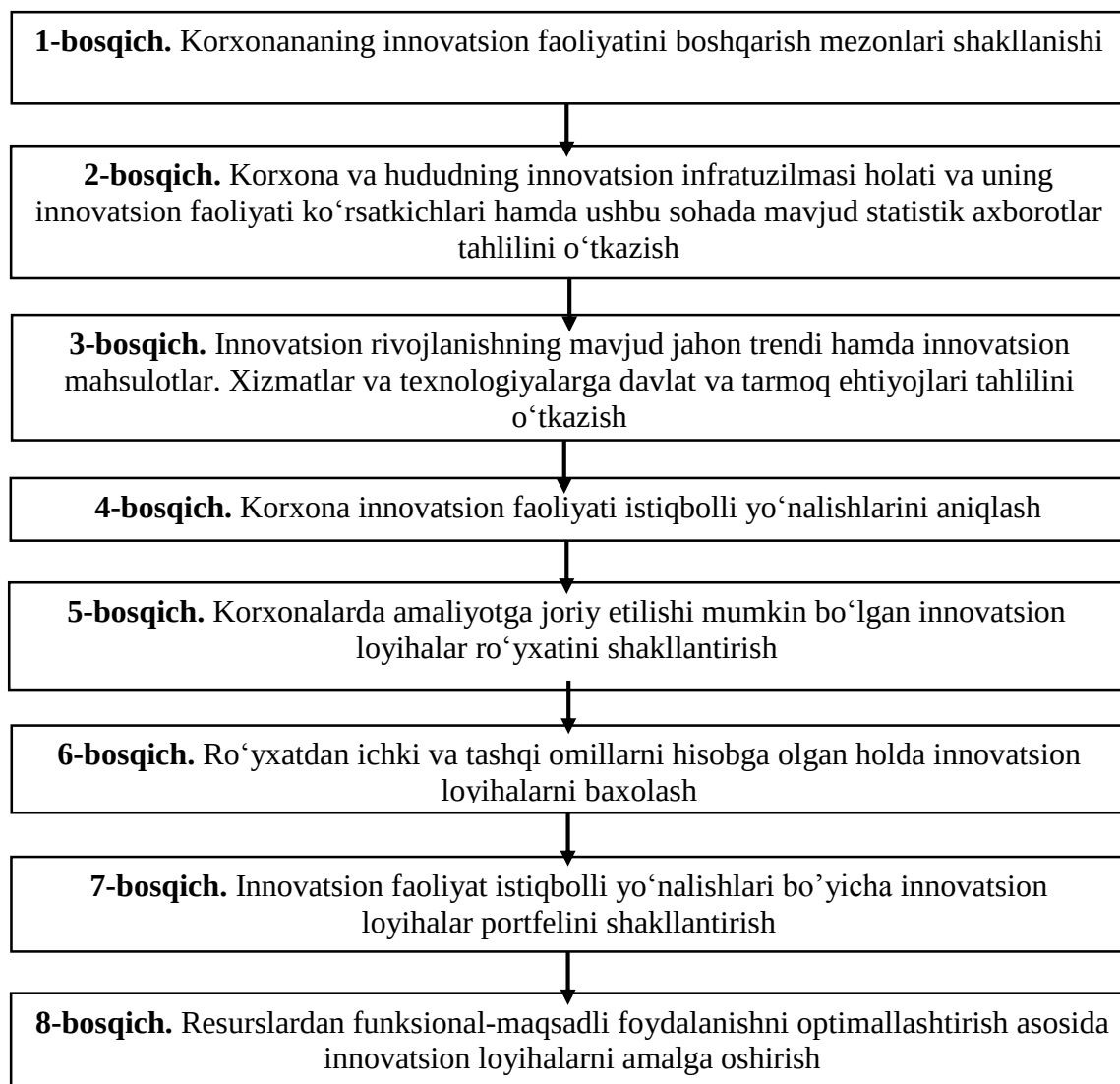
Sanoat korxonalarida ishlab chiqarishni rivojlantirish, mahsulot hajmini oshirish, uning sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish samaradorligiga erishish uchun fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish zarur. Bu faoliyat ma‘lum iqtisodiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish asosida amalga oshiriladi. Chora-tadbirlar albatta samarali bo‘lishi kerak. Uni hisobga olmasdan, baholamasdan innovatsion loyihalarni ishlab chiqarishga joriy etib bo‘lmaydi.

Samarali xodimlarni boshqarishda innovatsion usullarining joriy etilishi pirovardida

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

umumiy iqtisodiy samaradorlik oshadi. Shuning uchun ham inson kapitalining asosiy tarkibiy qismini tashkil etuvchi xodimlarni innovatsion boshqarishning maqbul kontseptsiyasini tanlash muhim hisoblanadi.

Korxonaning innovatsion faoliyatini boshqarishda yuqorida keltirilgan vositalarni hisobga olgan holda uni realizatsiya qilish algoritmi quyidagi bosqichlardan iboratdir (1-rasm).

1-rasm. Korxonaning innovatsion faoliyatini boshqarish tizimi.

Birinchi bosqichda korxonaning rivojlanishiga davlat, tarmoq va korxona rahbariyati qarorlarining rasmiyligidan iborat bo'lgan korxonaning innovatsion faoliyatini boshqarish mezonlarini shakllantirish zarur.

Ikkinchi bosqichda korxonaning innovatsion infratuzilmasi holati va uning innovatsion faoliyati ko'rsatkichlari hamda ushbu sohada mavjud statistik axborotlar tahlilini o'tkazish kerak.

Uchinchi bosqichda innovatsion rivojlanishning mavjud jahon trendi va hamda innovatsion mahsulotlar, xizmatlar va texnologiyalarga davlat va tarmoq ehtiyojlari tahlilini o'tkazish zarur.

To'rtinchi bosqichda korxonaning innovatsion rivojlanishini istiqbolli yo'nalishlarini aniqlash zarur.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Beshinchi bosqichda korxonada realizatsiya qilish uchun innovatsion loyihalar ro‘yxatini shakllantirish kerak.

Oltinchi bosqichda innovatsion faoliyatga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillarni hisobga olgan holda fan sig‘imi yuqori tarmoq korxonalarining innovatsion loyihalarini realizatsiya qilinganini baholash jarayonini o‘tkazish kerak. Innovatsion loyihalarning realizatsiyasi loyihaaning yakuniy muvaffaqiyatiga ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan barcha tashqi omillarning faol ta’siri ostida amalga oshiriladi.

Yettinchi bosqichda innovatsion loyihalar portfellarining shakllanishi va tanlanishi o‘tkaziladi. Mavjud texnologik rivojlanish trendlari, tomonlarning innovatsion faoliyatida ishtirok etish ustunliklari, loyihalarning iqtisodiy va innovatsion tavsifi, loyihalar ro‘yxatida keltirilganlarning o‘rnatilgan mezonlarga to‘liq mos keladiganlarini tanlash kabilarni hisobga olish zarur.

Sakkizinchi bosqichda sanoatning fan sig‘imi yuqori tarmoq korxonalarida innovatsion loyihalarni optimallashtirishni hisobga olgan holda tanlangan innovatsion loyihalar realizatsiyasini boshlash kerak.

Yuqorida keltirilgan korxonalar innovatsion faoliyatini boshqarish algoritmi realizatsiyasi hozirgi vaqtda respublikamiz sanoat tarmog‘ida dolzarb hisoblangan innovatsion rivojlanish muammolarini hal qilishi mumkin. Bularga quyidagilar kiradi:

- innovatsion loyihalarning realizatsiya qilinish darajasini oshirish;
- innovatsion loyihalarni amalga oshirishda resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish;
- innovatsion loyihalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish;
- innovatsion faoliyat natijasida xalqaro, davlat va tarmoq ehtiyojlari va buyurtmalari doirasida korxonalarning innovatsion faoliyatini faollashtirish.

Innovatsion faoliyatni boshqarishning keltirilgan funksional tizimi korxonaning samarali faoliyat yuritish maqsadlariga muvofiqlikda uning tashkiliy tuzilmalari o‘rtasida aniq taqsimlangan bo‘lishi kerak.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarishni rivojlantirish, mahsulot hajmini oshirish, uning sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish samaradorligiga erishish uchun fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish zarur. Bu faoliyat ma’lum iqtisodiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish asosida amalga oshiriladi. Chora-tadbirlar albatta samarali bo‘lishi kerak. Uni hisobga olmasdan, baholamasdan innovatsion loyihalarni ishlab chiqarishga joriy etib bo‘lmaydi. To‘qimachilik korxonalarida xodimlar boshqaruv tizimi samaradorligini aks ettiruvchi mezonlarni ularning xususiyatiga ko‘ra uch asosiy guruhga: operativ, texnik va iqtisodiy-ijtimoiy samaradorlik mezonlari guruhiga ajratish maqsadga muvofiq. Biroq korxonalarda xodimlar boshqaruvini samaradorligini baholash usullari va mezonlarini ko‘rib chiqishda baholanayotgan tizimning mosligi umumlashgan ko‘rsatkichlarni hisobga olgan holda butun tizimni har tomonlama baholashni talab qiladi. Bu ko‘rsatkichlarning eng muhimlari sifatida korxonada raqamli boshqaruv tizimini joriy etishda xodimlarni ratsionalligini ko‘rish mumkin. Jahon tajribasi barcha tarmoqlarda barqaror o‘sishni ta’minlovchi yangiliklarni uzluksiz tarzda amaliyotga joriy etish jamiyat va iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchiga aylanganligini ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda to‘qimachilik sanoatini rivojlanishining innovatsion modellari va «aqli» texnologiyalar amalga oshirilayotgan mamlakatlar eng muvaffaqiyatli va barqaror hisoblanadi. Bunday mamlakatlarning barqaror taraqqiyoti, ularning jahon bozorlarida raqobatbardoshligi tabiiy resurslarni eksport qilish va jismoniy mehnatdan foydalanishga emas, balki innovatsion g‘oyalar va ishlanmalarga asoslanadi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

To‘qimachilik korxonalarida raqamli boshqaruv tizimini joriy etish ratsionalligini quyidagi shartning bajarilishi ko‘rinishida ifodalash maqsadga muvofiq.

$$\frac{P_{M6}}{P_{p6}} \leq \frac{(C_p + C_6) - P_{p6} \cdot g}{P_{p6}} \quad (1)$$

Bu yerda: **P**– korxona ma’muriy boshqaruv xarajatlari;

P_{p6} – korxonada xodimlar boshqaruvida raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun qilingan xarajatlar;

C_p – bevosita (real) iqtisodiy samara;

C_6 – bilvosita iqtisodiy samara;

g – to‘qimachilik korxonalarida raqamli boshqaruv tizimining xodimlar o‘rtasida muvaffaqiyatli qo‘llanilish darajasini ifodalovchi kapital qo‘yilmalarning samaradorlik koeffitsiyenti.

To‘qimachilik sanoati korxonalarida xodimlar o‘rtasida raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etishni baholash tizimining kadrlar ratsionalligi hamda uning innovatsion usullar orqali amalga oshirilishi samarali ekanligini ifodalaydi.

Innovatsion texnika va texnologiyaning iqtisodiy samaradorligini rejalashtirish va istiqbollashtirishda uning asosiy texnik-iktisodiy ko‘rsatkichlariga, jumladan, foydaning va mehnat unumdorligining oshishi, mehnat, moddiy va kapital sig‘imining pasayishi, mahsulot tannarxining kamayishiga ta’sir etishi hisobga olinadi. Sanoat korxonalarida yangi texnika va texnologiya samaradorligini baholash va tahlil etishda uning ijtimoiy natijalarini ifodalovchi mehnat sharoitlarini yaxshilash, xavfsizlik va ishlab chiqarish jarayonidagi qulayliklarni ta’minlash, xodimlarning bilimi va malakasini oshirish, atrof-muhitni muhofaza qilish, xodimlar uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratish bilan bog‘liq omillarni ham hisobga olish kerak. O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, hozirgi vaqtda respublikamiz amaliyotida zamonaviy sanoat korxonalarida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish konsepsiyasi yetarlicha takomillashtirilmagan. Bu konsepsiya korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish jarayonini o‘z ichiga qamrab oladi. Bunga bog‘liq holda, korxonaning innovatsion faoliyatini boshqarish tizimini yaratishda andoza sifatida korxonalar foydalanishi mumkin bo‘lgan konsepsiya asoslarini shakllantirish taklif etildi. Bizning fikrimizcha, sanoatning fan sig‘imi yuqori bo‘lgan korxonalari innovatsion faoliyatini boshqarish tizimini shakllanishi innovatsion faoliyatga yo‘naltirilgan mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirish vazifalarini hal qiluvchi bir qator amaliy vositalarni ishlab chiqish va joriy etish hisobiga mavjud boshqaruv tizimini modernizatsiyalash asosida amalga oshiriladi. Sanoat korxonalarida innovatsion loyihalarni joriy etish uchun uning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini baholash zarur. Shu sababli texnologik innovatsiyalarni joriy etish asosida sanoat ishlab chiqarishida yuqori samaradorlikka erishish uchun texnik chora-tadbirlarning qaysi biri foydali ekanligini aniqlash zarur.

Korxonalarida texnologik innovatsiyalarni joriy etish tadbirlari quyidagilardan iborat:

- mashina va mexanizmlarning yangi hamda takomillashgan turlari va konstruksiyalarini joriy etish;
- xomashyo, materiallar, yoqilg‘i va energiyaning yangi turlarini yaratish;
- texnologik innovatsiyalarning yangi va takomillashgan turlarini ishlab chiqarishga joriy etish;
- texnologik jarayonlarni mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish darajasini oshirish;
- korxona faoliyatini boshqarishning innovatsion shakllarini joriy etish;
- ixtirochilik va novatorlik takliflarini ishlab chiqishdan iborat.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Абдурахмонов К.Х. Мехнат иқтисодиёти. Т.: Мехнат. 2004. - 76 б.
2. Атаниязов Ж.Х., Жалилов Т. Роль человеческого капитала в инновационном развитии экономики // Халқаро молия ва ҳисоб. Т.: 2019. № 2. - Б. 1-9.
3. Гулямов С.С., Очилов Н., Сайдахмедов О. Интеллектуал иқтисодиёт самардорлик омиллари // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. Т.: 2015. № 6. - Б. 38-41 Груков И.Б. Стратегия и структура корпорации. Учеб. пособ. –2-е изд., перераб. –М.: Дело АНХ, 2008. –288 с
4. Yo‘ldoshev N.Q., Mirsaidova Sh.A., Goldman Y.D. Innovatsion menejment – Т.: TDIU. Darslik
5. Otajonov Sh.I. Innovatsiya faoliyati infratuzilmasini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari samaradorligini oshirish: iqtisodiyot fanlari doktori diss. avtorefer. (DSc). –Т.: TDIU, 2018., 95 b
6. Ostonaqulova G.M. Ipakchilik tarmog‘ini rivojlanishining marketing strategiyasi (O‘zbekiston Respublikasi misolida): iqtisod fanlari nomzodi... dis. –Т.: TDIU, 2010. –147 b.
7. To‘xtasinovna, U. D. (2022). Real sektor tarmoqlarida klasterlarni tashkil etish va ularning xususiyatlari. World scientific research journal, 3(1), 64-70.
8. Тухтасинова, Д. Р. (2020). Концептуальные основы управления человеческими ресурсами в инновационных организациях. In Наука Сегодня: Теоретические И Практические Аспекты (pp. 16-18). Davies S., Hallett M. (2002). Interactions between National and Regional Development. Hamburg Institute of Regional Economics, Hamburg.

УДК.:37.046

REGIONAL CLUSTERS – FEATURES OF THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE ECONOMY

MINTAQAVIY KLASTERLAR – IQTISODIYOTNI HUDUDIY TASHKIL ETISH XUSUSIYATLARI

РЕГИОНАЛЬНЫЕ КЛАСТЕРЫ - ОСОБЕННОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Khalmatjanova Gulchexra Djurabaevna

Ferghana State University,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Annotatsiya

The article focuses on the cluster concept – a new approach to the territorial organization of the economic system, to the relationship between firms, the existence of clusters of interconnected sectors, in which the idea of achieving the effectiveness of cluster formation in various sectors of the economy through geographical localization of interconnected companies and joint efforts is realized.

Keywords: regional clusters, regional organization of the economy, labor productivity, increase in production efficiency, reduction of transaction costs, increase in the level of stability

Maqolada klaster konsepsiyasi – iqtisodiy tizimni hududiy tashkil etishga yangicha yondashuv, firmalar o‘rtasidagi munosabatlar, o‘zaro bog‘liq tarmoqlar klasterlarining mavjudligi, bunda o‘zaro bog‘liq kompaniyalarni geografik lokalizatsiya qilish va

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

birgalikdagi sa'y-harakatlar orqali iqtisodiyotning turli sohalarida klasterlarni shakllantirish samaradorligiga erishish to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: mintaqaviy klasterlar, iqtisodiyotni mintaqaviy tashkil etish, mehnat unumdorligi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tranzaksion xarajatlarni kamaytirish, barqarorlik darajasini oshirish.

В статье основное внимание уделяется кластерной концепции – новому подходу к территориальной организации экономической системы, к взаимоотношениям между фирмами, существованию кластеров взаимосвязанных секторов, в котором реализуется идея достижения эффективности формирования кластеров в различных секторах экономики за счет географической локализации взаимосвязанных компаний и совместных усилий осознается.

Ключевые слова: региональные кластеры, региональная организация экономики, производительность труда, повышение эффективности производства, снижение транзакционных издержек, повышение уровня стабильности

In the context of increased competition in the national markets of goods, labor and capital, the economic priority is to increase the competitiveness of regional farms. The relevance of the development of effective forms of territorial organization of the economy and theoretical concepts that allow the justification and implementation of Competitive Strategies for the socio-economic development of territories is growing. Cluster concept is a new approach to the territorial organization of the economic system, aimed at connections between firms, the presence of clusters of interconnected networks. The effectiveness of the formation of clusters in various sectors of the economy is achieved with the help of geographical localization of interconnected companies and joint efforts of business, state and science. Practice has shown that the cluster form of territorial organization of the economy allows you to increase labor productivity and production efficiency, reduce transactional costs and stimulate innovation.

The world experience of recent decades gives many examples of the formation and development of clusters in various segments of the regional economy. In the United States, for example, there are 380 clusters in the fields of high technology, consumer goods production and service. In Germany, the main industrial clusters were formed in the chemical industry, mechanical engineering and other industries. Finland largely integrated the country's economy and formed nine leading clusters. The experience of cluster development in foreign countries has shown their priority role in promoting regional development, increasing population employment, increasing budget revenues, attracting investments and, ultimately, the growth of gross regional product.

In the 21st century, cluster principles of organizing industrial cooperation began to be used in the development of regional development strategies in Uzbekistan. Given the need to increase the level of stability of their regions in the national and international markets, to maximize the use of the competitive advantages of the regions, the study and improvement of scientific ideas about the application of a cluster approach to regional development remained relevant. The relevance of the study is determined by the need to improve the forms of territorial organization of the regional economy. Foundations of the modern economic theory of cluster development A. Dating back to Marshall's works, he first looked at the problems of regional development and identified the phenomena of regions with special industrial development. Later M. In Porter's works, cluster theory was developed, introducing the concept of cluster as the main stimulus for the development of regional

economies, providing definitions and providing a comprehensive historical analysis of the relationship between clusters and the competitiveness of countries and regions. Despite the wide coverage of the cluster approach in regional economic research by domestic and foreign scientists, the theoretical and organizational foundations for the formation of regional clusters of industrial and infrastructure networks remain insufficiently developed. In the scientific literature, the mechanism of formation of a regional cluster and the methodology for assessing the socio-economic effectiveness of their activities are little studied. As for Uzbekistan, the development of regional clusters in the most important sectors of the economy allows you to solve the problem of increasing the competitiveness of the economy of Uzbekistan and implement it on the basis of the principles of competitiveness, openness, efficiency, standardization of the integrated regions of the Eurasian Economic Space. On the basis of the goal, the following tasks are set: systematization of the theoretical foundations of the cluster approach in regional economic development, disclosure of the economic essence of the regional cluster as a form of territorial organization of the economy; classification of regional clusters by type; identification of competitive advantages and economic effects development of a methodology for assessing the effectiveness.

The main scientific results obtained personally by the author: theoretical rules for studying the approach of cluster typology in regional economic development are systematized, which made it possible to reveal the economic essence of the regional cluster and determine the principles of its functioning as a form of territorial organization of the economy; regional clusters are classified by Type based on systematization of methodological approaches and classification characteristics, taking into account the main characteristics of clusters as a form of territorial organization: the system and methodology of indicators for assessing the effectiveness of the development of a regional cluster was developed based on the distribution of competitive advantages and the economic impact of cluster formation in

1. The essence of the concept of " regional cluster " is defined as a group of interconnected companies and organizations that interact with each other in the process of production and sale of goods and services within the framework of a single value chain to achieve a certain economic effect and realize the competitive advantages of this area, and the principles of its functioning as a

2. Classification of regional clusters by type as a form of territorial organization of the regional economy is proposed on the basis of systematization of methodological approaches and classification features, taking into account the main features of clusters: geographical concentration, specialization, innovation, plurality of participants, interaction between them, competition and cooperation, stages of development were studied.

3. M. In order to increase the efficiency of territorial organization of the regional economy. The competitive advantages of Porter are based on the economic feasibility and mechanism of creating a regional transport and logistics cluster in the Fergana region using the methodology of romby.

Summarizing the results of the study, we can conclude:

In the context of a market economy and globalization, there is an increasing need to increase the competitiveness of the country, individual regions and organizations. At the same time, clusters of economic entities that are connected by close economic relations and complement each other can be reserves for the growth of competitiveness at the regional level. In the process of placing production and developing the regional economy, various forms of territorial organization developed. Traditionally, industrial areas, agglomerations,

industrial centers, regional production complexes are distinguished. Clusters are a modern, rapidly spreading form of territorial organization of the region's economy. M.Porter defines a cluster and focuses on its three characteristics: Geographic Localization, enterprise relations, and the technological interconnection of networks. The analysis of the main approaches to the definition of clusters showed that in the scientific literature, as a rule, two points are reflected in this concept: the territorial localization of interconnected companies and their possession of competitive advantages, which are carried out within the framework of the cluster model of territorial organization of the economy. It understands a group of interconnected companies and organizations localized in a region that interacts with each other in the process of production and sale of goods and services within a single value chain in order to achieve a certain economic effect by a regional cluster and realize the competitive advantages of this area. Unlike other forms of territorial organization of the economy, the cluster is characterized by market relations between participants in Cluster assimilation based on competition and cooperation, the ability to adapt to changing environmental conditions. Clusters are formed in a market economy when businesses are interested in consolidating their competitive advantage and making more profit from joint activities in a given area. At the same time, the regional cluster as a form of territorial organization of the economy is developing not only in industry, but also in the service sector.

Literature:

1. Khalmatjanova, G. D., Yuldasheva, G. A., Rayimdjanova, G. K. (2022). Features of Criteria of Profitability of Cotton–Textile Cluster. In E. G. Popkova, & B. S. Sergi (Eds.), *Sustainable Agriculture*. Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-19-1125-5_12
2. Халматжанова Г.Д. Локомотив аграрного сектора экономики. Ж.: Образование и наука в России и за рубежом. –Москва. №3, 2020.
3. Халматжанова, Г. Д., & Райимджанова, Г. Х. (2020). Кластерный механизм-способ модернизации текстильной отрасли Узбекистана. Межвузовский научный конгресс: "Высшая школа: научные исследования". Научные исследования.28
4. Халматжанова, Г. Д. (2020). Основные направления инвестиционной политики. in минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-хуқуқий ва инновацион жиҳатлари (pp. 26-34).
5. Халматжанова, Г. Д., & Мирзаахмадова, З. М. (2021). "Хлопково-текстильный кластер"-приоритетное направление развития нашей страны. Евразийский Союз Ученых, (3-3 (84)), 20-21.
6. Халматжанова, Г. Д., & Бахрамов, А. Х. (2020). Обеспечение устойчивого и сбалансированного развития регионов. In Минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-хуқуқий ва инновацион жиҳатлари (pp. 219-225).
7. Халматжанова, Г. Д., & Маннопова, М. С. (2020). Развитие национальной экономики с учётом тенденций развития мировой экономики. In Минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-хуқуқий ва инновацион жиҳатлари (pp. 238-244).
8. Халматжанова, Г. Д., & Мадаминов, Ж. (2008). Инвестиции-стимулятор устойчивого роста. Вопросы экономических наук, (4), 80-81.
9. Халматжанова, Г. Д. (2021). Развитие текстильной промышленности Республики Узбекистан.
10. Халматжанова, Г. Д., & Мадаминов, Ж. (2008). Конкурентоспособность-повышение качества продукции. Проблемы экономики, (3), 33-34.

ISHLAB CHIQUARISH KORXONALARI TADBIRKORLIK FAOLIYATINI BOSHQARISH VA ULARNING INVESTITSION FAOLLIGINI RIVOJLANISHI

УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И РАЗВИТИЕ ИХ ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ

MANAGEMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES AND DEVELOPMENT OF THEIR INVESTMENT ACTIVITY

Olimova N.X. FDU, i.f.n., dots.

Annotatsiya

Mazkur maqolada bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik sub'yektlarining iqtisodiy va investitsion faoliyati turli risk va xavf-xatarlar ta'sirida tavakkalchilik asosida yuz berishi, shu sabab, ularning tadbirkorlik va investitsion faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlari uchun turli tahdidlardan va xavf-xatarlardan himoyalanihlari lozimligi xususida fikr yuritiladi. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, uning iqtisodiy va investitsion faolligi - tadbirkorlik sub'yekti tomonidan amalga oshirilgan huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy-iqtisodiy va injener texnik tavsifdagi chora-tadbirlar tizimi tufayli vujudga keltirilgan hayotiy muhim iqtisodiy manfaatlarining ichki va tashqi xavf-xatarlardan himoyalanganlik holatini belgilab beruvchi muhim omil ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: korxona, sanoat, ishlab chiqarish, tadbirkorlik, investitsiya, strategiya, investitsion faollik, boshqaruv, biznes, rivojlanish.

В данной статье рассматривается вопрос о том, что экономическая и инвестиционная деятельность субъектов предпринимательства в условиях рыночной экономики происходит на основе риска под воздействием различных угроз, в связи с чем они должны быть защищены от них для достижения успеха в предпринимательской и инвестиционной деятельности. Обосновывается, что развитие предпринимательской деятельности, ее хозяйственно - инвестиционная активность-важный фактор, определяющий состояние защищенности жизненно важных экономических интересов субъекта предпринимательства от внутренних и внешних рисков, порождаемых системой мер в правовом, организационно-экономическом, финансовом, социально-экономическом и инженерно-техническом описании.

Ключевые слова: предприятие, промышленность, производство, предпринимательство, инвестиции, стратегия, инвестиционная активность, управление, бизнес, развитие.

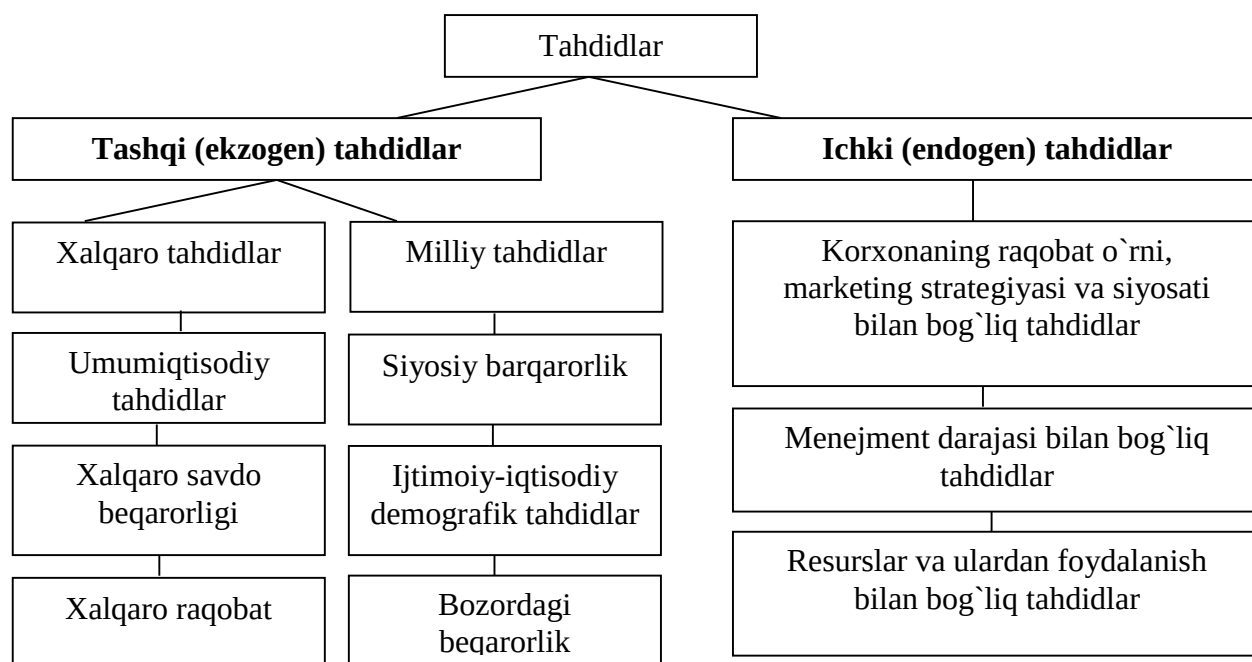
This article discusses the issue that the economic and investment activities of business entities in a market economy are based on risk under the influence of various risks and risks, and therefore they must be protected from various threats and risks to achieve success in entrepreneurial and investment activities. It is proved that the development of entrepreneurial activity, its economic and investment activity is an important factor determining the state of protection of vital economic interests of a business entity from

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

internal and external risks generated by a system of measures in the legal, organizational, economic, financial, socio-economic and engineering description.

Key words: enterprise, industry, production, entrepreneurship, investment, strategy, investment activity, management, business, development.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik sub'yektlarining iqtisodiy va investitsion faoliyati turli risk va xavf-xatarlar ta'sirida tavakkalchilik asosida yuz beradi. Shuning uchun, tadbirkorlik va investitsion faoliyatida muvaffaqiyatga erishishi uchun turli tahdidlardan va xavf-xatarlardan himoyalaniish lozim bo'ladi. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, uning iqtisodiy va investitsion faolligi - tadbirkorlik sub'yekti tomonidan amalga oshirilgan huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy-iqtisodiy va injener texnik tavsifdagi chora-tadbirlar tizimi tufayli vujudga keltirilgan hayotiy muhim iqtisodiy manfaatlarining ichki va tashqi xavf-xatarlardan himoyalanganlik holatidir. Tashqi tahdidlar o'z ichiga xalqaro va milliy tahdidlarni oladi. Xalqaro tahdidlar esa umumiqtisodiy, xalqaro savdo beqarorligi, xalqaro raqobat kurashi bilan bog'liq tahdidlarda namoyon bo'ladi (1-rasm).

1-rasm. Tadbirkorlik sub'yektlarini rivojlanishi va ularning investitsion faolligiga bo'lgan tahdidlar [4]

Umumiqtisodiy tavsifdagi tahdidlarga iqtisodiy tsikl, jahon moliyaviy va iqtisodiy inqirozi, retsessiyalar kiradi. Tashqi xalqaro savdodagi beqarorlik tashqi savdo bitimlarining bajarilmasligi, kvotalashdagi salbiy o'zgarishlarda namoyon bo'ladi. Xalqaro raqobat bilan bog'liq tahdidlar xorijiy sheriklar, hamkor korxonalarining bankrot bo'lishi yoki xalqaro bozorda kuchli raqobatchilar tazyiqining kuchayishi, raqobatbardoshlikning pasayishi oqibatida eksport bozorlaridan mahrum bo'lishida o'z ifodasini topadi.

Kichik korxona va mikrofirmalar faoliyati natijalari bo'yicha o'tkaziladigan tanlanma kuzatuv ma'lumotlari natijasi bo'yicha kichik korxona va mikrofirmalarning ishbilarmonlik muhiti holati tahlil qilinganda, korxonalar tomonidan o'zlarining umumiy iqtisodiy vaziyatini joriy davr uchun qulay deb baholagan korxonalarining soni 2017 yilda 12 976 tani tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2022 yilga kelib esa 28 507 taga netgan yoki 2017 yilga nisbatan 15 531 taga oshgan. Shuningdek, iqtisodiy vaziyatini qoniqarli deb baholagan

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

korxonalarning soni 2017 yilda 21 296 ta bo‘lgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2022 yilda 42 544 ta yoki 21 248 taga oshgan.

1-jadval

2022 yilning IV choragida biznesga ishonch muhitini baholash [7], % da

	O‘tgan yilning shu davriga nisbatan joriy davrdagi o‘zgarishlar		
	ko‘payish (yaxshilanish)	o‘zgarishsiz	kamayish (yomonlashish)
Korxonaning umumiy aylanmasi	44,4	44,7	10,9
Band bo‘lganlar soni	24,5	68,1	7,4
Sotilgan mahsulot (tovarlar, ishlar va xizmatlar) uchun narx	38,2	56,0	5,8
Moliyaviy mablag‘lar: o‘z, kredit va qarz mablag‘lari	29,0	63,8	7,2
Raqobat muhiti	40,8	54,3	4,9

O‘z navbatida, iqtisodiy vaziyatini qoniqarsiz deb hisoblagan korxonalarning ulushi esa 2017 yilda 2 840 tani tashkil etgan bo‘lsa, 2022 yilga kelib 5 719 tani tashkil etgan va bu ko‘rsatkich 2017 yilga nisbatan 2 879 taga oshgan. Kichik korxona va mikrofirmalarning 2022 yilning IV choragida o‘tkazilgan kuzatuv natijalariga ko‘ra, joriy davrda iqtisodiy vaziyatni qulay deb baholagan korxonalarning iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha eng ko‘p ulushi qurilishda - 39,1 % ni, savdoda - 38,4 % ni, xizmatlar sohasida - 38,2 % ni tashkil etdi.

Shuningdek, iqtisodiy vaziyatni qoniqarli deb baholagan korxonalarning eng ko‘p ulushi qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligida - 58,1 % ni, sanoatda - 55,8 % ni, xizmatlar sohasida - 54,9 % ni tashkil etdi. Iqtisodiy vaziyatni qoniqarsiz deb baholagan korxonalarning eng ko‘p ulushi qurilishda - 9,2 % ni, sanoatda - 8,9 % ni, qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligida - 8,5 % ni tashkil etdi.

O‘zbekistonda koronavirus pandemiyasi va global inqirozning salbiy oqibatlarini yumshatish maqsadida 2020 yil 19 martda “Koronavirus pandemiyasi va global inqiroz holatlarining iqtisodiyot tarmoqlariga salbiy ta‘sirini yumshatish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5969-son, 2020 yil 4 apreldagi “Koronavirus pandemiyasi davrida aholi, iqtisodiyot tarmoqlari va tadbirkorlik sub‘yektlarini qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5978-son, 2020 yil 27 apreldagi “Koronavirus pandemiyasi davrida aholi va tadbirkorlik sub‘yektlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5986-son, 2020 yil 18 maydagi “Koronavirus pandemiyasi davrida aholi va tadbirkorlik sub‘yektlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5996-son, 2020 yil 27 iyuldagi “Koronavirus pandemiyasining salbiy ta‘sirini kamaytirish uchun aholi, tadbirkorlik sub‘yektlari, umumiy ovqatlanish, savdo va xizmatlar sohasini qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6029-son farmonlari qabul qilindi [1].

Pandemiyaning mamlakat iqtisodiyotiga salbiy ta‘sirini yumshatish yuzasidan Inqirozga qarshi kurashish jamg‘armasi tashkil etildi. Joriy yilning 17 iyun holatiga mazkur (10 trln.so‘mlik) jamg‘armaning daromadlari 7,44 trln.so‘mni tashkil etdi, ya‘ni shu kunga qadar jami summaning 74,4 foizi shakllantirildi. Shundan, 7,32 trln.so‘m xalqaro moliya institutlari mablag‘lari hisobiga, 123,5 mlrd.so‘m esa, davlat byudjeti hisobiga shakllantirilib, jami sarflangan xarajatlar miqdori 3,3 trln.so‘mni tashkil etdi. 30 may

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

holatiga ko‘ra, 500 mingdan ortiq tadbirkorlik sub’yektlari va 8 million nafardan ziyod fuqaro 30 trln. so‘mga yaqin yoki qariyb 3 mlrd AQSh dollari (YalMning 6 foizi) miqdorida imtiyoz va preferentsiyalar olgan [6].

O‘z faoliyatini to‘xtatgan va tovarlar (xizmatlar) sotishdan tushumi joriy yilning birinchi choragiga nisbatan 50 foizdan ko‘proqqa kamaygan mikrofirma, kichik korxona va yakka tartibdagi tadbirkorlarga (2020 yil 31 dekabrga qadar) aylanma soliq, mol-mulk solig‘i, yer solig‘i, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq (keyinchalik 12 oy davomida) va ijtimoiy soliqlarni (keyinchalik 6 oy davomida) foizsiz kechiktirish (bo‘lib-bo‘lib to‘lash) huquqi taqdim etildi. Ushbu imtiyozlar esa qariyb 4 000 ta korxona uchun jami 230 mlrd.so‘m miqdoridagi mablag‘larni iqtisod qilinishiga va mazkur mablag‘lar aylanma mablag‘ sifatida ishlatilishiga imkon yaratdi [6].

Mikrofirma va kichik korxonalar uchun tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni)ni olib kirishda (importda) qo‘shilgan qiymat solig‘ini to‘lashni 120 kungacha kechiktirish huquqi berildi. 2020 yilning 1 mayidan 1 iyuligacha bo‘lgan davrda mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun ijtimoiy soliq stavkasi 12 foizdan 1 foizgacha kamaytirildi. Mazkur taqdim etilgan imtiyoz respublika bo‘yicha barcha mikrofirmalar va kichik korxonalarga 550 mlrd.so‘mlik mablag‘larni aylanma mablag‘ sifatida erkin ishlatish imkonini yaratdi. Mikrofirma va kichik korxonalarning aylanma mablag‘lari kamayishining oldini olish maqsadida, 2020 yil 15 may holatiga soliq qarzlari va soliq qonunchiligini buzganlik uchun penya va hisoblangan jarimalar bo‘yicha qarzdorliklarini undirish 1 sentyabrgacha to‘xtatildi [6]. Endilikda, tadbirkorlik sub’yektlarining xavfsiz faoliyatlarini yuritishlari uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- xususiy tadbirkorlar uchun xomashyo resurslaridan foydalanish mexanizmini tubdan qayta ko‘rib chiqish, uni yanada soddalashtirish, ochiq va oshkora bo‘lishini ta‘minlash. Buning uchun resurslarni ochiq birja va yarmarka savdolarida sotish hajmini kengaytirish;

- erkin raqobat muhitini va barcha tadbirkorlik sub’yektlariga teng imkoniyatlar yaratish maqsadida imtiyoz va preferentsiyalarni oqilonalashtirish, ularni ayrim korxonalarga emas, balki alohida ishlab chiqarish va xizmat turlarini rag‘batlantirish maqsadida berish;

- tekshirishlar o‘tkazishga ruxsat berishning maxsus elektron axborot tizimiga o‘tish va uning nazoratini Bosh prokuraturaga yuklash. Shuningdek, tadbirkorlar huquqlarini ishonchli himoya qilishda Savdo - sanoat palatasi ishtirokini ta‘minlash, halol tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash, nopok tadbirkorlarga nisbatan murosasiz bo‘lish.

Tadbirkorlikni rivojlantirish va uning investitsion faolligini oshirishni ta‘minlash uchun korxonadagi ichki nazoratning ishonchli tizimini shakllantirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu tizim quyidagilarni ta‘minlashi kerak:

- a) to‘la va har tomonlama nazorat, aniq yo‘lga qo‘yilgan buxgalteriya hisoboti tizimi va muntazam ravishda o‘tkaziladigan nazorat tadbirlari uyg‘unligini ta‘minlash;

- b) korxona xodimlarining shaxsiy sifatleri va bilimlarini oshirish. Menejerlarning ish printsiplari va ish usullarini takomillashtirish hamda muntazam nazorat qilib borish;

- v) ichki audit xizmatining faoliyatini tashkil etish, muntazam ravishda inventarizatsiya o‘tkazish hamda korxonalarda xodimlarning faoliyat majburiyatlarini qat‘iy belgilash va ichki tartib hamda hujjat aylanmasi qoidalariga qattiq rioya etilishi;

Respublikamizda investitsiya salohiyatini yanada yuksaltish, xususiylashtirish bilan ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnikaviy holatini qayta jihozlash hamda rekonstruktsiya qilish, mamlakatimizning ortiqcha ishshi kuchi bor bo‘lgan mintaq hududlarida yangi ish o‘rinlarini yaratish dasturlarini amaliyotga joriy etishga to‘g‘ridan-

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

to‘g‘ri xususiy bo‘lgan xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, shu bilan birga, xorijiy investorlar uchun kafolatli huquqiy himoyalarni ta‘minlashga alohida e‘tibor berilmoqda.

Respublikamizda ushbu tarmoqni huquqiy tarafdin tartibga soluvshi “Chet el investitsiyalari to‘g‘risida”gi Qonun va bir qator boshqa qonun hujjatlari qabul qilindi. Ushbu qonunlarni qabul qilish, talablarga mos ravishda o‘zgartirish va qo‘shimshalar kiritilishining sababi yagona - qayerda imtiyoz va sharoit bo‘lsa, qonuniy sug‘urta beriladigan bo‘lsa, o‘sha yerga investitsiya keladi.

2017-2020 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi [2]da asosiy e‘tibor kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishi uchun ishbilarmonlik muhitini yanada yaxshilashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishga qaratilgan. Bunda respublikamiz Prezidentining «Valyuta siyosatini liberallashtirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida» Farmon [3] ini alohida qayd etish lozim. Ushbu farmon doirasida fermer xo‘jaliklari va tadbirkorlik sub‘yektlari eksport faoliyatini rag‘batlantirish maqsadida, ularga o‘zlarining valyuta mablag‘larini erkin tasarruf etishdan tortib to bank hisobraqamidan naqd xorijiy valyutani yeshib olishgacha bo‘lgan huquqlar taqdim etildi.

Bozor iqtisodiyoti islohotlarini chuqurlashtirish, iqtisodiyotni erkinlashtirish va mulk huquqini himoya qilishni mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi mamlakatimizda investitsiya muhitini yaxshilash hamda hajmi tobora ortib borayotgan xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda investitsiya loyihalarini amalga oshirishning ahamiyati benihoya katta bo‘lib, u quyidagilar bilan izohlanadi:

- birinchidan, xorijiy investitsiyalar ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo‘ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi;

- ikkinchidan, o‘rnini bosuvshi tovar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor sohalariga yo‘naltirish va pirovardida aholining me‘yordagi turmush darajasini ta‘minlash imkonini yaratadi;

- uchinchidan, kichik biznesni rivojlantirish va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini jadallashtirish orqali o‘zib borayotgan aholini ish joylari bilan ta‘minlaydi;

- to‘rtinchidan, korxonalarning eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy-texnika bazasini yangilaydi va texnik qayta kurollantiradi;

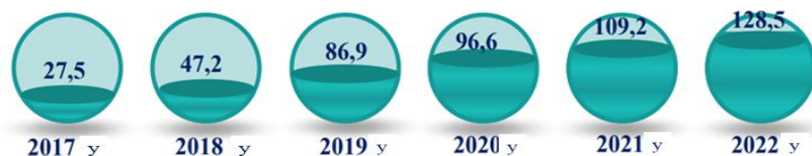
- beshinchidan, tabiiy resurslarni qayta ishlovchi korxonalarni barpo etishga ko‘maklashadi va hkz. [8]

“Biz so‘nggi olti yilda investitsiyalar hajmini yalri ichki mahsulotning 30 foizidan oshirishga erishdik. Kelgusi yili qariyb 30 milliard dollar sarmoya jalb qilinadi, shundan 25 milliard dollar xususiy investitsiyalar bo‘ladi. Jumladan, umumiy qiymati 8 milliard dollarlik 300 dan ziyod loyihani ishga tushiramiz va yana 40 ta yangi yirik loyiha boshlanadi. Kimyo, avtomobilsozlik va qishloq xo‘jaligi mashinasozligida ham katta-katta loyihalar ishga tushiriladi. Shu bilan birga, faol investitsiyalarni jalb qilishda xususiylashtirish va davlat-xususiy sheriklik imkoniyatlaridan to‘liq va samarali foydalanish zarur.

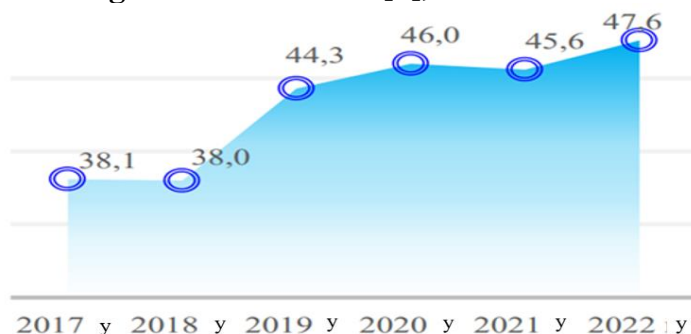
2022 yil davomida ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub‘yektlari kredit-moliyaviy jihatdan faol qo‘llab-quvvatlandi. 2022 yilda kichik tadbirkorlik sub‘yektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 128 489,5 milliard so‘mni yoki jami investitsiya hajmini 47,6 % ini tashkil etdi. O‘zish sur‘ati 2021 yilga nisbatan 105,6 % ni tashkil qildi. Hududlar kesimida kichik tadbirkorlik sub‘yektlarining eng yuqori asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalari hajmi Toshkent shahri (24 108,9 mlrd. so‘m), Toshkent

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

(13 308,9 mlrd. so‘m), Samarqand (10 449,8 mlrd. so‘m), Farg‘ona (9 731,7 mlrd. so‘m), Sirdaryo (9 690,7 mlrd. so‘m), Buxoro (9 498,8 mlrd. so‘m) hamda Namangan (9 430,1 mlrd. so‘m), va Andijon (8 633,4 mlrd. so‘m) viloyatlarida qayd etildi. Qulay ishbilarmonlik muhitining yaratilishi, faol investitsiya siyosatining yuritilishi, shuningdek eksport salohiyatini kengaytirishni rag‘batlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar o‘tgan yillar mobaynida kichik biznesning asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari ijobiy dinamikasini ta‘minladi.

2-rasm. 2017-2022 yillarda kichik tadbirkorlik sub‘yektlarining investitsiya hajmining o‘zgarish dinamikasi [7], trln. so‘mda

3-rasm. 2017-2022 yillarda kichik tadbirkorlik sub‘yektlarining investitsiyadagi ulushi dinamikasi [7], % da

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiyani makroiqtisodiy tartibga solishda xorijiy investitsiyalar oqimining ko‘payishi milliy iqtisodiyotning rivojlanishida malakali kadrlar, aholining ishbilarmon qatlami hamda olimlarning qisqa muddatli iqtisodiy-ilmiy loyihalarini amalga oshirishda xususiy sarmoyalardan foydalanish evaziga mamlakatda zamonaviy texnologiya va nau-xaularning yaratilishi, yangi iqtisodiy soha va tarmoqlarning vujudga kelishi kabi ko‘rlab iqtisodiy o‘zishlarga ham e‘tibor qaratilmog‘i ko‘zda tutilmog‘i darkor.

Tijorat banklari tomonidan kichik biznes sub‘yektlarini investitsion loyihalarini moliyalashtirishda quyidagilarga e‘tibor qaratishlari lozim:

- loyihaning yomonlashishiga olib kelgan sabablarning qanchalik ahamiyatga ega ekanligini aniqlash;
- tijorat banklarining resurs bazasini yaxshilash orqali kichik biznes investitsion loyihalari hajmini oshirish;
- mazkur kichik biznes sub‘yektlari bilan boshqa sohalar bo‘yicha munosabatlarda bank uchun kelgusi riskni aniqlash;
- kerak bo‘lsa qarzdor mijozning kredit reytingini pasaytirish, kredit uchun to‘lovlarni bank daromadlarida aks etishini to‘xtatish, rezerv fondlariga ajratmalarni ko‘paytirish;
- tahlil natijalarni hisobga olib, zarur hollarda kredit bitimi shartlarini o‘zgartirish (kredit liniyasi hajmlarini qayta ko‘rib chiqish, kerak bo‘lsa uni yorish, qo‘shimcha garovdan foydalanish, kredit foizini ko‘paytirish va hkz.);
- ishlab chiqarish va eksport tizimida kichik biznes faoliyatini kuchaytirish;
- barcha kredit hujjatlarini, xususan kreditlash shartlari belgilangan kredit shartnomasini chuqur tahlil etish (ta‘minotning yo‘qligi va qiymati jihatidan);

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

- banklarning ta'minotlarni baholashdagi mustaqilligini oshirish va nomoliyaviy institutlar tomonidan berilayotgan kafilliklarni kamaytirish yoki sheklash;

- kichik biznesni kreditlashda markazlashgan resurslar va byudjetdan tashqari jamg'armalar hissasini oshirish, byudjetdan tashqari jamg'armalarning mablag'lari orqali berilayotgan kreditlarda bank marjasi faqat 50% ni tashkil qilgani uchun ushbu mablag'lardan olingan daromadlarni soliqdan ozod qilish.

Xorijiy kredit liniyalari jalb etilayotgan investitsiyalarning asosiy qismini tashkil etishi bilan birga, respublikamizda ichki resurslarni tejash imkonini bermoqda. Shu sababli, bizningsha, tijorat banklarida moliyalashtirish manbalarini kengaytirishda bu yo'nalishga alohida e'tibor berish lozim.

Birinchidan, xorijiy kredit liniyalari hisobidan tashkil etilgan korxonalarda kreditlarni o'z muddatlarida undirilishini ta'minlash maqsadida, banklar ularning dastlab belgilangan biznes-reja asosida ishlab chiqarish quvvatlarini o'zlashtirishini va mahsulot eksporti bo'yicha majburiyatlarini bajarishini doimiy monitoringini ko'shaytirishlari lozim;

Ikkinchidan, xorijiy kredit liniyalari hisobidan ajratilayotgan loyihalarni baholash va eksrertiza qilishda loyihaning valyuta kurslari o'zgarishiga qanchalik darajada sezgirligi tahlilini loyihani tanlashda eng asosiy mezon qilib olish lozim. Chunki bugungi kunda bir qator chet el valyutasida olingan kreditlar valyuta kursining o'zgarishi sababli kreditni qaytara olmayartilar. Bundan tashqari kichik biznes korxonalari investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda kreditning rolini kuchaytirish maqsadida qo'yidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozimdir [9]:

- investitsiya loyihalarida qatnashish uchun tadbirkorlar o'rtasida tenderlar tashkil etish;

- raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni, eksport hajmini ko'paytirish, mahalliy mineral-xomashyo resurslaridan yaxshiroq foydalanishni ko'zda tutuvshi investitsiya loyihalarini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish;

- davlat yordami mablag'laridan oqilona foydalanishi, xususan kapitalni jalb etish va korxonalarning o'z jamg'armalarini ishga solish asosida ta'sirchan moliya-kredit mexanizmlarini kengaytirish chora-tadbirlarini amalga oshirish.

Investitsion muhitga davlatning mulkchilik huquqini himoya qilish, moliyaviy munosabatlardagi to'lovlar bo'yicha kamshiliklar, konvertatsiya muammosi, soliq yukining kattaligi, shartnoma majburiyatlarini bajarmaslik bo'yicha harakatlarning besamarligi salbiy ta'sir ko'rsatadi. Amaliyotda investitsion muhitning moliyaviy jihatlari sifatida byudjet, to'lov balansi, davlat qarzlar, bank tizimi, konvertatsiya muammosi, soliq tizimi, soliq yuki va undagi yig'imlar, to'lovlar, bojxona bojlarining kattaligi, soliq va soliqqa tortishning qoniqarsizligi katta muammolardan hisoblanadi. Bu esa hududlarga xorijiy sarmoyalarni jalb etishdagi asosiy muammolardan hisoblanadi. Bunga o'xshash holatni hududlarda tashkil etilgan xorijiy sarmoyalar ishtirokidagi korxonalar soni bo'yicha ham ko'rishimiz mumkin.

Investitsiyalar jalb etish zarurligi ko'rlab mintaqalarda seziladi, shu sababdan investorlarga soliqdan ozod qilish va boshqa imtiyozlar taqdim etiladi. Mazkur imtiyozlar qonunchilikka asoslangan holda amalga oshirilishini hisobga olsak, qonunchilikda ko'zda tutilgan rag'batlarning asosiy turi fiskal (mintaqaviy byudjetga o'tkazilishi lozim bo'lgan soliqlarni to'lash bo'yicha) imtiyozlar hisoblanadi. Toshkent, Farg'ona, Andijon, Navoiy va Samarqand viloyatlarida mahalliy hokimiyatning qulay investitsion mikromuhit yaratish bo'yicha harakatlari tufayli, bir neshta loyihalar amalga oshirilgan.

Tadbirkorlikni rivojlantirish va uning investitsion faolligini oshirishni ta'minlashda davlat hokimiyati va boshqaruvi hamda huquqni muhofaza qilish organlari, korxona

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

rahbariyati, uning xodimlari, fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat, notijorat va jamoat tashkilotlari birgalikda o‘zaro hamkorlikda faoliyat olib borishlari lozim bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Koronavirus pandemiyasining salbiy ta‘sirini kamaytirish uchun aholi, tadbirkorlik sub‘yektlari, umumiy ovqatlanish, savdo va xizmatlar sohasini qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida. 20.07.2020-yildagi PF-6029-son, <https://lex.uz/docs/4903382>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” PF-4947-sonli Farmoni
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. «Valyuta siyosatini liberallashtirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida» 2017-yil 2-sentyabr, PF-5177-son
4. Гусев, В.С.; Демин, В.А.; Медников, М.Д. и др. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов. 2 е изд. - Спб.: Питер, 2004., 288 стр. - С.164-167
5. Муродова Н.К. Кичик бизнес субъектларининг тadbirkorlik faolligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari. Икт.фан.ном. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. - Т.: 2008. -21-б.
6. Tulyakov E. COVID-19: O‘zbekiston tomonidan amalga oshirilgan choralar” <https://strategy.uz/index>.
7. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma‘lumotlari. 2022-yil yanvar-dekabr, Toshkent-2023.
8. <http://elibrary.ziynet.uz>
9. <http://dissovet.udsu.ru>

UDK: 338.482

TURISTIK HUDUDLARNING BARQAROR RIVOJLANISHI DIGNOSTIKASIDA RAQOBATBARDOSHLIKNI BAHOLASHNING AYRIM JIHATLARI

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В ДИАГНОСТИКЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

SOME ASPECTS OF ASSESSING COMPETITIVENESS IN THE DIAGNOSIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURIST TERRITORIES

Asraqulov Abduraxmon Sultonovich

Farg‘ona davlat universiteti tadqiqotchisi, i.f.f.d., PhD,
“Buxgalteriya hisobi va iqtisodiy tahlil” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada turistik hududlar barqaror rivojlanishi diagnostikasida raqobatbardoshlikni baholashning mavjud uslubiyotlarini o‘rganish asosida hududlarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar guruhlariga tayanuvchi barqarorlik ko‘rsatkichlarini umimlashtiruvchi integral ko‘rsatkichni ishlab chiqish yo‘nalishlari nazariy jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy barqarorlik, turistik hududlar, raqobat, raqobatbardoshlik, raqobat ustunligi.

В статье теоретически обоснованы направления разработки интегрального

показателя, обобщающего показатели устойчивости территорий, опирающегося на группы экономических, социальных и экологических факторов, на основе изучения существующих методик оценки конкурентоспособности в диагностике устойчивого развития туристских территорий.

Ключевые слова: экономическая стабильность, туристические районы, конкуренция, конкурентоспособность, конкурентное преимущество.

The article theoretically substantiates the directions of the development of an integral indicator summarizing the indicators of sustainability of territories, based on groups of economic, social and environmental factors, based on the study of existing methods of assessing competitiveness in the diagnosis of sustainable development of tourist territories.

Keywords: economic stability, tourist areas, competition, competitiveness, competitive advantage.

Turistik xizmatlar bozorining turli ijobiy va salbiy o‘zgarishlar ta’sirida yuzaga kelayotgan tendentsiyalar sharoitida tadbirkorlik faoliyati hamda yaratilayotgan turistik xizmatlar raqobatbardoshligini oshirish bugungi kunda barcha mamlakatlarning turizm sektorida faoliyat olib borayotgan tadbirkorlik subyektlari uchun eng muhim masalalardan hisoblanadi.

Hozirgi paytda raqobatbardoshlik va uni aniqlashda turlicha yondashuvlar mavjud bo‘lib, ularning xilma-xilligi raqobatbardoshlik ta’rifiga yagona yondashuvning shakllanishida ma’lum tafovutlar va xilma-xilliklarni keltirib chiqaradi. Ayrim tadqiqotchilar raqobatbardoshlikni faqat ishlab chiqarilgan mahsulotlarning texnik xususiyatlari deb tushunadilar, boshqalari esa ishlab chiqarish (xizmat ko‘rsatish)ning turli darajalarini farqlamagan holda turli xil talqinlarni beradi.

Turizm xizmatlari bozorida faoliyat olib boruvchi tadbirkorlar tomonidan yaratilayotgan xizmatlarga nisbatan iste’mol talabining pasayishiga asosiy sabablardan biri mahsulot sifati va narxining o‘zaro nomutanosiblikda ekanligidir. Bunday sharoitda raqobat tadbirkorlarning faoliyat samaradorligini rag‘batlantirish, tegishli sifat ko‘rsatkichiga ega bo‘lgan xizmatlar narxlarining optimal nisbatini hamda iste’mol talabini tartibga soluvchi vositaga aylanadi.

Bugungi kunda turistik xizmatlar bozorida iste’molchi (mijoz)lar uchun raqobat avj olmoqda va raqobatbardoshlikni ta’minlash jarayonini ko‘proq darajada shakllantiruvchi yorqin va ifodali raqobat ustunliklarini shakllantirish vazifasi ilgari surilmoqda. Sohada faoliyat ko‘rsatuvchi tadbirkorlarning raqobat kurashini baholash va raqobat nazariyasini tahlil qilish ushbu tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligiga ta’sir qiluvchi quyidagi muhim holatlarni aniqlash imkonini beradi:

- tadbirkorlik subyektini tavsiflovchi holat;
- turistik xizmatlarni tavsiflovchi holat;
- mijozlarga xizmat ko‘rsatish jarayonini tavsiflovchi holat;
- marketing va sotish siyosatini tavsiflovchi holat.

Shu bilan bog‘liq ravishda raqobatbardoshlikni ta’minlash yo‘llari va usullarini qo‘shimcha tadqiq etish, monitoring vositalarini aniqlashtirish, raqobatbardoshlikni baholash usullarini o‘rganish zarurati tug‘iladi.

Turizm xizmatlari bozoridagi tadbirkorlik faoliyati raqobatbardoshligini baholashdan avval “raqobat” va “raqobatbardoshlik” tushunchalarini aniqlashtirib olish muhimdir.

Zamonaviy sharoitda bozor munosabatlarining mohiyatini ifodalovchi asosiy tushuncha raqobat tushunchasi hisoblanib, raqobat butun bozor iqtisodiyoti tizimining ichki

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

qarshiliklari markazi, ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi narxlarni belgilash va bozorda tovarlarni yetkazib berish hajmiga nisbatan munosabatlar yig‘indisini tashkil etadi [1].

Turizm sohasidagi tadbirkorlikning raqobatbardoshligi uning bozorda muvaffaqiyatli raqobatlashish va raqobatchilarga nisbatan ma’lum iqtisodiy foyda olish qobiliyatidir. Raqobatbardoshlik – bu guruhli, umumlashtirilgan ko‘rsatkichlar orqali ifodalanishi mumkin bo‘lgan murakkab xususiyatdir. Korxonaning raqobatbardoshligini baholashdan maqsad – korxonaning mahalliy, mintaqaviy yoki xalqaro bozorlardagi o‘rnini aniqlashdan iborat. Raqobat jarayonlarining tabiatini o‘rganish bilan ilmiy sohada yuzaga keladigan murakkab muammolarga qaramay, uning turli xil ta’riflari mavjud. Masalan, M.Porterning ta’kidlashicha: “raqobat – bu dinamik va rivojlanayotgan jarayon, doimiy ravishda o‘zgarib turadigan landshaft bo‘lib, unda yangi mahsulotlar, yangi marketing yo‘llari, yangi ishlab chiqarish jarayonlari va yangi bozor segmentlari paydo bo‘ladi” [2].

R.A.Fatxutdinov tomonidan esa “raqobat” tushunchasiga quyidagicha ta’rif berish taklif etiladi: “raqobat – bu qonunchilik doirasida yoki tabiiy sharoitda obyektiv va subyektiv ehtiyojlarni qondirish uchun raqobatchilarga qarshi kurashda g‘alaba qozonish yoki boshqa maqsadlarga erishish uchun subyektning raqobat ustunliklari bilan boshqarish jarayonidir” [3]. Jamiyat taraqqiyoti nuqtai nazaridan raqobat – bu eski tuzilmaning yangi shakllangan tizim (yangi mahsulotlar, yangi texnologiyalar, ehtiyojlarning yangi manbalari, tadbirkorlik faoliyatining yangi turlari va boshqalar) bilan raqobati hisoblanadi.

Iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida raqobat harakatlantiruvchi kuch sifatida ishlab chiqaruvchilarni doimo raqobatbardoshligini oshirishning yangi usullarini izlashga majbur qiladi. Shu sababli mavjud bo‘lgan bir qator ta’riflarni umumlashtirgan holda, korxonaning raqobatbardoshligi – bu mahsulot yoki xizmatlar turining ma’lum bir bozordagi o‘xshash obyektlar bilan taqqoslaganda raqobatga bardosh berish qobiliyati, ularning darajasi, firmaning rivojlanish darajasi raqobatdosh firmalarning rivojlanish darajasi bilan taqqoslaganda odamlarning ehtiyojlarini o‘z tovarlari bilan nisbatan xizmatlari samaraliroq tarzda qondirishdir. Tadbirkorning raqobatbardoshligiga boshqa omillar qatorida ijtimoiy muhit ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

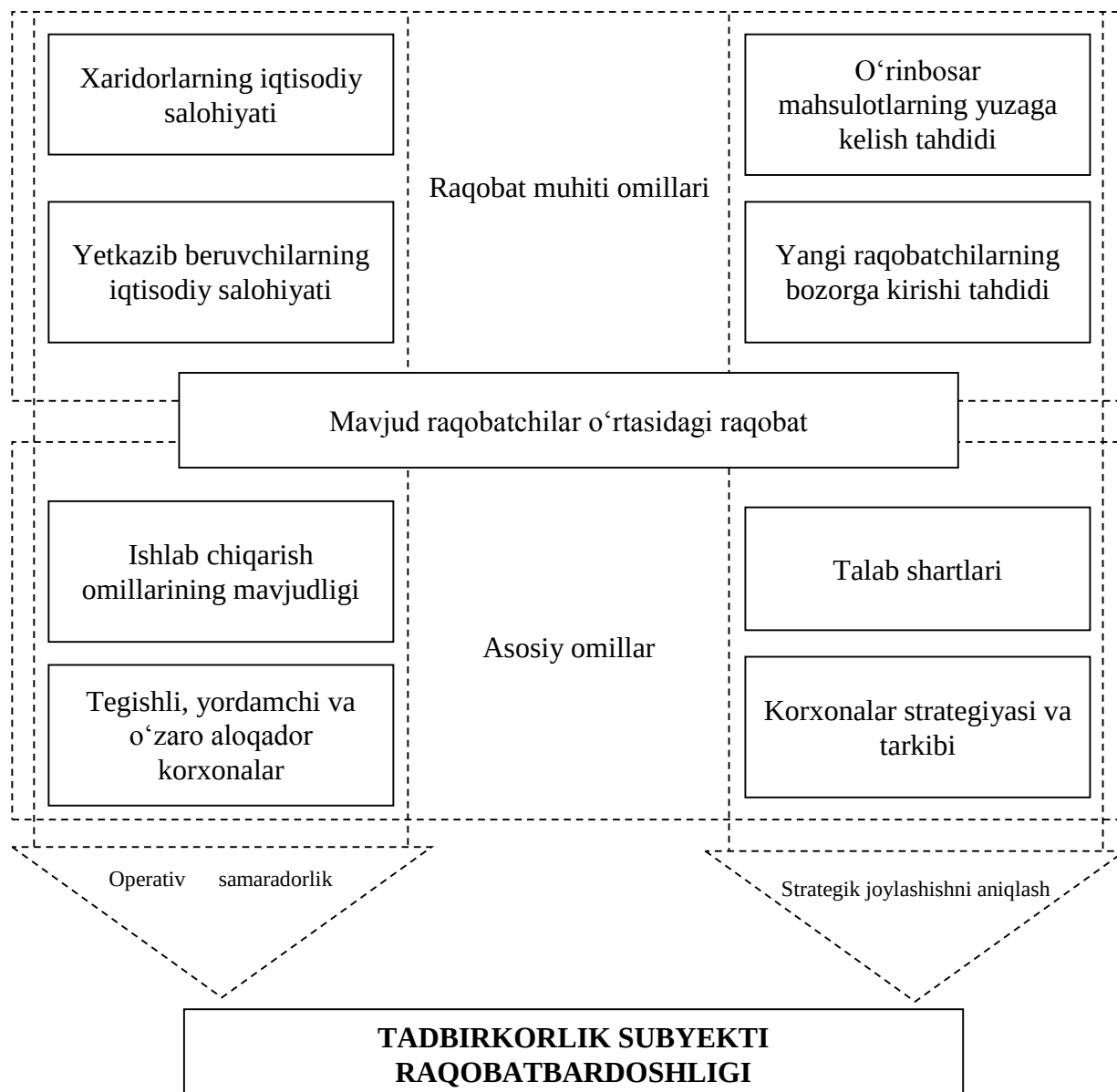
Turizm xizmatlari bozorida faoliyat olib boruvchi tadbirkorlik subyekti raqobatbardoshligini baholashda quyidagi jihatlar asosiy deb belgilanishi mumkin:

- mahsulot va xizmatlar sifati bo‘yicha;
- marketing va sotish strategiyasi bo‘yicha;
- xodimlarning malaka darajasi bo‘yicha;
- xizmat ko‘rsatishning texnologik darajasi yuqoriligi bo‘yicha;
- tadbirkorlik subyekti moliyaviy holati bo‘yicha.

Bozor mexanizmi rivojlanishi bilan turizm sohasidagi tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligi muammosi keskinlashdi va uning yechimi barcha bozor ishtirokchilaridan turizm xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni oshirishning samarali yo‘llari va usullarini izlashni talab qiladi. Shu munosabat bilan foydani ko‘paytirish uchun bozordagi pozitsiyalarni mustahkamlash uchun raqobatbardoshlikni oshirish zarur. Raqobatbardoshlik turistik mahsulot va uni ishlab chiqaruvlarchining bozordagi muvaffaqiyati kaliti bo‘lganligi sababli va raqobatbardoshlik muammosini hal qilish har qanday turizm korxonasi faoliyatidagi eng qiyin vazifa bo‘lib, korxonaning barcha bo‘limlari teng muvofiqlashtirilganligi maqsadli ishlashini talab qiladi. Turizm korxonalari faoliyatining alohida yo‘nalishi bu raqobat bo‘yicha strategik yondashuvlarni ishlab chiqishdir. Raqobatbardoshlik kontseptsiyasining zamonaviy talqini raqobat munosabatlarni amalga oshirishning ko‘p qirrali jarayoni sifatida uni faoliyatga joriy etishining asosiy shartlaridan biri bu – korxona raqobatbardoshligini boshqarish hisoblanadi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Turizm xizmatlari bozorida, umuman har qanday xizmatlar bozorida faoliyat ko‘rsatuvchi tadbirkor raqobatbardoshligining shakllanishi aniq mezonlar va omillar ta’sirida yuzaga keladi (1-rasm).

1-rasm. Turistik tadbirkorlik raqobatbardoshligini shakllantiruvchi omillar va mezonlar

Korxona raqobatbardoshligini boshqarish – bu obyekt parametrlarini ishlab chiqish orqali ushbu obyektni kerakli holatga o‘tkazish uchun subyektning obyektga (raqobatbardoshlikka) ta’sir qilish tizimining bir turidir. Tadbirkorlik subyektining raqobatbardoshligini boshqarish tadbirkorlik faoliyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, uquyidagilarga mo‘ljallangan bo‘ladi:

- raqobat bosimi va o‘zgaruvchan ekologik omillar sharoitida uning barqarorligini oshirish uchun raqobat ustunliklarini shakllantirish va korxonaning raqobatbardoshlik salohiyatini rivojlantirishni ta’minlaydigan elementlar va jarayonlarga ta’sir o‘tkazish;

- raqobat ustunliklarini saqlab qolish va tashqi muhit o‘zgarishiga yetarlicha javob berish asosida faoliyatning uzoq muddatli maqsadlarini belgilash va ularga samarali erishish bo‘yicha tadbirlarni amalga oshirish. Turizm faoliyatining raqobatbardoshligini

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

baholashning ahamiyati ijtimoiy hayotning barcha sohalarida turizmning roli ortib borayotganligi bilan belgilanadi.

Turizm faoliyatining tezkor globallashuvi, zamon talablari asosida yangi, yuqori sifatli xizmatlarning paydo bo‘lishi tadbirkorlar o‘rtasida raqobatning kuchayishiga olib keladi. Shu munosabat bilan tadbirkorlik faoliyatining raqobatbardoshligiga ta’sir qiluvchi omillarni, shuningdek, raqobat afzalliklari omillarini aniqlash lozim (1-jadval).

1-jadval

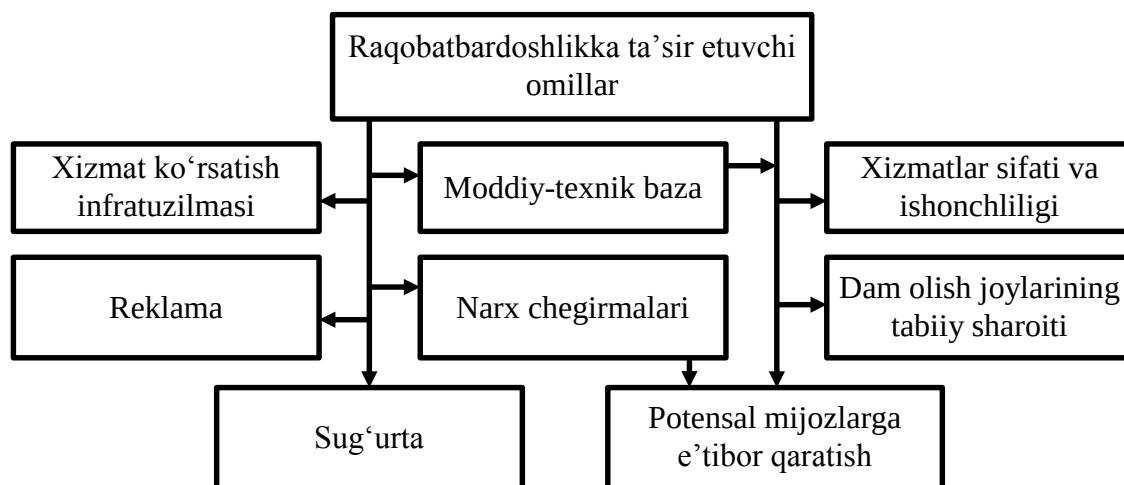
Raqobatbardoshlikning ichki va tashqi omillari

Omillar tasnifi	Omil belgilari	Omillarning xususiyatlari
Asosiy omillar	Tabiiy resurslar, iqlim sharoitlari, geografik joylashuv, malakasiz va past malakali ishchi kuchi, debet kapitali	Ular obyektiv ravishda mavjud yoki ularni yaratish uchun ahamiyatsiz, davlat va xususiy investitsiyalarni talab qiladi. Ular yaratadigan afzallik beqaror va ushbu ustunlikdan foydalanishdan kam foyda olinadi. Ular raqobat ustunligining ishonchli manbai emas.
Rivojlantirish omillari	Zamonaviy axborot infratuzilmasi, yuqori malakali mutaxassislar	Nisbatan yuqori darajadagi omillar. Ularning rivojlanishi kapital va inson resurslarining muhim, ko‘pincha, ko‘p vaqt talab qiladigan investitsiyalarni talab qiladi.
Maxsus omillar	Tor ixtisoslikdagi mutaxassislar, maxsus infratuzilma, aniq bilim sohalari bo‘yicha ma’lumotlar bazasi, bir yoki chegaralangan sohalarda qo‘llaniluvchi boshqa omillar	Raqobatbardoshlikni ta’minlash uchun ahamiyatliroq, uzoq muddat davomida raqobat ustunligini ta’minlovchi asos yaratiladi.
Tabiiy omillar	Tabiiy resurslar va geografik joylashuv	
Sun’iy omillar	Inson tomonidan yaratilgan omillar	Nisbatan yuqori darajadagi va barqaror raqobatbardoshlikni ta’minlovchi omillar

Omillar korxonaning raqobatbardoshligini oshirish yo‘nalishida ham, pasayitirishi yo‘nalishida ham ahamiyatli bo‘lishi mumkin. Ammo raqobatbardoshlikni ta’minlash uchun omillar mavjudligining o‘zi yetarli emas. Omillar asosida raqobat ustunligini olish ulardan qanchalik samarali foydalanilayotganligi qayerda va qaysi sohada foydalanilayotganligi ham muhim (2-rasm).

Strategik darajada korxonaning raqobatbardoshligi investitsiya jozibadorligi bilan tavsiflanadi, uning mezonini tadbirkorlik qiymatining o‘shishi bilan belgilanadi.

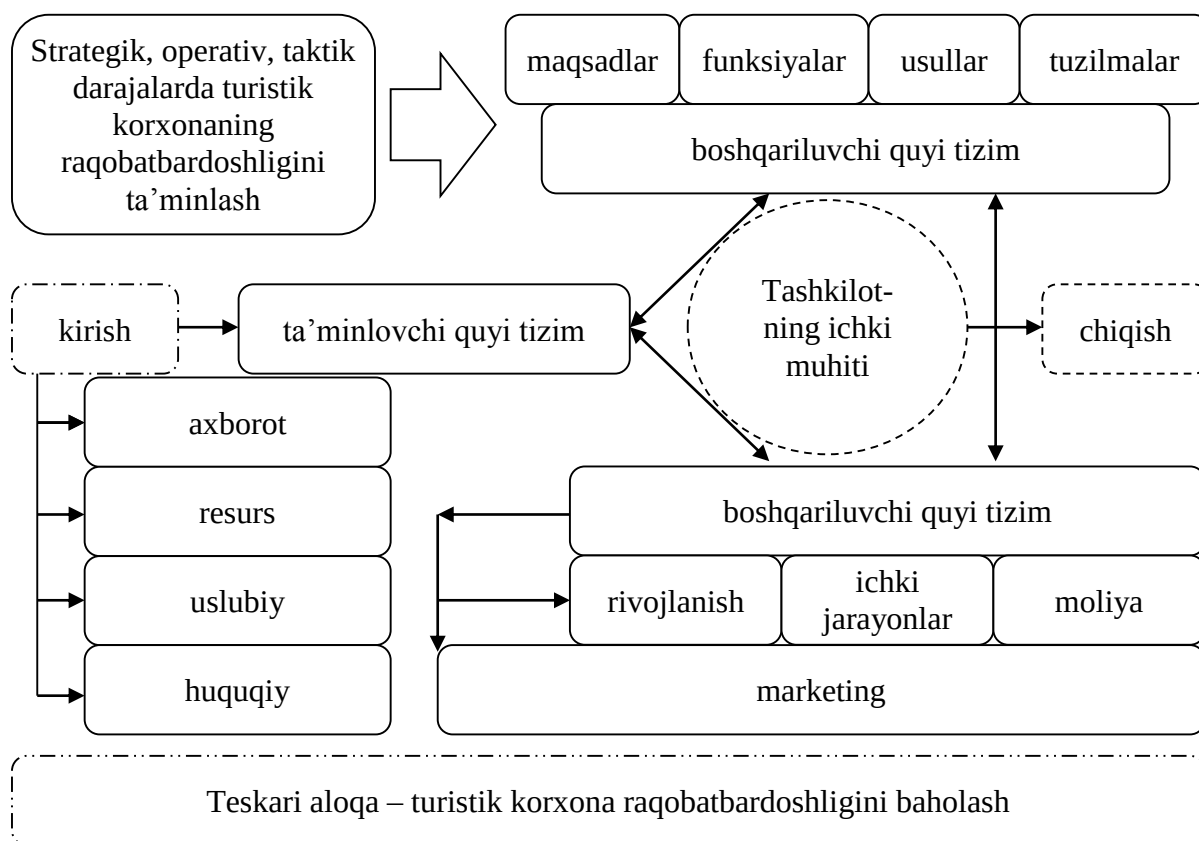
Umuman olganda, baholashga yondashuvlar korxonaning raqobatbardoshligini boshqarishning sohaga bog‘liqligini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak, chunki raqobatbardoshlik uni baholash metodologiyasini ishlab chiqishda muhim bo‘lgan qator xususiyatlarga ega. U dinamik xarakterga ega: uni faqat ma’lum bir davrga nisbatan, bozor sharoitidagi o‘zgarishlarni hisobga olgan holda o‘rganish va tahlil qilish mumkin. Raqobatbardoshlik faqat tanqis bo‘lmagan bozorda o‘zini namoyon qilishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, raqobatchilar faoliyatini hisobga olmaydigan baholash usullari ishonchli bo‘linmaydi.

2-rasm. Raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi omillar

Turistik korxonaning raqobatbardoshligini baholash uchun 3-rasmda keltirilgan algoritm asosida aniqlovchi tizimlar o'rtasida teskari aloqa mavjudligini keltirib chiqaradi. Umuman olganda, turistik korxonaning raqobatbardoshligini baholash algoritmiga asoslanib, korxonaning raqobatbardoshligini faoliyat ko'rsatkichlariga nisbatan baholashning asosiy yondashuvini shakllantirish mumkin. Raqobatbardoshlik darajasini hisoblashda sohadagi asosiy raqobatchilarning yig'ilgan qiymatlari ko'rsatkichlari namuna sifatida olinadi.

Bugungi kungacha olib borilgan tadqiqotlarda turistik korxonalarning raqobatbardoshligini alohida xususiy ko'rsatkichlar bilan baholashga harakat qilingan.

3-rasm. Turistik korxonalarda raqobatbardoshlikni baholash algoritmi

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Biroq ushbu baholash turistik korxonalarning umumiy raqobatbardoshlik darajasini ko‘rsata olmaydi. Ushbu holatni hisobga olgan holda tadqiqot jarayonida turistik korxonalarning umumiy raqobatbardoshlik darajasini baholash uslubiyoti raqobatbardoshlikning umumiy indeksini kiritish orqali takomillashtirilib, u asosida aniq turistik korxonalar raqobatbardoshligining umumiy darajasi baholandi.

Taklif etilayotgan usul bo‘yicha raqobatbardoshlikning alohida omil ko‘rsatkichlarini umumlashtirish jarayoni har bir parametr asosida ikki bosqichda o‘tkazish maqsadga muvofiq, ya’ni birinchi bosqichda xususiy parametrlar bo‘yicha raqobatbardoshlik darajasi alohida hisoblab olinadi, ikkinchi bosqichda esa ushbu parametrlar bo‘yicha raqobatbardoshlik darajasi umumlashtiriladi. Turistik korxonalarning umumiy raqobatbardoshlik darajasini quyidagi formula asosida hisoblash tavsiya etiladi

$$R_{ui} = \frac{\sum_{i=1}^n T_d(I_d + I_v + T_o + O_v + O_{qk} + Q_{kv} + X_t + X_v)}{n}$$

Bu yerda: R_{ui} – raqobatbardoshlikning umumiy indeksi;

T_d – +1 va -1 oralig‘ida yotuvchi omillarning ta’sir darajasi;

I_d – ta’sir intensivligi darajasi (10 balli tizim);

I_v – ta’sir intensivligining vazn qiymati (1 ning ulushlarida);

T_o – ta’sir oqibati, balli shkalada;

O_v – ta’sir oqibati vazn qiymati (1 ning ulushlarida);

O_{qk} – omil qamrovi kengligi, balli shakalada;

Q_{kv} – qamrov kengligi vazn qiymati (1 ning ulushlarida);

X_t – omillar ta’siri jarayonidagi korxonaning xarajatlari (ballarda);

X_v – omillar ta’siri jarayonidagi korxonaning xarajatlari vazn qiymati (1 ning ulushlarida).

Dastlab ushbu omilning ta’sir yo‘nalishini (“+” ijobiy; “–” salbiy) hisobga olgan holda, raqobatbardoshlikning har bir i -omili bo‘yicha tortilgan qiymatini hisoblash maqsadga muvofiq. Keyin olingan vaznli baholarni raqobatbardoshlikning barcha omillarini hisobga olgan holda to‘planadi va modelning natijasi turistik korxona bo‘yicha raqobatbardoshlikning umumiy indeksi bo‘ladi. Olingan qiymatni turistik korxona raqobatbardoshligining umumiy indeks ko‘rsatkichi deb qaraladi.

Shunday qilib, turistik korxona raqobatbardoshligining umumiy indeksi korxona faoliyatining kelgusi natijalarini prognoz qilish va jarayonlarni tahrirlash modeli uchun asos bo‘lishi mumkin. Ko‘rsatib o‘tilgan uslubiyot asosida Farg‘ona viloyatida faoliyat ko‘rsatuvchi 3 ta turistik korxona: “Al-Fergani-tur” MChJ, “Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ, “Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ korxonalarining 3 ta asosiy omil sifatida tanlangan xizmat tariflarining o‘rtacha narxlari, turistik korxona xodimlarining malaka darajasi hamda ko‘rsatilayotgan turistik xizmatlar sifati omillari asosida ularning raqobatbardoshlik umumiy indeksleri hisoblandi va baholandi.

Turistik korxonalar raqobatbardoshligining umumiy indeksida berilgan shartli miqdorlar sohaning yetakchi mutaxassislaridan iborat ekspertlar xulosalari asosida shakllantirildi (2-jadval).

Tanlangan turistik korxonalar uchun raqobatbardoshlikning umumiy indeksini hisoblashda berilgan shartli miqdorlardan foydalangan holda ushbu ko‘rsatkich hisoblab chiqildi. Taklif etilayotgan formula asosida;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

2-jadval

“Al-Fergani-tur” MChJ, “Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ, “Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ turistik korxonalar raqobatbardoshlik omillarining ta’sir parametrlari

Ta’sir parametrlari	Raqobatbardoshlik omillarining ta’sir parametrlari ko‘rsatkichlari		
	Xizmat ta’riflarining o‘rtacha narxi	Turistik korxona xodimlarining malaka darajasi	Ko‘rsatilayotgan turistik xizmatlar sifati
Omilning ta’sir darajasi (-1 va 1 oralig‘ida yotadi), T_d			
Al-Fergani-tur” MChJ	0,7	0,6	0,5
“Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ	0,6	0,8	0,6
“Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ	0,8	0,5	0,5
Ta’sir intensivligi darajasi (10 balli tizim), U_d			
Al-Fergani-tur” MChJ	7	6	5
“Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ	6	8	6
“Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ	8	5	4
Ta’sir intensivligining vazn qiymati (1 ning ulushlarida), U_B			
Al-Fergani-tur” MChJ	0,5	0,3	0,2
“Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ	0,4	0,4	0,2
“Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ	0,6	0,3	0,1
Ta’sir oqibati (10 balli shkalada), T_o			
Al-Fergani-tur” MChJ	6	5	5
“Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ	5	6	6
“Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ	7	5	4
Ta’sir oqibati vazn qiymati (1 ning ulushlarida), O_B			
Al-Fergani-tur” MChJ	0,4	0,4	0,2
“Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ	0,5	0,3	0,2
“Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ	0,6	0,3	0,1
Omil qamrovi kengligi (10 balli shkalada), O_{KK}			
Al-Fergani-tur” MChJ	8	7	7
“Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ	7	8	7
“Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ	8	6	4
Qamrov kengligi vazn qiymati (1 ning ulushlarida), K_{KB}			
Al-Fergani-tur” MChJ	0,4	0,3	0,3
“Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ	0,5	0,3	0,2
“Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ	0,5	0,4	0,1
Omil ta’siri jarayonidagi korxonaning xarajatlari (10 balli shkalada), X_T			
Al-Fergani-tur” MChJ	7	5	3
“Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ	8	8	5
“Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ	6	5	3
Omil ta’siri jarayonidagi korxonaning xarajatlari vazn qiymati (1 ning ulushlarida), X_B			
Al-Fergani-tur” MChJ	0,4	0,4	0,2
“Farg‘ona vodiy sayyox” MChJ	0,5	0,3	0,2
“Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ	0,4	0,4	0,2

“Al-Fergani-tur” MChJ uchun raqobatbardoshlikning umumiy indeksini aniqlaymiz:

$$R_{uit} = \frac{0,7(7 \cdot 0,5 + 6 \cdot 0,4 + 8 \cdot 0,4 + 7 \cdot 0,4)}{3} + \frac{0,6(6 \cdot 0,3 + 5 \cdot 0,4 + 7 \cdot 0,3 + 5 \cdot 0,4)}{3} + \frac{0,5(5 \cdot 0,2 + 5 \cdot 0,2 + 7 \cdot 0,3 + 3 \cdot 0,2)}{3} = 5,14$$

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

“Farg‘ona vodiyl sayyox” MChJ uchun raqobatbardoshlikning umumiy indeksi quyidagicha:

$$R_{u12} = \frac{0,6(6 \cdot 0,4 + 5 \cdot 0,5 + 7 \cdot 0,5 + 8 \cdot 0,5)}{3} + \frac{0,8(8 \cdot 0,4 + 6 \cdot 0,3 + 8 \cdot 0,3 + 8 \cdot 0,3)}{3} + \frac{0,6(6 \cdot 0,2 + 6 \cdot 0,2 + 7 \cdot 0,2 + 5 \cdot 0,2)}{3} = 6,05$$

“Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ uchun raqobatbardoshlikning umumiy indeksi quyidagicha:

$$R_{u13} = \frac{0,8(8 \cdot 0,6 + 7 \cdot 0,6 + 8 \cdot 0,5 + 6 \cdot 0,4)}{3} + \frac{0,5(5 \cdot 0,3 + 5 \cdot 0,3 + 6 \cdot 0,4 + 5 \cdot 0,4)}{3} + \frac{0,5(4 \cdot 0,1 + 4 \cdot 0,1 + 4 \cdot 0,1 + 3 \cdot 0,2)}{3} = 5,64$$

Har uchala turistik korxona raqobatbardoshlik umumiy indeksleri bo‘yicha “Farg‘ona vodiyl sayyox” MChJ eng yuqori ko‘rsatkichga (6,05), “Shohjahon Ismoiljon Dilyorbek” MChJ ikkinchi o‘rindagi ko‘rsatkichga (5,64) va Al-Fergani-tur” MChJ eng past ko‘rsatkichga (5,14) ega bo‘lgan.

Raqobatbardoshlikni baholash tamoyillari turistik mahsulotlarning raqobatbardoshligini baholash tamoyillariga o‘xshashdir:

- murakkablik tamoyili – baholashning murakkabligi mezonlarning umumiylikini (majmuasini) tahlil qilish zarurligini anglatadi;
- nisbiylik tamoyili – nisbiy baholashning qiyosiy xususiyatini, natijalarini raqobatchilar bilan taqqoslashni nazarda tutadi.

Turistik korxonalarning raqobatbardoshlik salohiyatini baholashning eng muhim vazifalari iqtisodiy faollik darajasini, moliyaviy barqarorlikni, innovatsion faoliyatni, marketing resurslaridan foydalanish samaradorligi hamda xodimlarning malaka darajasini baholashdan iborat.

Soha korxonalari raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan tavsiyalardan foydalanish murakkab ta’sirlar sharoiti uchun amalga oshirilsa, erishish mumkin bo‘lgan samarani olish imkonini bermaydi.

Bu esa turistik korxonalarning raqobatbardoshligini ta’minlash bo‘yicha asosiy uslubiy qoidalarni o‘z ichiga olgan izchil mexanizmni ishlab chiqish zaruratini dolzarblashtiradi. Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda har qanday mexanizm harakat yoki hodisalar ketma-ketligini tashkil etuvchi jarayonlar yoki shart-sharoitlar majmui sifatida qaraladi.

Turistik korxonalar raqobatbardoshligini ta’minlash mexanizmi barcha turdagi resurslarni iste’mol qilish samaradorligiga asoslangan korxonalarning iqtisodiy ko‘rsatkichlari va moliyaviy barqarorligiga ta’sir etishning o‘zaro bog‘liq iqtisodiy va uslubiy dastaklari tizimi ko‘rinishida taqdim etilishi mumkin.

Ushbu mexanizm raqobatbardoshlikni ta’minlash samaradorligi tushunchasi bilan bog‘liq, ya’ni raqobatbardoshlikni ta’minlash samaradorligi turli xil resurslar uchun xarajatlar nisbatiga asoslangan raqobat holatlarini yaxshilashdir.

Shunday qilib, raqobatbardoshlikni rejalashtirish jarayoni turistik korxonalar tadbirkorlik faoliyatining umumiy raqobatbardoshlik siyosatini rejali va tizimli shakllantirish imkonini beradi. Turistik korxonalarning raqobatbardoshligini ta’minlash bo‘yicha tadqiqot ishida ishlab chiqilgan uslubiy tavsiya va yondashuvlar korxonalarda tadbirkorlik faoliyatini yangi sifat darajasiga chiqarishga asos bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Волнцеvич Е.Ф. Конкурентоспособность предприятия туристической индустрии: учебно-методическое пособие / Е.Ф.Волонцевич. –Минск: РИПО, 2014. –134 с.
2. Портер М. Конкуренция. Пер. с англ. / М.Портер. Изд. Обновленное и расширенное. –М.: «ЮНИТИ», 2010. -578 с.
3. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации: учебное пособие / Р.А.Фатхутдинов. –М.: «Финанси», 2004. –248 с.

4. Mirzaev A. T. Prospects for modeling the educational process in the development of strategies for increasing the competitiveness of graduates in higher education institutions. IBET. ISSN: 2770-9124. <https://doi.org/10.5281/zedodo.7807690>. -p. 57-66.
5. Мирзаев А.Т. Совершенствование интегральной оценки механизма рекреационно-туристических объектов // Бюллетень науки и практики. 2019. Т. 5. №2. С. 127-134. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/39/17>

UDK: 336.74

RAQAMLI VALYUTALAR VA ULARDAN O‘ZBEKISTON SHAROITIDA FOYDALANISH

ЦИФРОВЫЕ ВАЛЮТЫ И ИХ ИСПОЛЗОВАНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ

DIGITAL CURRENCIES AND THEIR USE IN UZBEKISTAN

Achilov Abror Niyatqobilovich

FarDU, Moliya kafedrasi mudiri, i.f.d. dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada internet va elektron savdo, insonlarning “uzoq masofadan turib” elektron pullar to‘lashi, pullarni bir insondan ikkinchisiga masofadan turib o‘tkazish jarayonida o‘ziga hos vositachilarga, ya’ni elektron to‘lov tizimlari, bank yoki kur’yerlarga murojaat etish kerakli to‘g‘risida so‘z boradi. Shuningdek bitkoin kriptografik elektron pul birliklari, bitkoinlar oldi-sotdisini aniq va ravshan ko‘rishigiz va kuzatishingiz mumkinligi hamda zamonaviy kriptovalyutaning afzallik va kamchiliklarini keltirib, ularga izoh berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli to‘lov, bitkoin, kriptografik, elektron pul, kriptovalyuta, “mayning”, bulutli platformalar.

В данной статье об интернете и электронной коммерции, людях, платящих электронные деньги «на расстоянии», и необходимости обращения к конкретным посредникам в процессе перевода денег от одного человека к другому, то есть к электронным платежным системам, банкам или курьерам. Также вы можете четко и наглядно увидеть, и отслеживать криптографические электронные денежные единицы биткойн, биткойны, а также объясняются преимущества и недостатки современной криптовалюты.

Ключевые слова: цифровой платеж, биткойн, криптография, электронные деньги, криптовалюта, майнинг, облачные платформы.

This article is about the Internet and e-commerce, people paying electronic money "at a distance", and the need to contact specific intermediaries in the process of transferring money from one person to another, that is, to electronic payment systems, banks or couriers. You can also clearly and visually see and track cryptographic electronic monetary unit's bitcoin, bitcoin, and also explain the advantages and disadvantages of modern cryptocurrency.

Keywords: digital payment, bitcoin, cryptography, electronic money,

cryptocurrency, mining, cloud platforms.

Axborot texnologiyalari va elektron savdo rivojlangani sari ko‘pchilik odamlar pul o‘tkazmalari bilan bog‘liq harajatlarni kamaytirish borasida o‘ylanib qolishdi, ya‘ni, qanday qilib ushbu harajatlarni kamaytirish va pul o‘tkazmalari foydali ish koeffitsiyentini iloji boricha kam harajat qilib elektron biznesni yuritish mumkin? Bu borada turli xildagi taklif va mulohazalar juda ko‘p edi, lekin ularning barchasi bir qancha sabablarga ko‘ra rad etildi.

Bitkoin kriptografik elektron pul birliklari maxsus elektron hamyonlarda saqlanib, bunday hamyonlarga pul tushirish va ularni turli xil maqsadlarda ishlatish mumkin. Biror-bir bitkoin-hamyon hisobidan qancha elektron pul ketgani yoki unga kelganini aniqlash uchun, mutaxassislar bir hamyondan yoki boshqa manzildan ushbu elektron hamyonga qancha bitkoinlar kelganini barchaga ochiq holda ko‘rsatishni taklif etdilar. Ya‘ni siz kriptovalyuta tarmog‘iga ulanganingizda, barcha bitkoinlar oldi-sotdisini aniq va ravshan ko‘rishingiz va kuzatishingiz mumkin bo‘ladi.

Tizimdagi hisob-kitoblarni muntazam ravishda amalga oshirib borish kerakligi tufayli, bitkoinlarning ma‘lumotlar bazasi tezkor ishlashi uchun katta quvvatli zamonaviy kompyuterlar kerak bo‘ladi. Bunday quvvatli kompyuterga ega bo‘lish uchun minglab kompyuterlarni yagona tarmoqqa ulash talab etiladi.

Foydalanuvchi, o‘z kompyuteri videokartasi quvvatini tegishli dasturlardan foydalangan holda bitkoin tizimini qo‘llab-quvvatlash uchun taqdim etsa, bu yordami uchun unga o‘sha bitkoin valyutasining o‘zida mukofot byerishadi. Bunday pul topish usuli esa “mayning” dyeya nom olgan. Quyida zamonaviy kriptovalyutaning afzallik va kamchiliklarini keltirib, ularga izoh beramiz.

– **Chegaralangan.** Kriptovalyuta yaratilgan algoritmgaga asosan, jami 21 000 000 gacha bitkoin topish mumkin, bundan so‘ng esa bitkoin yetishtirish to‘xtatiladi. Buning oqibatida nima bo‘lishini hech kim bilmaydi, agarda moliyaviy portlash bo‘lmasa, kriptovalyuta muomaladaqoladi va vaqti-vaqti bilan o‘z kursini o‘zgartirib turaveradi.

– **To‘liq maxfiylik.** Bitkoin-hamyonning raqamlari orqali uning egasi kim ekanligini bilib bo‘lmaydi, buning oqibatida noqonuniy pul aylantirish va firibgarlikka yo‘l ochiladi.

– **Ta‘minlanmaganlik.** Kriptovalyuta, real pullarga o‘xshab, doimiy rezerv bilan ta‘minlanmagani va bu bilan bog‘liq boshqa sabablarga ko‘ra, bitkoin kursi kutilmaganda to‘liq nolga tushib ketishi ham mumkin. Kriptovalyutaning emissiyasi yo‘q.

Kriptovalyutalarni mayning qilish uchun foydalanish mumkin bo‘lgan eng yaxshi dasturiy ta‘minotlarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

Sgminer – ushbu dastur virtual pullarni topish bo‘yicha ishlaydigan usul bo‘lib professionallar uchun mo‘ljallangan. Ammo uning to‘liq quvvat bilan ishlashi uchun faqatgina katta quvvatli kompyuterlar talab qilinadi.

Foydalanuvchiga esa MS DOS buyruqlarini yaxshilab o‘zlashtirib olish zarur bo‘ladi. Dasturning ijobiy tomonlariga videokarta ishini tezlashtirish funksiyasi mavjudligi va buning natijasida xeshlashtirish jarayoni tezlashtirilishini kiritish mumkin. Bundan tashqari, dasturning optimal ishlash rejimini tanlash imkoniyati ham uni boshqa dasturlardan farqlaydi.

Diablo Miner – hozirgi vaqtda mavjud bo‘lgan barcha operasientizimlarda bir xilda ishlay oladigan va kriptovalyutalarni mayning qilishga mo‘ljallangan saytdir.

Ufasoft Miner – ushbu dastur ishchi ko‘rsatkichlarini sozlash mumkinligi tufayli mutaxassislar orasida ancha ommabop hisoblanadi. Har bir foydalanuvchi, o‘z

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

istaxxohishiga ko‘ra, video karta bo‘yicha, yadrolar soni bo‘yicha, oqimlar va pullar manzillari bo‘yicha o‘zgartirishlar kiritishi mumkin.

1-jadval

Dunyoga mashhur top-10 ta kriptovalyutalarning reytingi [1]

No	Nomi	Narx	Bozor kapitali	hajmni oshishi
1	BitcoinBTC	\$27,389.4	\$534.36B	\$10.08B
2	EthereumETH	\$1,560.79	\$187.69B	\$5.33B
3	Tether USDtUSDT	\$1	\$83.52B	\$17.62B
4	BNBBNB	\$207.92	\$31.99B	\$462.90M
5	XRPXRP	\$0.4945	\$26.40B	\$676.69M
6	USDCUSDC	\$1	\$25.33B	\$2.39B
7	SolanaSOL	\$21.85	\$9.06B	\$247.21M
8	CardanoADA	\$0.2482	\$8.73B	\$113.31M
9	DogecoinDOGE	\$0.05873	\$8.30B	\$127.53M
10	TRONTRX	\$0.08639	\$7.69B	\$140.27M

BFG Miner – bu dasturda esa foydalanuvchilar qo‘l rejimida pullarni sozlashi va ventilyatorning tezligini boshqarishi mumkin.

Phoenix – ushbu dastur juda samarador ishlaydiganlar qatoriga kiradi va ish unumdorligini 20% gacha ko‘tarish imkonini beradi. Dasturni yuklash uchun kriptovalyuta mayningiga ixtisoslashgan saytlarining biriga kirish yoki shunday tematik forumlarga kirish talab etiladi.

Solo-Mining jarayoni virtual pullarni mustaqil ravishda topishini anglatadi. Ammo, yuqorida ko‘rsatib o‘tilganidek, bu ish hozirgi davrda ancha murakkab bo‘lib qoldi va uni yo‘lga qo‘yish uchun professoionalizm hamda yaxshigina investisiya talab etiladi. Albatta ko‘pchilik insonlar bunday miqdorda pul mablag‘lariga ega emas, shuning uchun ham maynerlar «pul» deb atalmish guruhlariga birlashib ish yuritadilar.

Pul-mayning – bir qancha kichik maynerlar o‘zlarining resurslarini bir joyga yig‘gan holda kriptovalyuta mayningi bilan shug‘ullanadilar. Bu yakka holda ishlagandan ko‘ra ancha xavfsizroq faoliyat turi hisoblanadi. Pulni tanlash uchun tematik forumlarga o‘tish va u yerdan hamkorlarni topish mumkin. Pulni tanlashda quyidagilarga ahamiyat berish kerak bo‘ladi:

- foydalanuvchilarning ko‘proq bo‘lishi;
- umumiy hisoblash quvvati yetarli bo‘lishi;
- Online resursning komission to‘lovi kattaligi miqdori.

RDP-mayning – bulutli deb nomlangan texnologiyalarning keng miqyosda ishlatilishi kriptovalyutalar topishning RDP-mayning kabi kollektivizmga asoslangan turlari paydo bo‘lishiga olib keldi. Uning quyidagi ijobiy tomonlari mavjud:

- juda qimmat turadigan mayner qurilmalarini sotib olishningsharta emasligi;
- hisoblash quvvatlarini arzoniga ijaraga olish yoki ularni doimiy ishlatish uchun qo‘lga kiritish;
- mayninglik faoliyatini kam mablag‘ sarf qilgan holda amalga oshirish;
- kriptovalyutalarning RDP-mayning usuli kapital qo‘yilmalarni asta-sekin ko‘paytirishni ko‘zda tutadi;
- pullarni bosqichma-bosqich ko‘paytirish yoki olingan dividendlar-ni reinvestisiya qilish ham mumkin.

2-jadval

Tez rivojlanayotgan kriptovalyutalar

№	Kriptoalyuta	Chorak uchun foizlar o‘shishi
1	SafeCapital (SCAP)	90.70 %
2	Origin Protocol (OGN)	52.03 %
3	Zano (ZANO)	40.23 %
4	MultiVAC (MTV)	38.71 %
5	Rangers Protocol (RANGERSPROTOCOL)	32.76 %
6	BTCDOWN (BTCDOWN)	20.86 %
7	Neblio (NEBL)	13.10 %
8	Game.com (GAMECOM)	4.20 %
9	Xend Finance (XYeND)	3.58 %
10	Bistroo (BIST)	3.01 %

O‘zbekiston Respublikasida blokcheyn bilan ishlashga Toshkent shahrida joylashgan “Mirzo Ulugbek Innovation Center” innovasiya markazi qoshidagi taqsimlangan reyestr texnologiyalari (blokcheyn) bo‘yicha vakolatlar markazi mas’ul tashkilot hisoblanadi. Ushbu taqsimlangan reyestr texnologiyalari (blokcheyn) bo‘yicha vakolatlar markazi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi PQ-3549-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori ijrosini ta’minlash maqsadida tuzilgan. O‘zbekistonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tizimini tubdan takomillashtirish bo‘yicha 2018-2019-yillarda “Yo‘l xaritasi”ning 7-bo‘limida belgilangan “Mirzo Ulugbek Innovation Center” innovasion markazi qoshida blokcheyn texnologiyasi imkoniyatlaridan foydalanish shart-sharoitlarni yaratish, kadrlar salohiyatini oshirish hamda mahalliy dasturchilarni tomonidan ushbu texnologiyani o‘zlashtirishni qo‘llab-quvvatlash maqsadida Taqsimlangan reyestr (blokcheyn) texnologiyalari bo‘yicha vakolatlar Markazi yaratish ko‘zda tutilgan. Markaz faoliyati bo‘yicha hujjatda (konsepsiyada) tashkil etilayotgan markaz faoliyatining asosiy yo‘nalishlari, maqsadlari, vazifalari, tamoyillari va faoliyatining tashkiliy-huquqiy mexanizmlari batafsil bayon etilgan. Ushbu loyihani amalga oshirish uchun mas’ul ijrochilar bo‘lib O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, Mirzo Ulug‘bek innovasion markazi va boshqa manfaatdor idoralar hisoblanadi. Hujjatda (konsepsiyada) quyidagi atama va izohlar qo‘llanilgan:

1) taqsimlangan reyestr (blokcheyn) – axborotni o‘zida jamlagan, muayyan qoidalarga muvofiq tuzilgan uzluksiz bloklar zanjiridir (bog‘langan ro‘yxat). Ko‘pincha bunday bloklar zanjiri nusxalari bir- biridan mustaqil ravishda turli xil kompyuterlarda (qurilmalarda) saqlanadi;

2) vakolatlar markazi – tuzilmasining asosiy vazifasi qilib ma’lum bir sohadagi Yangi bilimlarni, tajriba va vakolatlarni izlash va uzatish hamda konsalting, servis xizmatlar va professional xizmatlarni ko‘rsatishdir;

Markaz tuzilishidan ko‘zda tutilgan asosiy maqsadlar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

1) taqsimlangan reyestr (blokcheyn) texnologiyasining imkoniyatlaridan foydalanish uchun shart-sharoitlarni shakllantirish;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

2) taqsimlangan reyestr (blokcheyn) texnologiyasi sohasida milliy kadrlar salohiyatini rivojlantirish va mustahkamlash;

3) ushbu texnologiyani o‘zlashtirish uchun mahalliy ishlab chiquvchilarni qo‘llab-quvvatlash;

4) davlat boshqaruvi xizmatlarining sifatini yaxshilash, idoralararo ish olib borish samaradorligini oshirish, boshqa davlat vakolatlari bo‘yicha xizmatlarni amalga oshirish uchun davlat boshqaruv tizimida blokcheyn texnologiyalarini joriy etish.

Taqsimlangan reyestr texnologiyalari (blokcheyn) bo‘yicha vakolatlar Markazning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1) Blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish uchun normativ-huquqiy va me‘yoriy bazani takomillashtirish.

2) Davlat boshqaruv tizimida blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish uchun tashkiliy-texnik shart-sharoitlarni rivojlantirish.

3) Davlat boshqaruvi tizimida taqsimlangan reyestr texnologiyasini joriy etishga yagona texnologik yondoshuvni ta‘minlash.

4) Blokcheyn sohasidagi bilimlarni boshqarish tizimini hayotga tatbiq qilish.

5) Blokcheyn texnologiyalariga ixtisoslashgan mahalliy ekspertlar va kompaniyalar reyestrini yuritish.

6) Taqsimlangan reyestr sohasidagi mutaxassislarini tayyorlash va malakasini oshirish.

7) Aholi, xo‘jalik yurituvchi sub‘yektlar, davlat xizmatchilarining taqsimlangan reyestr texnologiyasi va uning afzalliklari haqidagi xabardorlik darajasini oshirish.

8) Davlat tizimi, xususiy va ijtimoiy sohalarda blokcheyn texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha ilk pilot loyihalarni amalga oshirish.

9) Blokcheyn texnologiyasidan foydalanish bo‘yicha ilg‘or xorij tajribalarini o‘rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish uchun xalqaro hamkorlikni amalga oshirish.

Blokcheyn vakolatlari Markazining asosiy vazifasi va missiyasi ushbu sohadagi milliy tajriba darajasi va vakolatlarni oshirish hamda O‘zbekistonda yuqori texnologiyali va innovation iqtisodiyotni shakllantirishni rag‘batlantirish maqsadida taqsimlanadigan reyestr texnologiyalari sohasidagi bilimlarni yaratish, yanglash, saqlash va tarqatishning samarali mexanizmini joriy etishdan iboratdir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. <https://www.bitget.com/uz/price/category/layer-2>
2. A.Achilov. Raqamli valyuta va kriptovalyutalarni tadqiq etish: Monografiya. – Farg‘ona, “Farg‘ona”, 2023. 92 bet.
3. Д. Приходко “Криптовалюта. Учебное пособие по работе с цифровыми активами”. 2020 г 210 стр.
4. Р. Захаркин “Криптовалюта и сетевой бизнес: как заработать первый миллион”. 2021 г
5. Л. Лелу “Блокчейн от А до Я. Все о технологии десятилетия”. 2020 г

INVESTITION MUHIT JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDA HUDUDIY MARKETING STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISHNING USLUBIY YO‘NALISHLARI

МЕТОДИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДЫ

METHODOLOGICAL DIRECTION IN THE USE OF REGIONAL MARKETING STRATEGY AND INCREASE IN THE INVESTMENT ENVIRONMENT

Ergashev Alijon Hojimatovich

Farg‘ona davlat universiteti
“Moliya” kafedrası dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqola hududlarning investitsion jozibadorligini oshirishda hududiy marketingni rolini ko‘rib chiqishni taklif qiladi. Ularda hududning investitsion jozibadorligi omillari tahlil qilinadi va hududlarning investorlar uchun jozibadorligini belgilovchi shart-sharoitlar ko‘rib chiqiladi. Maqolada hududiy marketing tamoyillari hududlarga investitsiyalarning kirib kelishiga hissa qo‘shadigan eng istiqbolli va marketingni boshqarishga imkon beruvchi omil sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: investitsiyalar, investitsion jozibadorlik, investitsion muhit, marketing yondashuvi, hududiy rivojlanish, hududiy raqobatbardoshlik, hududiy marketing.

В настоящей статье предлагается рассмотреть роль регионального маркетинга в повышении инвестиционной привлекательности территорий. Анализируют факторы инвестиционной привлекательности региона и рассматривают условия, обуславливающие привлекательность региона для инвестора. Также в статье обосновывается концепция регионального маркетинга как наиболее перспективная и позволяющая реализовать маркетинговые управленческие действия, способствующие притоку инвестиций в регион.

Ключевые слова: инвестиции; инвестиционная привлекательность; маркетинговый подход; инвестиционный климат; региональное развитие; конкурентоспособность регионов; региональный маркетинг.

This article proposes to consider the role of regional marketing in increasing the investment attractiveness of territories. They analyze the factors of investment attractiveness of the region and consider the conditions that determine the attractiveness of the region for investors. The article also substantiates the concept of regional marketing as the most promising and allowing for the implementation of marketing management actions that contribute to the influx of investment into the region.

Key words: investments; investment attractiveness; marketing an approach; investment climate; regional development; regional competitiveness; regional marketing.

Marketing nazariyalarida hudud marketingi, ya‘ni “marketing places” bo‘yicha bir

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, bu baradagi asosiy fikrlar hududni yaxlit tizim va jahon bozorining ishtirokchisi sifatida uning xalqaro nufuzini oshirishga qaratilgan munosabatlarga asoslanadi [1].

Hudud marketingi ma‘lum hudud istemolchilarining tovar va hizmatlarga maqsadli ehtiyojlarini shakllantiruvchi, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta‘minlash butun tizimning boshqaruv yo‘nalishidir. Hududiy marketing vazifalariga hududga foyda keltiruvchi yangi iqtisodiy imkoniyatlarni jalb qilish orqali aholining yashash sharoitini yaxshilash, yani boshqacha aytganda, hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini amalga oshirish kabilar kiradi.

Hududiy marketing hududning umumiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi yangi iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirish va ularni jalb qilish tizimidir. Hudud investitsion jozibadorligi, uning aholisi hayotining sifati va darajasini belgilab beradi. Investitsiyalar ayni vaqtda iqtisodiy o‘shishning sababi va oqibati hisoblanib, asosiy iqtisodiy kategoriya sifatida o‘zaro bog‘liq va o‘zaro ta‘sirchandir.

Hududiy marketing – iste‘molchi tadqiqotlaridan boshlab, hududning ijobiy targ‘ibotini shakllantirish yakunlanuvchi keng ko‘lamli munosabatlarni o‘z ichiga oladi, jumladan: brending, reklama, RR, jarayon marketingi, hudud imiji.

Hozirda O‘zbekistonning hududiy rivojlanishini boshqarishga marketing yondashuvini ishlab chiqish, hudud investitsion jozibadorligini marketing vositalari orqali oshirish deyarli o‘rganilmagan va bunga hududlarda e‘tibor qaratilmagan. Shuningdek, hududlarni rivojlantirishning marketing dasturlari va mintaqaviy marketing boshqaruvi metodologiyasini ishlab chiqish ham muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Mamlakatda amalga oshirilgan ko‘plab tadqiqotlarda asosan hudud investitsion jozibadorligi omillarini tahlil qilish va hududning investor uchun jozibadorligini belgilab beruvchi shart-sharoitlarni ko‘rib chiqish odatga aylangan. Yuqoridagilarni inobatga olib, hudud marketing konsepsiyasining eng istiqbolli va hududga investitsiyalar oqimini kengaytirishga yordam beruvchi marketing boshqaruviga oid xatti-harakatlarni amalga oshirishga imkon beruvchi konsepsiya sifatida taklif etiladi.

Hududni rivojlantirishning marketing dasturlari va mintaqaviy marketingni boshqarish metodologiyasi ham hali ishlab chiqilmagan. Ammo qayd etish kerakki, O‘zbekistonning hududiy marketing dasturlarini ishlab chiqish masalasi iqtisodiy rivojlanish bo‘yicha kun tartibiga qo‘yilgan asosiy vazifa hisoblanadi. Chunki hududiy marketing mahalliy korxonalar iqtisodiy faoliyati uchun asos bo‘lib, makro va mikroiqtisodiy darajada samarali bozor mexanizmlarini amalga oshirish imkonini beradi, mintaqa rivojlanishidagi birinchi darajali maqsad va vazifalarni belgilab olish jarayonida yuzaga keluvchi murakkab muammolar hal etiladi.

Ma‘lumki, marketing nazariyalarida maqsadli strategiyani shakllantirish, marketing dasturini ishlab chiqish hamda uni amalga oshirishda marketing kompleksi (marketing nazariyasida mazkur kategoriya “marketing-miks” sifatida ham ma‘lumdir) tarkibiy qismlaridan foydalanishga muhim ahamiyat qaratiladi [2].

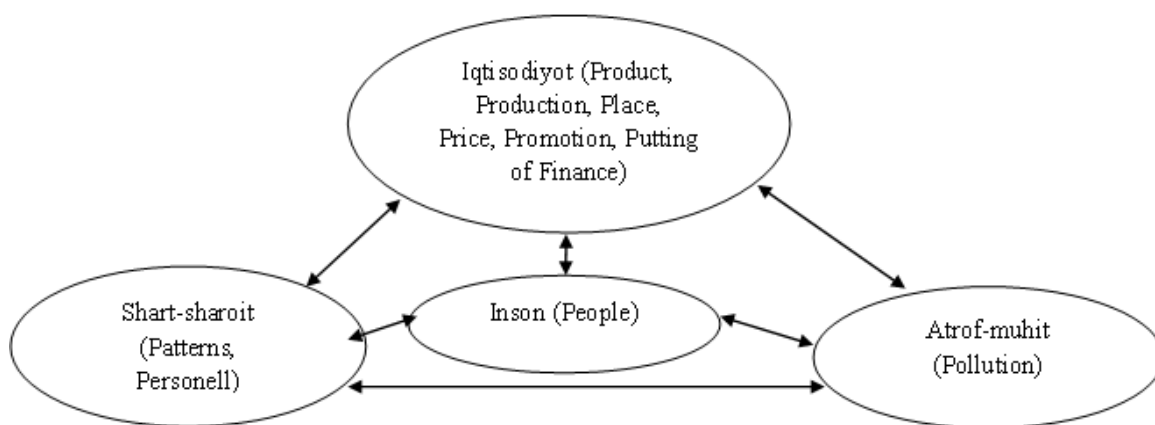
Hududiy marketingning birlamchi tashkil etuvchisi marketingning asosiy tarkibiy elementlari hisoblangan “4P” hisoblanadi va ushbu konsepsiya doirasida amal qiladi. Hududiy marketingning zamonaviy modeli esa yangi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi va bu o‘z navbatida, hududiy marketing konsepsiyasini ishlab chiqish imkonini beradi [3].

Hududiy rivojlanishning eng muhim takibiy qismlari quyidagilar va ular marketingning tarkibiy qismlari bilan uyg‘unlashgan: Product (mahsulot) – asosiy mahsulot, hududning ishlab chiqarish salohiyati; Place (joy) –hududning geografik joylashuvi; Price (narh) – hududda narhning shakllanishi; Production (ishlab chiqarish) – asosiy

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

ixtisoslashgan tarmoqning rivojlanishi; Promotion (siljitish) – harakatlar, ya’ni hudud haqidagi ijobiy natijalarni targ‘ib qilish, hududning ijobiy qiyofasini aks ettirish, ijobiy munosabatni shakllantirish, ya’ni hududning investitsion jozibadorligini oshirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi; People (aholi) – hududda inson omilining rivojlanishi, aholi turmush darajasi oshishi va ijtimoiy marketing konsepsiyalari rivojlanishi; Personell (ishchi kuchi) – hududning mehnat resurslari marketingi; Patterns (shart-sharoit) – hudud qonunchiligi, infratuzilma va uning imkoniyatlari (xokimiyat va biznes sektorning holati); Placement of Funds (fondlarini joylashtirish) -hududning investitsion tarkibi va jozibadorligi; Pollution (atrof-muhit) – hududning ekologik holati.

Taklif etilgan hududiy marketing kompleksi tarkibiy elementlarining o‘zarotizimli zanjirini 1-rasmda ifodalash maqsadga muvofiq.

1-rasm. Hududiy marketing kompleksi tarkibiy elementlarining tizimli zanjiri (muallif ishlanmasi)

Hududiy marketing kompleksi tarkibiy elementlarining o‘zarotizimli zanjirining samarali amal qilishi, hududiy marketingning mantiqiy izchilligini ifodalaydi. Mantiqiy izchillik esa o‘z navbatida, hududiy rivojlanishining quyidagi muhim elementlarini o‘zida mujassam etadi: inson omilining rivojlanishi, institutsional rivojlanish, axborot-kommunikatsion rivojlanish, atrof-muhit muxofazasi va texnik-texnologik rivojlanishi. Ushbu nazariyalardan kelib chiqqanda, hududiy rivojlanish marketingning asosiy tarkibiy qismlari bilan o‘zaro muvofiqligi va hududlarning o‘ziga xos investitsion muhitni shakllantirishga qaratilgan faoliyatlar bilan bog‘liq (1-jadval).

1-jadval

Marketingning asosiy tarkibiy qismlari va hududlarning o‘ziga xos xususiyatlari muvofiqligini ta’minlash konsepsiyasi

Hududning o‘ziga xos xususiyatlari	Mexanizmlar	Marketing elementlari (10P)
Rivojlanish xususiyati	Institutsional; Axborot	Product, Price, Promotion
Resurs salohiyati	Tabiiy resurslar	Place, Personal
Ixtisoslashuv	Tashqiliy, texnik va texnologik	Placement of Funds, Production
Turmush daraja	Inson omili	People, Pollution
Talab va taklif munosabati	Investitsiya	Placement of Funds
Integratsiyalashuv	Institutsional	Patterns

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Hududiy marketing hududlarning o‘ziga xos xususiyatlari va iqtisodiy rivojlanish darajasini ta’minlovchi vosita sifatida ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda keltirib o‘tilgan bo‘lib, marketing elementlari hududiy marketing konsepsiyasi dorirasida amal qilishi asoslangan. Shunga ko‘ra, hududiy marketing konsepsiyasi va uning amal qilish holatini turli darajalarda qabul qilish mumkin [4]. Hududiy marketing konsepsiyalari esa hududiy bozorni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni o‘zida birlashtirib, iste’molchiga yo‘naltirilganlik asosiy jihat hisoblanadi (2-jadval).

2-jadval

Hududiy marketingning amal qilish darajalari

Darajalar	Iqtisodiy tizimlar	Hududiy marketing darajalari	Xususiyatlar
Megadaraja	Xalqaro iqtisodiy munosabatlar	Xalqaro marketing	Xalqaro bozorlar doirasidagi bozor munosabatlari majmui
1-mezodaraja	Mamlakatlardagi turli iqtisodiy guruhlarini integratsiyasi	Xalqaro marketing	Samarali integratsiyalashgan mamlakatlar doirasidagi bozor munosabatlari majmui
Makrodarajada	Mamlakat iqtisodiyoti	Mamlakat marketingi	Mamlakatdagi bozor subyektlarining o‘zaro bozor munosabatlari majmui
2-mezodaraja	Tarmoq, mamlakat hududlari, viloyatlar, shahar va tumanlar iqtisodiyoti	Tarmoq yoki hududiy marketing, shahar yoki tuman marketingi	Tarmoq yoki hududiy bozor munosabatlari majmui
Mikrodaraja	Xo‘jalik yurituvchi bozor subektlar iqtisodiyoti	Korxonaning marketing faoliyati	Korxonalarning bozor munosabatlari majmui
3- mezo daraja	Integratsiyalashgan xo‘jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiyoti	Integratsiyalashgan bozor subyektlarning marketing faoliyati	Integratsiyalashgan xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bozor munosabatlari majmui
minidaraja	Yakka tartibda faoliyat yurituvchi bozor subyektlari iqtisodiyoti	Strategik marketing	Yakka tartibda faoliyat yurituvchi subyektlarning bozor faoliyati
Nanodaraja	Muayyan faoliyatlarni amalga oshiruvchi ishchi va xizmatlarning iqtisodiy faoliyati	Shaxsiy marketing	Muayyan faoliyatlarni amalga oshiruvchi ishchilar va xizmatlarning bozor munosabatlaridagi ishtiroki

Keltirilgan nazariyalardan kelib chiqqanda hududiy marketing va uning investitsion salohiyatini asosiy omil sifatida belgilash maqsadga muvofiqdir. Hududiy marketing ko‘p jihatdan aholi turmush darajasini oshirish va hudud tashqi doiradagi nufuzi bilan belgilanadi. Bu esa hududiy marketing darajasi yuqori bo‘lishini taqozo etadi.

Hozirgi kunda hudud rivojlanishini boshqarishda faqat marketing vositalar

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

qo‘llanmoqda, mintaqaviy marketingni tashkil etishga tizimli yondashuv shakllantirilmagan. Shu bilan birga, muallifning fikricha, alohida marketing tadbirlarini emas, balki mintaqaviy darajada marketing faoliyati tizimini yaratish va amalga oshirishgina hududning raqobatbardoshlik darajasini va investitsion jozibadorligini oshiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kotler, P. Haider, D.H. & Rein, I. (1993). Marketing Places, New York: Free Press.; "Success Factors of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practices in Northern Europe and the United States by Seppo K. Rainisto, 2003; Avraham, Eli and Ketter, Eran (2008). Media strategies for marketing places in crisis. Oxford: Butterworth-Heinemann; Place marketing in Europe: the branding of the Øresund Region, Intereconomics: Review of European Economic Policy, 39, 5, 271-279 by G.J. Hospers, 2004.
2. Бекмуродова Г. Банкларнинг стратегик маркетинг концепциясида инновацион маркетинг технологиялари. Молия ва банк иши электрон илмий журнали. 7-сон апрель, 2017 4-13 саҳифалар. www.bfajournals.uz
3. Новикова, А. Инвестиционная привлекательность региона как фактор повышения его конкурентоспособности: [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. - Ставрополь: РГБ, 2006 (Из фондов Российской Государственной Библиотеки);
4. Сачук Т. Территориальный маркетинг как фактор регионального управления. Специальность 08.00.05. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук.-Санкт-Петербург, 2006.
5. Эргашев А.Х. Маркетинговые технологии и привлечение иностранных инвестиций в регионы. // Biznes-Эксперт. Т., 2014 й., 3-сон, 41-44 б. (08.00.00. № 3).
6. Ergashev A.X. The program of marketing impact strategy for profit companies. Case of Ferghana region. // Journal of management value & ethics. – India, Apr.-June 17 Vol. 7 No. 2. P. 66-71.
7. Олимова Н.Х., Холматов М.З. Ўзбекистон иқтисодиётини модернизациялашга инвестициялар жалб қилишни такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари. “Ўзбекистонда молиявий секторнинг ролини ошириш ва унда илғор хориж тажрибасидан фойдаланиш” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий анжуманининг материаллари. Тошкент, ТМИ, 2015 й., 482-483б.
8. Success Factors of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practices in Northern Europe and the United States by Seppo K. Rainisto, 2003.

TRANSMISSION MEXANIZM VA INFLATSIYANI TARGETLASH SIYOSATI МЕХАНИЗМ ПЕРЕДАЧИ И ПОЛИТИКА ТАРГЕТИРОВАНИЯ ИНФЛЯЦИИ TRANSMISSION MECHANISM AND INFLATION TARGETING POLICY

Xakimov D.R. Farg‘ona davlat universiteti dotsenti, i.f.n.

Annotatsiya.

Maqolada markaziy bank tomonidan olib boriladigan inflyatsiyaning targetlash siyosati postulatlarini va shartlarining bajarilishi, pul-kredit siyosatida valyuta kursi kanali, foiz stavkasi kanali, kredit kanali va aktivlarni baholash kanallari tahlili berilgan. Transmission mexanizmi inflyatsiyaning targetlashning omili sifatida markaziy bankning monetar siyosatidagi o‘rni va ahamiyati ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Inflyatsiya, inflyatsiya kutilishlari, markaziy bank, pul-kredit siyosati, inflyatsiyaning targetlash, transmission mexanizm, valyuta kursi kanali, foiz stavkasi kanali, kredit kanali, valyuta siyosati.

В статье проводится анализ реализации постулатов и условий политики таргетирования инфляции, проводимой центральным банком, валютного канала, процентного канала, кредитного канала и каналов оценки активов в денежно-кредитной политике. Рассмотрены роль и значение трансмиссионного механизма как фактора инфляционного таргетирования в денежно-кредитной политике центрального банка.

Ключевые слова. Инфляция, инфляционные ожидания, центральный банк, денежно-кредитная политика, таргетирование инфляции, трансмиссионный механизм, канал обменного курса, канал процентных ставок, кредитный канал, валютная политика.

The article provides an analysis of the implementation of postulates and conditions of inflation targeting policy carried out by the central bank, exchange rate channel, interest rate channel, credit channel and asset valuation channels in monetary policy. The role and importance of the transmission mechanism as a factor of inflation targeting in the monetary policy of the central bank is considered.

Keywords. Inflation, inflation expectations, central bank, monetary policy, inflation targeting, transmission mechanism, exchange rate channel, interest rate channel, credit channel, currency policy.

So‘nggi yillarda iqtisodiy muhitda eng ko‘p muhokama qilinayotgan masala inflyatsiya darajasi va uni pasaytirish istiqbollari masalasi bo‘lib kelmoqda. O‘zbekiston inflyatsiyaning targetlash siyosatiga o‘tishga qanchalik tayyor? Inflyatsiyaning targetlash rejimini qo‘llashning jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, unda ikkita asosiy postulatni bajarish zarurdir [4, b. 19-38]:

1. Inflyatsiya darajasi pul-kredit siyosatining ustuvor maqsadi hisoblanadi.
2. Amalga oshirilayotgan pul-kredit siyosatining shaffofligi va unga iqtisodiy agentlarning ishonchi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Amalga oshirilayotgan pul-kredit siyosatining shaffofligi inflyatsiyani targetlash siyosatini olib borishda markaziy bankning xarajatlarini minimallashtirish imkonini beradi. Inflyatsiya ancha inertsial bo‘lganligi sababli, markaziy bank tomonidan pul-kredit siyosatining asosiy yo‘nalishlarini e‘lon qilishi, ayrim chora-tadbirlarni amalga oshirish sabablarini tushuntirishi, shuningdek, o‘rta muddatli istiqbolga mo‘ljallangan bashoratlar va harakatlar rejalarini e‘lon qilish inflyatsiyon kutilishlarini barqarorlashtirishga va iqtisodiy agentlarning ishonchini oshirishga yordam beradi. Markaziy bankka ishonch inflyatsiyani targetlash siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirishning kalitidir.

Biroq, ushbu asosiy postulatlarining bajarilishi inflyatsiyani targetlash siyosatini amaliy amalga oshirish uchun yetarli emasdir. Inflyatsiyani targetlash siyosatini amalga oshirishni boshlash uchun quyidagi shartlar bajarilishi kerak [6].

Birinchidan, iqtisodiyotda fiskal siyosatning pul-kredit siyosatidan ustunligi bo‘lmazligi kerak. Demak, markaziy bankning hukumatga kredit berish imkoniyati keskin cheklanishi kerak. Ya‘ni, markaziy bank pul-kredit siyosatini amalga oshirishda, maqsad va vositalarni tanlashda mustaqil bo‘lishi kerak.

Ikkinchidan, inflyatsiya darajasiga erishish uchun fiskal siyosati va davlat qarzini boshqarish muvofiqlashtirilishi kerak.

Uchinchidan, markaziy bankning pozitsiyasi inflyatsiya bo‘yicha maqsadning ustuvorligini ta‘minlash uchun yetarlicha kuchli bo‘lishi kerak. Markaziy bank o‘z zimmasiga boshqa ko‘rsatkichlarni, masalan, nominal valyuta kursini, iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini saqlab qolish majburiyatini yuklamasligi kerak. Valyuta siyosati inflyatsiyani targetlash siyosati tamoyillariga zid kelmasligi, markaziy bankning valyuta bozoridagi barcha harakatlari vaqtinchalik zarbalar oqibatlarini yumshatishga qisqartirilishi kerak. Inflyatsiyani targetlashning optimal rejimi suzuvchi valyuta kursi rejimi hisoblanadi. Buni A.Vdovichenko [2], D.Lakston va N.Batini [5] asarlari tasdiqlaydi.

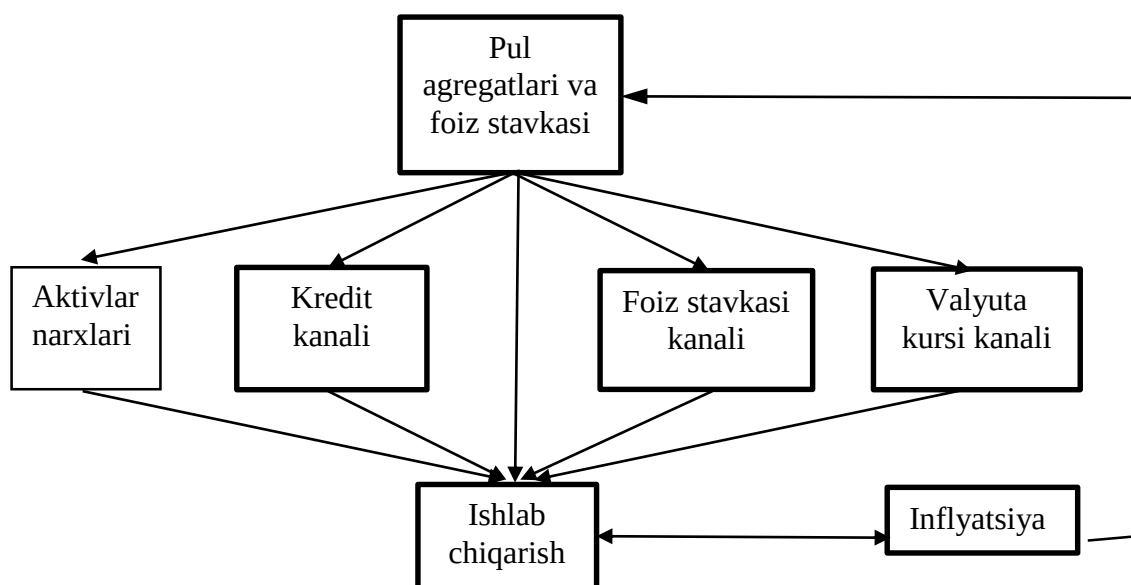
To‘rtinchidan, iqtisodiyotda moliyaviy barqarorlik ta‘minlanishi kerak. Markaziy bankning siyosati inflyatsiyani nazorat qilishning ustuvor vazifasini amalga oshirishga qaratilishi kerak. Markaziy bankning e‘tiborini muammoli banklarni qutqarishga qaratish inflyatsiyani samarali nazorat qilishga yordam bermaydi. Aktivlarning samarasiz diversifikatsiyasi natijasida likvidlik muammosiga duch kelayotgan kredit tashkilotlarini keng miqyosda kreditlash inflyatsiya nazoratini zaiflashtirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Beshinchidan, moliya bozori iqtisodiyotda samarali faoliyat yuritishi va uning infratuzilmasi rivojlanishi kerak. Bu markaziy bankning instrumental kompleksini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarurdir. Shuningdek, markaziy bank va hukumat tomonidan inflyatsiyani targetlash rejimiga o‘tish zarurligi to‘g‘risida qaror qabul qilishda iqtisodiyotdagi nisbiy narxlar o‘zgarishining inflyatsiyaga ta‘sirini neytrallashtirish uchun amaldagi tartibga solinadigan narxlar tizimini hisobga olish kerak [4, c. 23]. Inflyatsiyani targetlash siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirishning asosiy omili shundan iboratki, markaziy bank iqtisodiyot qanday faoliyat ko‘rsatayotgani, ma‘lum bir vaziyatda qaysi vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqligi, ko‘rayotgan chora-tadbirlari qanday kechikish bilan iqtisodiyotga ta‘sir qilishi va uning pul-kredit siyosati qanchalik samarali ekanligi haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishidir. Ushbu savollarga javoblarni transmission mexanizmining tarkiblarini o‘rganish va samaradorligini baholash orqali olish mumkin. 20 dan ortiq mamlakatlarda inflyatsiyani targetlash rejimiga o‘tish iqtisodchilarning transmission mexanizm muammosiga e‘tiborining ortib borishini oldindan belgilab berdi. O‘zbekiston iqtisodiyotining jahon moliya tizimiga integratsiyalashuvi mamlakatimizda kechayotgan iqtisodiy jarayonlarga e‘tiborni yanada kuchaytirishga undamoqda.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

So‘nggi paytlarda markaziy bank tomonidan olib borilayotgan pul-kredit siyosati samaradorligini, shuningdek, pul-kredit siyosati chora-tadbirlarining iqtisodiy faoliyatga ta‘sirini baholash imkoniyatlarini aniqlash masalasi eng dolzarb bo‘lib qoldi. Shu nuqtai nazardan, markaziy banklar tomonidan pul-kredit va valyuta siyosati sohasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning iqtisodiy faollikka, jamg‘arish, iste‘mol va inflyatsiyaga ta‘siri sifatida tushuniladigan transmission mexanizm samaradorligi darajasini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Turli mamlakatlar iqtisodchilari transmission mexanizmni baholashda uning ma‘lum kanallariga (masalan, aktivlar qiymati yoki foiz stavkasiga) e‘tibor qaratadilar. An‘anaga ko‘ra, transmission mexanizmni baholashda ma‘lum kanallarga urg‘u beriladi. O‘zbekistonda pul-kredit siyosati uchun valyuta kursi, foiz stavkasi va kredit hajmi kanallari katta ahamiyatga ega.

F.Mishkin [8] tomonidan ko‘rsatilgan pul transmissiyasi mexanizmining ishlash tamoyillari va 1-rasmda keltirilgan mexanizmning umumiy sxemasidan kelib chiqqan holda, O‘zbekistonda pul transmissiyasi mexanizmining tarkibi qanday ekanligini ko‘rib chiqamiz.

1-rasm. Transmission mexanizmning umumiy sxemasi

1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, pul-kredit va valyuta siyosatining ishlab chiqarish va inflyatsiyaga ta‘siri valyuta kursi kanali, foiz stavkasi kanali, kredit kanali va aktivlarni baholash kanali orqali amalga oshiriladi.

Valyuta kursi kanali, avval aytib o‘tilganidek, milliy valyuta kursining o‘zgarishi orqali pul-kredit siyosati va valyuta siyosatining yalpi talab va ishlab chiqarishga ta‘sirini aks ettiradi, ya‘ni bu kanal ichki narxlarning valyuta kursi o‘zgarishiga sezgirligini ko‘rsatadi. Sxematik ravishda valyuta kursi orqali transmission mexanizmni quyidagicha ifodalash mumkin [9, p. 11-26]:

$M\uparrow \rightarrow Ir\downarrow \rightarrow E\downarrow \rightarrow NX\uparrow \rightarrow Y\uparrow$, bu erda M - ekspansionistik monetar siyosati; Ir - ichki real foiz stavkalarining pasayishi; E - milliy valuta va milliy valyutadagi depozitlarning qadsizlanishi; NX - import qilinadigan mahsulotlarga nisbatan milliy tovarlarning arzonlashishi, sof eksportning ko‘payishi. Hozirgi bosqichda O‘zbekistonda valyuta kursi kanalining sxemasi quyidagicha. (2-rasm). Valyuta kursi darajasiga Markaziy bank tomonidan olib borilayotgan kurs siyosati o‘z ta‘sirini o‘tkazmoqda. Valyuta kursining o‘zgarishi xorijiy va milliy valyutalarga qo‘yilgan mablag‘lar miqdoriga ta‘sir qiladi.

Iqtisodiy agentlarning valyuta kursi dinamikasiga oid kutishlari, birinchi navbatda,

mahalliy va import tovarlari narxlarining nisbatini o'zgartiradi, bu esa import va eksport tarkibining o'zgarishiga ta'sir qiladi. Valyuta kursining dinamikasi eksportdan valyuta tushumlari hajmiga ham ta'sir qiladi.

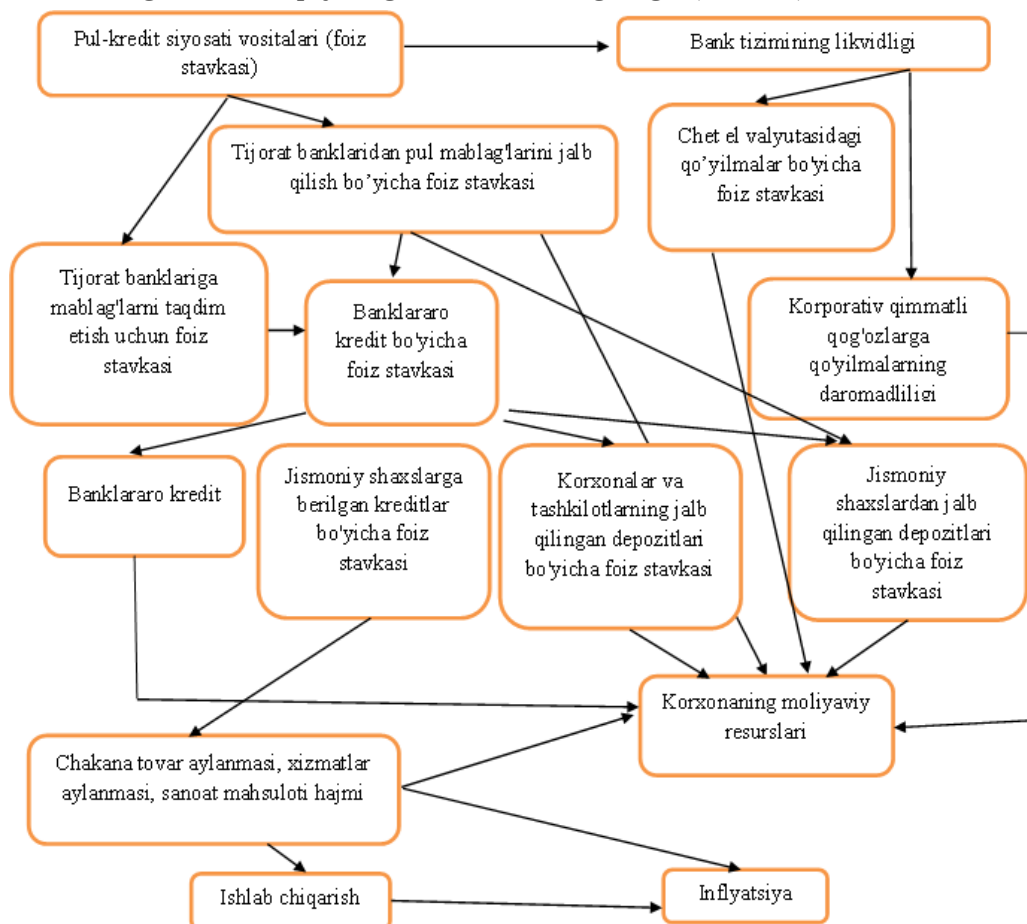

Shuningdek, valyuta kursining dinamikasi kapital harakatiga ta'sir qiladi, bu esa o'z navbatida moliyaviy qo'yilmalar miqdoriga ta'sir qiladi. Moliyaviy investitsiyalar tarkibi ishlab chiqarish hajmining (to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar) o'sishiga ham, inflyatsiyaning o'sishiga ham (portfel qisqa muddatli investitsiyalar) olib kelishi mumkin. Biroq, barqarorlashtirish jamg'armasi faoliyat ko'rsatayotganiga qaramay, mablag'larning sezilarli darajada kirib kelishi inflyatsiyani nazorat qilish uchun qo'shimcha xavf tug'diradi.

Foiz stavkasi kanalining mexanizmini ko'rib chiqaylik. Sxematik ravishda bu kanalni

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

quyidagicha ifodalash mumkin [9, p. 11-26]: $M \uparrow \rightarrow i \downarrow \rightarrow I \uparrow \rightarrow Y \uparrow$, bu erda M - ekspansionistik monetar siyosati; i - foiz stavkalarining pasayishi; I - iqtisodiyotga investitsiyalar hajmining o‘shishi; Y - yalpi talab va ishlab chiqarish hajmining oshishi. Hozirgi bosqichda O‘zbekistonda moliya bozori infratuzilmasini hisobga olgan holda foiz stavkasi kanalining sxemasi quyidagicha ko‘rinishga ega (3-rasm).

3-rasm. O‘zbekistonda foiz stavkasi kanalining ishlash sxemasi

Pul-kredit siyosati vositalaridan foydalanish bank tizimining likvidlik darajasiga va tijorat banklari tomonidan kreditlar, lombardlar auktsionlari, Markaziy bankda to‘g‘ridan-to‘g‘ri REPO operatsiyalari ko‘rinishidagi mablag‘larni jalb qilish va ularni Markaziy bankdagi depozitlarga joylashtirish bo‘yicha foiz stavkalariga ta’sir qiladi. So‘nggi bir necha yil ichida kuzatilgan bank tizimining ortiqcha likvidligi Markaziy bankning foiz siyosati signallarini buzadi yoki o‘chiradi, uning qayta moliyalash tizimining rolini va shunga mos ravishda foiz stavkalarining rolini bozor kreditlash operatsiyalari uchun pasaytiradi.

O‘zbekiston Markaziy bankining qayta moliyalash stavkasi o‘zining zamonaviy ko‘rinishida jahon amaliyotida o‘xshashi yo‘q va mohiyatiga ko‘ra, nomiga mos kelmaydi. U yangi sifatga ega bo‘ldi: u moliya bozori uchun signalga aylandi, yani Markaziy bank pul-kredit siyosatining qat’iylik darajasi ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, u kreditlashning boshqa turlari bo‘yicha, shuningdek, bankdan tashqari sektorda (soliq jarimalari va boshqalar) penya foizlarini hisoblash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Qayta moliyalash stavkasi bo‘yicha kreditlash mavjud bo‘lmagan taqdirda, u jismoniy shaxslarning depozitlari bo‘yicha foiz stavkalarini belgilashda tijorat banklari uchun muhim ko‘rsatkich rolini o‘ynashda davom etmoqda [3].

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Boshqa tomondan, ortiqcha likvidlik sharoitida tijorat banklari fond bozorida operatsiyalarni faolroq olib borishga kirishadilar. Qimmatli qog‘ozlar bozoridagi bitimlar hajmining o‘ssishi aksiyalar bahosining o‘ssishini rag‘batlantiradi va shu bilan bozor kapitallashuvini oshiradi va YaIMning o‘ssishiga ko‘maklashadi.

Tijorat banklari tomonidan Markaziy bank mablag‘larini joylashtirish va jalb qilish stavkalari darajasining o‘zgarishi tijorat banklarini ham banklararo kreditlar bo‘yicha, ham korxona va tashkilotlar, shuningdek, jismoniy shaxslar bilan bo‘lgan depozit va kredit operatsiyalari bo‘yicha foiz stavkalarini qayta ko‘rib chiqishga rag‘batlantirmoqda.

Foiz stavkalarini qayta ko‘rib chiqish siyosatini olib borish orqali tijorat banklari real sektorga mablag‘larning kirib kelishi/chiqishini tartibga solishi va shu orqali yalpi mahsulot hajmi va inflyatsiya darajasiga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Iqtisodiyotda resurslarni keng miqyosda qayta taqsimlash keng miqyosli kredit kanalining ishlashi bilan mumkin.

Shuni ta‘kidlash kerakki, foiz stavkalari kanallari va kredit hajmi kanali bir-biri bilan chambarchas bog‘langan. Shu bilan birga, kredit kanali doirasida Markaziy bank inflyatsiya va iqtisodiy o‘ssishga ta‘sir qilish uchun ko‘proq imkoniyatlarga ega, chunki u foiz stavkasi orqali ta‘sir qilishdan tashqari, tijorat banklariga taqdim etilgan mablag‘lar hajmi orqali ham ta‘sir ko‘rsatadi.

Kredit kanalining umumiy sxemasi quyidagicha ifodalanishi mumkin: [9, p. 11-26].

$M \uparrow \rightarrow L \uparrow \rightarrow I \uparrow \rightarrow Y \uparrow$, bu erda M – ekspansionistik monetary siyosati; L - banklarning kredit resurslari hajmi; I - investitsiyalar va iste‘mol xarajatlari; Y - yalpi talab va ishlab chiqarish.

4-rasmda O‘zbekistonda kredit kanalning tuzilishi ko‘rsatilgan.

Samarali faoliyat ko‘rsatayotgan valyuta kursi kanali va qulay tashqi iqtisodiy muhit tufayli iqtisodiyotga sezilarli darajada mablag‘lar oqimi ta‘minlanmoqda, bu ma‘lum darajada xo‘jalik sub’ektlari uchun mablag‘lar olishiga va foiz stavkalarining pasayishiga ko‘maklashadi. Shu bilan birga, kredit kanalining to‘liq faoliyat qilishi qiyin. Tijorat banklarining real sektorni kreditlash imkoniyatlari cheklangan, chunki real sektor uzoq muddatli kreditlarni jalb qilishdan manfaatdor, resurs bazasi esa asosan qisqa muddatli depozitlardan iborat. Muddatli depozitni bank mijozi tomonidan deyarli istalgan vaqtda talab qilish amaliyotining mavjudligi tijorat bankining uzoq muddatli kredit berish imkoniyatini sezilarli darajada cheklaydi.

Hozirgi vaqtda jalb qilingan depozitlar va joylashtirilgan kreditlarning asosiy qismi bir yildan ortiq bo‘lmagan muddatga to‘g‘ri keladi.

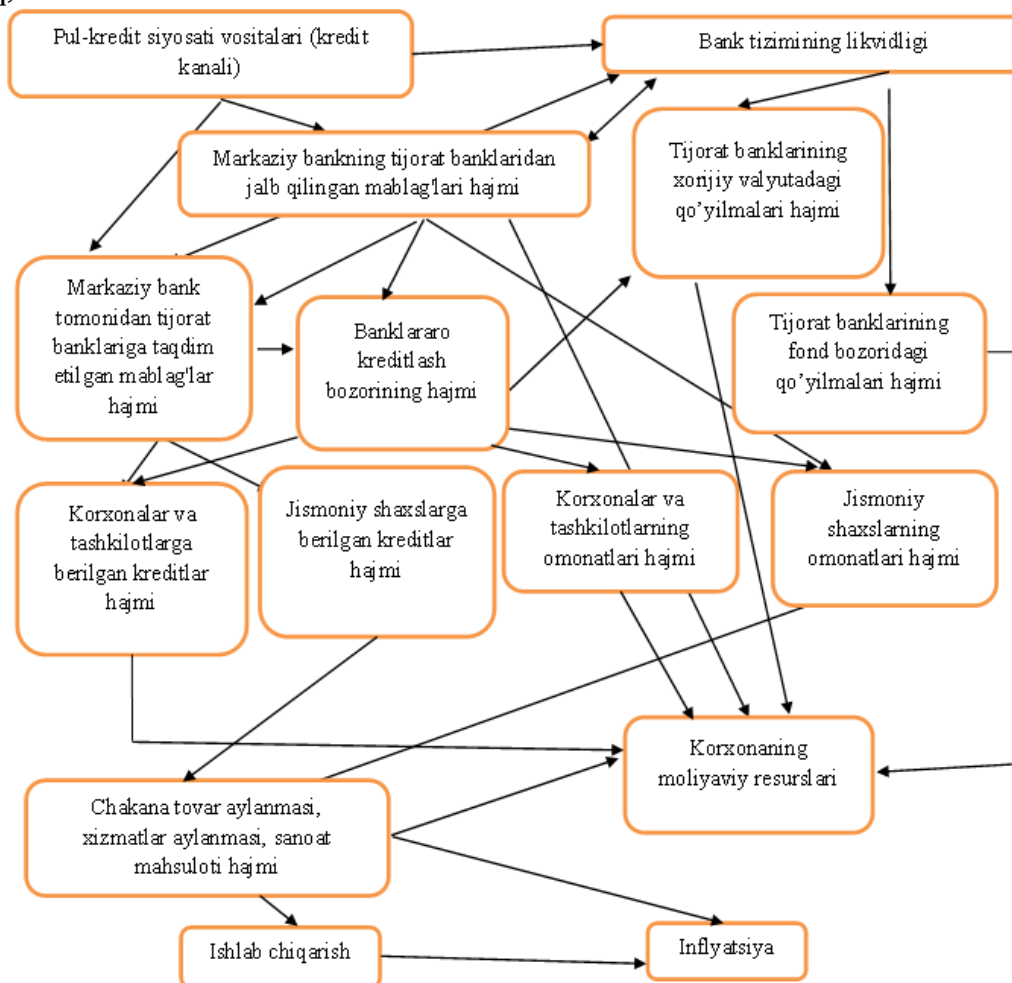
Jismoniy shaxslar, korxona va tashkilotlarning kreditlash bozorini tahlil qilinishi quyidagi xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Qarz mablag‘lariga muhtoj bo‘lgan yuridik shaxslar bank kreditlash bozoriga qaraganda obligatsiyalar bozoriga ko‘proq e‘tibor qaratmoqdalar. Bunga obligatsiyalar va bank kreditlari bo‘yicha foiz stavkalaridagi sezilarli farq sabab bo‘lmoqda. Shuningdek, depozit va kredit foiz stavkalari o‘rtasida yuqori darajadagi marja mavjud.

Bu shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklari korporativ kreditlash bozorini o‘zlarining asosiy faoliyati deb hisoblamaydilar, chunki yuridik shaxslarga kredit berish yuqori darajadagi tavakkalchilik bilan bog‘liq. So‘nggi paytlarda jismoniy shaxslarga kredit berish hajmining o‘ssishi kuzatilmoqda. Shu bilan birga, jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar ulushi berilgan kreditlar umumiy hajmining 30% [1] dan oshmaydi. Bu jismoniy shaxslarga kredit berish tijorat banklari uchun o‘ta xavfli biznes yo‘nalishi ekanligi bilan izohlanadi, chunki aholining mutlaq ko‘pchiligi yetarli darajada yuqori daromadga ega emas va boshqa toifadagi qarz oluvchilarga nisbatan garov sifatida qabul qilinishi mumkin bo‘lgan mulk

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

kamroq, bu esa kreditni to‘lamalik xavfini oshiradi.

4-rasm. O‘zbekistonda kredit kanalining tarkibi

Hozirgi vaqtda kredit tashkilotlari uchun asosiy daromad manbai qimmatli qog‘ozlar bozoridagi operatsiyalardir.

O‘zbekistonda pul transmissiyasi mexanizmining uchta asosiy kanalining ishlashi aktivlarni baholash kanalini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Biroq, korporativ qimmatli qog‘ozlar bozorining ko‘lami hozirgi vaqtda unchalik katta emas, bu esa pul transmissiyasi mexanizmining to‘liq ishlashini qiyinlashtirmoqda.

Pul transmissiyasi mexanizmi faoliyatidagi yuqoridagi muammoli yo‘nalishlar amalga oshirilayotgan pul-kredit siyosatining samaradorligini oshirishi mumkin bo‘lgan zarur shart-sharoitlarni aniqlash imkonini beradi. Jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuv darajasini oshirish, energiya resurslarini eksport qilishdan tayyor mahsulot eksportiga o‘tish, boshqariladigan suzuvchi valyuta kursidan suzuvchi valyuta kursiga o‘tish pul transmissiyasi mexanizmi samaradorligini oshiradi. O‘zbekistonda transmission mexanizmi samaradorligini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, inflyatsiya kutilishlari kuchli bo‘lgan, tabiiy monopoliyalar tariflarining o‘sishi hisobiga nisbiy narxlarda tarkibiy o‘zgarishlar doimiy ravishda ro‘y berayotgan sharoitlarda inflyatsiyani targetlash rejimiga shoshilinch o‘tish xali ertaroqdir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Бюллетень банковской статистики. 2007. № 7.
2. Вдовиченко А. Инфляция или укрепление рубля: какое из зол меньше // Банковское дело. 2003. № 5.

3. Крючкова И.П., Сапьян М.Ю. Трансмиссионный механизм денежно-кредитной политики и особенности его функционирования в российской экономике // Банковское дело. 2003. № 9.
4. Улюкаев А., Замулин О., Куликов М. Предпосылки и последствия внедрения таргетирования инфляции в России // Экономическая политика. 2006. № 12.
5. Batini N., Laxton D. Under what conditions can inflation targeting be adopted? The experience of emerging markets? IMF manuscript.
6. Carare A., Schaechter A., Stone M., Zelmer M. Establishing initial conditions in support of inflation targeting, IMF Working Paper WP/02/102/2002.
7. Korhonen I., Wachtel P. A note on exchange rate pass-through in CIS countries The Bank of Finland Institute for Economies in Transition (BOFIT) Discussion papers. 2005. №2.
8. Mishkin, Frederic S. The channels of monetary transmission: lessons for monetary policy // NBER Working papers, N 5464, 1996. 9. Taylor, J.B. The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework // Journal of Economic Perspectives 9(4), (1995), Fall.
9. Rahmonaliyevich, K. D. (2020). Choosing the optimal rule of monetary policy, taking into account changes in the main macroeconomic indicators. Academicia: An international multidisciplinary research journal, 10(12), 1351-1356.
10. Хакимов, Д. Р. (2021). Иктисодиётни модернизациялаш шароитида пул-кредит сиёсати самарадорлигининг тизимли тахлили. Хоразм Маъмун академияси, 1(85), 109-113.
11. Hakimov, D. (2021, December). Formation of money transmission mechanisms to increase the efficiency of monetary policy. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 70-74).

UDK:336.01

JAHONDA ISLOM MOLİYASI RIVOJLANISHINING ZAMONAVIY JIHATLARI

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВ В МИРЕ

CONTEMPORARY ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC FINANCE IN THE WORLD

Xolmatov B. FarDU moliya kafedrası dotsenti
Tillaboyev O. FarDU magistranti

Annotatsiya

Maqolada islom moliyasining eng ommabop jihatlari hodisa sifatida emas, balki jahon moliya tizimining tarkibiy qismi sifatida ochib beriladi. Maqola sharh xarakteriga ega bo‘lib, zamonaviy islom moliya sektorining hozirgi holatini tavsiflovchi va dinamikasini baholovchi tahliliy ma'lumotlarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: Islom moliyasi; moliyaviy mahsulotlar va xizmatlar; Islom moliya institutlari.

В статье раскрываются наиболее популярные аспекты исламских финансов не как явления, а как компонента мировой финансовой системы. Статья носит обзорный характер и содержит аналитические данные, описывающие современное состояние и оценивающие динамику современного исламского финансового сектора.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Ключевые слова: исламские финансы; финансовые продукты и услуги; Исламские финансовые институты.

The article reveals the most popular aspects of Islamic finance not as a phenomenon, but as a component of the global financial system. The article has the nature of a review and contains analytical data describing the current situation and evaluating the dynamics of the modern Islamic financial sector.

Keywords: Islamic finance; financial products and services; Islamic Financial Institutions.

Islom moliyasining rivojlanish sur'ati shundayki, bir qator tahlilchilar [9] hisob-kitoblariga ko'ra, islom moliya institutlarining aktivlari 2,5 trillion dollardan oshadi. Islom olamida moliyaviy aktivlarni jamlash bo'yicha yetakchi o'rinlarni Saudiya Arabistoni, Eron, Brunej, Sudan va Malayziya egallagan.

Turli mamlakatlarning moliyaviy tizimlarida islomiy moliyaning mavjudligi darajasi quyidagi asosiy belgilar asosida baholanadi: 1) mamlakatlardagi islomiy moliyaviy tashkilotlar soni; 2) mamlakatlar milliy iqtisodiyotidagi islom aktivlarining ulushi; 3) islomiy moliyaviy mahsulotlarning aholi orasida mashhurligi.

Albatta, Eron, Pokiston, Sudan kabi jamiyat hayoti to'liq shariat qonunlari va me'yorlariga bo'ysunadigan mamlakatlarda islom moliyasining rivojlanishi tabiiy evolyutsion yo'l bilan – bu mamlakatlar milliy iqtisodiyotlarining doimiy integratsiyalashuvi orqali sodir bo'ladi. Bu islom moliya tizimi bilan uyg'un tarzda sodir bo'ladi va alohida huquqiy tartibga solishni shakllantirishni talab qilmaydi.

Shunday qilib, Eron Islom Respublikasida (IRI) 30 dan ortiq tijorat, ixtisoslashtirilgan va xususiy banklar mavjud bo'lib, ular butun dunyo bo'ylab yetarlicha keng filiallar tarmog'iga ega. 2010 yildan 2020 yilgacha Eron banklari va kredit tashkilotlari aktivlarining o'sishi ikki barobardan ko'proqqa erishdi va 2021 yilga kelib, 7,5 milliard dollardan oshdi. Bunday jiddiy dinamika (AQShning sanksiya bosimiga qaramay), birinchi navbatda, xorijiy investorlar va davlat sarmoyalarini jalb qilish bilan bog'liq.

2021 yil boshida islom moliyaviy institutlar dunyoning 75 dan ortiq mamlakatlarida faoliyat yuritadi: ularning eng katta kontsentratsiyasi Yaqin Sharq (Eron, Sudan, Saudiya Arabistoni, Quvayt) va Janubi-Sharqiy Osiyoda (Bahrayn, Malayziya) joylashgan. Ayni paytda Yevropa Ittifoqi va AQShda islomiy moliyaviy tashkilotlar faol ravishda paydo bo'lmoqda. G'arbdagi birinchi islom banki 1978 yilda Lyuksemburgda ochilgan Islom bank tizimi (hozir “Islomiy moliya uyi” deb ataladi) bo'ldi. Daral-Malal-Islomi xalqaro moliyaviy guruhi Jenevada (Shveytsariya) joylashgan. Buyuk Britaniya, Germaniya, Daniya, Avstraliya, Janubiy Afrika, AQSH va boshqa mamlakatlarda turli maqsadlar va amalga oshirish mexanizmlariga ega bo'lgan islomiy moliyaviy mahsulotlarga ixtisoslashgan islom moliya institutlari va tashkilotlari keng tarqalgan.

Shariat tamoyillariga mos keladigan islom moliyaviy mahsulotlari tarkibida islom banklarining aktivlari ustunlik qiladi - ular umumiy hajmning 70% dan ortig'ini tashkil qiladi. Jahon moliya tizimida islom moliyasining rivojlanishini tavsiflovchi yana bir ko'rsatkich islom dunyosi mamlakatlari moliya tizimlarida islom moliya mahsulotlarining an'anaviy mahsulotlarga nisbatan ulushidir.

Turli hisob-kitoblarga ko'ra, islom mamlakatlari bank tizimida dunyo musulmon aholisi jamg'armalarining 40-50 foizi to'planadi. Islom bank sektoridagi asosiy talabni quyidagilar tashkil etadi: Saudiya Arabistoni – islomiy moliyaning iqtisodiyotdagi ulushi 51,5 foiz, Brunej – 63,6 foiz, Eron va Sudan – deyarli 100 foiz, Malayziya – 33,1 foiz,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Birlashgan Arab Amirliklari – 25 foiz, Qatar – 31,5%, Turkiya – 8,9%. Qayd etish joizki, musulmon davlatlarining 1,6 milliard aholisining atigi 15 foizga yaqini moliyaviy xizmatlar va mahsulotlardan foydalanadi.

Islom sug'urta bozorini biroz rivojlangan deb atash mumkin, 58 ta eng yirik islom sug'urta kompaniyalari tomonidan to'plangan sug'urta mukofotlarining umumiy hajmi 2 milliard dollardan sal ko'proqni tashkil qiladi. Bundan tashqari, shariat tamoyillari asosida faoliyat yurituvchi global islom sug'urta kompaniyalari mavjud emas.

Islom dunyosining bir qator mamlakatlarida islom moliyasi bilan bir qatorda an'anaviy moliya institutlari faoliyati orqali milliy iqtisodiyotlarda katta rol o'ynaydigan an'anaviy moliya ham mavjud. Shunday qilib, islom olamining markazi bo'lgan Saudiya Arabistoni an'anaviy moliyadan voz kechmaydi va G'arb davlatlaridan sarmoya oqimini ko'paytirishga intiladi. Saudiya Arabistoni bank tizimining tuzilmasi ham shariat, ham G'arb banki tizimi asosida faoliyat yurituvchi tijorat va maxsus banklarni o'z ichiga oladi. Islomiy moliyaviy xizmatlarni taklif etuvchi yirik banklar - 2021 yilga kelib, aktivlari 120 milliard dollardan oshgan Saudiya Arabistoni Milliy tijorat banki, 100 milliard dollarga yaqin aktivlari bilan Saudiya investitsiya banki va boshqalar. Shu bilan birga, Saudiya Arabistoni hududida "Islom taraqqiyot banki" xalqaro moliya tashkiloti joylashgan bo'lib, uning faoliyati islomiy moliya tamoyillariga asoslanadi. Tashkilot global moliyaviy va savdo operatsiyalarini amalga oshirish bilan shug'ullanadi, tadbirkorlikni rivojlantiradi, investitsiyalar va eksport kreditlarini sug'urtalaydi, ilmiy va ta'lim faoliyatini moliyalashtiradi [2].

Yuqorida ta'kidlanganidek, Malayziya jahon islom moliya tizimining asosiy ishtirokchilaridan biri hisoblanadi. Malayziyada 20 dan ortiq islom banklari faoliyat yuritadi, ularning aktivlari 170 milliard dollardan oshadi. Islom moliyasi butun bank sanoatining 30% dan ortig'ini tashkil qiladi. Malayan Banking Berhad dunyodagi eng yirik islom bankidir - uning aktivlari 120 milliard AQSh dollaridan oshadi. Mamlakatda, shuningdek, 100 milliard dollardan ortiq aktivlari bilan mamlakatdagi ikkinchi yirik bank bo'lgan Malayziya Universal Banki (CIMB Group Holdings Berhad) faoliyat yuritadi. Malayziyada islomiy moliya sektorining rivojlanishiga islomiy moliyani jahon moliya tizimiga integratsiya qilishga qaratilgan davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi va tartibga solinishi yordam beradi. Xususan, Malayziyaga islomiy va an'anaviy moliya mamlakatlari orasida o'z mavqeini mustahkamlash imkonini beruvchi islomiy qarz qimmatli qog'ozlari – sukuk emissiyasi integratsiya choralaridan biri hisoblanadi [6].

Tadqiqotchilar turk tajribasini an'anaviy va islomiy moliyaviy tizimlar o'rtasidagi hamkorlik nuqtai nazaridan baholaydilar, chunki Turkiya dunyoviy musulmon davlati bo'lganligi sababli barcha investorlar va loyihalar uchun ochiqdir. Ammo ular Istanbulni Yaqin Sharqda islomiy moliya markazi sifatida mustahkamlash masalasini ikki sababga ko'ra erta deb bilishadi: 1) Rossiya va NATO bilan munosabatlardagi siyosat; 2) ichki iqtisodiyot va milliy valyutaning zaifligi.

Shubhasiz, siyosiy ustuvorliklarni saqlab qolgan holda, Turkiyaning har qanday maqomda Yevropa Ittifoqiga kirishi masalasi munozarali bo'lib qolmoqda. Mamlakatdagi umumiy iqtisodiy vaziyat moliya sektoriga sezilarli ijobiy dinamikani namoyish etishga imkon bermayapti, chunki Turkiya rahbariyatining Vakif Katilim, qishloq xo'jaligi Ziraat banklari, Albaraka islom tijorat banklari, "Kuveyt Turk" va "Turkiye Finans" orqali islom bankini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlariga qaramay, G'arb moliyaviy modellarining sezilarli ta'siri saqlanib qolmoqda [9].

G'arb mamlakatlarida islom moliya institutlarining faol rivojlanishi, avval aytib o'tilganidek, Yevropa mamlakatlarida musulmonlar sonining o'sishi va islom moliyasining real sektorni rivojlantirishga sarmoya kiritishga ijtimoiy yo'naltirilganligi bilan bog'liq.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Islom moliya modelining dunyoga tarqalishida yetakchi rolni islom moliyasining huquqiy tamoyillarini Yevropa davlatlarining an’anaviy moliya tizimiga integratsiyalashuvida yetakchilik qiluvchi Buyuk Britaniya egallaydi. Buyuk Britaniya Markaziy banki mamlakatda “Moliyaviy xizmatlar va bozorlar to‘g‘risida”gi qonun asosida umumiy moliyaviy qonunchilik bilan tartibga solinadigan islomiy moliyaviy mahsulotlar va xizmatlar rivojlanishini faol qo‘llab-quvvatlaydi. Britaniya moliya va soliq qonunchiligini individual tuzatishlar kiritish orqali moslashtirish davlat moliya tizimini murobaha (sotib olish/sotish), ijara (ijara/lizing) va mushoraka (shariklik) kabi islomiy moliyaviy operatsiyalarga moslashtirishga yordam beradi. Buyuk Britaniya G‘arb davlatlari orasida birinchi bo‘lib yiliga 2,5 milliard AQSH dollaridan ortiq investitsiyalarni jalb qilish imkonini beruvchi sukuk chiqardi [3].

Buyuk Britaniyada islomiy bank mahsulotlari va xizmatlarini taqdim etuvchi 20 dan ortiq banklar, shuningdek, fondlarni boshqarish, chakana va tijorat mulkiga investitsiyalar, iste’mol moliyasi, jamg‘arma mahsulotlari, kredit kartalari va takaful (sug‘urta faoliyati) kabi islomiy oynalar yoki islomiy moliyaviy mahsulotlar va xizmatlar turlarini kengaytiruvchi sho‘ba korxonalarini tashkil etgan Britaniya tijorat banklari mavjud. Albatta, ularning faoliyati birinchi navbatda Britaniya musulmonlariga qaratilgan, ammo musulmon bo‘lmagan britaniyaliklar islom moliyasiga tobora ko‘proq e’tibor qaratmoqda [4].

Rivojlangan moliyaviy tizimga ega Yevropaning eng yirik iqtisodiyoti bo‘lgan Germaniya ham islomiy moliyani faol rivojlantirmoqda. Bu asosan 3 milliondan ortiq turk musulmonlari yashaydigan Germaniya islomiy moliya bozorining asosiy ishtirokchisi bo‘lgan Turkiya bilan uzoq yillik yaqin munosabatlar bilan bog‘liq. Yaqin Sharqdagi siyosiy vaziyatning keskinlashuvi bilan bog‘liq migratsiya jarayonlarining jadalligini hisobga olsak, Germaniyadagi musulmon muhojirlar soni allaqachon 5 million kishidan oshgan. Turkiyaning “Kuveyt Turk” bankining sho‘ba korxonasi Germaniya bozorida shariatga mos moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni taqdim etadi, bu esa jamiyatga integratsiyalashgan va Germaniyada tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanayotgan musulmonlarni o‘ziga jalb qiladi. Germaniya islom banki sektorining jami aktivlari 150 million AQSh dollaridan ortiqni tashkil etadi, bu esa ushbu sektorning rivojlanish uchun katta salohiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

Germaniyaning islom qimmatli qog‘ozlar bozori sukuk, mushoraka, murobaha va ijara moliyaviy mahsulotlari Birlashgan Arab Amirliklari va Bahrayn investorlarini jalb qilmoqda. “Kuveyt Turk” nafaqat Germaniyada, balki butun Yevrozonadagi eng nufuzli islomiy moliya instituti bo‘lib, bu bankka Yaqin Sharq va Yevropa mamlakatlari o‘rtasidagi keng ko‘lamli operatsiyalarni moliyalashtirish uchun global Yevropa vositachisi sifatida harakat qilish imkonini beradi [2].

Aholisi ko‘p musulmon bo‘lgan Italiya, Irlandiya, Gollandiya va Fransiyaning faol tashqi iqtisodiy faoliyati ham bu mamlakatlarni o‘z moliyaviy tizimlariga islomiy moliyani integratsiyalash va rivojlantirish zaruriyatiga olib keldi [7].

Islom moliya sektorini faol rivojlantirayotgan sobiq Ittifoq mamlakatlarida islom moliyasini joriy etish tajribasi qiziq. Tadqiqotchilar turli strategiyalardan foydalanadigan Qozog‘iston va Ozarbayjonning natijalarini ayniqsa muvaffaqiyatli deb hisoblashadi. Qozog‘iston moliya qonunchiligiga kiritilgan o‘zgartirishlar Markaziy Osiyoda moliya markazini tashkil etishni ko‘zda tutadi, bu esa 2015-yilda islom bank tizimini shakllantirishni boshlash imkonini berdi. Qozog‘istonda birinchi islom banki Birlashgan Arab Amirliklari bilan hukumatlararo kelishuv doirasida tashkil etilgan. U "Al Hilol" islom bankiga aylandi, qonuniy ravishda u Amirlikdagi "Al Hilol Bank PJSC"ning sho‘ba korxonasidir. Qozog‘istonning “Al Hilol” kompaniyasi o‘z faoliyatini yirik davlat

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, keyinchalik mahsulot turlarini, jumladan “Islom ipotekasi” muhokimasini kengaytirishdan boshladi [8]. 2018 yilda mamlakatda Ostona xalqaro moliya markazining ochilishi anʼanaviy moliyaviy xizmatlarni islomiy moliyaviy operatsiyalar bilan kengaytirdi, bu esa zamonaviy islom banklariga Qozogʻistonda milliy moliya tizimini mustahkamlovchi professional faoliyatni amalga oshirishga turtki berdi [6].

Ozarbayjon ham islom moliyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishning namunasidir. Ozarbayjondagi birinchi islom banki 1998 yilda tashkil etilgan va keyinchalik “Kovsar bank” nomini olgan “Universal Bank” edi. Keyingi bosqichda moliyaviy faoliyati shariat meʼyorlariga asoslangan “Amrahbank” (49 foizi Bahrayn xalqaro investitsiya bankiga tegishli) va “Turan bank” tashkil etildi.

Mikrokredit Ozarbayjonda keng tarqalgan boʻlib, u Vision Fund Azer Credit tomonidan amalga oshiriladi, shuningdek, islom tamoyillariga asoslanadi. Ozarbayjon milliy moliya qonunchiligiga islomiy moliyani tartibga solish imkonini beradigan oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritish davom etmoqda. Islom moliyasining rivojlanishiga xoʻjalik yurituvchi subʼyektlarning islom moliyaviy mahsulotlari va xizmatlari toʻgʻrisida past darajada xabardorligi, shuningdek, ushbu moliya sektorida raqobatning yoʻqligi toʻsqinlik qilmoqda [5].

Shunday qilib, islom moliya sanoati Yaqin Sharqda jamlangan va jahon moliyaviy-huquqiy tartibotiga tahdid solmaydi, aksincha, islom moliyasining tartibga solish tamoyillari samarali ekanligi isbotlangan anʼanaviy moliya tizimida qoʻllanilishi mumkin. Islomiy moliya institutlarining inqiroz davrida yanada chidamli ekanligi haqidagi daʼvolarni oʻz tasdigʻini topgan. Shunga qaramay, islom moliya sanoati ishtirokchilarining moliyaviy xavfsizligini oshirish masalalari puxta tahlil qilishni talab qiladi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Yuldashev, D. T., Kholmatov, B. A., & Isakov, M. Y. (2020). Foreign experience of family business and the possibilities of their implementation on the pandemic period. *Economics and Innovative Technologies*, 2020(6), 6.
2. Axmed M.A. Organizatsionno-pravovyye osobennosti islamskogo bankinga. *Sravnenie islamskix i tradicionnyx kommercheskix bankov. Diskussiya*. 2016. № 6 (69). S. 16–21.
3. Axmedov F. N., Bukoftan L.F. Razvitie islamskogo bankinga v usloviyax mirovogo finansovogo krizisa. *Finansy i kredit*. 2014. № 38. S. 48-54.
4. Zhuravlyov A.Yu. *Islamskij banking*. Moskva: Sandra, 2017. 270 s.
5. Zaripov I.A. Islamskie finansy kak strategicheskij orientir razvitiya Rossii. *Vestnik finansovogo universiteta*. 2016. № 1 (91). S. 96–110.
6. Zaripov I.A. Islamskie principy finansirovaniya. *Ekspertnoe obsuzhdenie v Assotsiatsii rossijskix bankov*. URL:
7. Malashenko A.V. Islamskaya eʼkonomika: estʼ li shans na razvitie? *Voprosy teoreticheskoy eʼkonomiki: elektronnyy zhurnal*. 2021. № 1 (10). S. 73-81.
8. Chowdhury Shahed A. *Islamic Banking: History and Development*. Financial Express.
9. Arzimatov, B., & Kholmatov, B. (2021). Small business and entrepreneurship development-a main criteria of the country's economic growth. *Архивариус*, 7(2 (56)).

QURILISH SOHASI KLASTERLARIDA LOGISTIKA JARAYONLARINI BOSHQARISHNING IQTISODIY MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИМИ ПРОЦЕССАМИ В КЛАСТЕРАХ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

IMPROVEMENT OF ECONOMIC MECHANISMS OF MANAGEMENT OF LOGISTICS PROCESSES IN CONSTRUCTION INDUSTRY CLUSTERS

Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich

Farg‘ona davlat universiteti

“Iqtisodiyot va servis” kafedrası katta o‘qituvchisi (PhD)

Annotatsiya

Hozirgi kunda jahonda qurilish sohasini raqamlashtirish, aholi punktlarini kompleks rivojlantirish tizimini takomillashtirish, qurilish sohasi logistik zanjirlarida xizmatlarning yangi texnologik turlarini yaratish va logistik zanjirlarda xarajatlarni optimallashtirish orqali yalpi ichki mahsulot tarkibida ularning ulushini oshirish kabi ustuvor yo‘nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Kalit so‘zlar: qurilish sohasi, logistika xizmatlari, logistika jarayonlari, logistik zanjirlarda xarajatlar, qurilish sohasini raqamlashtirish

В настоящее время в мире проводятся научные исследования по таким приоритетным направлениям, как цифровизация строительной отрасли, совершенствование системы комплексного развития населенных пунктов, создание новых технологических видов услуг в логистических цепочках строительной отрасли, увеличение свою долю в ВВП за счет оптимизации затрат в логистических цепочках.

Ключевые слова: строительная отрасль, логистические услуги, логистические процессы, затраты в логистических цепях, цифровизация строительной отрасли.

Currently, in the world, scientific research is being carried out in priority areas such as digitalization of the construction industry, improvement of the integrated development system of settlements, creation of new technological types of services in the logistic chains of the construction industry, and increasing their share in the GDP by optimizing costs in the logistic chains.

Key words: construction industry, logistics services, logistics processes, costs in logistics chains, digitalization of the construction industry

Qurilish sohasida faoliyat ko‘rsatuvchi qurilish korxonalari va ularga turli xizmatlarni amalga oshiruvchi tizimlar faoliyatini klaster shaklida tashkil etish va boshqarishda logistik oqimlar harakatini klasterning logistik tuzilmalar faoliyatini samarali nazorat qilish tizimiga birlashtirish qurilish sohasi tarkibidagi gorizontaal yoki vertikal birlashmalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishning yo‘llaridan biridir. Klaster faoliyatida ishtirok etuvchi bir necha hamkorlar, biznes muhiti elementlarini o‘z ichiga olgan logistik zanjirlar tarkibidagi biznes-jarayonlarni boshqarish tashkiliy hamkorlik asosida hal etiladigan asosiy

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

masalalardan biridir. Ushbu turdagi hamkorlikning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- barcha qurilish sohasidagi ishtirokchilarning yaqin hamkorligini ta'minlash;
- qurilish sohasida faoliyat yuritayotgan xodimlar va rahbarlarning klasterga bo'lgan ijtimoiy xayotdagi ijobiy munosabatini ifodalash;
- qurilish sohasidagi maqsad va vazifalar hamda biznes madaniyatini takomillashtirish;
- qurilish sohasidagi uzoq muddatli va aniq strategiyali munosabatlar va majburiyatlarning shakllanishi yo'lga qo'yish;
- klaster xamkorligi qurilish sohasida faoliyat yurituvchilarning o'zaro ishonch va ochiqlikning yuzaga kelishi ta'minlash.

Klaster shaklida faoliyat ko'rsatuvchi qurilish tuzilmalarida shakllanadigan munosabatlar faqatgina logistika tizimi tarkibiga kiruvchi ishtirokchilar o'rtasidagina emas, bir vaqtning o'zida butun ishtirokchilar o'rtasida yuzaga keladi, bu esa boshqaruv funksiyalarining avvalgi holatga nisbatan murakkablashuviga olib keladi. Klasterning eng muhim xususiyati barcha ishtirokchilarning yagona maqsad yo'lida, o'z manfaatlaridan kelib chiqqan holda birlashuvi hisoblanib, birlashish darajasining mustahkamligini uning shakllanishiga olib kelgan asosiy omillar ta'siri yuzaga keltiradi.

Hududiy klaster logistik boshqaruv tizimini rivojlantirish doirasida tashkiliy, iqtisodiy, axborot-tahliliy va integratsiya funksiyalarini bajaradigan hamda klasterlarda subpudrat aloqalari rivojlanishini ta'minlaydigan muvofiqlashtiruvchi tuzilmani shakllantirishni hisobga olgan holda logistik jarayonlarni eng samarali holatini ta'minlashni boshqarish kerak. Turli sanoat va ishlab chiqarish tarmoqlaridagi klasterlashtirish jarayonlari tahlili qurilish sohasida ham asosiy faoliyat hamda uni tashkil etishda zarur bo'lgan qo'shimcha xizmatlarni klasterli ko'rinishdagi integratsiyalashgan tashkiliy tuzilmalar tarkibida shakllantirish samarali bo'lishini ko'rsatmoqda.

Bunday tuzilmalarning shakllanishida klaster shakllangan va faoliyat ko'rsatuvchi hududlardagi klasterlarni rivojlantirish markazlarining o'рни ahamiyatlidir. Ushbu tashkiliy tuzilma qurilish klasterlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi yuqori boshqaruv bo'g'ini faoliyatini hududning umumiy rivojlanish yo'nalishlari doirasida olib borilishini ta'minlaydi.

Klaster tarkibidagi asosiy fokus korxona qurilish korxonasi bo'lsa, klasterning faoliyat samaradorligini ta'minlovchi tuzilma sifatida muvofiqlashtiruvchi logistik guruh faoliyat olib boradi. Chunki muvofiqlashtiruvchi logistik guruh faoliyatisiz fokus korxona zaruriy ta'minot zanjirini shakllantira olmaydi va bu o'z-o'zidan fokus kompaniyaning buyurtmalarni belgilangan sifatda, muddatda va qiymatda bajarish imkoniyatini qisqartiradi. Shu nuqtai nazardan qurilish klasterlarining asosiy tarkibiy tuzilmalaridan biri muvofiqlashtiruvchi logistik guruh hisoblanadi. Muvofiqlashtiruvchi logistik guruh uni yuqori bo'g'in boshqaruvchisi hamda guruhning mutaxassislaridan tashkil topib, guruhning asosiy vazifasi logistik biznes jarayonlarni optimal darajada muvofiqlashtirishdan iborat (1-rasm).

Qurilish sohasi korxonalari klasterlardan logistik faoliyatini nazorat qilishni ta'minlash maqsadida klasterlarni viloyat va hududlar kesimida rivojlantirish markazlarini ikki asosiy logistik ta'minot yo'nalishida olib borishi lozim:

- qurilish sohasida logistik xizmatlarni tashkil etish va logistik axborot bilan ta'minlash jarayoni tashkillash;
- klaster faoliyati doirasida ta'minot zanjirlarini boshqarish jarayoni.

1-rasm. Logistik biznes jarayonlarni optimallashtirish doirasida klaster ishtirokchilarining tashkiliy aloqalari yo‘nalishlari

Klaster tuzilmalarining muvaffaqiyatli ichki va tashqi rivojlanish tajribasi tarkibiy tuzilmada maxsus boshqaruv elementi (logistik boshqaruv yadrosi)ni shakllantirish zarurligini talab qilishini ko‘rsatadi, ushbu boshqaruv elementi va qurilish klasterining moddiy, moliyaviy va axborot oqimlari harakatini muvofiqlashtiradi. Boshqaruv yadrosi ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar, biznes-inkubatorlar, biznes uyushmalari, moliyaviy investorlar, resurslarni yetkazib beruvchilar, turli darajadagi davlat idoralari o‘rtasidagi aloqalarda logistika o‘zaro ta’sir tizimini shakllantirish, klaster ta’minot zanjirlarini optimal ishlashini taminlaydi.

Respublikamiz miqyosida qurilish klasterlari tarkibidagi korxonalarning logistik tuzilmalar tarkibidagi axborot oqimi faoliyatini birlashtirishda logistik biznes jarayonlari tarkibida yagona axborot bazasida axborot oqimlarini boshqarishni tashkil etiladi. Qurilish korxonalaridagi klaster tuzilmasi zaruriy axborot bilan ta’minlash quyidagilar:

- klaster tuzilmasi asosida axborot ma’lumotlarini uzluksiz ta’minlash;
- klasterning asosiy faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha integrallashgan axborot manbasini yaratish;
- yagona axborot bazasidagi ma’lumotlar tahlili asosida boshqaruv jarayonlarini

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

muvofiqlashtirish. Shakllangan logistik tizimlarning boshqaruv bo‘g‘inlari klaster tomonidan amalga oshiriladigan loyihalarni joriy etish hamda belgilangan strategik maqsadlarga erishish bo‘yicha jarayonlarni nazorat qilishni ta‘minlaydigan meyoriy, uslubiy, tashkiliy va muvofiqlashtirish faoliyatini amalga oshiradi (1-jadval).

1-jadval

Qurilish klasteri logistik jarayonlarini boshqarishning integral tashkiliy-iqtisodiy mexanizmidagi boshqaruv vositalari va funksiyalari

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizm subyektlari	Boshqaruv vositalari	Boshqaruv funksiyalari
Klasterlarni hududiy rivojlantirish markazi	Axborot ko‘magi	1. Hududda qurilishi klasterini shakllantirish uchun axborot ta‘minoti resurslarini yaratish va yuritish hamda ma‘lumotlar bazalarini o‘z vaqtida yangilab borishni ta‘minlash. 2. Klaster tarkibidagi axborot almashinuvini qurilish klasterlari bilan o‘zaro munosabatlarini ta‘minlash.
	Uslubiy qo‘llab-quvvatlash	1. Faoliyatni maqbullashtirish bo‘yicha uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish.
	Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash	1. Davlat tomonidan moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmi yordamida kurilish sohalarini loyihalashtirish. 2. Mamlakat va hududiy darajada samarali logistika tizimlari uchun moliyaviy resurslarni jalb qilish.
	Meyoriy-huquqiy qo‘llab-quvvatlash	1. Logistika infratuzilmasini klaster elementlarini rivojlantirish yo‘nalishida yaratish va qo‘llab-quvvatlash maqsadida huquqiy-meyoriy hujjatlarni yaratish.
Moddiy va moliyaviy oqimlarni muvofiqlashtiruvchi klaster kengashi	Axborot ko‘magi	1. Klasterlarni hududiy rivojlantirish markazi hamda moddiy va moliyaviy oqimlarni muvofiqlashtiruvchi klaster kengashi o‘rtasida axborot oqimlarining to‘g‘ri va teskari harakatini ta‘minlash.
	Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash	1. Qurilish klasteri darajasida optimal logistik zanjirlarni shakllantirishda moliyaviy resurslarni jalb etish jarayonida ishtirok etish.
	Uslubiy qo‘llab-quvvatlash	1. Qurilish klasteri darajasida logistik zanjirlarni optimallashtirish bo‘yicha uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish va tasdiqlashda ishtirok etish.
	Meyoriy-huquqiy qo‘llab-quvvatlash	1. Klaster va logistika infratuzilmasi elementlarini rivojlantirish uchun logistika sxemalarini shakllantirishga sharoit yaratish va qo‘llab-quvvatlash maqsadida meyoriy-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va tasdiqlashda ishtirok etish.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Muvofiqlashtiruvchi logistik guruh	Axborot ko‘magi	1. Klasterlar faoliyatidagi loyiha va baholash bo‘yicha zaruriy axborotlarni to‘plash. 2. Qurilishi logistik tuzilmalarini samarali holatga keltirish bo‘yicha klaster ishtirokchilarining logistika bo‘linmalari bilan axborot hamkorligini ta‘minlash. 3. Klaster tuzilmalarini qo‘llab-quvvatlash uchun axborot-resurs doirasida moddiy va moliyaviy oqimlarni muvofiqlashtiruvchi klaster kengashi bilan aloqani ta‘minlash
	Uslubiy qo‘llab-quvvatlash	1. Logistika zanjirlarini loyihalash va baholash bo‘yicha uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish va tasdiqlashda ishtirok etish hamda klasterning optimal logistika sxemalarini shakllantirish.
	Meyoriy-huquqiy qo‘llab-quvvatlash	1. Klaster va logistika infratuzilmasi elementlarini rivojlantirish va logistika sxemalarini shakllantirish.

Qurilish klasteri logistik zanjirlarining tarkibi asosan ikkita ajraladi. Ichki klaster boshqaruv darajasiga moddiy va moliyaviy oqimlarni birlashtiruvchi klaster kengashi va muvofiqlashtiruvchi logistik guruh kiradi, klasterning barcha ishtirokchilarini logistika bo‘linmalarini yagona tashkiliy tuzilma doirasida birlashtiradi. Klasterni rivojlantirish strategiyasini va moliyaviy-iqtisodiy va axborot oqimlarini boshqarishni ta‘minlaydi.

Qurilish klasterlarini birlashtiruvchi logistik guruh faoliyatini amalga oshirishdan ko‘zda tutiladigan asosiy maqsad quyidagilar:

1. Qurilish korxonalaridagi klaster tarkib turli yo‘nalishlardagi subyektlarning logistik munosabatlarini barqarorlashtirish.

2. Qurilish korxonalari va logistik infratuzilma korxonalari o‘rtasidagi moliyaviy munosabatlarni kengaytirish va qurilish loyihalarining ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarini yaxshilash.

3. Hududiy qurilish klasterlarining tashqi aloqalar tizimini maqbullashtirish asosida pudratchi korxonalarni nafaqat klaster tarkibida, balki klasterdan tashqarida ham rivojlanishini ta‘minlash.

Muvofiqlashtiruvchi logistik guruhning asosiy vazifalari quyidagilar:

- qurilish klasteridagi korxonalar o‘rtasida logistik aloqalarni shakllantirish;
- qurilish klasteridagi logistik zanjirlarni loyihalash va baholash;
- logistik bo‘linmalari boshqarish faoliyatini nazorat qilish;
- klasterlarni hududiy rivojlantirish markazi hamda moddiy va moliyaviy oqimlari faoliyatidagi munosabatlarini ta‘minlash;
- qurilish sohasidagi logistik tuzilmalar faoliyatining natijalari va samaradorligini baholash.

Tadqiqot jarayonida integratsiyalashgan logistika xarajatlarini boshqarish tizimini shakllantirishning asosiy uslubiy qoidalari ishlab chiqildi. Unga asosan integratsiyalashgan logistik zanjirlar boshqaruv tizimini shakllantirishda quyidagi tamoyillarga amal qilinishi lozim:

1. Xaridlar, zahiralar va moddiy oqimlar harakatini avtomatlashtirilgan logistik

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

boshqarishning yagona zanjirini shakllantirish, bu integratsiyalashgan logistik zanjirlar boshqaruv tizimi operatsiyasining barcha bosqichlarida ham jarayonlarni, ham xarajatlarni boshqarish imkonini beradi.

2. Logistik, moliyaviy va asosiy qurilish faoliyatini boshqarish harakatlarini integratsiyalash va muvofiqlashtirish.

3. Logistika jarayonlarini tahlil qilishda integratsiyalashgan logistik zanjirlar boshqaruv tizimi moddiy oqimlar harakati, ta'minotchilar va xaridorlar bilan o'zaro hisob-kitoblar holati to'g'risidagi tezkor axborotni tahlil qilish uchun ko'plab ma'lumotlar tayyorlash vositalari bilan jihozlanishi lozim.

4. Qurilish korxonasi yoki klasterining barcha bo'linmalarini bir vaqtda qamrab olish va boshqarish - integratsiyalashgan logistik zanjirlar boshqaruv tizimi tarkibga kiruvchi barcha bo'linmalar uchun logistika operatsiyalarini parallel hisobga olish va boshqarish jarayonini olib borishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Мирсодиков, А. Т. (2021). Активация инвестиций в экономическое развитие: современные тенденции и опыт зарубежных стран. *Cognitio rerum*, 10, 32-35.
2. Мирсодиков, А. Т. (2022). Совершенствование механизмов управления затратами в логистических цепях строительной отрасли. *Бюллетень науки и практики*, 8(2), 231-239.
3. Tursunaliyevich, M. A. (2021). Iqtisodiy tarmoqlarni rivojlanishida xorijiy investitsiyalarning ahamiyati. *Development issues of innovative economy in the agricultural sector*, 194.
4. Tursunaliyevich, M. A. (2022, March). Improving logistics cost management in the construction sector. In *E Conference Zone* (pp. 141-145).
5. Мирсодиков, А. Т. (2021). Важность привлечения инвестиций в отрасли национальной экономики. *Бюллетень науки и практики*, 7(10), 329-335.
6. Tursunaliyevich, M. A. (2022). Improving the cost management mechanism in the construction industry logistic chains. *Innovative developments and research in education*, 1(6), 253-259.
7. Мирсодиков, А., & Черданцев, В. П. (2020). Роль маркетинговой стратегии в повышении конкурентоспособности образовательных услуг. *информационные системы и коммуникативные технологии в современном образовательном процессе*, 50-56.
8. Abdulla, M. (2022). Improvement of logistics chain management processes in the construction field. *International journal of social science & interdisciplinary research* Issn: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(10), 144-147.
9. Mirsodikov, A. (2023). Approaches to the essence of logistics structures and formation of logistics chain. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 383-388.
10. Abdulla, M. (2022). Improving Cost Management Processes in Construction Logistics Chains. *Miasto Przyszłości*, 28, 419-423.
11. Tursunaliyevich, M. A. (2022). Improving the Management Process of Logistic Chain Activity in Construction. *European Journal of Humanities and Educational Advancements*, 3(3), 151-154.
12. Мирсодиков, А. Т. (2021). Бюллетень науки и практики. бюллетень науки и практики Учредители: Овечкина Елена Сергеевна, 7(10), 329-335.

**FARG‘ONA DAVLAT UNIVERSITETIDA TA’LIM SIFATINI
ZAMONAVIYLASHTIRISHNI OSHIRISH: YEVROPA ITTIFOQI
UNIVERSITETLARI BILAN XALQARO LOYIHALAR TAJRIBASI MISOLIDA**

**ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЕГО
МОДЕРНИЗАЦИИ В ФЕРГАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ: ОПЫТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРОЕКТОВ С
УНИВЕРСИТЕТАМИ ЕС**

**IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF ITS
MODERNIZATION IN FERGHANA STATE UNIVERSITY: THE EXPERIENCE
OF INTERNATIONAL PROJECTS WITH EU UNIVERSITIES**

Yunusov Alisher Ro‘zimatovich
Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya

Universitetlar o‘rtasidagi xalqaro hamkorlik zamonaviy universitet o‘qituvchilarining kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqishda to‘plangan ilg‘or tajribani tarqatish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Ushbu maqolada Farg‘ona davlat universitetida TEMPUS va ERASMUS + Halqaro loyixalari amalga oshirilish jarayonida professor-o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Kasbiy kompetensiya, EUTraCeFer, UnivEnt, ModeHEd.

Международное сотрудничество между вузами открывает новые возможности для распространения лучшего опыта, накопленного в разработке требований к компетенциям современных преподавателей вузов - анализируются вопросы развития профессиональных компетенций преподавателей.

Ключевые слова: Профессиональная компетентность, EUTraCeFer, UnivEnt, ModeHEd

International cooperation between higher education institutions opens new opportunities for dissemination of the best experience accumulated in the development of requirements for the competencies of modern university teachers - The issues of development of professional competencies of teachers are analyzed.

Keywords: Professional competence, EUTraCeFer, UnivEnt, ModeHEd

The concept of modernizing modern university education is to form an integral system in 4 categories - knowledge, skills, experience and competence.

Competence means a proven ability to use knowledge, skills and personal, social and/or methodological abilities in situations of work, learning and/or for professional and personal development. What competencies should university teachers have in the formation of these categories, how will they be reflected in the professional training of future specialists, how to implement them in the educational process?

Developed and implemented by the project team of Fergana State University on TEMPUS / ERASMUS+ programs in 2006-2018. EUTraCeFer -Europa- Uzbek Training

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Center of Vocational Teachers (2007-2009), UnivEnt -Enhancement of Role of Universities in Transfer of innovations into Enterprise (2010-2013), ModeHEd - Modernizing of Health Education in Universities (2015-2018) gaining rich experience of cooperation with universities of the countries, exchange of students and professors, creation of many specially equipped teaching and research laboratories, comparison and development of textbooks and teaching materials.

On the basis of the TEMPUS (EUTraCeFer,UnivEnt) and especially Erasmus+ project ModeHEd - we investigated the international cooperation with EU universities on the development and enhancement of professional competence of universities teaching staff in Uzbekistan and Kazakhstan.

1. EUTraCeFer -Europa- Uzbek Training Center of Vocational Teachers (2007-2009)- During 2007-2009, the EU-TraCeFer project was implemented at Fergana State University (Fergana State University), the key objective of which was to improve the qualification of teachers of vocational colleges in the Fergana region. This project was implemented by a consortium whose members were the following organizations: - Leipzig University of Practical Sciences, Economics and Culture (HTWK) (Germany) - SoftAS GmbH (Germany) - Link Campus Malta University in Rome (LCUM) (Italy) - Fergana State University - Fergana Polytechnic Institute - Institute for Advanced Training and Retraining of Teachers of Secondary Specialized and Vocational Education - Regional Department of Secondary Specialized and Vocational Education of the Khakimiyat of Fergana region

From November 11, 2008 to October 1, 2009 training of 225 teachers took place 5 Special groups of engineers-teachers, methodology teachers and English language teachers should be singled out among those who passed the training. All training participants took an accelerated two-week course on the following subjects:

- Technology of active learning (methodological guidelines) (trainer M. Uralova)
- Technology of active learning (training materials) (trainer M. Uralova)
- Psychology in the activity of college teachers (trainer L. Abdukodirova)
- Information technologies in teaching (workshop) (trainer Assoc. Prof. Yu. Salenko)
- Basics of market economy (trainers Assoc. Prof.A. Yunusov, H. Sattarova, D.

Urinov)

During the project period the following results were achieved: the Center for Professional Development of College Teachers (the Center) was established;

- 2 classrooms of Fergana State University were equipped with modern information learning tools worth 85,000 euros and connected to the Internet;

- a team of highly qualified trainers was created;

- training and methodological modules were developed: "Information Technologies in Education", "Active Learning Technologies", "Psychological Knowledge in the Professional Activity of Vocational College Teachers", "Basics of Market Economy";

- the Center's website (<http://tempus-eutracefer.com>) was created;

- 225 teachers of vocational colleges took courses on the above-mentioned disciplines at the EU-TraCeFer Center. Trainers of the Center A. Yunusov, Yu. Salenko, L. Abdukadirova, M. Uralova, H. Sattarova, Sh. Yunusov got acquainted with the Colleges' Teacher Training Centers in- Leipzig University of Applied Sciences, Economics and Culture (HTWK) (Germany) - SoftAS GmbH (Germany) - Link Campus Malta University in Rome (LCUM) (Italy), Halle University (Germany).

On these subjects prepared and issued scientific and methodological manuals for students.

On October 14, 2009, an international scientific and methodological seminar was held

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

in Fergana State University on the theme: "Issues of innovative approach to the training of competitive personnel in secondary and vocational education" with the participation of partners from EU countries, Uzbekistan, teachers of vocational colleges and academic lyceums.

2.UnivEnt -Enhancement of Role of Universities in Transfer of innovations into Enterprise (2010-2013)- After discussing aims, ideas and performance of the Tempus project UnIvEnt with local Uzbek and Azerbaijan partners during more than 3 years, it was started in October 2010. The global idea of the project was to initiated and developed by UniVent Project Team of Ferghana Stat University (Assoc Prof. A.Yunusov, Assoc Prof. Yu. Salenko, Prof. S. Otajanov, teachers A. Asrakulov, Kh. Sattarova, L. Abdukadirova, D. Urinov, M. Uralova, Sh. Yunusov) - the partnerships with enterprises for joint projects in higher education and society, defined as priorities in regional, national and multinational levels for Uzbekistan and Azerbaijan. In this regard successfully coordinated by Leipzig University of Applied Sciences (HTWK) has been playing a sustainable important role.

Activities, which are carried out within UnIvEnt project had to assist approaching of science to production. As the result, a mechanism, which helps scientists in studying actual problems of enterprises and finding solutions for the problems, was developed. Enterprises have opportunity to receive timely information on innovations, which will promote effectiveness of production. The overall objective of the project was the introduction of research and application centers at universities, enabling teachers to apply their research results, improvement of organization of scientific-research activities and transfer of innovation projects and new technologies into enterprises via creation of accessible information database of innovations at universities of partner countries, delivering a base for the improvement of the educational processes.

Specific project objectives were establishment of the Centers for Transfer of Innovations (CTI), enabling the CTI to support reality related introduction of research results into the educational processes and industrial application, creation of an effective common model of CTI for Uzbekistan and Azerbaijan, transfer cooperation experience of university and enterprises into High education system of Uzbekistan and Azerbaijan; and to enterprises, cooperation between representatives of enterprises, researchers and students, development of economic thinking and interest to use of innovation of entrepreneurs and businessmen.

As the result of the activity of UnIvEnt the following outcomes and outputs will be achieved: CTI's in PCs equipped data base of innovations generated, web-site created, consultations with co-beneficiaries realized, training of trainers and acquaintance with EU CTI's(HTWK Leipzig(Germany), Alicante University, M. Hernandez Agrarian University(both- Spain),Porto University, Paulo &Beatriz- Consultores Associados, Lda (Portugal) have been carried out, training modules developed and courses carried out, trainings of entrepreneurs in Tempus Book PCs conducted, consulting of entrepreneurs in PCs on innovations implemented, seminars and conferences organized and new common model of CTI developed. The separate steps of realization were defined with:

- Establishment and equipment of the 4 CTI's (62,000 euro) in FerSU, FerPI- Uzbekistan and Nahchivan SU and Azerb. State Agrarian University in Azerbaijan, where trainings and master classes were held on 8 training programs for target audiences for entrepreneurs, farmers, teachers, students.

- Adapting of experience of European partners by staff of CTI's via consultations with partners, training of trainers for participation at CTI and database creation and usage;

- Creation of web-site and database of CTI and support its functioning, training and

consulting activities;

- Creation of a common CTI model and preparation of transition of the CTI to the structure of universities' departments.

During the whole project time, all EU partners were supporting very engaged and with high experience the partner country universities and organizations. It was a very important point, that the PC university staff had the opportunity to see real working cooperation of universities and enterprises and innovation transfer in HTWK Leipzig (Germany), Alicante University, M. Hernandez Agrarian University (both- Spain), Porto University, Paulo & Beatriz- Consultores Associados, Lda (Portugal). The participants were able to study the innovation transfer in the EU universities Innovation Centers just in their work. This represents an especially valuable potential for training the CTI staff, for teaching methods and transferring ideas.

The dissemination of project results was performed in open seminars and via participation in Tempus-fairs on 2011, 2013, 2014.

On October 14, 2011, an international scientific and methodological Conference was held in Fergana State University on the theme: “Issues of innovative approach to the training of competitive personnel in secondary and vocational education” with the participation of partners from EU countries, Uzbekistan, teachers of vocational colleges and academic lyceums. On September 6, 2013 an international scientific and methodological Conference was held in Fergana State University on the theme: “Innovative cooperation between Science, Education and Production as a platform for Modernization”.

Summarizing, all the highly efficient performance of the project, its realization and its success up to now was possible only on base of the excellent local coordination by Ferghana State University Project Team of the project and close cooperation of all partners. The high engagement of the PC universities and of the CTI's is a good base for future cooperation. Therefore, further cooperation of the national partners with EU partners is not only possible but even planned and interesting for all.

3. ModeHEd - Modernizing of Health Education in Universities: Dealing partnership as a defining component of the life of ERASMUS+ projects: “Multiplier effect”.

Partners from EU: Germany- HTWK Leipzig, (HTWK Leipzig)- Grantholder, Slovakia-University Pavol Jojef Shafarik, (UPJS), Czechia Charles University of Prague (CUNI).

Partners from Uzbekistan: FerSU – local coordinator, TMA, Buhara State Medical Institute - BuhSMI, Uzbek Sport and Physical Culture Institute - UzSPhCI, AndSU, NamSU, KSPI and two non-academic organization - Uzbek Medical - Pedagogical Association - UzMPA, Center of Development of Medical Education within Ministry of Healthcare of Uzbekistan - CDME.

Partners from Kazakhstan: S.D.Asfendiyarov Kazakh Nat. Medical University - KNMU, South Kaz. St. Pharmaceutical Academy- SKPHA, Kaz St. Womens teacher Training Institute - KSWTTI).

The relationship of mutual cooperation continues during and after the end of the project and ensures the successful sustainability of the project, as well as achieve a "multiplier effect" of the project results, when the partners themselves are already conducting inter-partnership relations - academic exchange under the Erasmus+ program, which has already become traditional for European students and teachers after the end of the project.

International Team of ModeHed in the Final Conference, Fergana State University, 20 September, 2018, Fergana

As a result of the academic mobility of the teaching staff at TMA, BuhSMI, several textbooks for students were published together with international colleagues, namely with HTWK Leipzig, UPJS, CUNI, KNMU

BuhSMI has been interacting with UPJS within the framework of the Erasmus+ program since 2016.

During this period, there have been multiple exchanges between teachers and students.

On April 29, 2019, a visit of a delegation began, which included Prof. Dr. S. Tomaschikova, Head of the Department of British and American Studies, Assoc. Prof. Timkova, Prof. J. Macheyova, the visit took place within the framework of the BGMI and Erasmus+. During the meeting, issues of academic mobility of teachers and students, the possibility of students receiving a double diploma, teaching doctoral students and defending dissertations, conducting joint research, organizing and conducting literature were discussed.

Academic three-month student mobility of two undergraduates from February 2 to May 5, 2019 - N. Irgasheva and Z. Dadakhanova took place between FSU and UPIS, and in January 2019 academic mobility of two professors - D. Usmanova and N. Abbasova took place in scientific and practical conferences.

4. The Impact of International cooperation of the development of the professional competence

The European Council identifies five basic competencies in the context of preparation of university teachers:

1. Political and social competence;
2. Competence regarding life in the multicultural society;
3. Competence, determining ownership of oral and written communication;
4. Competences related to emergence of the information society;
5. Competence to implement the ability and desire to life-long learning.

In lectures, training demonstrations and presentations, and during visits to clinical laboratories at the study tour of November 20-30, 2016 at UPJS and CUNI project partners from universities of Uzbekistan have learned a lot about the European educational area, teaching health and social subjects for medical universities in the EU. Particularly open discussion after each presentation by Prof. D. Pell, Prof. A. Madarasova, Dr. I. Razhnikova, Prof. P. Krcho, Dr. P. Urdzik, Dr. R. Morochovich, Dr. J. Majernik were useful.

A large field for discussions, analysis and generalizations for implementers, who had

long debates on the issue of development and introduction of the multimedia component of the upgraded training courses in CUNI, was given by a master classes conducted by a technical coordinator of CESNET, Eduroam, T. Kosnar – “Academic network Geant, Eduroam infrastructure”, D.Horvath – “E-books and electronic information sources” (www.academia.edu, www.researchgate.net.), Prof. J. Kofranek – “Interactive game blood circulation model” (www.physiomodel.org, www.physiome.org, www.physiome.cz/atlas/), Prof S. Stipek – “Medical faculties in education network (MEFANET)-Web of trust”, C. Stuka – “WikiSkripta-open educational resource. The interdisciplinary Internet tutorial www.wikiskripta.eu/index.php/Home”.

According to the project plan, on 4-5 April TMA and UzSPhCI, May 4, 2017 KSPI, August 4, 2017 on FSU conducted trainings devoted to placing of the multimedia section to the modernized courses.

- improve the efficiency of the educational process
- develop communication skills
- develop (trainability, ability to self-education, self-development, creativity, ability to apply the acquired knowledge in practice)
- take into account the individual characteristics of the student, inculcate skills with modern technology

5. Discussion: Multimedia vs. Traditional education

The ModeHEd project aims to modernize 8 courses and to teach methods in health care, which are taught in universities:

- “Valeology”,
- “Basics of medical knowledge”,
- “Age Physiology and hygiene”,
- “Sports medicine and hygiene of physical culture”,
- “Physiotherapy and Hygiene of physical culture” for non-medical universities,
- “Public health and public health management”
- , “Improvement of pre-hospital first aid”,
- “Physiology” for medical universities.

According to the project work plan, layouts on modernized training courses are prepared aimed at improving the efficiency of the educational process; development (learning, self-education, self-development, creativity, ability to apply the acquired knowledge in practice) of communication skills. Feature of these training courses is the multimedia section for each chapter. However, it must be acknowledged that even the best multimedia tutorials, or electronic textbooks could not and should not be a substitute for real communication, they only are effective assistants, allowing to improve quality of education and make more objective and clear control of the learning material. Therefore, it is important to organize the work of the students. The use of multimedia can help boost their cognitive interest and promote and empower their independent work. However, it must be acknowledged that even the best multimedia tutorials, or electronic textbooks could not and should not be a substitute for real communication, they only are effective assistants, allowing to improve quality of education and make more objective and clear control of the learning material. Therefore, it remains relevant to create textbooks of a traditional format, namely traditional books, interaction with which the reader forms a special attitude to the study of the material, where an important component is the psychological component, which allows not only to see and hear the material, as provided in the multimedia textbooks, but also feel the educational material, passing it through your senses, namely through the touch,

when the reader leaf's through the book, he feels every roughness of the pages, volume, weight of the book; through the sense of smell, when the smell of a book is perceived;

6.Implementation of results of the project.

December 12, 2017 at HTWK Leipzig in the Workshop of all Partners, it was concluded that professional competence is an integral concept, which includes the following types of competences:

- Educational-cognitive competence - a set of abilities and skills for cognitive activity;
- Information competence is the ability of using information technology to search, analyze, select, process and transmit necessary information;
- Communicative competence – it is a skill of interaction with other people, the ability for a group work, familiarity with different social roles.

Without the development of professional competence, it would be impossible for each participant of the project to make a good contribution to the pedagogical activity. Active participation in international projects, creative comparison of its professional competence and colleagues from EU universities, analyzes of this comparison leads to the conclusion that in the current conditions it is necessary to form not only competent but also competitive identity.

The following project participants received their degrees during 2016 – 2020 yy.:

1. D.Yu. Yuldasheva, Doctor of Medical Sciences (TMA);
2. D.T. Kayumova, Doctor of Medical Sciences (TMA);
- 3.S. A. Ubaydullaeva, Doctor of Medical Sciences (CDME)
- 4.G.J. Jarylkasynova, Doctor of Medical Sciences (BSMI)
5. P. Lutfullaev, Doctor of Philosophy in Pedagogy (NamSU).
6. O. Imomov, Doctor of Philosophy in Biology (NamSU);
7. Sh.A. Inakov, Doctor of Philosophy in Medicine (TMA);
8. I.R. Urazalieva, Doctor of Philosophy in Medicine (TMA);
9. F. Alimov, Doctor of Philosophy in Philology (AndSU);
10. Z. Dumaeva, Doctor of Philosophy in Biology (AndSU);
11. M.Kholmiraeva, Doctor of Philosophy in Biology (AndSU);
12. A.Oripov, Doctor of Philosophy in Economy (FerSU);
13. A. Asraqulov, Doctor of Philosophy in Economy (FerSU);

Thus, the modern paradigm of the development of the higher education system makes special demands on the level of development of professional competence of university teachers, in which it is important to gain experience in cooperation with EU universities, domestic universities and other organizations on the basis of international educational and social projects. Only under such conditions can the development of the higher education system and the training of competitive personnel for all spheres of society be ensured.

References:

1. <https://www.slideserve.com/zeke/3022133>,<http://tempus>
2. <http://www.erasmusplus.uz/ru/news/The-final-conferenceof-the-Erasmus-CBHE-project-MODEHED-Modernizing-Health-Education-in-Universities.htm>.
3. ERASMUS+ in Uzbekistan, Tashkent-2018, pp 48 – 51.
4. ERASMUS+ in Uzbekistan, Tashkent-2020, pp17-37.
5. Materials of International scientific-practical conference Erasmus+-project-MODEHED-Modernizing-Health-Education-in-Universities.Ferghana.2018, pp. 4-8, 12-15, 20-25, 29-32, 70-72, 138-140.
6. G.Benson. Competence of HEI Staff in the contecst of internationalization of Education. DOI 10.23951/1609-624X-2017-12-85-91.

KLASTER TIZIMIDA MAHSULOT RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ В КЛАСТЕРНОЙ СИСТЕМЕ

IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF PRODUCTS IN THE CLUSTER SYSTEM

Kurbonov Dilbarjon Farg‘ona davlat universiteti,
Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya

O‘zbekistonda agrar sohadagi o‘zgarishlarga alohida e’tibor qaratmoqda, shu bilan birga mamlakatimiz agrar sohasining o‘ziga xos xususiyatlari va unda shakllangan an’analar bilan bir qatorda xorijiy mamlakatlar tajribasi, shu jumladan, MDHga a’zo davlatlar armiyalari tajribasi inobatga olinib, ularni shu tarzda o‘rganib chiqib, ularga yangi tajriba taklif qilinmoqda.

Kalit so‘zlar: klasterni rivojlantirish, klaster tizimi, agrosanoat, eksport, qishloq, dehqonchilik, innovatsion rivojlanish

Особое внимание уделяется изменениям в аграрной сфере в Узбекистане, при этом наряду с особенностями аграрной сферы нашей страны и сложившимися в ней традициями принимается во внимание опыт зарубежных стран, в том числе армий государств-членов СНГ, изучая их таким образом, им предлагается новый опыт.

Ключевые слова: кластерное развитие, кластерная система, агропромышленный комплекс, экспорт, сельская местность, фермерство, инновационное развитие

Particular attention is paid to changes in the agricultural sector in Uzbekistan, while along with the peculiarities of the agricultural sector of our country and the traditions that have developed in it, the experience of foreign countries, including the armies of the CIS member states, is taken into account, studying them in this way, they are offered new experience.

Keywords: cluster development, cluster system, agro-industrial complex, export, rural area, farming, innovative development

Mamlakatimiz agrosanoat majmuasi respublikamiz iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Mamlakatimiz mehnatga layoqatli aholisining aksariyati ushbu sohada band bo‘lib, respublikada ishlab chiqarilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari barcha eksportning muhim qismini tashkil etadi. Shu bois O‘zbekiston rahbariyati qishloq xo‘jaligi sohasidagi o‘zgarishlarga alohida e’tibor qaratmoqda. Shu bilan birga, mamlakatimiz agrar sohasining o‘ziga xos xususiyatlari va unda shakllangan an’analar bilan bir qatorda xorijiy mamlakatlar tajribasi ham qayd etilgan. Shu jumladan MDHga a’zo davlatlar armiyalarining tajribasi. Ularni shu tarzda o‘rganib chiqib, biz ularga natijalarni o‘tkazish va ularning ba’zi muammolari bilan tanishishning yangi tajribasini taklif qilmoqchimiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatida quyidagilar

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

qayd etildi: “Ma’lumki, bugungi kunda mamlakatimiz aholisining 51 foizdan ortig‘i qishloq joylarda istiqomat qiladi. Biroq mamlakat yalpi ichki mahsulotida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining ulushi 17 foizdan oshmaydi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash hajmi esa 10 foizga ham yetmaydi. Biroq, rivojlangan mamlakatlarda bu ko‘rsatkich 50 foizdan oshadi. Shu munosabat bilan qishloq xo‘jaligini yanada isloh qilish bo‘yicha kompleks dastur ishlab chiqish zarur”. O‘zbekiston iqtisodiyotida xom ashyoga e’tibor ustunlik qiladi. O‘zbekiston eksportida xomashyo ulushi 74,1 foizni, yuqori texnologiyalar asosida ishlab chiqarilgan mahsulotlar esa 1,7 foizni tashkil etadi, mahalliy ishlab chiqarish bundan mustasno. Bu holat O‘zbekistonning jahon mehnat taqsimotida munosib o‘rin egallashiga to‘sqinlik qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasini 2022-2026 yillarda rivojlantirishga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida mamlakat ijtimoiy–iqtisodiy hayotini yanada takomillashtirish, davlat va jamiyat qurilishini boshqarish masalalari aniq va ravshan belgilab berilgan strategiya iqtisodiy rivojlanishning barcha yo‘nalishlari va jabhalarini jadal harakatga keltirdi.

Korxonalarning rentabelligi bog‘liq bo‘lgan asosiy vazifa ishlab chiqarilgan mahsulotning raqobatbardoshligini oshirishdir. Shu maqsadda O‘zbekistonning 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan innovatsion rivojlanish strategiyasi ishlab chiqilgan bo‘lib, u xom ashyo iqtisodiyotidan yakuniy iste’molga qaratilgan iqtisodiyotiga o‘tishni belgilaydi.

Klaster tizimi zamonaviy harakatchanlikning harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib qolmoqda. Birinchidan, muvaffaqiyatning asosiy omili agrosanoat tarmog‘ida klasterning o‘zini chet elda qanday omillar rivojlantiradi, buning natijasida odatiy bo‘lgan omillar tabiiy ravishda paydo bo‘ladi. Ushbu masala bo‘yicha tahliliy ma’lumotlarga murojaat qilishda quyidagi eng muhim jihatlarni hisobga olish va sharhlash muhimdir. Birinchidan, 3-4 yil davomida tashkil etilgan klasterli fermer xo‘jaliklarida uni yaratish jarayonida klaster usulidan foydalanadigan mahsulot ishlab chiqaruvchilarning manfaatlari va uni qayta ishlash umuman ta’minlanganligi sababli.

Ikkinchidan, klaster tizimida yerga urug‘ ekishdan tortib, paxta etishtirish, birlamchi qayta ishlash va sug‘orish, chuqur qayta ishlash, tayyor mahsulotni ishlab chiqarish va sotishgacha bo‘lgan "zanjir" ishlab chiqarish jarayonining to‘liq halqasi yaratiladi.

Shunday qilib, klaster ma’muri va ishtirokchilar qishloq joylariga moslashtirilgan innovatsion sanoatni yaratish orqali agrosanoat majmuasida to‘plangan muammolarga echim topishda tashabbus ko‘rsatadilar, modernizatsiya qiladilar va diversifikatsiya qiladilar. Qishloq joylarda, ayniqsa, ish o‘rinlari kam bo‘lgan qishloqlarda qishloq aholisining bandligini oshirish, daromadlarini oshirish va turmush farovonligini oshirish orqali ular boy va kambag‘allarning yaxshi yashashi uchun qulay sharoit yaratmoqda. Klaster tizimining joriy etilishi doimiy ravishda takrorlanadigan mavsumiy ishchilar tushunchasini buzadi. Endi xodim bir yildan beri ishlaydi, ish haqi o‘z vaqtida keladigan jarayon shakllanmoqda. Prezident Sh.Mirziyoyev paxta yetishtirishning yetakchi tashabbuskorlaridan biri sifatida e’tirof etilgan Quyi-Chirchiq tumanidagi “TST Klaster” klasterining yangi klaster tuzilmasi o‘zining afzalliklarini amalda isbotladi.

Ushbu hududda takomillashtirilgan klaster usuliga o‘tishdan oldin paxta gektaridan 11-13 sentnerdan, ekin maydonlari klasterga o‘tkazilgandan so‘ng, birinchi mavsumda – 2019 yilda gektaridan o‘rtacha 35 sentdan paxta yetishtirilib, yalpi hosil 30 ming tonnadan oshdi. 2020 yilda esa 10 ming gektar paxta qayta ishlanib, birinchi o‘rim-yig‘im yakunlangunga qadar shartnoma rejasiga muvofiq 34 ming tonna paxta xomashyosi yig‘ib olindi. Mavsum oxirida o‘rtacha hosildorlik 41 sentnerga oshdi. Bu muammoning muhim jihatlariidan biridir.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Uning ikkinchi bosqichi, odamlarning qiziqishi shundan iboratki, fermer xo‘jaliklari davrida tumandagi ishchilar soni 898 kishini tashkil etdi, o‘rtacha ish haqi 550000 so‘m bo‘lishiga qaramay, klasterda 8600 ish o‘rni yaratildi, o‘rtacha ish haqi esa 4 baravar (3 200 000 so‘m)ga oshirildi. 2019 yilda fermer xo‘jaliklari davrida 7,9 milliard so‘m soliqlar to‘langan bo‘lsa, klaster davrida to‘langan umumiy soliq miqdori 6 baravarga ortib, 47,4 mlrd. so‘mni tashkil etgan.

Eng muhimi, paxta-to‘qimachilik klasterini shakllantirish va rivojlantirish uchun mavsumiy ishchi tushunchasi yo‘q qilinadi. Klasterlardagi ishchilar bir oydan 12 oygacha ish bilan ta‘minlanganligi qishloq sharoitida inqilobga aylandi. Ular, shuningdek, zavod va zavod ishchilari qish va yozda fidokorona mehnat qilib, oylik ish haqini o‘z vaqtida olish zarurligini ta‘minlaydilar. Bu, o‘z navbatida, katta ishonch va g‘amxo‘rlikning yorqin namunasidir.

Shuning uchun klasterlar davlat tomonidan kuchli qo‘llab-quvvatlanib, qulay agrobiologik muhit yaratmoqda. Faqat 5 yilda qabul qilingan 2020 ta qonun, 12 ta prezident farmoni va 30 dan ortiq qaror, shuningdek, ko‘plab hukumat qarorlari ushbu soha vakillarini moddiy, moliyaviy va me‘yoriy qo‘llab-quvvatlash, qo‘shimcha erkinlik va imtiyozlar berishga qaratilgan.

Prezidentimiz rahnamoligida va tashabbusi bilan “O‘zbekiston paxta va to‘qimachilik klasterlari” uyushmasi tashkil etilib, klaster ishtirokchilariga xayriya katta ishonch va g‘amxo‘rlikning yuksak namunasi bo‘ldi. So‘nggi uch yil tajribasi shuni ko‘rsatdiki, fan va texnika yutuqlari ishlab chiqarish bilan chambarchas bog‘liq bo‘lmasa, ularga erishib bo‘lmaydi. Shunday qilib, dastlabki tayyorgarlik jarayonida muhim qadam tashlandi va universitetlar o‘rtasida klasterlarda hamkorlikni mustahkamlash choralari ko‘rildi. Ya‘ni, mamlakatimizda Buxorodagi VST klasteri va Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti negizida birinchi davlat-xususiy sheriklik tashkil etildi. Uning doirasida ikki tomonlama ta‘lim tizimi amaliyotga tatbiq etildi va kelajakda Klaster talabi tufayli hayotning barcha qatlamlari mutaxassislari tayyorlandi.

Innovatsiyalarning yana bir muhim yo‘nalishi shundaki, Prezidentimiz g‘oyasi asosida mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan klasterlar bilan “ilmiy markazlar” va “ilmiy-texnik kengashlar” tashkil etilgan. Ularni ushbu sohaning yetuk olimlari, o‘qituvchi va professorlari, yosh tadqiqotchilar jalb qilmoqda. Oxir oqibat, qishloq xo‘jaligida intensiv texnologiyalar va ilg‘or texnologik usullar qo‘llaniladi. Shuningdek, barcha agrotexnik tadbirlar ilmiy asosda olib borilmoqda. Buning uchun urug‘lar, mineral o‘g‘itlar, yon mahsulotlar ishlatiladi-qisqasi, moddiy va tabiiy resurslarni tejashga erishiladi, qishloq xo‘jaligi ekinlaridan mo‘l va sifatli hosil yetishtiriladi, qayta ishlanadi, 100 ta savdo shoxobchasi ochiladi. Paxta va to‘qimachilik klasterlarini izlash tufayli yangi ilmiy milliy brendlar yaratildi va O‘zbekiston mahsulotlari jahon bozorlarini zabt etmoqda. Bu haqda gapirganda, Buxorodagi VST klasterining beshta fabrikadan iborat to‘qimachilik majmuasida tayyor jinsi kiyimlar ishlab chiqarish to‘liq o‘zlashtirilib, milliy brend yaratilganini eslatib o‘tish joiz. Bu yerda tayyorlangan organik to‘qimachilik mahsulotlarini xaridorlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri yetkazib berish maqsadida respublika hududida 50 ta do‘kon ochiladi. Ularning vositalari hozirda ishlamoqda. Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonning xorijiy davlatlardagi elchixonalari ko‘magida xorijiy mamlakatlarda 100 ta chakana savdo shoxobchasini tashkil etish rejalashtirilgan. Hozirda Germaniyaning Myunxen va Drezden kabi yirik shaharlarida birinchi 7 chakana savdo do‘konlarini ochish bo‘yicha harakatlar olib borilmoqda. Yaqin kelajakda bunday chakana savdo tarmoqlari o‘z faoliyatini Evropa mamlakatlarida, Boltiqbo‘yi respublikalarida, Yaponiyada va hatto jinsiy aloqa ularning vatani bo‘lgan AQShda boshlaydi. Natijada, dastlabki hisob-kitoblarga ko‘ra, o‘rtacha

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

valyuta daromad 20-25 yiliga million evro erishiladi. Bu bizning milliy brendlarimiz yaqin yillarda dunyoni zabt etishini isbotlaydi. Oldimizda ustuvor vazifalar turibdi. Aytish joizki, erishilayotgan yutuqlar bilan bir qatorda, “O‘zbekiston paxta va to‘qimachilik klasterlari” uyushmasi oldida muhim vazifalar, hal etilishini kutayotgan muammolar va ko‘plab ishlar mavjud. Prezidentimiz iqtisodiyot tarmoqlarida faoliyatni klaster usulida tashkil etish strategiyasiga katta ishonch bildirgani bois, tadqiqotchilar paxta va to‘qimachilik klasterlari ishtirokchilari bilan birgalikda bunday obod qishloqlar, odamlar hayotini oqlash maqsadida yirik innovatsion loyihalarni hayotga tatbiq etmoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Послание Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева в Олий Мажлис. 28 декабря 2019 года. Народное слово.
2. Халматжанова Г.Д. Локомотив аграрного сектора экономики. Ж .: Образование и наука в России и за рубежом. : Москва. №3, 2020.
3. Халматжанова, Г. Д., & Райимджанова, Г. Х. (2020). Кластерный механизм-способ модернизации текстильной отрасли Узбекистана. Межвузовский научный конгресс:" Высшая школа: научные исследования". Научные исследования, 28.
4. Khalmatjanova, G. D. (2020). Mechanisms of formation of agricultural clusters in the economy of Uzbekistan. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 10(12), 847-852.
5. Халматжанова, Г. Д. (2021). Необходимость формирования и инновационного развития сельскохозяйственного кластера в Узбекистане. *Scientific progress*, 2(3), 179-186.
6. Халматжанова, Г. (2020). Кластеры-фактор, определяющий развитие аграрного сектора Республики Узбекистан. Редакционная коллегия: ПМ Першукевич, академик РАН, 319.
7. Halmathanova, G. J. (2020). The locomotive of the agricultural sectorz. *Образование и наука в России и за рубежом*, (3), 55-56.
8. Халматжанова, Г. Д. (2019). Модернизация и диверсификация-приоритетная задача сельского хозяйства Республики Узбекистан. *Образование и наука в России и за рубежом*, (16), 373-377.
9. Халматжанова, Г. Д. (2020). основные направления инвестиционной политики. in минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-хуқуқий ва инновацион жихатлари (pp. 26-34).
10. Халматжанова, Г. Д., & Мирзаахмадова, З. М. (2021). “Хлопково-текстильный кластер”-приоритетное направление развития нашей страны. *Евразийский Союз Ученых*, (3-3 (84)), 20-21.
11. Халматжанова, Г. Д., & Бахрамов, А. Х. (2020). Обеспечение устойчивого и сбалансированного развития регионов. in минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-хуқуқий ва инновацион жихатлари (pp. 219-225).
12. Халматжанова, Г. Д., & Маннопова, М. С. (2020). Развитие национальной экономики с учётом тенденций развития мировой экономики. In Минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-хуқуқий ва инновацион жихатлари (pp. 238-244).
13. Халматжанова, Г. Д., & Мадаминов, Ж. (2008). Инвестиции-стимулятор устойчивого роста. *Вопросы экономических наук*, (4), 80-81.
14. Халматжанова, Г. Д. (2021). Развитие текстильной промышленности Республики Узбекистан.

**YOG‘-MOY KORXONALARI FAOLIYATINI SAMARALI BOSHQARISHDA
XOMASHYO BILAN TA‘MINLASHNING XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI**

**ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН СЫРЬЕВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В
ЭФФЕКТИВНОМ УПРАВЛЕНИИ МАСЛОЖЫРНЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ**

**THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN PROVIDING RAW
MATERIALS IN EFFECTIVE MANAGEMENT OF OIL ENTERPRISES**

Jo‘rayeva Nodiraxon Qurbonovna,
FarDU katta o‘qituvchisi (PhD)

Annotatsiya

Maqolada yog‘-moy korxonalari faoliyatini samarali boshqarishda xomashyo bilan ta‘minlashning xorijiy davlatlar tajribalari yoritilgan. Mazkur tajribalarni o‘rganish asosida yog‘-moy korxonalarini samarali boshqarish borasida taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: yog‘-moy korxonalari, xomashyo, markaziy ombor, zaxira, material, buyurtma, vositachi, yetkazib beruvchi.

В статье освещен опыт зарубежных стран по обеспечению сырьем в эффективном управлении деятельностью нефтяных предприятий. На основе изучения этого опыта были сделаны предложения и рекомендации по эффективному управлению нефтяными предприятиями.

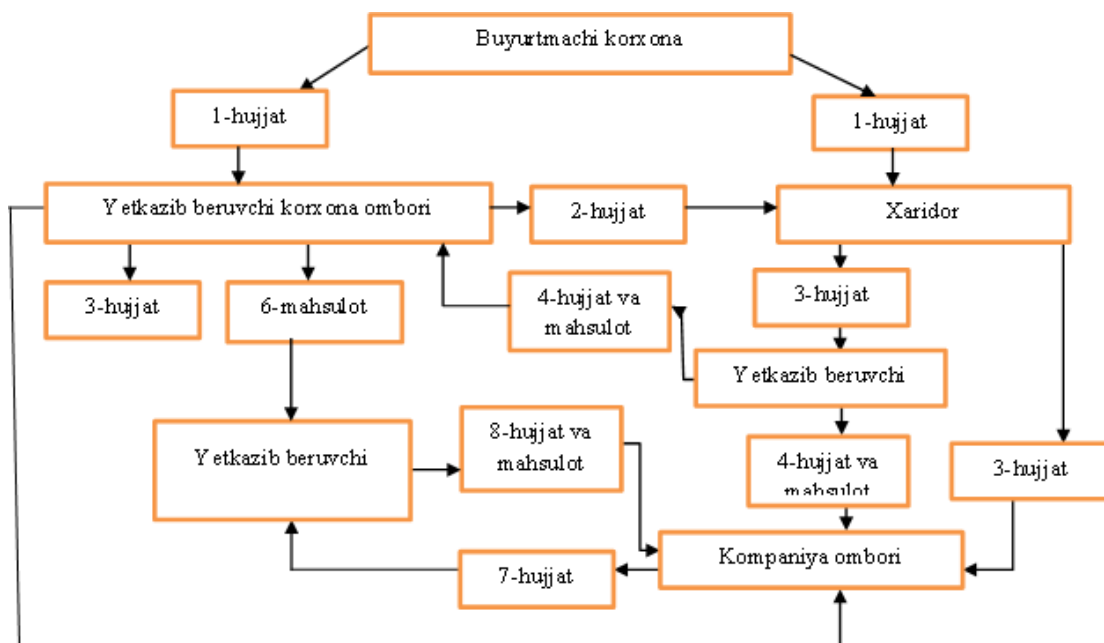
Ключевые слова: масло-жирные предприятия, сырье, центральный склад, резерв, материал, заказ, посредник, поставщик.

In the article, the experiences of foreign countries in providing raw materials in the effective management of the activities of oil enterprises are covered. Based on the study of these experiences, proposals and recommendations were made on the effective management of oil enterprises.

Keywords: oil companies, raw materials, central warehouse, reserve, material, order, intermediary, supplier.

Sanoati rivojlangan davlatlarda xomashyo bilan ta‘minlashning ko‘proq standart mexanizmi mavjud. Masalan, Yevropa Ittifoqi davlatlarida ishlab chiqarish jarayonini xomashyo bilan ta‘minlash ta‘minot korxonalari omborlari, markaziy omborlar va yetkazib berilayotgan korxonalarning omborlari tizimiga asoslanadi.

Quyida keltirilgan 1-rasmda rivojlangan davlatlarining xomashyo yetkazib berishning sxemasi keltirilgan.

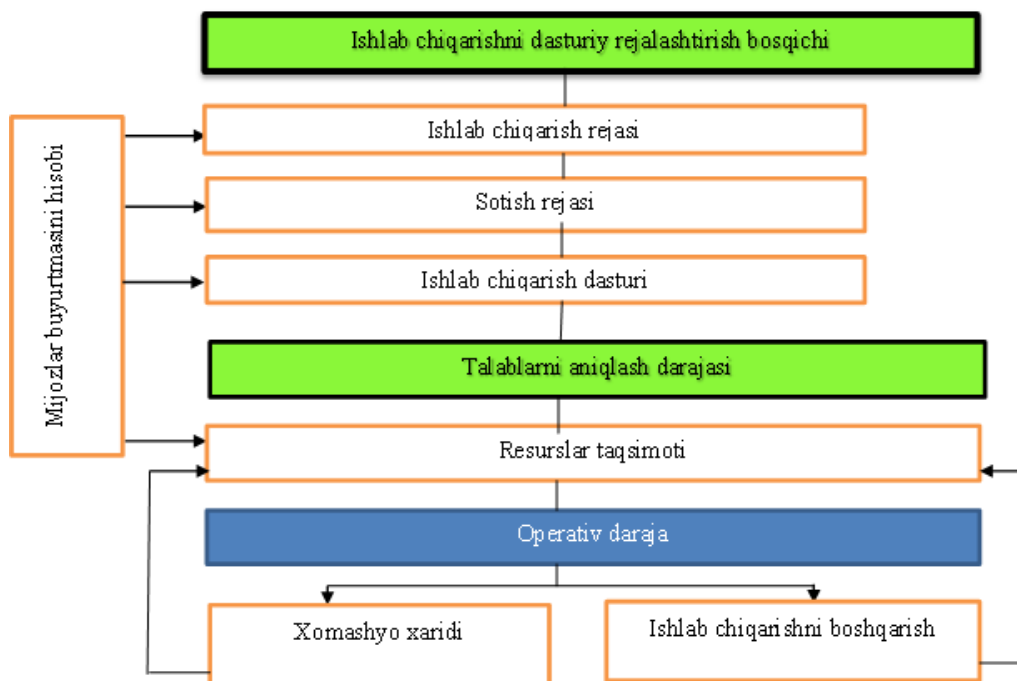

1-rasm. Rivojlangan davlatlarning xomashyo yetkazib berish sxemasi [1]

Ushbu sxemaga asosan rivojlangan davlatlar an'anaviy xomashyo ta'minoti tizimi zaxiralash tamoyiliga asoslanadi. Bunday holda korxonaning omborida ishlab chiqarish uchun zarur resurslarni olish uchun hujjat talab qilinadi, u yerda ushbu materiallar tanlanadi va qabul qiluvchiga beriladi yoki to'g'ridan-to'g'ri ish joyiga yetkaziladi. Agar korxona tomonidan talab qilinadigan materiallar korxonaning omborida bo'lmasa, xarid qilish bo'limiga so'rov yuboriladi. Talab asosida xarid qilish bo'limi buyurtma beradi va uni yetkazib beruvchiga yuboradi. Yetkazib beruvchi buyurtmani qabul qiladi va tovarlarning jo'natilishini ta'minlaydi. Ko'p miqdordagi tovarlar buyurtmachining korxonasida, odatda avtomobil yoki temir yo'l orqali yuboriladi. Buyurtma qilingan tovarlar ular qabul qilingandan so'ng korxonaning markaziy qabul qilish punktida qabul qilinadi. Bu yerda ular tovarlarning sifati, ularning miqdori va nomenklaturasi bo'yicha talablarga muvofiqligini tekshiradilar. Tovarlarning kelib tushishi to'g'risidagi tegishli hujjatlar to'ldirilgandan so'ng, ular tarmoqlarga yetkazib beriladi. Iqtisodiy munosabatlarning jiddiy tarmoqlanishi va xilma-xil variantlari, shuningdek korxona rahbariyatining o'z korxonalarini xomashyo bilan ta'minlash tizimini qat'iy hisobga olish va nazorat qilishi tufayli, yuqoridagi sxemaning bitta tarkibiy elementidan ikkinchisiga o'tishga mos keladigan hujjatlar oqimlari asosan maxsus ishlab chiqilgan shakllardan iborat. Masalan, xarid qilish bo'limi yoki vositachi yetkazib beruvchiga 9-10 ta hujjatni uzatadi, yetkazib beruvchi esa arizani to'ldirishda markaziy punktga 14 tagacha hujjatlarni topshiradi. Bu borada ishlab chiqarishni xomashyo bilan ta'minlash amaliyotida vositachilar bilan tuzilgan shartnomalar tizimi o'zini yaxshi isbotladi [1]. Bu borada rivojlangan davlatlar yoki Yevropa Ittifoqi davlatlari korxonalarining tajribasi shuni ko'rsatadiki, korxonalarning o'z omborxonalari odatda ularning ehtiyojlarini faqat 50-60% ga qondiradi. Savdo vositachisi korxonasining yaxshi tashkil etilgan omborida tovarga bo'lgan talabning 90 foizini qoplay oladi [2]. Shartnoma hujjatlariga xalqaro standartlarga ko'ra quyidagilar kiradi: shartnomaning o'zi, tovarlar kataloglari, buyurtmalarni tayyorlash va yetkazib berishni tashkil etish to'g'risidagi shartnomalar, shuningdek, shartnoma shartlarining bajarilishini nazorat qilish hamda hisobga olish bo'yicha ko'rsatmalar. Barcha hujjatlar shunday shakllantirilganki,

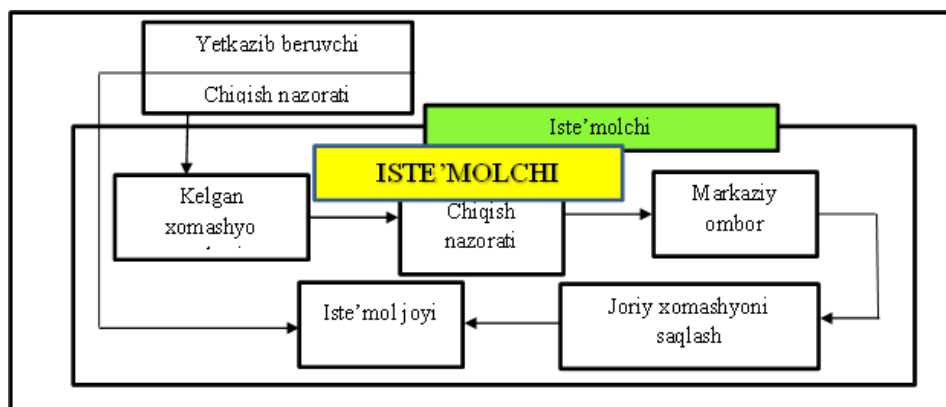
“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

kompyuterlarni xomashyo bilan ta'minlash jarayonining uch bosqichida foydalanish mumkin bo'ladi. Ishlab chiqarish jarayonini tashkil etishning o'zi, sotish va sotib olish bozorlaridagi vaziyatning keskin o'zgarishi sharoitida xomashyo ta'minoti tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

2-rasm. Materiallarga talablarni rejalashtirish tizimi

Rivojlangan davlatlarning xomashyo bozorida ta'minot zanjirining asosiy muammosi shundaki, bozor talabi ta'minotni boshlash va tarkibiy qismlardan foydalanish o'rtasidagi vaqt oralig'ida doimiy ravishda o'zgarib turadi. Bu mahsulotlar ishlab chiqarishda mavjud buyurtmalarni bajarish uchun boshqa ba'zi komponentlar yetishmasligi sababli yetkazib berish muddati kechiktirilishi mumkin bo'lgan vaziyatga olib keladi. So'nggi o'n yillikda ishlab chiqarishning aniq ehtiyojlariga yo'naltirilgan (ishlab chiqarishning shart-sharoitlari va oxirgi o'rnatishdan kelib chiqadigan ehtiyojni hisobga oladigan) bir qator yetkazib berish usullari ishlab chiqilgan [3]. Quyida keltirilgan rasmda "O'z vaqtida" xarid qilish tizimi keltirilgan. Bu usul yetkazib berishning "O'z vaqtida" (JIT) usuli bo'lib, uning yordamida tez-tez ("fraksion") yetkazib berish natijasida to'plangan zaxiralar keskin kamayadi (3-rasm).

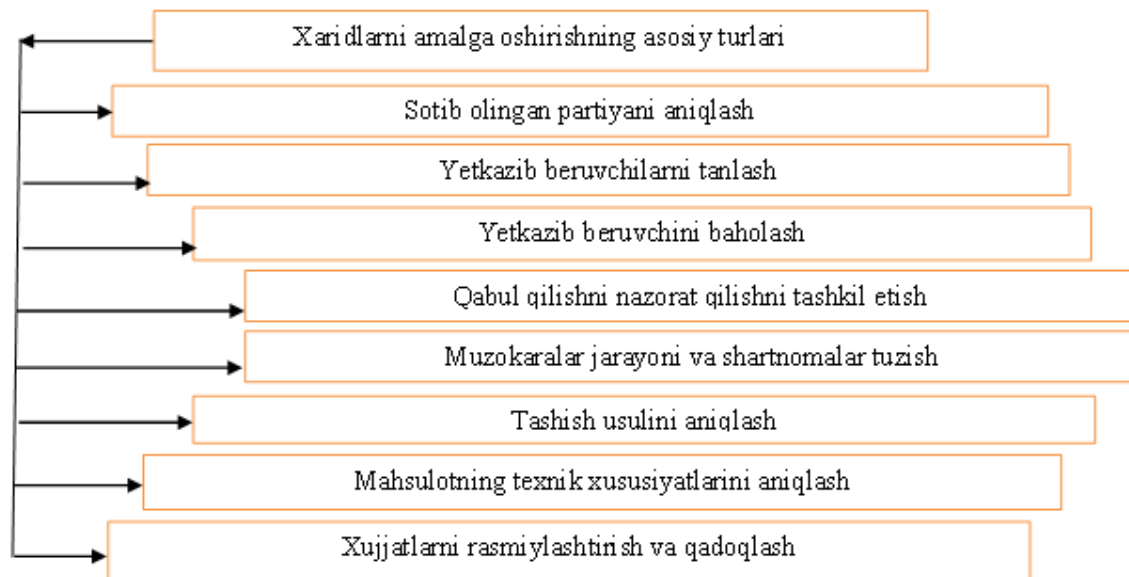

3-rasm “O‘z vaqtida” xarid qilish tizimi

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Keyingi yetkazib berish usuli bu – buyurtmalar bo‘yicha mahsulotni xarid qilish tizimi. Buyurtma shaklida so‘rov kelib tushganda, kerakli ma’lumotlarni uzatishga asoslangan mijoz va yetkazib beruvchi o‘rtasidagi elektron-ma’lumotli aloqa usuli hamda yetkazib berish va tashish to‘g‘risidagi ma’lumotlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri kompyuterlararo aloqada ko‘rsatiladi.

Albatta, har bir davlatda xomashyosini yetkazib berish doirasida xarid qilish tuzilmalarining faoliyati shartlari turlicha bo‘ladi. AQSH korxonalarida xaridlarni amalga oshirishning quyidagi asosiy turlari qo‘llaniladi.

5-rasm. AQSH korxonalarida xaridlarni amalga oshirishning asosiy turlari

Xomashyo ta’minotini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish - bu ishlab chiqarish dasturi, sotish va materiallarga bo‘lgan ehtiyoj o‘rtasidagi munosabatni o‘rnatadigan bir qator tadbirlardir. Tovarlarni o‘z vaqtida sotib olish uchun buyurtmachining buyurtmasi bilan ta’minlanmasdan oldin sotish prognozi tuziladi. Prognozning puxtaligi zaxiralar hajmini, mahsulotni yetkazib berishga tayyorligini va mahsulotni tayyorlash hamda sotish narxini aniqlash uchun muhimdir. Prognoz asosida ishlab chiqarish muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun ishlab chiqarish rejasi tuziladi. Ta’kidlash joizki, yuqorida keltirib o‘tilgan vazifalar shunday bajarilishi kerak-ki, kelgusida muhim bir ishlab chiqarish dasturi paydo bo‘ladigan tarzda boshqarilishi kerak. Keyinchalik ishlab chiqarish dasturi tovarga bo‘lgan talabni aniqlash uchun xizmat qiladi [4].

An’anaviy AQSH korxonalari ta’minotida ushbu faoliyat turlari operatsion holatlarga qaraganda juda boshqacha qo‘llaniladi. Masalan, an’anaviy xomashyolarni xarid qilish katta hajmlardi kamroq yetkazib beriladigan, operatsion tomondan esa kichik partiyalarda tez-tez yetkazib berishda amalga oshiriladi. Ta’minotchi an’anaviy usullar bilan baholaganda, tovarlarning sifatiga, yetkazib berishni tashkil etish va narxiga e’tibor beradi (2% gacha sifat talablaridan voz kechish yoki chetlanishiga yo‘l qo‘yiladi). Operatsion tizimda yaroqsiz xomashyo mutlaqo qabul qilinishi mumkin emas. An’anaviy xomashyo yetkazib berishda muzokaralar olib borish va shartnoma tuzishning asosiy maqsadi eng past narx, tezkor shartnomada imzolanib, maqbul narx belgilash orqali yuqori sifatli tovarlarga erishish ko‘zda tutiladi [5]. Xomashyolarni yetkazib berish bo‘yicha an’anaviy AQSH korxonalari amaliyotiga ko‘ra qabul qilish bo‘limi sifat nazorati, tovarlarni hisoblash va kiruvchi tovarlarni aniqlash uchun javobgardir. Albatta, xomashyolarni yetkazib berish bo‘yicha har bir mamlakatning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Jumladan, Yaponiyada yetkazib beruvchining o‘zi nazorat va qabul qilish funksiyalarini bajaradi. Mahsulot zavodni tark etishidan oldin sifat kafolati taqdim etiladi. Hozirgi kunda ko‘plab AQSH korxonalari yetkazib beruvchilar orqali sotib olingan mahsulotlarni maxsus nazoratsiz to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlab chiqarishga sifat uchun javobgarlikni topshirishga o‘tmoqdalar.

Yevropa ittifoqi bozorlarida xaridor ko‘plab yetkazib berish manbalariga ega bo‘lganligi sababli, shartnomani muzokara qilish jarayonida xarid qilingan tovarlarning qat’iy parametrlarini belgilashda xarajatlarni minimallashtirish istagini maqsad qiladi. Bunday qaror qabul qilishning muhim jihati - shartnomaning qisqa muddatli tabiati va narxlarning oshishi tufayli uni bekor qilish imkoniyatining mavjudligi hisoblanadi.

O‘rganilgan xorijiy tajribalardan albatta mahalliy korxonalarni xususiyatini e’tiborga olgan holda tadbiq etish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ханкелдиева, Г. Ш. (2020). Пути эффективного развития инновационной деятельности производственных предприятий Республики Узбекистан. In Наука сегодня фундаментальные и прикладные исследования: Материалы международной научно-практической конференции. Вологда (p. 29).
2. Kurbanovna, J. N. (2023, August). Effectiveness Of Introduction of Raw Material Management In Oil Enterprises. In The Role of Sciences in the Formation of Unusual Thinking Skills in Young Students: International Scientific-Practical Conference (Czech). (pp. 33-38).
3. Kurbanovna, J. N. (2023). The Experience of Foreign Countries In The Provision Of Raw Materials In The Effective Management Of Oil Enterprises. Role of Exact and Natural Sciences During the Renaissance III, 114-121.
4. Mirzaev A. T. Prospects for modeling the educational process in the development of strategies for increasing the competitiveness of graduates in higher education institutions. IBET. ISSN: 2770-9124. <https://doi.org/10.5281/zedodo.7807690>. -p. 57-66.
5. Мирзаев А.Т. Совершенствование интегральной оценки механизма рекреационно-туристических объектов // Бюллетень науки и практики. 2019. Т. 5. №2. С. 127-134. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/39/17>
6. Turgunov, M. (2021). Issues of innovative approach and financing of innovative projects in rapid economic development. Экономика и социум, (7), 151-159.
7. Turgunov, M. (2021). State and prospects of the republic of Uzbekistan in international ratings of innovation development. Theoretical & Applied Science, (7), 37-42.

MAHALLIY BUDJETLAR MABLAG‘LARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING ILG‘OR XORIJIY TAJRIBASI

ПЕРЕДОВОЙ ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДСТВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

ADVANCED FOREIGN EXPERIENCE IN THE EFFECTIVE USE OF LOCAL BUDGET FUNDS

Ismoilova S.Y.

PhD, katta o‘qituvchi, Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya

Maqolada mahalliy budjetlar mablag‘laridan samarali foydalanishning ilg‘or xorij tajribasi va ulardan O‘zbekiston amaliyotida foydalanish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy model, Yaponiya tajribasi, iqtisodiy retsessiya, normativ moliyalashtirish, transfertlar.

В статье рассматривается передовой зарубежный опыт эффективного использования средств местных бюджетов и возможности их использования в практике Узбекистана.

Ключевые слова: социальная модель, японский опыт, экономический спад, нормативное финансирование, трансферты.

The article examines the best foreign experience of effective use of local budget funds and the possibility of their use in the practice of Uzbekistan.

Key words: social model of the Japanese experience, the economic downturn, regulatory financing, transfers.

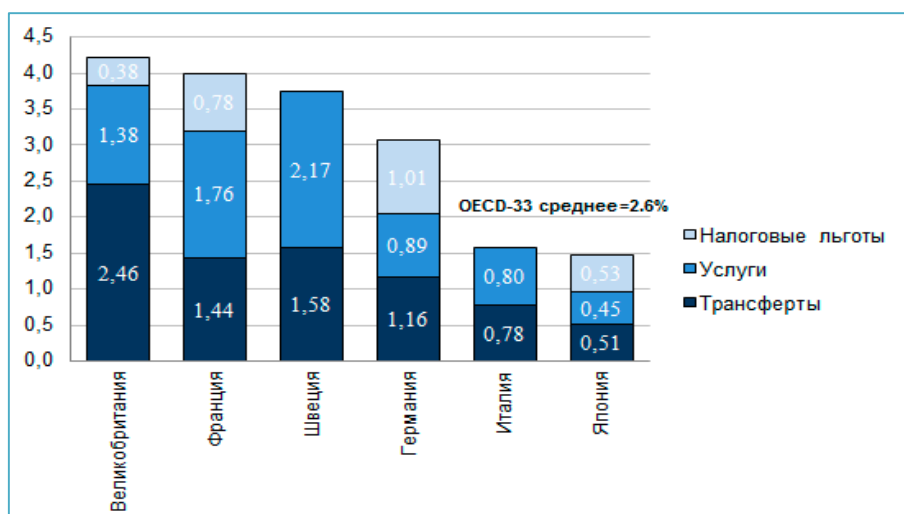
Ko‘plab ijtimoiy muammolarni hal etishda O‘zbekistonga o‘xshash vaziyatga ega bo‘layotgan va bozor iqtisodini “ijtimoiy model” asosida shakllantirgan Yaponiya tajribasi ko‘rib chiqaylik. Shu munosabat bilan, dastlab, bu mamlakatning ham keyingi yillardagi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarining o‘zgarishiga e‘tibor berishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Yaponiyaning iqtisodiy ahvoriga tegishli bo‘lgan umumiy tendensiyalarni qayd etgan holda, endi e‘tiborimizni, budjetdan qilinayotgan xarajatlarning samarali sarflanishini ta‘minlash bilan bog‘liq bo‘lgan masalalarga qarataylik. Shu munosabat bilan, eng avvalo, ijtimoiy farovonlik dasturi bo‘yicha Yaponiyaning budjetdan qilinadigan xarajatlari nisbatan past darajada ekanligini qayd etishimiz kerak [1].

Ular mamlakat YAIMning 1,0%dan kam bo‘lgan qismini tashkil etadi. Transfertlar va xizmatlar hisobga olinadigan bo‘lsa, uning darajasi mamlakat YAIMining (soliq chegirmalari qo‘shimcha hisobga olinganda ham) 1,5%iga yetadi, xolos. U esa Italiyadan boshqa Yevropaning barcha mamlakatlaridagidan keskin kamdir (1-diagramma).

Yaponiyada yuqoridagi holat vujudga kelishining sabablaridan biri yapon farovonligining alohida tipi (Japanese welfare society) to‘g‘risidagi g‘oyaning yetarli darajada tarqalganligi bilan bog‘liq bo‘lib, unga ko‘ra bolalar va keksalarga g‘amxo‘rlik, an‘anaviy tarzda, har qanday oilaning eng asosiy ishi hisoblanadi. Buning bo‘lishi mumkin

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

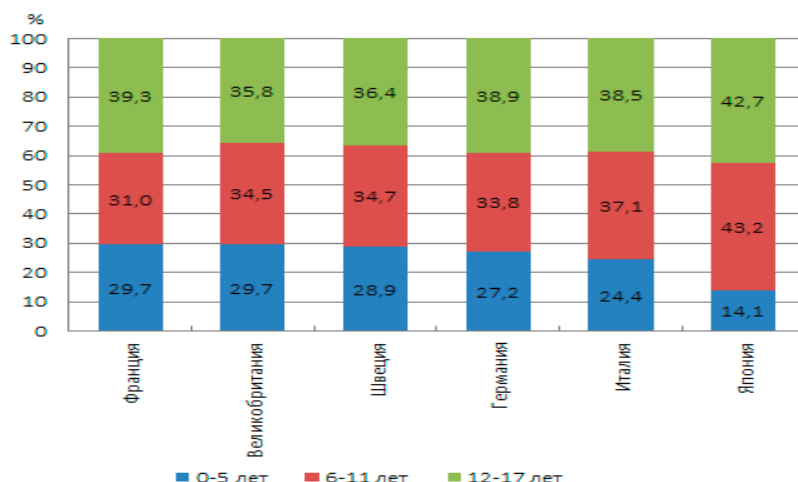
bo‘lgan ikkinchi sababi davlat siyosatining ustuvorliklarini hisobga olgan holda xarajatlar ijtimoiy moddalarining oshirilishiga olib kelayotgan iqtisodiy retsessiyadir.

1-diagramma. Dunyoning ayrim mamlakatlarida 2022 yilda YAIMga nisbatan foizlarda oilaviy nafaqalarga davlat xarajatlari va ularning tarkibiy tuzilmasi [2]

O‘z vaqtida, hukumat yapon oilaviy tarkibiy tuzilmasining o‘ziga xosligi va oila ishlariga davlat aralashuvining minimallasuvi g‘oyasini 1970-yillarning birinchi yarmida boshlangan iqtisodiy inqiroz munosabati bilan faol targ‘ib qilgan edi. 1979 yildayoq Yaponiya Liberal-demokratik partiyasi maxsus ma’ruza e’lon qilgan bo‘lib, unda uch avlodli oilaning qadr-qimmat, oila a’zolari o‘rtasidagi yaqin qarindoshlik va yakka qarilikning dahshatli holatlari ta’kidlangan va xarajatlarning barcha qolgan moddalarini qisqartirgan holda kengaytirilgan oilani saqlab qolish va uning hissasini oshirish uchun subsidiyalar va soliq imtiyozlarini joriy etish taklif qilingan edi. Ma’ruza mualliflarining fikricha, oila ishlariga davlatning boshqa jiddiy aralashuvi amaldagi muvozanat (balans)ni faqat buzishi mumkin [3].

Bolalarning guruhlari bo‘yicha oilaga qilinadigan ijtimoiy xarajatlarning taqsimlanish tarkibiy tuzilmasi ham Yaponiyada Yevropa mamlakatlaridagidan keskin farq qiladi (2-diagramma).

2-diagramma. 2022 yilda Yaponiyada bolalarning yosh guruhlari bo‘yicha davlat ijtimoiy xarajatlarning taqsimlanishi [2]

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Davlat xizmatlarini ko‘rsatish nuqtai-nazaridan bir bolaga to‘g‘ri keluvchi xarajatlar eng ko‘p xarajatli bo‘lishiga qaramasdan 0 dan 5 yoshgacha bo‘lgan bolalarga ajratiladigan oilaviy transfertlarga budjetning faqat 14,0% ajratilmoqda. Bir paytning o‘zida, bu o‘rinda Yaponiyada ijtimoiy xarajatlarning darajasida mavjud mablag‘larni taqsimlashning konkret modeli ularning summasiga nisbatan kamroq rol o‘ynashini ham ta’kidlab o‘tmoq maqsadga muvofiq [4].

Uzoq vaqt davomida Yaponiyada oilaviy siyosat yuqori darajada iqtisodiy sikl bilan bog‘langan edi. Ayollar mehnatiga talabning oshishi bilan bolalar maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘rinlar oshgan, shu munosabat bilan hukumat korporativ sektorga ijtimoiy dasturlarni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalarni taqdim etgan; retsessiya boshlanishi bilan davlat oila uchun mas’uliyatni, yapon oilasiga tegishli bo‘lgan modelga, bolaning hayotida onaning kritik muhimligiga va ayollar bandligi oshishining salbiy oqibatlariga urg‘u berib, aholining zimmasiga yuklashga harakat qilgan. Bunda hozirgi bosqichda qabul qilingan har qanday qonun loyihalari budjetni sekvestr qilishdan qochib qutula olmagan. Masalan, birinchi “AngelPlan” deyarli 2/3ga qisqargan. Yetarli darajada bo‘lmagan moliyalashtirishdan tashqari past samaradorlikning boshqa sababi kerakli choralarni qabul qilishda yapon oilaviy qonunchiligining ortda qolishi va qabul qilinishi lozim bo‘lgan hukumat qarorining biznes fikriga yuqori darajada bog‘liqligi hisoblanadi. Yirik korporatsiyalar birlashmalari o‘zlarining manfaatlariga mos kelmaydigan qonunlarni parlamentda qabul qilish uchun ularni muvofiqlashtirish bosqichida to‘siq qo‘yadilar va bir vaqtning o‘zida kichik biznes choralari tavsiyaviy xarakterga ega bo‘lganligi uchun (korporativ oilaviy siyosat to‘g‘risidagi ko‘plab qonunlar tavsiyaviy xarakterga ega yoki faqat xodimlari soni 300 dan ko‘p bo‘lgan kompaniyalar uchun majburiy tartibda qo‘llanilishi mumkin) ulardan voz kechadilar. 1980-yillarning boshlarida Yaponiya Liberal-demokratik partiyasi bolalarni parvarishlash bo‘yicha, mehnat staji va kompaniyaning xodimi uchun ijtimoiy to‘lanmalarni saqlagan holda, yillik to‘lanmaydigan ta’tilni joriy etish taklifini ilgari surgan edi. Qonun loyihasi Mehnat vazirligi tomonidan qo‘llab-quvvatlangan bo‘lishiga qaramasdan yapon ishbiarmonlar doiralarining kuchli qarshiligi ostida rad qilingan edi. Xalqaro ijobiy tajribaga ega bo‘lishiga qaramasdan 1991 yilgacha bolalarni parvarishlash bo‘yicha ta’tilni joriy qilish masalasi Yaponiyaning siyosiy partiyalari tomonidan kun tartibiga qo‘yilmagan.

2003 yilda Yaponiyada yangi avlod vakillarini tarbiyalash va ularni qo‘llab-quvvatlash choralari rivojlantirish to‘g‘risida qonun joriy etilgan. Unga ko‘ra kompaniyalar oilalarning bolalar bilan, xususan, bola parvarishi bo‘yicha ta’tillar tizimini o‘zida aks ettiruvchi ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha siyosatni ishlab chiqishlari va joriy etishlari lozim edi. Yaponiya sog‘liqni saqlash, mehnat va farovonlik vazirligining ma’lumotlariga ko‘ra 2008 moliyaviy yilda bola parvarishi bo‘yicha ta’tillar tizimi qoidalarini amaliyotga joriy etgan kompaniyalar hissasi faqat 66,4%ga teng bo‘lgan (xodimlari soni 500 va undan ko‘p bo‘lgan kompaniyalarning 99,8% va xodimlari soni 5 dan 29 kishigacha bo‘lgan kompaniyalarning 61,4%). Kasal bo‘lgan bolalarni parvarishlash bo‘yicha ta’til berilishi lozim bo‘lgan siyosatga ega bo‘lgan kompaniya soni 50,0%dan kam bo‘lgan (500 dan ko‘p xodimlarga ega bo‘lgan kompaniyalarning 94,2%, xodimlarining soni 100 dan 499 gacha bo‘lgan kompaniyalarning 82,9%, xodimlarining soni 30 dan 99 gacha bo‘lgan kompaniyalarning 62,6% va xodimlarining soni 5 dan 29 gacha bo‘lgan kompaniyalarning 41,5%) [5]. Shunday bo‘lishiga qaramasdan biznesning ijtimoiy nuqtai-nazardan ortda qolayotgan bunday vakillariga nisbatan davlat hech qanday sanksiyalar qo‘llamaypti.

Shu o‘rinda biz ko‘rib chiqayotgan mamlakatlarda, ya’ni bozor iqtisodini ijtimoiy yo‘naltirilgan modeli asosida shakllantirgan mamlakatlarda budjet xarajatlarini rejalashtirish

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

va moliyalashtirishning qanday metodlaridan foydalanilayotganligiga e’tibor berish muhim ahamiyatga ega.

Shuning uchun qayd etish lozimki, bu mamlakatlarda budjet xarajatlarini taqsimlash va rejalashtirishning quyidagi metodlaridan foydalanilayotganligini qayd etib o’tish lozim: a) jon boshiga moliyalashtirish; b) normativ (meyoriy) moliyalashtirish; v) normativ (meyoriy)-jon boshiga moliyalashtirish (1-jadval).

Shunday qilib, 1-jadval ma’lumotlaridan ko’rinib turibdiki, o’zida bozor iqtisodini “ijtimoiy yo’naltirilgan modeli” asosida shakllantirgan mamlakatlarda budjetdan xarajatlarni moliyalashtirishda, ularning maksimal samaradorligini ta’minlash nuqtai-nazaridan, normativ (meyoriy)-jon boshiga moliyalashtirish metodi qo’llanilib kelinmoqda.

1-jadval

Bozor iqtisodini “ijtimoiy yo’naltirilgan model” asosida shakl-lantirgan ayrim rivojlangan mamlakatlarda budjetiy rejalashtirish va moliyalashtirish metodlari

T/r	Mamlakatlar	Rejalashtirish va moliyalashtirish metodlari
		Jon boshiga moliyalashtirish, ya’ni budjet xarajatlari jon boshiga nisbatan ajratiladi va xarajatlar normativ (meyor)lari amalda hisobga olinmaydi [6].
		Jon boshiga moliyalashtirish. Moliyalashtirish uning quyidagi shakllari asosida amalga oshiriladi: a) davlat ustuvor yo’nalishlar to’g’risida ma’lumot beradi; b) mu-assasa qancha kontengentga xizmat ko’rsatishi mumkinli-gini bildiradi; v) davlat qancha kontengentni moliyalashtirishga tayyorligini bildiradi (biroq muassasa undan ko’proq kontengentga xizmat ko’rsatishi mumkin) [7].
		Normativ (meyoriy)-jon boshiga moliyalashtirish. Dav-lat subsidiyalari – mahalliy hokimiyat organlariga grantlar kompensatsiya qilish-tenglashtirish asosida ajratiladi, aniq moddalarga ajratilmaydi, bir soat va kontengentga to’g’ri keladigan normativlar hisobidan taqdim etiladi hamda bu yo’nalishdagi mahalliy hoki-miyat xarajatlarning, o’rtacha, 57,0%ini qoplashi kerak.
4.	Shveytsariya	Budjet xarajatlari jon boshiga qarab taqdim etiladi [8].
5.	Janubiy Koreya	Normativ (meyoriy) moliyalashtirish. Xarajatlar xizmat tannarxining salmog’i, o’lchov birligi va tuzatish koeffitsiyentining ko’paytmasiga teng bo’ladi [9].
		Normativ (meyoriy)-jon boshiga moliyalashtirish. “Uni-versal mahalliy hukumat” asosida hisob-kitob qilina-di. Xarajatlarning har bir moddasi quyidagi uch o’zga-ruvchining ko’paytmasiga teng: xizmatlar tannarxining salmog’i; o’lchov birligi va tuzatish koeffitsiyenti [9].

Shuningdek, bir paytning o’zida, keyingi yillarda bu yo’nalishdagi eng muvaffaqiyatli variantlar biri sifatida Yangi Zelandiyada qo’llanilib kelinayotgan “moliyalashtirishning yangi shakli”ni ham ko’rsatish mumkin. Shunday qilib, amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarimiz natijalariga yakun yasagan holda aytishimiz mumkinki, budjet va shu jumladan, mahalliy budjetlar mablag’larining cheklanganligi sharoitida bu mablag’larning samarali sarflanishini ta’minlash nuqtai-nazaridan budjet mablag’larini rejalashtirish, taqsimlash va moliyalashtirish tizimining doimiy ravishda takomillashib borishi sodir bo’lmoqda. Bu mamlakatlar va O‘zbekistonning bu yo’nalishdagi amaliyoti va tajribalarini taqqoslash asosida ularda vujudga kelgan holatlardan mamlakatimizda, jumladan, samarali

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

ishlashi mumkin bo‘lgan mexanizmni yaratishga imkon beradiki, u oxir-oqibatda, mahalliy budjetlar mablag‘laridan samarali foydalanishni ta’minlashga o‘zining munosib hissasini qo‘shishi mumkin. Ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodi modeli asosida (O‘zbekiston ham shu modeldan foydalanmoqda) o‘z mamlakatlarida bozor munosabatlarini shakllantirgan xorijiy mamlakatlar (Germaniya, Yaponiya, Shvetsiya, Finlyandiya, Norvegiya, Daniya va b.) tajribasi budjet va shu jumladan, mahalliy budjetlar mablag‘laridan samarali foydalanishni ta’minlash muammosini muvaffaqiyatli hal etish mumkinligini ko‘rsatmoqda. Buning uchun, eng avvalo, uning negiziga quyilgan prinsiplar talablariga qat’iy rioya etishning o‘zi yetarli.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Варламова М. Социальные расходы и своевременность принятия демографических мер в Японии.
2. OECD Family database маълумотлари
3. Lambert P.A. The Political Economy of Postwar Family Policy in Japan: Economic Imperatives and Electoral Incentives, *Journal of Japanese Studies*, Vol. 33, No. 1 (Winter), pp. 1-28
4. Luci A., Thévenon O. The impact of family policy packages on fertility trends in developed countries – 2011. URL: http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/65/76/03/PDF/LuciThevenon_INEDWP174.pdf
5. Basic Survey on Equal Employment, MHLW – 2008 маълумотлари.
6. The Development of Education: National report of Italy Prepared by The Ministry of Education and Research. Rome, Italy, 2008. P. 9.
7. Марков С.Н. Повышение эффективности бюджетных расходов на образование: монография / С.Н. Марков; науч. ред. О.Ю. Патласов. – Омск: Изд-во НОУ ВПО ОмГА, 2013. – 188 с.
8. Spahn Paul Bernd. Intergovernmental Transfers in Switzerland and Germany in Ahmad, Ehtisham. *Financing Decentralized Expenditures: An International Comparison of Grants*. Cheltenham. UK: Edward Elgar, 1996. P. 137.
9. Jun Ma. Intergovernmental Fiscal Transfers in Nine Countries. *Lessons for Developing Countries*. The World Bank Economic Development Institute Macroeconomic Management and Policy Division, 1997. P. 24, 29.
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2017 йил 13 декабрдаги “Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг молиявий эркинлигини ошириш, маҳаллий бюджетларга тушумларнинг тўлиқлигини таъминлаш бўйича солиқ ва молия органлари жавобгарлигини кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-5283-сон Фармони.
11. Ваҳобов А., Т. Маликов “Молия”. Дарслик. Тошкент, Ношир, 2011 й.
12. Ваҳобов А., Маликов Т. “Молия; умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “Iqtisod-Moliya”, 2008 й. 316 б.
13. Ismoilova S. How to use local budget? //International Finance and Accounting. – 2020. – Т. 2020. – №. 4. – С. 5. https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2020/iss4/5?utm_source=uzjournals.edu.uz%2Finterfinance%2Fvol2020%2Fiss4%2F5&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages
14. Ismoilova, S.Y. (2019). Fiscal advantages and disadvantages of local government. *Образование и наука в России и за рубежом*, (16), 165-170.

AHOLI BANDLIGIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR VA ULARNING BANDLIK KO’RSATKICHLARIGA TA’SIRINING NAZARIY JIHATLARI

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИХ ВЛИЯНИЯ НА ПОКАЗАТЕЛИ ЗАНЯТОСТИ

FACTORS AFFECTING EMPLOYMENT AND THEORETICAL ASPECTS OF THEIR IMPACT ON EMPLOYMENT INDICATORS

Xoshimjon Xaydarov

dotsent, iqtisodiyot fanlari nomzodi

Annotatsiya

Maqolada makro va hududiy darajadagi aholi bandligiga ta’sir etuvchi omillarning bandlik ko’rsatkichlariga ta’siri nazariy jihatdan tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: bandlik, bandlik darajasi, siyosiy omillar, iqtisodiy omillar, texnologik omillar, ijtimoiy omillar.

В статье теоретически исследовано влияние факторов, влияющих на занятость населения на макро-и территориальном уровнях, на показатели занятости.

Ключевые слова: занятость, уровень занятости, политические факторы, экономические факторы, технологические факторы, социальные факторы.

The article theoretically examines the influence of factors affecting the employment of the population at the macro- and territorial levels on employment indicators.

Keywords: employment, employment rate, political factors, economic factors, technological factors, social factors.

Ijtimoiy-iqtisodiy ko’rsatkichlarni ekonometrik tahlil qilish va modellashtirishning dastlabki bosqichida o’rganilayotgan jarayon bo’yicha asosiy omillar guruhini belgilab olish muhim ahamiyatga ega. Bunda o’rganilayotgan jarayondagi endogen omil va unga ta’sir etuvchi ekzogen omillarni hamda ularning natijaviy omil bilan bog’lanish darajasini to’g’ri aniqlagan holda ekonometrik modelga omillarni joylashtirish tahlilning obyektivligini oshiradi. Omilli tahlil borasida so’nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar omillarning kazual (sabab-oqibat) bog’liqligi ham ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni ko’p omilli baholashda ayrim holatlarda hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini ko’rsatmoqda.

Iqtisodiyotda mehnat resurslarining bandligiga ta’sir etuvchi omillar turli tadqiqotchilar tomonidan o’rganilgan bo’lib, umumiy holda bandlikka ta’sir etuvchi omillarni 2 guruhga – tashqi va ichki omillar guruhlariga ajratiladi. Mehnat resurslarining bandligiga ta’sir etuvchi tashqi omillar sifatida siyosiy, iqtisodiy, texnologik va ijtimoiy omillarni ko’rsatib o’tish mumkin (1-jadval).

Siyosiy omillar mamlakatdagi siyosiy holatning barqarorligi, mavjud qonunchilik tizimining samaradorligi hamda turli ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solinish bilan bog’liq holatlardan kelib chiquvchi ta’sirlarni o’z ichiga oladi va ular mehnat resurslarining bandligi holatiga tashqi omillar guruhining qolgan omillari qatorida

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

muhim omillar hisoblanadi.

1-jadval

Bandlikka ta’sir etuvchi tashqi omillar tasnifi

Omillar guruhlari	Turlari	Ta’sir mazmuni
Siyosiy omillar	Mamlakatdagi siyosiy holatning barqarorligi	Ushbu omil mehnat resurslari bandligi darajasining ortishi yoki pasayishiga to’g’ridan to’g’ri ta’sir ko’rsatadi.
	Mamlakatdagi qonunchilik tizimining samaradorligi	Mamlakatdagi qonunchilik tizimining samaradorligi holati bandlik darajasi holatining yashirin yoki legallik darajasini belgilaydi, ya’ni yashirin yoki legal iqtisodiyotda bandlikning taqsimlanishiga ta’sir ko’rsatadi.
	Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solish sifati	Soliqqa tortish, budget, investitsiyalar, narxlar va boshqa jarayonlar davlat tomonidan tartibga solinishining sifat xususiyatlari bandlik darajasi holatiga o’z ta’sirini ko’rsatadi.
Iqtisodiy omillar	Bozor mexanizmlarining samaradorligi	Bozor mexanizmlari samaradorligi darajasi bandlik darajasi bilan to’g’ri bog’liqlikda bo’lib, samaradorlik yuqori bo’lsa, bandlik darajasi ortadi va aksincha, past bo’lsa, bandlik holati yomonlashadi.
	Soliq tizimining barqarorligi	Soliq tizimining barqarorlik holati mamlakat hududida iqtisodiy faollik darajasi barqarorligi bilan bandlikning barqaror holatini ta’minlaydi yoki aksincha.
	Moliya-kredit tizimining barqarorligi	Moliya-kredit tizimining uzoq muddatga mo’ljallangan strategiyasi o’zgarishligi kelgusi davrda iqtisodiy faollik darajasi barqarorligini ta’minlash orqali bandlik holati optimal darajada bo’lishiga olib keladi.
Texnologik omillar	Mamlakatdagi innovatsion faollik darajasi	Innovatsion faollik darajasi yangiliklar joriy etilishi bilan bandlikning yangi shakllari hisobiga bandlik darajasi o’zgarishiga ta’sir etadi.
	Zamonaviy axborot texnologiyalarining qo’llanilish darajasi	Mehnat resurslarining malaka darajasi bo’yicha qo’shimcha talablar qo’yilishi bilan bandlik darajasi o’zgarishiga ta’sir ko’rsatadi.
	Texnologik jarayonlarning progressivligi	Qo’shimcha bilim va malaka talablari qo’shilishi hamda qo’l mehnati qisqarishi bilan bandlik darajasi o’zgarishiga ta’sir ko’rsatadi.
	Texnologiyalarning mobilliligi	Texnologiyalarni bir joydan ikkinchi joyga ko’chirishning osonligi turli hududlarda yangi ish joylarini yaratish imkonini kengaytiradi.
	Xodimlarning malaka darajasi	Mehnat bozoridagi mehnat resurslari malaka darajasiga qo’yilayotgan talablarning o’zgarishi malakali ishchilarni tayyorlash tizimi kengayishiga olib keladi.
Ijtimoiy omillar	Aholi turmush farovonligi darajasi va sifati	Daromadlar darajasining o’zgarishi turmush farovonligi darajasi va sifati o’zgarishiga ta’sir ko’rsatadi.
	Aholining ta’lim olish darajasi va sifati	Zamonaviy bilimlarni talab etuvchi yangi ish o’rinlari yangi soha va tarmoqlar uchun turli yangi bilimlarni talab etishi bilan bandlar sifatiga qo’yilayotgan talablarni belgilaydi.

Iqtisodiy omillar esa mamlakat iqtisodiyotida amal qilayotgan bozor mexanizmlarining samaradorligi, soliqqa tortish hamda moliya-kredit tizimlari barqarorlik holatidan kelib chiquvchi ta’sirlarni o’z ichiga oladi. Ushbu omillar ta’sirini imtiyozli soliqqa tortish va kreditlash, biznesni to’g’ridan-to’g’ri moliyalash, bandlik shakllarini qo’llab-quvvatlash orqali yangi ish o’rinlari yaratilishida ko’rish mumkin.

Shuni ta’kidlab o’tish muhimki, iqtisodiy omillarning bandlikka ta’siri tadbirkorlikning ijtimoiy mas’uliyatini yo’lga qo’yuvchi, korporativ madaniyatni

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

shakllantiruvchi hamda aholi turmush darajasi va sifatini oshirishga asos bo‘ladigan ish beruvchi va yollanuvchilar o‘rtasidagi hamkorlik munosabatlarini shakllantirishga yordam berishi lozim.

Texnologik omillar qatoriga aholining yangiliklarni joriy etishdagi faollik darajasi, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarda zamonaviy axborot texnologiyalarini qo‘llash, joriy etilayotgan texnologik jarayonlarning progressivligi, ushbu texnologiyalarning mobilliligi, xodimlarning texnologiyalarni qo‘llashdagi malaka darajasi va boshqa omillarni kiritish mumkin. Bizningcha, aynan texnologik omillar quyidagi o‘zgarishlarning yuzaga kelishini ta‘minlaydi:

Korxonalarni modernizatsiyalash va texnik qayta qurollantirish asosida rivojlantiradi;

Iqtisodiyotning faol zamonaviy tuzilmasini shakllantiradi hamda mahsulot va xizmatlarning raqobatbardoshligini ta‘minlaydi;

Investitsion faollikni oshiradi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantiradi.

Ko‘rsatib o‘tilgan jarayonlar aholining turmush farovonligi darajasi va sifati oshishi, iqtisodiyotda yangi ish o‘rinlari yaratilishini ta‘minlash barobarida mavjud ish o‘rinlarining saqlanib qolinishiga olib keladi. Ijtimoiy omillar ham tashqi omillar guruhining asosiylaridan hisoblanib, aholining turmush farovonligi darajasi va sifati, ta‘lim olish darajasi va sifati hamda madaniy qadriyatlar orqali mehnat resurslari bandligiga ta‘sir ko‘rsatadi.

Ijtimoiy omillarning bandlikka ta‘siri mehnat resurslari (aholi)ning yuqori turmush farovonligi darajasiga erishishi natijasida shakllanuvchi shaxsiy xususiyatlar (harakatchanlik, motivlashuv, yangiliklarga intiluvchanlik, kasbiy malakani oshirishga intilish, malaka talablariga javob berishga harakat) paydo bo‘lishi bilan kuzatiladi. Aynan ushbu sifatlar mehnat unumdorligini oshirishda asosiy zahira hamda mehnat resurslari daromadlarini ortishidagi asosiy omillardan hisoblanadi.

Bandlik darajasidagi ijobiy o‘zgarishlar tendensiyalari ko‘p jihatdan yuqorida ko‘rib chiqilgan tashqi omillarning birgalikdagi ta‘siriga bog‘liq, biroq ko‘p hollarda ularni boshqarish imkoniyati chegaralanib qoladi. Chunki u jarayon nafaqat iqtisodiyotdagi biznes muhiti, balki davlat boshqaruv tuzilmalariga ham bog‘liq. Bunday holatlarda omillarni boshqarishning samarali ta‘siri davlat tuzilmalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi munosabatlardan iborat bo‘lgan ichki omillarga tayanishi lozim (1-rasm).

Bandlikni boshqarish bo‘yicha davlat tuzilmalarining hamda mehnat bozoridagi talab va taklifning xususiyatlari.

Mehnat resurslarining malakasini oshirish, kasbiy tayyorlash va qayta tayyorlash tizimining o‘ziga xos xususiyatlari.

Bandlikni boshqarish bo‘yicha davlat tuzilmalarining xususiyatlari omillari tarkibiga quyidagi omillarni kiritish mumkin:

davlat tuzilmalarining mehnat va bandlik sohasidagi siyosatni amalga oshirishdagi mustaqilligi;

bandlikni boshqarish yo‘nalishidagi vakolatlar markazlashuvining erkinlashish darajasi;

bandlikni boshqarish tizimida nodavlat ishtirokchilar rolining kuchayishi.

Mehnat bozorining holati ko‘p jihatdan bozorda yuz berayotgan jarayonlar (demografik holatning o‘zgarishi, ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlarining davlat tomonidan himoyalaniishi va boshqalar) ta‘sirida hududiy yalpi mahsulot hajmining o‘shish darajasi bilan baholanadi. Ushbu jarayonlar quyidagi omillarni o‘z ichiga oluvchi mehnat bozoridagi talab va taklifning o‘zgarishi bilan yuz beradi:

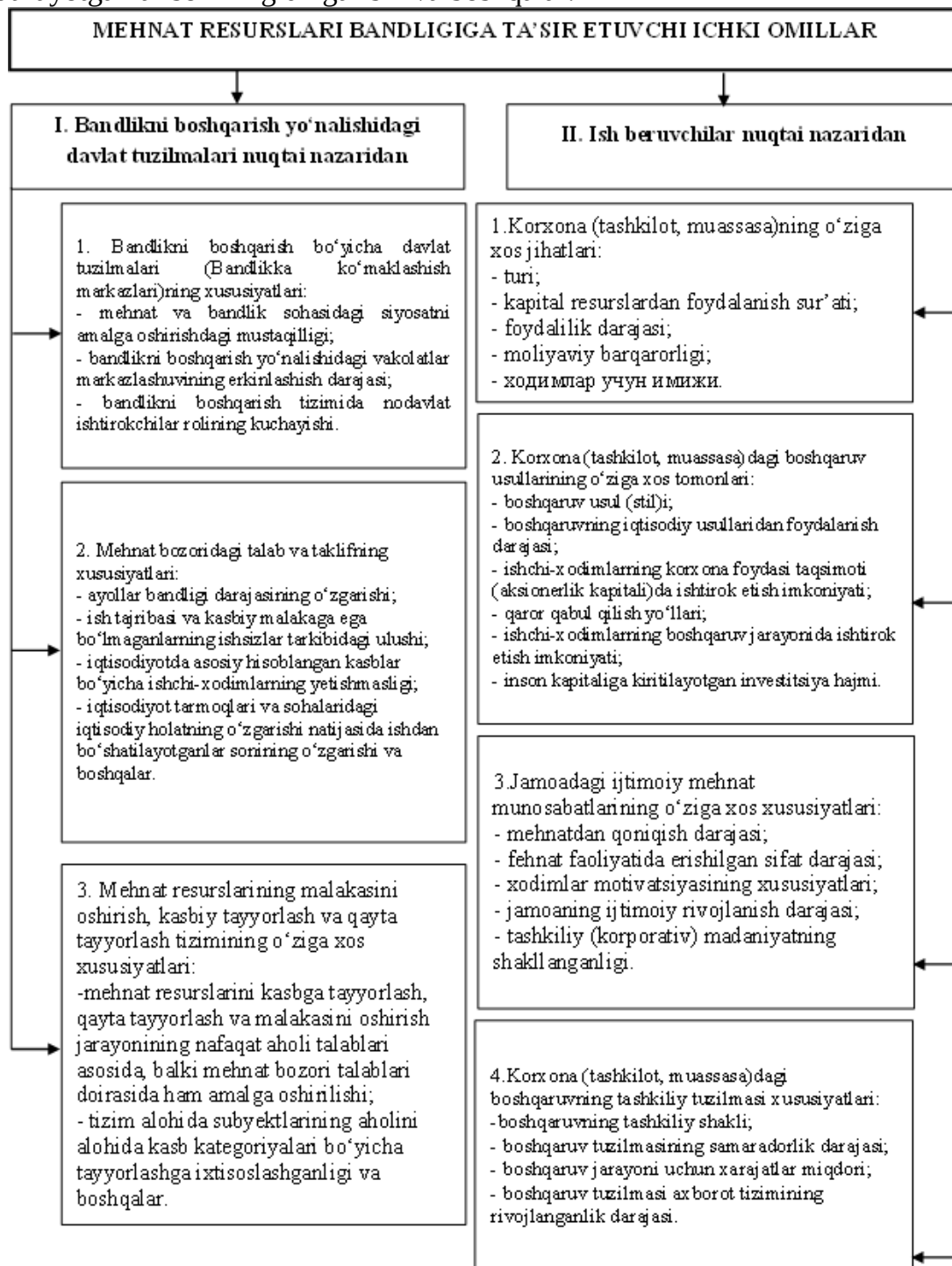
ayollar bandligi darajasining o‘zgarishi va ishsizlar tarkibidagi ish tajribasi hamda

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

kasbiy malakaga ega bo‘lmaganlarning ulushi;

iqtisodiyotda asosiy hisoblangan kasblar bo‘yicha ishchi-xodimlarning yetishmasligi;

iqtisodiyot tarmoqlari va sohalardagi iqtisodiy holatning o‘zgarishi natijasida ishdan bo‘shatilayotganlar sonining o‘zgarishi va boshqalar.

1-rasm. Bandlikka ta’sir etuvchi ichki omillar tasnifi

Mehnat resurslari malakasini oshirish, kasbiy tayyorlash va qayta tayyorlash tizimining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi omillar qatoriga quyidagi omillarni kiritish mumkin:

mehnat resurslarini kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayoni nafaqat aholi talablari asosida, balki mehnat bozori talablari doirasida ham amalga

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

oshirilishi;

tizim alohida subyektlarining aholini alohida kasb toifalari bo‘yicha tayyorlashga ixtisoslashganligi va boshqalar.

Ish beruvchilar nuqtai nazaridan mehnat resurslarining bandlik darajasiga quyidagi omillar ta’sir qiladi:

Korxona (tashkilot, muassasa)ning o‘ziga xos jihatlari.

Korxona (tashkilot, muassasa)dagi boshqaruv usullarining o‘ziga xos tomonlari.

Jamoadagi ijtimoiy mehnat munosabatlarining o‘ziga xos xususiyatlari.

Korxona (tashkilot, muassasa)dagi boshqaruv tashkiliy tuzilmasi xususiyatlari.

Korxona xo‘jalik yurituvchi subyekt sifatida faoliyat sohasi, mulkchilik shakli, tashkiliy-huquqiy shakli, mahsulot (xizmat) turi, ishlab chiqarish (xizmat ko‘rsatish) jarayoni shakli va o‘lchami kabi bir qancha asosiy tavsiflarga ega. Yuqoridagilarni e’tiborga olgan holda korxona (tashkilot, muassasa)ning o‘ziga xos jihatlari aks ettiruvchi omillar qatoriga quyidagi omillarni kiritish ham maqsadga muvofiq:

korxonaning turi va kapital resurslardan foydalanish sur’ati;

foydalilik darajasi, moliyaviy barqarorligi va xodimlar uchun imidji.

Korxona (tashkilot, muassasa)dagi boshqaruv usullarini ifoda etuvchi belgilar sifatida korxonaning boshqaruv turi, qarorlar qabul qilish yo‘llari, boshqaruv ko‘rsatkichlari va boshqaruv usuli kabi ko‘rsatkichlarni ko‘rsatib o‘tish mumkin. Biroq ushbu ko‘rsatkichlarning barchasi o‘zida mehnat sifatini baholashni aks ettirganligi tufayli korxonada mehnat resurslarini boshqarish jarayonini miqdoriy baholashda ma’lum chegaralanishga ega.

Shuni hisobga olgan holda korxona (tashkilot, muassasa)dagi boshqaruv usullarining o‘ziga xos jihatlari ifoda etuvchi omillarga quyidagi omillarni kiritish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz:

korxonada qo‘llanilayotgan boshqaruv usuli va boshqaruvning iqtisodiy usullaridan foydalanish darajasi;

ishchi-xodimlarning korxona foydasi taqsimoti (aksionerlik kapitali)da ishtirok etish imkoniyati;

ishchi-xodimlarning boshqaruv jarayonida ishtirok etish imkoniyati;

qaror qabul qilish yo‘llari, inson kapitaliga kiritilayotgan investitsiya hajmi.

Turli adabiyotlarda jamoadagi ijtimoiy mehnat munosabatlarining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi belgilar sifatida xodimlar bilan munosabatlar siyosatining o‘ziga xos jihatlari, aloqa, motivatsiya va tashkiliy (korporativ) madaniyat ko‘rsatiladi [1].

Ta’kidlab o‘tilgan belgilarni ishchilarning mehnatdan qoniqish, mehnat sifati kabi mehnatga bo‘lgan munosabatini ifodalovchi yana bir qancha belgilar bilan to‘ldirish mumkin. Ushbu belgilardan kelib chiqqan holda jamoadagi ijtimoiy mehnat munosabatlarining o‘ziga xos xususiyatlarini ifodalovchi omillar qatoriga quyidagi omillarni kiritish mumkin:

mehnatdan qoniqish va mehnat faoliyatida erishilgan sifat darajasi;

xodimlar motivatsiyasining xususiyatlari, jamoaning ijtimoiy rivojlanish darajasi va tashkiliy (korporativ) madaniyatning shakllanganligi.

Korxona (tashkilot, muassasa)dagi boshqaruv tashkiliy tuzilmasi xususiyatlarini ifodalovchi belgilar qatoriga boshqaruvning tashkiliy shakli, boshqaruv tuzilmasining samaradorlik darajasi, boshqaruv jarayoniga xarajatlar miqdori va boshqaruv tuzilmasi axborot tizimining rivojlanganlik darajasi kabi ko‘rsatkichlarni kiritish mumkin.

Yuqorida ko‘rib o‘tilgan ekzogen tashqi va ichki omillarning barchasi kazual (sabab-oqibat) bog‘lanishiga ega bo‘lib, ularning har biri boshqa omilning o‘zgarishiga o‘z ta’sirini

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

ko‘rsatadi, shu bilan bir vaqtning o‘zida bu omilning o‘zi ham boshqa ekzogen omil bilan kazual bog‘liqlikda bo‘ladi [2].

Mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy holat, iqtisodiy rivojlanish darajasi hamda milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda nazariy jihatdan tasniflangan tashqi va ichki omillarni boshqarish asosida bugungi kunda jahon miqyosida bandlik va mehnat bozorini tartibga solishning quyidagi 5 ta modeli shakllangan va amaliyotda qo‘llanilmoqda:

1. Bandlik va mehnat bozorini tartibga solishning AQSH modeli. Ushbu modelning asosi ijtimoiy mehnat munosabatlarini subsidiyalash hisoblanib, uning maqsadi ishchining shaxsiy muvaffaqiyatlarini ta‘minlash asosida o‘z qobiliyatlarini to‘liq namoyon etishini ta‘minlashdan iborat.

AQSH modeli mehnat bozori va bandlikni tartibga solishning markazlashmaganligi, yollanma ishchilarning ish beruvchilar tomonidan qattiq nazoratga olinishi, mehnat resurslarining geografik va kasbiy mobilliligining yuqori darajasi hamda mehnat bozoridagi ishsizlik darajasining yuqoriligi bilan boshqa modellardan farqlanadi. Ushbu model kasbga yo‘naltiruvchi xususiy agentliklar hamda ta‘lim muassasalari negizida faoliyat ko‘rsatuvchi, kasbga yo‘naltiruvchi va tanlab oluvchi 1200 dan ortiq Markazlar faoliyatiga tayanadi [3].

2. Bandlik va mehnat bozorini tartibga solishning “shved” modeli. Ushbu model mehnat bozori va bandlikni tartibga solishda mehnatga yaroqli aholining to‘liq bandligiga erishish, aholiga ijtimoiy kafolatlarni taqdim etish va turmush farovonligiga erishishda aholiga teng imkoniyatlari berish kabi uch asosiy tamoyilga tayanadi.

“Shved” modelining o‘ziga xos belgisi – mamlakatda ishsizlik oqibatlari bilan kurashilmasdan, balki faoliyatni u kelib chiqishining oldini olish yo‘nalishida tashkil etilishidir. Mamlakat darajasida bandlikni rag‘batlantirish yo‘nalishida asosan davlat sektorida yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholining vakansiyalar mavjud bo‘lgan boshqa hududlarga migratsiyasini maqsadli kredit va subsidiyalar bilan rag‘batlantirish hamda vakant ish o‘rinlari to‘g‘risida operativ axborot bilan ta‘minlash yo‘nalishidagi faoliyat amalga oshiriladi.

Bu tadbirlar uchun YAIMning 3 %, davlat budjetining 7 %i sarflanadi. Mamlakatda bandlik sohasidagi siyosatning asosiy xususiyati – ko‘rsatib o‘tilgan mablag‘larning 70 %i ishsizlar va ishsiz qolish xavfi bo‘lgan shaxslarni kasbga tayyorlash hamda qayta tayyorlashga, davlat sektorida yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholi va mehnat resurslarining geografik harakatini ta‘minlash, mamlakat hududlari bo‘yicha mavjud vakant ish o‘rinlari to‘g‘risidagi xalqaro tarmoqda joylashgan ma‘lumotlar bazasini yangilab borish, davlat kreditlari va subsidiyalari hisobidan kichik biznesning rivojlanishini rag‘batlantirish yo‘nalishidagi tadbirlarga sarflanishidir [4].

3. Bandlik va mehnat bozorini tartibga solishning “anglosakson” (Buyuk Britaniya, Kanada, Irlandiya) modeli. Ushbu model boshqa modellardan davlat bandlik siyosatining nisbatan sustligi, ijtimoiy xizmatlarni taqdim etish borasida asosiy faoliyat xususiy va jamoat tashkilotlari tomonidan taqdim etilishi bilan farqlanadi. O‘tgan asrning 30-yillari o‘rtalarida J.M.Keyns taklifi bilan tashkil etilgan Iqtisodiy rivojlanish Milliy Kengashining asosiy maqsadi davlat budjeti tomonidan moliyalashtiriladigan, mehnat resurslarining to‘liq bandligi va aholi turmush farovonligini oshirish yo‘nalishidagi ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni ishlab chiqish va ularni yarim davlat tashkilotlari vositasida amalga oshirishdan iborat.

Ta‘kidlash joizki, Buyuk Britaniyada bugungi kunda qo‘llanilayotgan bandlikni tartibga solish modeli samaradorligi va moslashuvchanligi bilan boshqa modellardan ajralib turadi. Mamlakatda faoliyat ko‘rsatayotgan 3,6 mingdan ortiq maslahatchilardan

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

iborat Yoshlar bandlik markazlari aholi bandligining samarali darajasini ta'minlashda muhim o'rin tutmoqda [4].

4. Bandlik va mehnat bozorini tartibga solishning “kontinental” yoki “nemis” (Germaniya, Avstriya, Belgiya, Niderlandiya, Shvetsariya va qisman Fransiya) modeli. Ushbu model uchun ham “shved” modelidagi singari yuqori bandlik darajasini ta'minlash va mehnat unumdorligi ortgan holatda bandlik darajasini qisman pasaytirishga harakat xosdir. Mamlakatlarga xorijiy migrantlar oqimining yuqoriligi sababli bandlik masalasiga davlatlar tomonidan yuqori darajadagi e'tibor mavjud. Ko'rsatib o'tilgan holatlar sharoitida bandlik darajasini oshirish maqsadida Fransiya “Yangi xizmatlar – yangi ish o'rinlari” bandlik dasturi amalga oshiriladi va bunda davlat budjeti korxonalar yangi ish o'rinlarini yaratish uchun qilgan xarajatlarning 80 %igacha qismini qoplaydi. Fransiya bandlikni tartibga solishning o'ziga xos yana bir jihati shundaki, bandlik muammosi bilan nafaqat mamlakat va mintaqalar kesimida, balki tarmoqlar kesimida ham shug'ullaniladi.

“Nemis” yoki “neoliberal” bandlik modeli faol bandlik siyosatiga asoslanadi, ya'ni davlat yangi ish o'rinlarini yaratayotgan barcha korxonalarni qo'llab-quvvatlash bilan birga modernizatsiyalanayotgan korxonalarga ishchilarni yoppasiga ishdan bo'shatishning oldini olish maqsadida imtiyozlar va subsidiyalar ajratadi [5].

5. Bandlik va mehnat bozorini tartibga solishning “yapon” modeli. Ushbu model ishchilarni umrbod yollash kafolati hamda ish haqi miqdorining ish stajiga mutanosib holda ortib borishiga asoslanadi. “Yapon” modelining samarasi sifatida so'nggi yillarda Yaponiyada ishsizlik darajasi 3–3,5 % (tabiiy ishsizlik darajasi)ni tashkil etayotganligini ko'rsatish mumkin. Ko'pchilik tadqiqotchilarning fikricha, bu model milliy xususiyatlari bilan boshqa modellardan farq qiladi va uni to'laligicha boshqa mamlakatlarda qo'llab bo'lmaydi [4].

Aytib o'tilganidek, “yapon” modeli umrbod yollashga asoslanganligidan yapon korxonalarda ishchilarni AQSH korxonalaridagi singari ishdan bo'shatib, o'rniga yangi ishchilarni yollashdan farqli ravishda, korxona bo'limlari ichida almashtirish hisobiga ishchi kuchiga mehnat xarajatlari nisbatan past. O'zbekiston Respublikasida mehnat bozorini shakllantirish va aholining samarali bandligi darajasini ta'minlash jarayonida “Aholining ish bilan bandligi to'g'risida”gi qonun [6] hamda O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi [7] muhim huquqiy baza hisoblanadi. Ushbu meyoriy-huquqiy hujjatlarda ishsizlik, ish bilan bandlik shaklini tanlash huquqi, ishsizlikdan ijtimoiy himoya qilish kafolatlari e'tirof etilgan. Mazkur hujjatlar aholi turmush farovonligini oshirishda hamda bandligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Bugungi kundagi holatdan kelib chiqqan holda mamlakatimiz uchun samarali bandlik quyidagi mezonlar bilan belgilanadi [6]:

milliy daromadning o'sishi, mahalliy ishlab chiqarishning taraqqiyoti, jamiyat uchun zarur mahsulotlarni ishlab chiqarish, iqtisodiyotning rivojlanishi;

aholi farovonlik darajasi hamda kasbiy malaka darajasining ortishi va mamlakatda ilmiy texnikaviy rivojlanish holati;

ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar natijasi sifatida yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyatining mavjudligi;

davlat boshqaruvining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, korxonalarda ishchilar uchun shart-sharoitlar yaratilganligi va hokazolar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Архипова Н.И., Седова О.Л. Менеджмент (управление персоналом). – М.: Издательство “Ипполитова”, 2003. –360 с.

2. Жуков А.О. Казуальное моделирование как инструмент комплексного многофакторного анализа. EUROPEAN RESEARCH: сборник статей XXIII Международной научно-практической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2019. – С. 17-21.
3. Зайцева, К.В. Управление трудовой занятостью в условиях смешанной экономики: монография / К.В.Зайцева. – Донецк: МЧП «ВИК», 2003. –С. 261.
4. Лукьянова К.К. Зарубежный опыт регулирования занятости населения. – Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент». 2016, Т. 10, № 3. –С. 109–115.
5. Туленков, М.В. Организационно-управленческие основы регулирования занятости в Германии / М.В.Туленков // Бюл. ИПК ГСЗУ. – 2004, № 1. –С. 50–54.
6. “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (O‘RQ-642-son). 2020 yil 20 oktabr. Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 20.10.2020 y., 03/20/642/1396-son; 02.04.2021 y., 03/21/681/0264-son
7. O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. – T.: Adolat, 1996. – 256 b.

УДК:338.467.6

СОҒЛОМЛАШТИРИШ ТУРИЗМИ ФАОЛИЯТИДА ХИЗМАТЛАР СИФАТИНИ БОШҚАРИШ МАСАЛАЛАРИ

ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ УСЛУГ В СФЕРЕ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА

ISSUES OF QUALITY MANAGEMENT OF SERVICES IN THE ACTIVITIES OF WELLNESS TOURISM

Ғофуров Азизбек Умаржонович

Фарғона давлат университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация

Ушбу мақолада соғломлаштириш туризмнинг ўзига хос хусусиятлари, соғломлаштириш туризми бозорининг ўзгариш тенденциялари, соҳани қўллаб қувватлаш механизмларини ишлаб чиқиш Ўзбекистонда ички туризмнинг ривожланишидаги аҳамияти, соғломлаштириш хизматларини ташкил этиш ва бошқаришнинг зарурий масалари ёритиб берилган.

Калит сўзлар. Соғломлаштириш туризми, сифат менежменти, соғломлаштириш туризми хизматларининг сифати.

В данной статье освещаются особенности велнес-туризма, тенденции трансформации рынка велнес-туризма, важность развития внутреннего туризма в Узбекистане для разработки механизмов поддержки отрасли, необходимые задачи по организации и управлению велнес-услугами.

Ключевые слова. Оздоровительный туризм, управление качеством, качество услуг оздоровительного туризма.

This article highlights the peculiarities of wellness tourism, trends in the transformation of the wellness tourism market, the importance of the development of domestic tourism in Uzbekistan for the development of industry support mechanisms, the necessary tasks for the organization and management of wellness services.

Keywords. Health tourism, quality management, quality of health tourism services.

Соғлиқни сақлаш ва соғломлаштириш хизматлари туризмнинг энг муҳим тармоқларидан биридир. Буни жаҳон сайёҳлик Ташкилотининг маълумотлари ҳам тасдиқлайди, унга кўра даволаниш ва соғломлаштириш энг муҳим сайёҳлик мотивлари қаторига киради: сўнгги 15 йил ичида сотиб олинган соғломлаштириш саёҳатлари сони дунёда 10 % га ошди.

Бугунги кунда Ўзбекистонда соғломлаштириш бозори сезиларли ўзгаришларга дуч келмоқда. Санаторийлар фақатгина кекса ёшдаги одамларни даволаш ва дам олиш жойи бўлишни тўхтатди. Бунга бир қатор сабабларни келтириш мумкин, улардан энг муҳимлари:

- Ўзбекистон аҳолисининг саломатлиги сифати ўзгаришлари-касалланишнинг ошиши;
- меҳнатга лаёқатли аҳолининг соғлиғини мустаҳкамлаш учун вақт етишмаслиги;
- соғлом турмуш тарзининг аҳамиятини англаш.

Санаторийлар истеъмолчиларнинг кенг доираси дам олиши ва даволаниши мумкин бўлган тўлиқ ишлайдиган соғломлаштириш марказларига айланмоқда [1].

Бундан ташқари, соғломлаштириш туризми ҳозирда Ўзбекистонда ички туризмнинг энг ривожланган турларидан бири ҳисобланади.

Соғлиқни сақлаш туризмнинг мақсадлари: дам олиш, тикланиш ва даволаниш ҳисобланади. Бу эса унинг хусусиятларини аниқлайди (асосан технологик):

- туризмнинг ушбу турини ташкил этиш учун маълум рекреацион ресурслар (иқлим, минерал сувлар, лой) ва техник (турли диагностика, терапевтик тиббий асбоб-ускуналар) мавжудлиги талаб этилади;
- соғлиқни сақлаш туризми тиббий хизматлар кўрсатиш ва уларни лицензиялаш билан боғлиқ;
- миқдорларга хизмат кўрсатишнинг ўзига хос маданияти талаб қилинади, ўрта ва кекса одамлар, соғлиғи бузилган ҳудуд аҳолиси;
- махсус (терапевтик ва профилактик) парҳезларни ишлаб чиқиш зарурати;
- соғлиқни сақлаш туризми экологик ва спорт туризми билан ҳамма вақт боғлиқлиги.

Соғломлаштириш туризмнинг ўзига хос хусусиятлари истеъмолчиларнинг соғлиқни сақлаш туризми хизматларига нисбатан юқори талабларини келтириб чиқаради.

Сайёҳларнинг умидлари туризмнинг ушбу турининг мақсадларига мос келади. Сайёҳлар қулай шароитларда дам олишни, кучларини тўлиқ тиклашни, тўлиқ, мунтазам овқатланиш ва соғлом турмуш тарзига бўлган эҳтиёжни қондиришни, керакли даволанишни, ижобий ҳис-туйғуларни олишни хоҳлашади.

Шу муносабат билан соғломлаштириш туризми хизматларининг сифати ёки уни бошқариш муаммоси алоҳида аҳамиятга эга.

ГОСТ Р ИСО 9000-2008 га мувофиқ, сифат - бу маҳсулот ёки хизматнинг ўзига хос хусусиятлари тўпламининг талабларга жавоб бериш даражаси (белгиланган, одатда тахмин қилинган ёки мажбурий бўлган эҳтиёжлар ёки тахминлар).

Шундай қилиб, сифат истеъмолчининг тажрибасига асосланади, у унинг талаблари билан боғлиқ ҳолда ўлчанади, шартли ёки шарқиз, онгли ёки оддий ҳис қилинган, объектив ёки субъектив, лекин ҳар доим ўзгариб туради.

Соғломлаштириш туризми соҳасига нисбатан қуйидаги формулалар амал

қилади: соғломлаштириш туризми хизматларининг сифати - бу хизматларнинг хусусиятлари, хизмат кўрсатиш жараёнлари ва шартларининг умумийлиги хавфсизлик талабларига, сайёҳларнинг дам олиш, тикланиш ва даволанишдаги белгиланган ёки кутилаётган эҳтиёжларига жавоб бериш даражаси.

Бошқача қилиб айтганда, туристик соғломлаштириш хизматларининг сифати сайёҳларнинг эҳтиёжларини максимал даражада қондиришни ва ушбу соҳадаги мавжуд меъёрий талабларга риоя қилишни назарда тутади.

Соғломлаштириш туризми хизматларининг сифати ҳақида гапирганда, уни баҳолаш механизми ҳақида савол туғилади. Унинг мураккаблиги кўрсаткичлар номенклатурасини аниқлашда, уларнинг умуман хизматлар сифатига ва ўлчовга таъсир қилиш даражасини аниқлашда (туристик хизматларнинг кўплаб кўрсаткичлари миқдорий эмас, балки сифат жиҳатидан) хизмат қилади. Агар биз хусусиятларнинг мутлақ қийматлари билан эмас, балки уларнинг нисбий қийматлари билан ишласак, сифатни баҳолаш масаласи аниқроқ бўлади.

Бундан ташқари, соғломлаштириш туризми хизматлари сифатини баҳолашнинг қийинлиги кўрсаткичларнинг номинал (энг яхши, идеал) қийматларини аниқлашдир.

Бироқ, соғломлаштириш туризми хизматлари сифатини бошқариш ўз олдида асосий мақсад – сифатни доимий равишда яхшилашни кўяди. Туристлар эҳтиёжининг тез ўзгариши шароитида соғломлаштириш туризми хизматлари сифатини ошириш механизмлари доимий такомиллаштиришни талаб қилади.

Дарҳақиқат, бозор иқтисодиёти шароитида ва туристик соғломлаштириш хизматлари бозорида ҳар куни рақобатнинг кучайиши шароитида сифатни таъминлаш ва доимий равишда яхшилашга ёндашувларни қайта кўриб чиқиш талаб этилади.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, туризмнинг ушбу турининг ўзига хос хусусиятлари соҳада хизматлар сифатини бошқариш усулларини такомиллаштиришни талаб этади.

Муайян соғломлаштириш хизматларини олиб, у уларнинг ютуқларини баҳолай олади – хизматлар доираси ва уларни тақдим этиш учун мавжуд ресурслар-ускуналар ва ходимлар каби муҳим кўрсаткичлар.

Акс ҳолда, соғломлаштириш хизматларини истеъмол қилишдан қониқиш хизмат кўрсатиш сифатига боғлиқ бўлиб, у сайёҳ томонидан жуда кўп омилларга қараб маълум бир ҳиссий ҳолатда баҳоланади:

- тарбиянинг ўзига хос хусусиятлари;
- ёш;
- маданий анъаналар;
- конфор тушунчаси;
- одатлар;
- хизматни қабул қилиш пайтида фаровонлик ёки психологик ҳолат;
- тананинг физиологик хусусиятлари.

Буларнинг барчаси ҳар бир туристнинг individual хусусиятларига қараб туристик маҳсулот сифатини идрок этишни асосан субъектив қилади [2].

Соғломлаштириш туризми хизматлари сифатини таъминлаш сифатли хизматни яратиш шартларини бажаришни талаб қилади.

1. Туризм соҳасига замонавий хизмат кўрсатишнинг асосий ва энг муҳим тамойилларига риоя қилиш:

- тақдим этилаётган хизматларнинг истеъмолчилар талабларига ва истеъмол хусусиятига максимал мувофиқлиги;

- хизматнинг маркетинг яни унинг асосий тамойиллари ва мақсадлари билан узвий боғлиқлиги;

- хизматнинг мослашувчанлиги, унинг ўзгарувчан бозор талабларини, истеъмолчиларнинг афзалликларини ҳисобга олишга қаратилганлиги.

2. Ходимларга юқори сифатли хизмат кўрсатиш учун зарур шарт-шароитларни яратиш. Буларга қуйидагилар киради:

- иш жойларининг эргономикаси;

- ҳар бир ходим учун мажбурий бўлган қоидаларни аниқ шакллантириш;

- ҳар бир ходимнинг иш сифатини баҳолашнинг аниқ тизими, бу хизмат самарадорлигини объектив равишда миқдорий ва сифат жиҳатидан ўлчаш имконини беради айниқса хайрихоҳлик ва хушмуомалалик каби ёмон ўлчанадиган элементлар;

- ходимларни рағбатлантириш, уларнинг бутун корхонанинг гуллаб-яшнашига самимий қизиқиши, барча ишларни иложи борица самарали бажариш истаги ва қобилияти, ўзини такомиллаштириш кайфияти;

- ходимларни ривожлантириш тизими.

3. Рекреацион туризм хизматларини кўрсатувчи корхонани бошқаришнинг ташкилий тузилмасини оптималлаштириш.

Буюртма занжири қанча узоқ бўлса, хато қилиш эҳтимоли шунчалик катта бўлади: оптимал ташкилий бошқарув тузилмаси - бу элементлар сони жуда оз (лекин хизмат кўрсатиш сифатига путур етказмасдан).

4. Хизматнинг ҳар томонлама, тўлиқ, объектив ва узлуксиз сифатини назорат қилиш:

- сифатни баҳолаш ва назорат қилишда туристнинг иштироки;

- стандартлар талабларини ишларнинг ҳақиқий ҳолати билан ўзаро боғлаш учун методология ва мезонларни яратиш;

- ходимларнинг ўзини ўзи назорат қилиш тизимларини яратиш;

- сифат гуруҳлари билан доимий ишлаш;

- тақдим этилаётган хизматлар сифатини баҳолаш учун аниқ белгиланган миқдорий мезонларни қўллаш;

- сифат тизимлари ва мезонларини яратишда ходимларнинг иштироки;

- сифат назорати техник воситаларини қўллаш.

Бошқариш тизимини яратишда узлуксизлик тамойилига ҳам риоя қилиш керак. Хизмат сифатини назорат қилиш тизими том маънода технологик циклнинг барча босқичларида ва барча параметрларда ҳар сонияда назоратни таъминлаши керак. Бундан ташқари, бошқарув функцияси, қайтариш функцияси бўлиб, хизматлар сифатини таъминлаш учун бошқа барча ҳаракатларнинг мослашувчанлиги ва созланишини бевосита таъминлаши керак.

Сифат тушунчасини ташкил этувчи асосий омил - бу турли хил сўровлар билан меҳмонларнинг эҳтиёжларини тўлиқ қондириш ва уларнинг қулайликни тушунишлари.

Компонентлар мажмуаси “қулайли” тушунчасининг қуйидаги элементларини ўз ичига олади:

- ахборот;

- иқтисодий;

- эстетик;

- маиший;

- психологик.

Ахборот қулайлиги тушунчаси яна иккита асосий параметрни ўз ичига олади:

- ходимларнинг хабардорлиги, дам олувчининг ҳар қандай саволига жавоб беришга тайёрлик ҳолати;

- меҳмонга санаторий деворларида ҳаракат қилишда ёрдам бериш учун мўлжалланган пиктограммалар, ахборот плакатлари, белгилар, кўрсаткичлар тизими.

Иқтисодий қулайлик. Иқтисодий қулайлик деганда меҳмон учун ҳисоблаш қулайлиги, бонус тизими ва меҳмонни сифат тизимининг асосий мақсади бўлган санаторийни қайта танлашга ундаш учун мўлжалланган бошқа чора-тадбирлар тушунилади. Нақд пулни муомаладан чиқариш ҳар қандай бизнесда катта ютуқдир. Шунингдек, ўғирликлар, фирибгарликлар, муассасага рейд хавфи ва бухгалтерия ҳисоби ҳаётини соддалаштириш хавфи мавжуд.

Эстетик қулайлик. Потенциал сайёҳнинг у ёки бу санаторийни танлашининг сабабларидан бири бу қулайлик ва уй ҳарорати муҳитини яратадиган эстетик жиҳатдан яратилган ички макондир. Корхонанинг рақобатбардошлигини ошириш учун биноларни лойиҳалашда қуйидаги умумий қоидаларга амал қилиш керак:

- барча бинолар бир хил услубда амалга оширилиши ва корхонанинг йўналишига мос келиши керак;

- ранг схемаси меҳмонни безовта қилмаслиги керак;

- дизайн учун ишлатиладиган материаллар хавфсизлик ва гигиена стандартларига мос келиши ва тегишли сертификатларга эга бўлиши керак;

- материаллар, шунингдек, фойдаланишда бардошли ва юқори ҳарорат ва кимёвий моддаларга чидамли бўлиши керак.

Маиший қулайлик. Бу normal яшаш шароитларини яратишни англатади (optimal ҳарорат, намлик, атмосфера босими, мебелнинг қулайлиги).

Психологик қулайлик. Бир томондан, психологик қулайлик тушунчаси юқорида санаб ўтилган барча қулайлик параметрларини қамраб олади, чунки санаб ўтилган компонентлардан камида биттаси бўлмаса, меҳмоннинг кайфияти бузилади.

Шу билан бирга, ўзига хос талаблар ҳам мавжуд бўлиб, уларнинг бажарилиши нормал психологик ҳолатни кафолатлайди - бу меҳмонга ҳурмат ва меҳмондўстлик.

Шундай қилиб, соғломлаштириш туризми фаолиятида сифатни бошқариш жуда мураккаб ва кўп қиррали саноат вазифасидир.

Бироқ, рекреацион туризм хизматларини кўрсатадиган алоҳида корхоналарнинг кейинги фаолияти ва ушбу турдаги туризмнинг Ўзбекистон бозорида жозибадорлиги уни ҳал қилишнинг ўз вақтида ва самарадорлигига боғлиқ.

Адабиётлар рўйхати:

1. Александрова, А. Ю. Международный туризм [Электронный ресурс] / А. Ю. Александрова. – URL: http://tourlib.net/books_tourism/aleks44.htm. – Дата доступа: 03.12.2012.
2. Балабанов, В. С. Экономика туризма / В. С. Балабанов. – М. : 2000. – 426 с.
3. Войнова, Я. А. Прогнозирование развития лечебно-оздоровительного туризма / Я. А. Войнова, О. П. Чуваткина // Российское предпринимательство. – 2007. – № 11. – Вып. 1 (101). – С. 107–111.
3. Mirzaev, A. T. (2020). Assessment of cluster formation in management of recreational activity. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (84), 605-610. <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2020.04.84.101>
4. Mirzaev, A.T (2018) "The level of use of tourist attractions in the regions and the factors affecting them," Economics and Innovative Technologies: Vol. 2018: No.3,Article19.Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iqtisodiyot/ vol2018/iss3/19>
5. Мирзаев А.Т. Совершенствование интегральной оценки механизма рекреационно-

- туристических объектов // Бюллетень науки и практики. 2019. Т. 5. №2. С. 127-134. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/39/17>
6. Мирзаев А.Т. Оценка использования рекреационных возможностей на рынке туристических услуг // Региональная экономика: теория и практика. – 2019. – Т. 17, № 5. – С. 990 – 1002. <https://doi.org/10.24891/re.17.5.990>.
7. Мирзаев, А. Т. Эффективные методы управления и государственной поддержки туристско-рекреационной сферы в узбекистане. Наука сегодня: опыт, традиции, инновации [Текст]: материалы, 41.
8. Mirzaev A. T. Estimation of the prospects for the use of recreational facilities in the market of tourism services //Наука сегодня: вызовы, перспективы и возможности [Текст]. – 2018. – С. 76.
9. Mirzaev A. T. Evaluation of innovation capacity resource components in effective management of recreational clusters on the basis of econometric analysis // EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). – 2020. – pp.131-137. <https://doi.org/10.36713/epra4790>.
10. Мирзаев А. Т. Совершенствование системы электронного бронирования как часть цифрования управленческой деятельности туристско-рекреационных предприятий // Бюллетень науки и практики. 2020.Т.6.№8. С.165-172. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/57/14>

UDK: 519.862.6

ANDIJON VILOYATI HUDUDIIY QISHLOQ XO‘JALIGI TARMOG‘I RIVOJLANISHINI KO‘P OMILLI MODELLAR ASOSIDA MODELLASHTIRISH

МОДЕЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ОТРАСЛИ АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ МНОГОФАКТОРНЫХ МОДЕЛЕЙ

MODELING OF THE DEVELOPMENT OF THE TERRITORIAL AGRICULTURAL SECTOR OF THE ANDIJAN REGION BASED ON MULTIFACTOR MODELS

Madaminov Anvarjon Mamayunusovich
Farg‘ona davlat universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada hududiy qishloq xo‘jaligi tarmog‘i rivojlanishini ko‘p omilli ekonometrik modellar asosida tahlil qilinib, tarmoqning o‘rta muddatli istiqboldagi hududiy ko‘rsatkichlari prognozlangan.

Kalit so‘zlar: hudud, tarmoq, model, ko‘p omilli modellar, sifat mezonlari, prognoz ko‘rsatkichlar.

В статье анализируется развитие региональной сельскохозяйственной отрасли на основе многофакторных эконометрических моделей и прогнозируются среднесрочные региональные показатели отрасли.

Ключевые слова: регион, отрасль, модель, многофакторные модели, критерии качества, прогнозные показатели.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

The article analyzes the development of the regional agricultural industry on the basis of multifactorial econometric models and predicts medium-term regional indicators of the industry.

Keywords: region, industry, model, multifactor models, quality criteria, forecast indicators.

Har qanday iqtisodiy jarayonlar rivojlanishi statistik tahlilining asosini iqtisodiy o‘rish va o‘rish omillari o‘rtasida qanday bog‘liqliklar shakllari mavjud, bu bog‘liqlikda omillarning qaysi biri muhimligi hamda ular boshqa omillardan qanday xususiyatlari bilan farqlanishini aniqlash tashkil etadi.

Iqtisodiy rivojlanish va unga ta‘sir etuvchi omillar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklar quyidagi o‘ziga xos xususiyatlarga ega:

- bog‘liqliklar yo‘nalishlari;
- bog‘liqlikning vaqtli xususiyatlari;
- bog‘liqlik ma‘nosining sababliyligi yoki birgalikda ishtirok etishi va boshqalar.

Bugungi kunda global, makro, mezo yoki mikro darajadagi iqtisodiy jarayonlar natijaviy ko‘rsatkichlari va ularga omillarning bog‘liqligi omillarning ta‘sir darajasiga mos holda xarajatlar-ishlab chiqarish shaklida tanlanadi.

Odatda bu shakldagi bog‘liqlikda natijaviy omilning bitta ko‘rsatkichga va ko‘p bo‘lmagan omillarga bog‘liq, degan tushunchaga tayaniladi. Ushbu tushuncha asosida iqtisodiy jarayon ko‘p ko‘rsatkichli va ko‘p omilli bog‘liqlikdav tahlil qilinadi hamda bog‘liqliklar shakllari qiyosiy taqqoslanadi. Xarajatlardan ishlab chiqarish omili sifatida foydalanish va buning natijasida natijaviy omil va unga ta‘sir etuvchi omillar o‘rtasida yuzaga keluvchi o‘ziga xos bog‘liqliklar ishlab chiqarish modeli uchun bir xil bo‘ladi. Ishlab chiqarish modelida sof iqtisodiy tushuncha asosida izohlanadigan ishlab chiqarish jarayoni, ishlab chiqarish omillari va ishlab chiqarilgan mahsulot asosiy tushunchalar hisoblanadi. Mahsulot ishlab chiqarish va ishlab chiqarish omillarini tahlil qilishda ishlab chiqarish modelining o‘zagini moddiy-texnik ko‘rsatkichlar tashkil qiladi.

Ishlab chiqarish funksiyalari xo‘jalik faoliyatining ishlab chiqarilgan mahsulotlari hajmi, mehnat va kapital sarfi, fondlar qaytimi, mehnat unumdorligi kabi ko‘rsatkichlararo bog‘liqliklarni modellash hisoblanadi. Umumiy holda mahsulot ishlab chiqarish hajmi quyidagi funksiya ko‘rinishida berishimiz mumkin:

$$N = f(F_1, F_2, F_3, \dots, F_n)$$

Bunda: N - ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi;

$F_1, F_2, F_3, \dots, F_n$ - ishlab chiqarishga, ya‘ni iqtisodiy o‘rishga ta‘sir qiluvchi omillar.

Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida omilli ekonometrik tahlil uchun ko‘p hollarda quyidagi ishlab chiqarish funksiyalaridan foydalaniladi:

1. Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasi.
2. Ishlab chiqarish omillarining o‘zgarmas elastikligi o‘zaro almashuv funksiyasi (Errou-Cheneri, Minxasa va Solou funksiyalari).
3. Omillarning ishlab chiqarishga o‘zgarmas miqdorda qatnashuvchi funksiyasi (Bruno funksiyasi).

Ishlab chiqarish funksiyalarini amalda birinchi marta AQSH yengil sanoatiga tegishli statistik ma‘lumotlar asosida Ch.Kobb va P.Duglas tomonidan tadqiq etilib, ular quyidagi ishlab chiqarish funksiyasini taklif qilganlar:

$$N = a_0 \cdot L^\alpha \cdot K^\beta$$

Bu yerda N - ishlab chiqilgan mahsulot miqdori;

L - ishchi kuchi miqdori;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

K – asosiy kapital.

Tenglama parametrlari boshlanishida $\alpha + \beta = 1$ deb qabul qilinadi. Bu shart bo‘yicha mahsulot ishlab chiqarishning ko‘payishi iqtisodiy o‘rish ish kuchining va kapitalning miqdoriy o‘rishi bilan amalga oshadi degan xulosaga olib keladi.

Texnik taraqqiyotlar ishlab chiqarish funksiyalarida vaqt davomida ishlab chiqarishning o‘rishi tendensiyalari shakllarida beriladi. Shularni hisobga olgan Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasi quyidagi ko‘rinishni oladi:

$$N = a_0 \cdot L^\alpha \cdot K^\beta \cdot e^{\lambda t}$$

Funksiyadagi $e^{\lambda t}$ texnik jarayon bilan bog‘liq ishlab chiqarishning vaqt davomidagi o‘rish tendensiyasi.

Makrodarajadagi ishlab chiqarish funksiyalariga mehnat va kapital bilan bir qatorda tabiiy resurslardan foydalanish ham kiradi.

Ishlab chiqarish omillarining o‘zgarmas elastikli o‘zaro almashinish (Errou-Cheneri, Minxasa va Solou) funksiyasini umumiy holda quyidagicha ifodalanadi:

$$N = a_0 [\delta l^{-p} + (1 - \delta) \cdot K^{-p}]^{-\frac{1}{p}}$$

Bu yerda: δ – ishlab chiqarish hajmini oshirishda mehnat va kapital omillarining qatnashish nisbatining parametri;

p – o‘rin almashish elastikligiga bog‘liq bo‘lgan o‘zaro almashuv parametri;

a_0 – proporsionallik koeffitsiyenti.

Boshqa funksiyalarga qaraganda ishlab chiqarish omillarining o‘zgarmas elastikli o‘zaro almashinish (Errou-Cheneri, Minxasa va Solou) funksiyasida ilmiy-texnik taraqqiyot natijalari kengroq o‘z aksini topadi.

$$N = a_0 e^{\lambda t} [\delta h^{-p} + (1 - \delta) \cdot K^{-p}]^{-\frac{h}{p}}$$

Bu yerda h – ishlab chiqarish omillaridan olinadigan umumiy foyda.

Omilling ishlab chiqarishga o‘zgarmas miqdorda qatnashuvchi (Bruno) funksiyasida parametrlar ma’nolari Kobb-Duglas funksiyasidagi parametrlar ma’nolariga to‘g‘ri keladi.

$$N = a_0 \cdot L^\alpha \cdot K^\beta - mh$$

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlari ekonometrik tahlilida yuqorida ko‘rib chiqilgan ko‘p omilli ishlab chiqarish funksiyalari va ulardan kelib chiqadigan funksiyalardan keng foydalanilishini hisobga olgan holda Andijon viloyati qishloq xo‘jaligi tarmog‘ining rivojlanish holatini ko‘p omilli bog‘lanish asosida ishlab chiqarish funksiyasi ko‘rinishidagi ekonometrik modellarini aniqlaymiz. Aniqlanadigan modellar hudud qishloq xo‘jaligi tarmog‘ini rivojlantirishda unga ta’sir etuvchi omillarni boshqarish yo‘nalishlarini aniqlash asosida o‘rta va uzoq muddatli davr uchun maqsadli prognoz ko‘rsatkichlarini aniqlash hamda ushbu ko‘rsatkichlarni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan tadbirlarni belgilashga yordam beradi. Andijon viloyati bo‘yicha hududiy qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmining o‘zgarishini endogen omil hisoblangan ko‘rsatkichga asosiy ishlab chiqarish omil (resurs)lari ta’sirida o‘zgarishi bo‘yicha ko‘p omilli tahlil amalga oshirildi.

Hududiy qishloq xo‘jaligi tarmog‘i tomonidan yaratilayotgan mahsulot hajmini ishlab chiqarish funksiyasining yuqori cho‘qqisi, ya’ni natijaviy omil sifatida belgilab olgan holda, unga ta’sir etuvchi omil ko‘rsatkichlarini Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligining Andijon viloyati boshqarmasi hamda Andijon viloyati Statistika boshqarmasining yetakchi ekspertlari ishtirokida o‘tkazilgan ekspert tahlili asosida tanlangan quyidagi ko‘rsatkichlar tanlandi:

X_1 – hududiy iqtisodiyotga kiritilgan investitsiyalar hajmi;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

X_2 – hudud qishloq xo‘jaligida bandlar soni;

X_3 – hududning qishloq xo‘jaligi ekin maydoni.

Endogen omil va unga ta‘sir etuvchi ekzogen omil ko‘rsatkichlarining mohiyati ko‘riladigan bo‘lsa, ta‘sir etuvchi omillar sifatida kapital, mehnat hamda yer resurslarini ifodalovchi omil ko‘rsatkichlari asosida ishlab chiqarish modeli ko‘rinishidagi modelga yaqin bo‘lgan bog‘lanishga ega bo‘linadi. Ajratib olingan asosiy endogen va ekzogen omillarning bog‘lanishi asosida yuz berayotgan o‘zgarish trendlarini aniqlash maqsadida yuqoridagi vaqtli qator ko‘rinishidagi ma‘lumotlarni EViews10 dasturidan foydalangan holda tahlil qilindi.

1-jadval

Hududiy qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmi va uning o‘zgarishiga ta‘sir etuvchi omil ko‘rsatkichlari [1]

Yillar	Hududiy qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmi, mlrd. so‘m (Y)	Hududiy iqtisodiyotga kiritilgan investitsiyalar hajmi, mlrd. so‘m (X1)	Hudud qishloq xo‘jaligida bandlar soni, ming kishi (X2)	Hududning qishloq xo‘jaligi ekin maydoni, ming ga (X3)
2010	27126,8	16463,7	949,7	1711,4
2011	35196,3	19500,0	1199,6	2264,8
2012	44386,0	24455,3	1490,7	2831,6
2013	55872,8	30490,1	1847,4	3142,1
2014	68032,1	37646,2	2211,9	3601,3
2015	78530,4	44810,4	2509,0	4805,2
2016	97050,0	51232,0	3047,3	5503,5
2017	118811,0	72155,2	3668,3	6227,8
2018	150889,8	124231,3	4578,5	7300,2
2019	190356,0	189924,3	5768,2	8963,7

Dasturiy paketdan foydalangan holda aniqlangan trend modellari asosida 2020-2024 yillarda hududiy qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmi o‘zgarishining istiqboldagi ko‘rsatkichlari hamda ularni hisoblash uchun eng qulay modellar ro‘yxati keltirildi (2-jadval).

2-jadval

Andijon viloyati hududiy qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmi va unga ta‘sir etuvchi omil ko‘rsatkichlarining 2020-2024 yillar uchun prognoz ko‘rsatkichlari [1]

Ko‘rsatkich nomi	Model	Yillar				
		2020	2021	2022	2023	2024
Hududiy qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmi, mlrd. so‘m	$y = 2,895 \cdot x_1 + 38,626 \cdot x_2 + 2218,613 \cdot x_3 - 536750,24$	22821,7	25008,5	27195,3	29382,1	31568,9
Hududiy iqtisodiyotga kiritilgan investitsiyalar hajmi, mlrd. so‘m	$x_1 = 586,525 \cdot t - 671,327$	5780,4	6367,0	6953,5	7540,0	8126,5
Hudud qishloq xo‘jaligida bandlar soni, ming kishi	$x_2 = 11,334 \cdot t + 709,8$	834,5	845,8	857,1	868,5	879,8
Hududning qishloq xo‘jaligi ekin maydoni,	$x_3 = 0,023 \cdot t + 229,893$	230,1	230,2	230,2	230,2	230,2

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

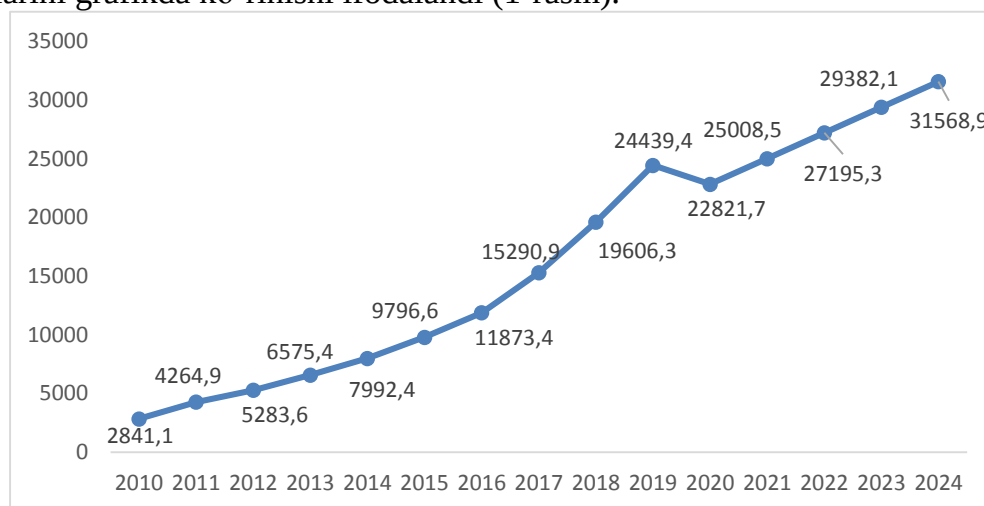
ming ga						
---------	--	--	--	--	--	--

Aniqlangan ma'lumotlardan foydalangan holda viloyat iqtisodiyotining qishloq xo'jaligi tarmog'ida yaratilgan mahsulot hajmi unga ta'sir etuvchi omillar ta'sirida o'zgarishini ko'p omilli ekonometrik modeli tuzildi. Unga ko'ra ushbu jarayonni ifodalovchi

$$y = 2,895 \cdot x_1 + 38,626 \cdot x_2 + 2218,613 \cdot x_3 - 536750,24 \quad (1)$$

(1)-regressiya tenglamasi tuzildi.

Tuzilgan modelning ishonchliligi va adekvatligini bir necha mezonlar asosida tekshirib, natijalar aniqligiga ishonch hosil qilish lozim. Aniqlangan trendda avtokorrelyatsiya past darajadali va boshqa mezonlar bo'yicha ham talabga javob berganligidan yuqorida aniqlangan (1)- regressiya tenglamasi ishonchli deb topildi va adekvatligi isbotlandi. Ko'p omilli ekonometrik modeldan foydalangan holda hududiy qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmining o'rta muddatda, ya'ni 2020-2024 yillarda o'zgarishi qiymatlarini grafikda ko'rinishi ifodalandi (1-rasm).

1-rasm. Andijon viloyati hududiy qishloq xo'jaligi hajmining prognoz ko'rsatkichlari (mlrd.so'm)

Tuzilgan modeldagi o'zgaruvchilar koeffitsiyentlari asosida har bir omil qiymatining qo'shilgan bir birligi hisobiga natijaviy omil qiymatining qanchaga o'zgarishini baholashimiz mumkin bo'ladi. Jumladan, hududiy qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmini qo'shimcha 1 so'mlik hududiy iqtisodiyotga kiritilgan investitsiyalar 2,9 so'mga, hudud qishloq xo'jaligida bandlar sonining 1000 kishiga ortishi 38,6 mlrd. so'mga, hududning qishloq xo'jaligi ekin maydonining 1000 gektarga ortishi 2218,613 mlrd. so'mga ko'payishiga olib keladi.

Yuqoridagi omilli bog'lanishlar asosida biz Andijon viloyati hududiy qishloq xo'jaligi tarmog'ining rivojlanishida eng muhim deb topilgan ko'rsatkichlarning natijaviy ko'rsatkich hisoblangan hududiy qishloq xo'jalik tarmog'i tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot yalpi hajmiga ta'siri asosidagi rivojlanish ssenariysi ishlab chiqildi.

Viloyat qishloq xo'jaligi rivojlanishini strategik rejalashtirish jarayonida aniqlangan trendlardan foydalanish hududiy qishloq xo'jaligiga kiritilayotgan resurs hajmini to'g'ri taqsimlagan holda resurs birligidan olinadigan samarani optimallashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.
2. Khakimov, D. R., Khamidov, E. T., & Qurbonov, D. (2023). Mechanism of economies of the scale of educational activities. Publishing house “baltija publishing”.
3. Urinov, D. A. (2023). Analysis of Uzbekistan’s participation in international labor migration. Publishing house “baltija publishing”.
4. Khamidov, E. T. U. (2022). Impact of high-skilled migration on the economy. *Gospodarka i innowacje*, 29, 101-107.
5. Khamidov, E. T. U. (2022). Nature of labor migration and characteristics of its emergence. *American journal of economics and business management*, 5(11), 86-90.
6. Tursunali o‘g‘li, X. E. (2022). Markaziy osiyoda migratsiya siyosati va ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy beqarorlik sharoitida yuqori malakali ishchi kuchini o‘zbekistonga jalb etish chora tadbirlari. *Research and education*, 1(2), 341-348.
7. Hamidov, E. T. O. G. L. (2022). Causes, social consequences and economic impact of labor migration. *Scientific progress*, 3(2), 1064-1068.
8. Сафарова Дилшодахон. (2022). Развитие отраслей цифровой экономики и статистики с использованием информационных технологии в республике. *Involta Scientific Journal*, 1(7), 251–258. Retrieved from <https://www.involta.uz/index.php/iv/article/view/283>
9. Eshmuhammadovna, S. D. (2022). Trends and new development methods in statistics. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10 (6), 680–686.
10. Асракулов А. Бандлик моделларини тадқиқ этишга концептуал ёндашувлар. *Biznes Expert*. 2019(142):10.7. Асракулов, А. (2020). Ўзбекистонда аҳоли бандлигидаги тенденцияларнинг эконометрик тадқиқи. *Иқтисодиёт ва таълим*, (5), 86-89.
11. Жураева, Н.К. (2021). Некоторые аспекты совершенствования управленческих механизмов жилищно-коммунальных услуг в Узбекистане. *Бюллетень науки и практики*, 7(12), 246-255
12. Teshabaeva, O. N., & Ziyayev, D. S. (2023). Mamlakatimizda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish munosabati bilan aktivlarning qadrsizlanishini hisobini yuritish masalalari. *Scientific progress*, 4(4), 342-350.
13. Abdumutalovich, K. B., & Salimjonovich, Z. D. (2022). Reduction of population poverty through the development of the services sector. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(2), 645-647.
14. Сафарова, Д. Э. (2022). Эконометрическая модель социально-экономических факторов и аспектов развития Республики Узбекистан. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 59-64.
15. Сафарова, Д. (2022). Развитие отраслей цифровой экономики и статистики с использованием информационных технологии в республике. *Involta Scientific Journal*, 1(7), 251-258.
16. Safarova, D. E., & Gaybullayeva, G. M. (2021). O‘zbekistonda to‘qimachilik korxonalarini rivojlantirishda davlat dasturlaridan foydalanish yo‘nalishlari. *Science and Education*, 2(6), 676-682.
17. Ergashovna, A. O., & Eshmuhammadovna, S. D. (2022). Efficiency of using modern management methods in management of enterprises. *Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences*, 2(2), 107-114.
18. Safarova, D. E., & Gaybullayeva, G. M. (2021). To‘qimachilik korxonalari faoliyatini rivojlantirishda moliyaviy resurslardan foydalanish yo‘llari. *Scientific progress*, 2(2), 1295-1300.
19. Сафарова, Д. Э. (2022). Эконометрика ва информатика фанларини замонавий педагогик технологияларига асослаб ўқитиш методикаси. *Science and innovation*, 1(B3), 234-240.
20. Муйдинов, М. Я. У. (2022). Пути совершенствования и регулирования инвестиционного процесса в Узбекистане. *Scientific progress*, 3(1), 911-916.

21. Teshabaeva, O. N., & Muydinov, M. Y. O. G. L. (2022). O‘zbekistonda yoshlar bandligini ta’minlashda investitsiyalarning roli. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5-2), 526-537.
22. Мўйдинов, М. (2019). Развитие агропромышленного кластера в Узбекистане. In *Теория и практика корпоративного менеджмента* (pp. 91-93).
23. Ханкелдиева, Г. Ш., Ахунова, О., & Муйдинов, М. (2017). Особенности инновационного управления в акционерных обществах с государственным участием. *Динамика взаимоотношений различных областей*, 158.
24. Ахунова, О. Э., Муйдинов, М. Я., & Миножидинов, А. А. (2017). Эффективность малого бизнеса как фактор развития конкурентной среды национальной экономики Узбекистана. *www. issledo. ru* Редакционная коллегия, 13.
25. Ахунова, О., Хонкелдиева, Г. Ш., & Муйдинов, М. (2018). Интегрированный риск-менеджмент как инструмент корпоративного управления. *Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования*, 84.
26. Таджибаев, З. М., & Муйдинов, М. Я. (2018). Вопросы формирования хлопко-текстильных кластеров в Узбекистане. *Наука сегодня: вызовы, перспективы и возможности* [Текст], 100.
27. Muydinov, M. Y. U. (2022). Statistical Analysis of Regional Classification of Population Income. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(11), 116-123.
28. <https://www.sof.uz/uz/post/kambagallikka-qarshi-qanday-kurashiladi>
29. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/4-4.%20059.%20342-350.pdf>
30. <https://cyberleninka.ru/article/n/mamlakatimizda-moliyaviy-hisobotning-xalqaro-standartlariga-otish-munosabati-bilan-aktivlarning-qadrsizlanishini-hisobini-yuritish>
31. <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/1344>

UDK:336.714

INVESTITSIYA FAOLIYATINI MOLİYALASHTIRISHNING MEKANIZMLARI VA MANBALARINI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ И ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

WAYS OF FORMING MECHANISMS AND SOURCES OF INVESTMENT ACTIVITY FINANCING

Aminjonova Vazira Mamasidikovna
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada milliy iqtisodiyotning bugungi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida sohalarga investitsiyalarni faol jalb etishga alohida e’tibor qaratilayotganligi, kiritilgan investitsiyalarning mezonlarga ko‘ra tasniflanishi va investitsiya faoliyatini moliyalashtirish mexanizmlari kabi masalalarga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar. Investitsiya, mulk shakllari, mulk huquqi, investitsiya jarayoni, moliyalashtirish.

В данной статье рассматриваются такие вопросы, как тот факт, что в условиях

современного социально-экономического развития национальной экономики особое внимание уделяется активному привлечению инвестиций в секторы, классификации осуществляемых инвестиций по критериям и механизмам финансирования инвестиционной деятельности.

Ключевые слова. Инвестиции, формы собственности, имущественное право, инвестиционный процесс, финансирование.

This article deals with issues such as the fact that in today's socio-economic development of the national economy, special attention is paid to the active involvement of investments in sectors, the classification of investments made according to criteria and mechanisms for financing investment activities.

Keywords. Investment, forms of ownership, property law, investment process, financing.

O‘zbekistonda amaldagi qonunchilikka muvofiq investorlarning qaysi mulk shakliga tegishliligiga qarab investitsiya faoliyati quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- yuridik shaxslarni tashkil etish yoki ularning ustav fondlarida (ustav kapitallarida) ulushli ishtirok etish, shu jumladan mol-mulk va aktsiyalar olish;

- O‘zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan emissiya qilingan qimmatli qog‘ozlarni, shu jumladan qarz majburiyatlarini olish;

- kontsessiyalarni, shu jumladan tabiiy resurslarni qidirish, ishlab chiqish, qazib olish yoki ulardan foydalanishga bo‘lgan kontsessiyalarni olish;

- mulk huquqini, shu jumladan intellektual mulk ob‘ektlariga bo‘lgan mulk huquqini, mualliflik huquqlarini, patentlar, tovar belgilari, foydali modellar, sanoat namunalari, firma nomlari va nou-xau, ishchanlik obro‘cini (gudvillni), shuningdek savdo va xizmat ko‘rsatish sohasi ob‘ektlariga bo‘lgan mulk huquqini ular joylashgan yer uchastkalari bilan birgalikda olish;

- yerga va boshqa tabiiy resurslarga egalik qilish hamda ulardan foydalanish (shu jumladan ijara asosida) huquqini olish.

Investitsiyalar qonun hujjatlariga zid bo‘lmagan boshqa shakllarda ham amalga oshirilishi mumkin .

Milliy iqtisodiyotning bugungi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati quyidagi asosiy sohalarga investitsiyalarni faol jalb etishga alohida e‘tibor qaratilmoqda:

- birinchidan, import o‘rnini bosuvchi mahsulot ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan korxonalar barpo etish;

- ikkinchidan, eksportga yo‘naltirilgan mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar barpo etish. Bunday ishlab chiqarishning rivojlanishi mamlakat eksport salohiyatining o‘shishiga va xalqaro integratsiyalashuvning yuksalishiga olib keladi;

- uchinchidan, mahalliy xom ashyolar asosida sifatli va jahon bozorida raqobatbardosh tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan korxonalar barpo etish;

- to‘rtinchidan, energiya va resurs tejankor, arzon va yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarishni o‘zlashtirayotgan korxonalar barpo etish;

- beshinchidan, ilm-fan va texnika yutuqlarini keng qo‘llagan holda iqtisodiyot tarmoqlariga, ijtimoiy va boshqa sohalarga zamonaviy innovasion texnologiyalarni tezkor joriy etish;

- oltinchidan, transport-logistika va muhandislik-kommunikasiya infratuzilmalarini barpo etish. Bu sohadagi samarali davlat boshqaruvi mavjud kamchiliklarni yo‘qotishga va asosiy ishlab chiqarishni samarali faoliyat ko‘rsatishiga olib keladi;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

- ettinchidan, kam rivojlangan hududlarni iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan o‘stirish. Bunga samarali investisiya faoliyatini olib borish yo‘li erishiladi.

Har qanday tashkilot tomonidan kiritilgan investisiyalar bir qator mezonlarga ko‘ra tasniflanishi mumkin:

1. Investisiya faoliyati sub'ektiga nisbatan jalb qilish usuli bo‘yicha ichki va tashqi manbalardan jalb qilingan investisiya resurslari taqsimlanadi;

2. Egalik xuquqi bo‘yicha, kapital egalari ichki va xorijiy kapitaldan ishlab chiqarilgan investisiya resurslarini taqsimlaydilar.

Ichki kapital hisobidan shakllantirilgan investisiya resurslari xilma-xil shakllar bilan tavsiflanadi va qoida tariqasida, kichik biznes faoliyatini amalga oshirish uchun qulayroqdir.

Chet el kapitali hisobiga shakllantirilgan investisiya resurslari, asosan, ularni qayta qurish, rekonstruksiya qilish yoki texnik qayta jihozlash bilan bog‘liq bo‘lgan yirik real investisiya loyihalarini amalga oshirishni ta‘minlaydi. Jahon bozorida kapital ta‘minoti hajmi sezilarli darajada bo‘lishiga qaramay, xorijiy sarmoyadorlar uchun iqtisodiy va siyosiy tavakkalchilik darajasi yuqori bo‘lganligi sababli, mahalliy tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan uni iqtisodiy maqsadlarda jalb qilish shartlari juda cheklangan;

3. Mulk huquqiga ko‘ra investisiya resurslari ikkita asosiy turga bo‘linadi – o‘zmablag‘lari va qarzga olingan mablag‘lardan tarkib topadi;

4. Jalb qilish vaqtiga ko‘ra investisiya manbalarining quyidagi turlari ajratiladi:

- Uzoq muddatli investisiya manbalari. Ular o‘z mablag‘laridan, shuningdek foydalanish muddati bir yildan ortiq bo‘lgan qarz mablag‘laridan iborat. Tashkilot tomonidan investisiya maqsadlari uchun shakllantirilgan o‘z va uzoq muddatli qarz mablag‘larining kombinasiyasi “doimiy kapital” atamasi bilan tavsiflanadi.

- Qisqa muddatli investisiya manbalari. Ular vaqtincha investisiya ehtiyojlarini qondirish uchun tashkilot tomonidan bir yilgacha tuziladi;

5. Investisiyalardan foydalanishning quyidagi yo‘nalishlari ajratilgan:

- real investisiyalar jarayonida foydalanish uchun mo‘ljallangan investisiya manbalari. Ularning hajmi va tuzilishi tashkilotning investisiya dasturi doirasida har bir real loyiha uchun alohida rejalashtirilgan;

- moliyaviy investisiyalar jarayonida foydalanishga mo‘ljallangan investisiya manbalari. Ularni jalb qilish, tashkilotga sarmoya kiritish uchun moliyaviy vositalar portfelini shakllantirish yoki qayta qurish maqsadlariga bo‘ysunadi;

6. Investisiya jarayonining individual bosqichlarini ta‘minlash. Shu asosda investision manbalarning quyidagi turlari ajratiladi:

- investisiyalashdan oldingi bosqichni ta‘minlaydigan investisiya manbalari;

- investisiya bosqichini ta‘minlaydigan investisiya manbalari;

- investisiyadan keyingi bosqichni ta‘minlaydigan investisiya manbalari.

Investisiya resurslarning bunday taqsimoti faqat real investisiya loyihalarini amalga oshirishni ta‘minlash jarayonida qo‘llaniladi.

Tashkilotning investisiya resurslarini shakllantirishning asosiy maqsadi investisiya samaradorligini ta‘minlash nuqtai nazaridan zarur investisiya aktivlarini sotib olish va ularning tarkibini optimallashtirishdir.

Shu sababdan investisiya faoliyatini moliyalashtirishda muhim o‘rin egallovchi investisiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari tarkibini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Investorlar investisiya faoliyatini, asosan, o‘z mablag‘lari hisobidan amalga oshirishga harakat qiladilar va o‘z mablag‘lari etmagan taqdirda banklardan, korxonalardan hamda boshqa sub'ektlardan qarz olishlari mumkin. Shuningdek, ular aksiya, obligasiya va boshqa qimmatli qog‘ozlar chiqarishlari, davlat va mahalliy organlardan qaytarmaslik sharti

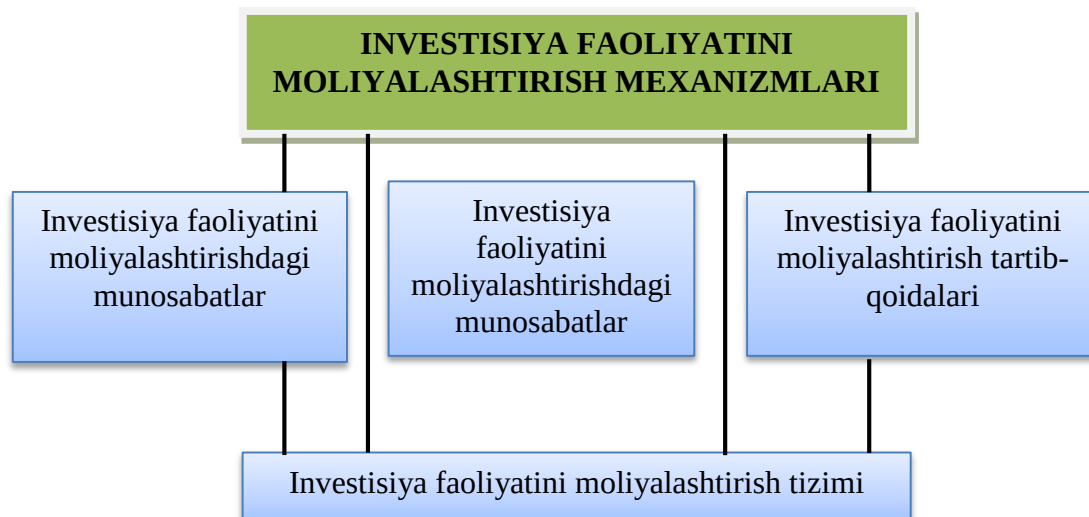
“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

bilan mablag‘lar olishlari mumkin.

Bizningcha, moliyalashtirish mexanizmi quyidagi to‘rtta qismni tizim sifatida mujassamlashtira olgandagina yaxlit va ob‘ektiv bo‘ladi.

- moliyalashtirish munosabatlari;
- moliyalashtirish muassasalari;
- moliyalashtirish tizimi;
- moliyalashtirish tartib-qoidalari.

Bu tarkibiy qismlar doimo o‘zaro bog‘liqlikka ega va bu uzviylikdan yaxlitlik kelib chiqadi.

1-rasm. Investisiya faoliyatini moliyalashtirish mexanizmlari

Biz investisiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari tarkibini asoslash bilan bog‘liq qarashlarni ilmiy-nazariy tadqiq etgan holda uni moliyalashtirish manbalarini quyidagi guruhlarga ajratishni o‘rinli, deb topdik. Chunki unda moliyalashtirish muassasalarining amaliyotda pul va kredit aloqalarini boshqaruvchi qismi faoliyati qamrab olinmagan.

- investorlarning o‘z resurslari (foyda, amortizasiya ajratmasi, huquqiy shaxslar va fuqarolarning pul jamg‘armalari va badallari, aksiyalardan tushgan mablag‘lar va boshqalar);

- investorlarning qarzga olgan resurslari (korxonalar, tijorat banklari, nobyudjet fondlari kreditlar, obligasiyali, sertifikatli, vekseli va boshqa xil qarzlar, byudjet ssudalari);

- byudjetning investisiya resurslari (respublika va mahalliy byudjet mablag‘lari).

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mamatov B.S., Xujamkulov D.Yu, Nurbekov O.Sh. Investisiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. Darslik. -T.: Iqtisod-moliya, 2014.- S. 52.
2. Elmirzaev S.E., Shavkatov N.Sh. Davlat-xususiy sheriklik munosabatlarning ilg‘or xorij tajribalari va mamlakatimizda qo‘llash istiqbollari // “Xalqaro moliya va hisob” ilmiy elektron jurnali. № 3, iyun, 2019 yil. 4-b.
3. G‘ozibekov D.G‘. Investisiyalarni moliyalashtirish muammolari - T.:2002. i.f.d. diss. avtoref. 11-14 b.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Investisiyalar va investisiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019 yil 25 dekabr, 6-modda. // lex.uz.

SANOAT KORXONALARINING IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISHDA SANOAT 4.0 GA O‘TISHNING AHAMIYATI

ВАЖНОСТЬ ПЕРЕХОДА К ИНДУСТРИЯ 4.0 ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

THE IMPORTANCE OF THE TRANSITION TO INDUSTRY 4.0 FOR INCREASING THE ECONOMIC POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Karimova Gulzira Ikromali qizi

Farg‘ona davlat universiteti

“Iqtisodiyot va servis” kafedraasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakat iqtisodiyotining eng muhim sohalaridan biri bo‘lgan sanoat tarmog‘ining iqtisodiy salohiyatini oshirish jarayonida raqamlashtirishning nechog‘lik muhim ekanligi muhokama qilingan. Mamlakatimizda ushbu jarayon uchun zarur bo‘lgan vazifalarning bajarilishi borasidagi mavjud vaziyat tahlil qilinib, sanoat 4.0 ga o‘tishni tezlashtirish uchun amalga oshirilishi zarur bo‘lgan yo‘nalishlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Sanoat 4.0 konsepsiyasi, aqlli korxonalar, iqtisodiy salohiyat, katta ma’lumotlar bazasi, sun’iy intellekt, keng ko‘lamli mashinadan mashinaga modeli, buyumlar interneti, “bulutli” hisoblash.

В статье обсуждается, насколько важна цифровизация в процессе наращивания экономического потенциала промышленные предприятия, одной из важнейших отраслей экономики страны. Проанализирована текущая ситуация с выполнением задач, необходимых для этого процесса в нашей стране, и освещены направления, которые необходимо реализовать для ускорения перехода на Индустрию 4.0.

Ключевые слова: концепция Индустрии 4.0, интеллектуальные предприятия, экономический потенциал, большая база данных, искусственный интеллект, крупномасштабная модель машины к машине, интернет вещей, “облачные” вычисления.

This article discusses importance of digitalization in the process of increasing the economic potential of the industrial sector, which is one of the most important sectors of the country's economy. The current situation in our country with the implementation of the tasks, necessary for this process is analyzed and the directions of accelerate the transition to industry 4.0 are highlighted.

Keywords: Industry 4.0, smart factories, economic potential, Big Data, artificial intelligence, (M2M) machine-to-machine model, Internet of Things, cloud computing.

Davlatimiz iqtisodiyotini yuksaltirishda sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini oshirish g‘oyat muhim ahamiyatga egadir. Chunki, sanoat tarmog‘i rivoji orqali mamlakatning barcha tabiiy, mehnat va moliyaviy resurslaridan, shuningdek fan-tehnikaning barcha yutuqlaridan unumli foydalanish imkoniyati yuzaga keladi. Sanoatni raqamlashtirish esa ushbu jarayonda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Dunyo hamjamiyatida

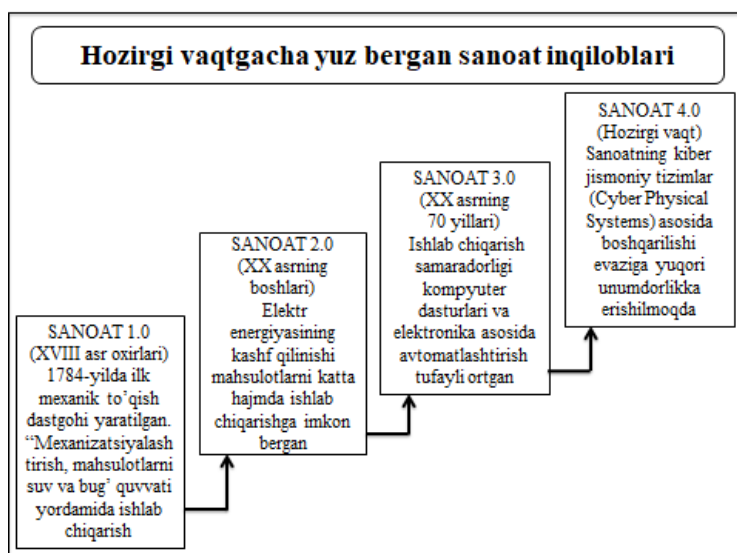
“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

raqamlashtirish darajasiga ko‘ra korxonalarning nominal yalpi ichki mahsulotiga qo‘shgan hissasining yillar davomidagi o‘zgarish tendensiyasidan ham ushbu jarayon global miqyosdagi maqsadga aylanganini ko‘rish mumkin. Ya’ni, 2018 yilda raqamlashtirilgan korxonalar tomonidan 13.5 trillion AQSH dollari miqdorida moddiy va nomoddiy ne‘matlar yaratilgan bo‘lsa, axborot texnologiyalaridan foydalanmaydigan korxonalar 67.7 trillion AQSH dollariga teng mahsulotlar yaratgan. 2022 yilda esa bu ko‘rsatkichlar mos ravishda 44.6 trillion AQSH dollari (raqamlashtirilgan korxonalar) va 52.3 trillion AQSH dollari ga teng bo‘lgan miqdorlarni tashkil etdi. Shuningdek, 2018 yilga taqqoslanganda, 2022 yilda raqamli korxonalar yaratgan mahsulotlar qiymati 31.1 trillion AQSH dollari miqdoridagi o‘shish tendensiyasini ko‘rsatdi [1].

Mamlakatimizda ham bu borada zaruriy ishlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Jumladan, "2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"ning, "Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘shish sur‘atlarini ta‘minlash" yo‘nalishi doirasida raqamli iqtisodiyotni asosiy “drayver” sohaga aylantirib, uning hajmini kamida 2,5 baravar oshirishga qaratilgan ishlarni olib borish, iqtisodiyotning real sektorida hamda moliya va bank sohalarida ishlab chiqarish va operatsion jarayonlarni raqamlashtirish darajasini 2026 yil yakuniga qadar 70 foizgacha oshirish maqsadlari qo‘yilgan [1].

Mamlakatimizda raqamli sanoatni rivojlantirish borasidagi mavjud vaziyatni tahlil qilishdan avval, Sanoat 4.0 konsepsiyasining mohiyati va hozirgi davrgacha sodir bo‘lgan sanoat inqiloblarning xususiyatlari haqida to‘xtalib o‘tishni lozim deb topdik.

Tarixdan ma’lumki, hozirgi vaqtga qadar 4 ta sanoat inqilobi yuz bergan va ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega (1-rasm). Ushbu inqiloblarning zahirida turli kashfiyotlarning yaratilishi va buning natijasida ishlab chiqarish jarayoni samaradorligining sezilarli ravishda oshishi yotadi.

1-rasm. Sanoat inqiloblari va ularning xususiyatlari

Sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini oshirishda Sanoat 4.0 konsepsiyasining o‘rni juda muhimdir. Ushbu atamadan Jahon Iqtisodiy Forumi (WEF) ijrochi raisi Klaus Martin Shvab tomonidan 2016-yilda bo‘lib o‘tgan forumda foydalanilgan va ommalashtirilgan [2]. Ushbu konsepsiyaning mohiyati esa avtomatlashtirishning yuksalishi va aqlli mashinalar yordamida ishlab chiqarish jarayoni yuz beradigan aqlli korxonalarning yaratilishi bilan tavsiflanadi. Ushbu korxonalarda ishlab chiqarish kiber jismoniy tizimlar

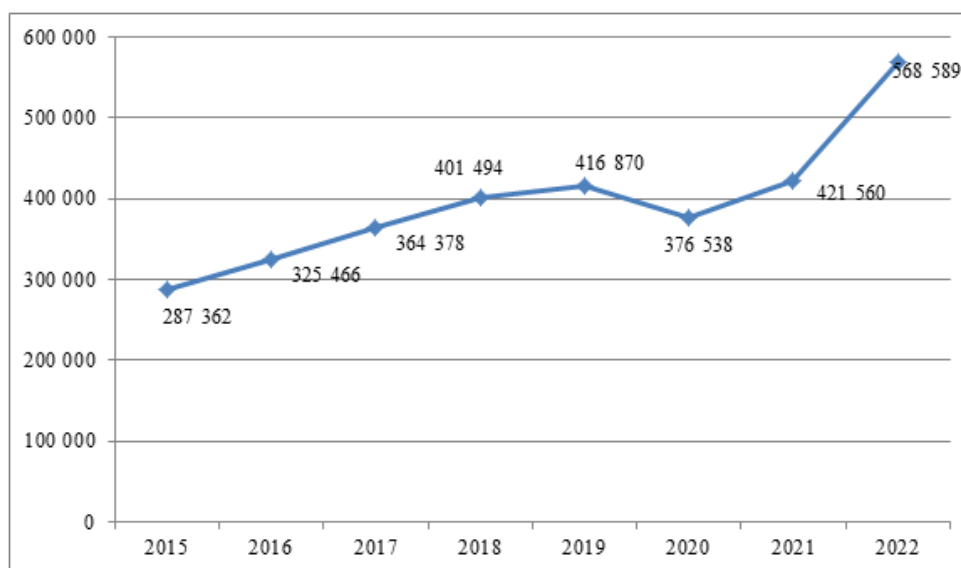
“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

yordamida boshqariladi, bu esa o‘z navbatida jarayonning samaradorligi va unumdorligini oshiradi. Moslashuvchanlik yaxshilanadi, shuning uchun ishlab chiqaruvchilar ommaviy sozlash yordamida mijozlar talablarini yanada yaxshiroq qondirishlari mumkin bo‘ladi.

Bunda global ishlab chiqarish va ta'minot tarmog'ining zamonaviy aqlli texnologiyalar, katta ma'lumotlar bazasi (Big Data), sun'iy intellekt (AI), keng ko'lamli mashinadan mashinaga modeli (M2M), buyumlar interneti (IoT), “bulutli” hisoblash (Cloud computing) va boshqa texnologiyalardan foydalangan holda ishlab chiqarish amaliyotlarini oimiy avtomatlashtirish orqali tub o'zgarishlar ro'y bermoqda. Ushbu integratsiya avtomatlashtirishni oshirishga, aloqa va o'z-o'zini nazorat qilishni yaxshilashga, shuningdek, inson aralashuvisiz muammolarni tahlil qilish va tashxislash imkonini beradigan aqlli sanoatni yuzaga keltiradi. Sanoat 4.0 nafaqat ishlab chiqarish jarayonini, balki sanoatda boshqaruv, yetkazib berish jarayoni hamda marketing tadqiqotlarining raqamlashishini ham o'z ichiga oladi. Sanoatni raqamlashtirish “aqlli” korxonalarga mijozlarning talabiga to'la mos keladigan mahsulotlar yaratishga imkon beradi. Bu konsepsiyaning ijobiy jihatlaridan biridir. Lekin, raqamlashishning salbiy jhati ham mavjuddir. Bunday korxonalarda ishlab chiqarish jarayoni deyarli inson aralashuvisiz amalga oshiriladi. Bu esa ishsizlik darajasining oshishiga olib keladi. Bu holda mamlakatlar mehnat resurslarining malakasini oshirishi, ularni zamon talabiga javob beradigan kasblarga yo'naltirishi darkor. Ammo ushbu jihatlar raqamlashtirishning ahamiyatini kamaytirmaydi.

Mamlakatimizda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali Sanoat 4.0 ga o'tish jarayonini tezlashtirish uchun zaruriy chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, dasturiy ta'minotga qilingan xarajatlarning yalpi mahsulotdagi ulushi 2021-yilda 0.09% ni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkich 0.18% ni tashkil etgan. Kompyuter dasturiy ta'minotiga xarajatlar ushbu yillarda mos ravishda 633.4 va 1636.6mlrd. so'mga teng bo'lgan. Bu ko'rsatkichlar ijobiy o'sish tendensiyasini ko'rsatgan bo'lsa ham, xalqaro mehnat taqsimotida munosib o'rin egallashimiz uchun yetarli emasdir.

Mamlakatimizdagi korxona va tashkilotlarning lokal tarmoqqa ulanishi bo'yicha tahlil quyidagichadir:

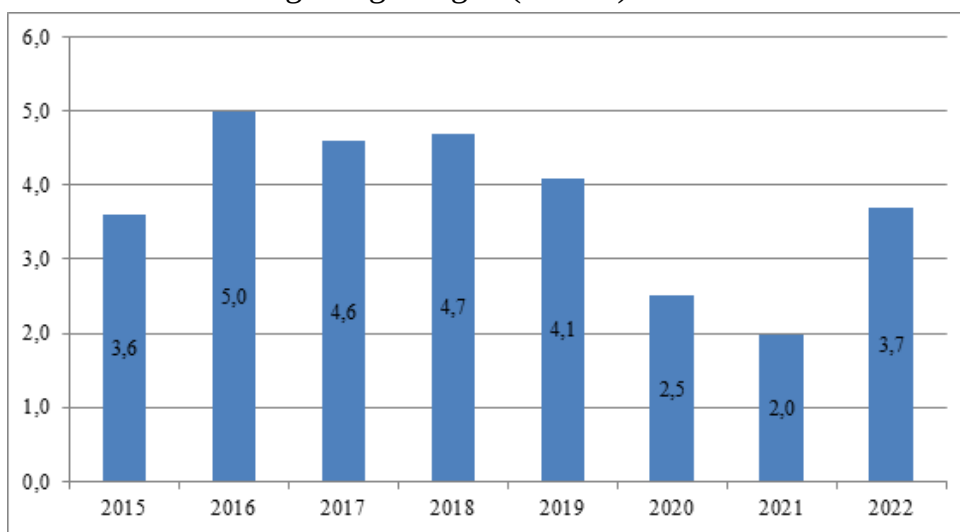
2-rasm. Korxona va tashkilotlarda lokal tarmoqqa ulangan kompyuterlar soni (yil oxiriga, birlik) [2]

Tahlil davrining boshi va oxirgi yildagi ko'rsatkichlar orasidagi farq +281227 birlikka

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

teng bo‘lgan. Lekin, koronavirus pandemiyasining iqtisodiyotga kutilmagan salbiy ta‘siri tufayli 2020 va 2021-yillarda ushbu ko‘rsatkich kamayish tendensiyasini ko‘rsatgan.

Farg‘ona viloyatida faoliyat yurituvchi lokal hisoblash tarmog‘iga ega bo‘lgan korxona va tashkilotlarning ulushi bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich 2016-yilda qayd etilgan bo‘lib, ushbu ko‘rsatkich 5% ga teng bo‘lgan (3-rasm).

3-rasm. Farg‘ona viloyatidagi lokal hisoblash tarmog‘iga ega bo‘lgan korxona va tashkilotlar ulushining 2015 va 2022-yillar oralig‘idagi o‘zgarish dinamikasi (yil oxiriga, foizda)[3]

Yuqoridagi rasmdan ma‘lumki, 2020 va 2021-yillarda ushbu korxonalarning umumiy korxonalar sonidagi ulushi eng past ko‘rsatkichga ega bo‘lgan. 2022-yilda pandemiyaning salbiy ta‘sirini kamaytirish uchun bajarilgan ishlar o‘zining ijobiy natijasini ko‘rsatgan bo‘lsada, ushbu ulush tahlil davrining boshidagi miqdorga yaqinlashgan xolos. Bu esa viloyatimizda raqamli iqtisodiyotning rivojiga alohida e‘tibor berishning naqadar muhim ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish kerakki, sanoat korxonalarini raqamlashtirish, Sanoat 4.0 ga o‘tish jarayonini tezlashtirish uchun eng avvalo zaruriy raqamli infratuzilmani yaratish, O‘zbekiston Respublikasi hududini yuqori darajadagi global internet tarmog‘iga ulanish imkoniyatlarini bosqichma-bosqich ta‘minlash zarurdir.

Bizga ma‘lumki, har qanday faoliyatning samaradorligini oshirishda malakali kadrlarning o‘rni beqiyosdir. Shu nuqtai nazardan, raqamli iqtisodiyot talablariga javob beradigan kadrlarni tayyorlash va ularning malakalarini doimiy ravishda oshirib borish muhim ahamiyatga egadir. Fikrimizcha, mamlakatimizda bu sohani rivojlantirish uchun yosh kadrlarni xorijiy mamlakatlarda ta‘lim olib, ushbu sohani yanada chuqurroq o‘rganishlari uchun zaruriy chora tadbirlar ko‘rilib, turli stipendiya va grantlar joriy etish orqali ularni bu sohaga qiziqishlarini oshirib borish lozimdir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son
2. The Fourth Industrial Revolution: what it means and how to respond | World Economic Forum (weforum.org)
3. Олимова, Н. Х., Абдурахимов, М. Т., Каримова, Г. И. (2022). Экономический потенциал предприятий реального сектора и возможности выбора их стратегии управления. *Cognitio rerum*, (1), 55-57.
4. Эргашев А. Х., Каримова Г. И., Хомидов К. К. У. Возможности выбора антикризисной

стратегии управления на основе собственного экономического потенциала предприятия // *Cognitio Rerum*. 2022. № 1. С. 79-82.

5. Karimova, G. (2023). The role of innovations in the development of the country's economy and directions for using them effectively. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(9), 143-147.
6. Karimova, G. (2023). The role of innovations in the development of the country's economy and directions for using them effectively. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(9), 143-147.

UDK: 338(2).48(46)

MAMLAKATIMIZDA TURIZM MARKETINGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY SHARTLARI

СОВРЕМЕННЫЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО МАРКЕТИНГА В СТРАНЕ

MODERN CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM MARKETING IN THE COUNTRY

Karimov Shahbozxo‘ja Xamdamjon o‘g‘li
FDU o‘qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada turistik marketing asoslari muhokama qilinadi. Zamonaviy bozorda dolzarb bo‘lgan turizm marketing metodologiyasi tahlil qilinadi. Ushbu sohadagi olimlarning nazariy materiallari va amaliy tadqiqotlari asosida mamlakatda bozorning globallashuvi bosqichida turizm marketingining rivojlanishi to‘g‘risida xulosalar taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: marketing, turizm, globallashuv, iqtisodiyot, bozor sharoitlari, xizmatlarni ilgari surish, reklama.

В данной статье рассматриваются основы туристического маркетинга. Анализируется актуальная в условиях современного рынка методология маркетинга туризма. На основании теоретических материалов и практических исследований ученых в данной сфере в работе представляются выводы относительно развития туристического маркетинга на этапе глобализации рынка в стране.

Ключевые слова: маркетинг, туризм, глобализация, экономика, условия рынка, продвижение услуг, реклама.

This article discusses the basics of tourism marketing. The methodology of tourism marketing, which is relevant in the conditions of the modern market, is analyzed. Based on theoretical materials and practical research of scientists in this field, the paper presents conclusions regarding the development of tourism marketing at the stage of market globalization in the country.

Keywords: marketing, tourism, globalization, economy, market conditions, promotion of services, advertising.

Uzoq vaqt davomida marketing asosan korxonalarni boshqarish funktsiyasi sifatida, ya'ni raqobatbardoshlikni yaratish va saqlash vositasi, kompaniya, uning iste'molchilari, sheriklari, raqobatchilari va umuman jamiyat o'rtasidagi bozorda innovatsiyalar va munosabatlarni boshqarish vositasi sifatida ko'rib chiqildi. iqtisodiy rivojlanish tabiati va millat farovonligi darajasini belgilaydigan faoliyat. Jahon turizm va sayohat kengashi (World Travel & Tourism Council, WTTC) ma'lumotlariga ko'ra, 2015 yilda global biznes turizm bozori hajmi 1,106 trillion dollardan oshdi. 2016 yil yakunlariga ko'ra, ish safari xarajatlari 1,150 trln. dollarni tashkil qilib va 2026 yilga kelib global biznes turizm bozori 1,658 trillion dollarga baholanishi, bunda yillik o'sish o'rtacha 3,7% ni tashkil qilishi bashorat qilinmoqda [13].

Zamonaviy marketing bitimlar marketingidan munosabatlar marketingiga tobora rivojlanib bormoqda. Marketing faoliyati sohasi nafaqat almashinuv sohasi bilan cheklanib qolmay, balki iste'mol sohasiga ham, to'g'ridan-to'g'ri xizmatlar sohasiga ham taalluqlidir. Ushbu tendentsiya turizm sohasida ayniqsa sezilarli bo'ldi. Turizm marketingining rivojlanishini o'rganish dolzarb ilmiy masaladir, chunki bu uning evolyutsiyasini boshidan hozirgi rivojlanish darajasigacha retrospektiv ravishda ko'rish imkonini beradi.

Ushbu masalani o'z ilmiy ishlarida xorijiy olimlardan F.Kotler, J.Bouen, J.Maykenz, S.Behesti, N.Borodina, E.Malikova, E.Mironova, I.Sapitskaya, M.Morozova, N.Shimin va boshqalar alohida ko'rib chiqqanlar. [1-6].

Turizm marketingi sohasida mahalliy olimlardan F.Kamilova, S.Ro'ziyev, M.Amonboyev, A.Samadov, Sh.Sayfutdinov, F.Xalimova, M.Z.Nurfayziyevlar [7-10] ni keltirib o'tish o'rinli bo'ladi.

Tadqiqotning maqsadi mamlakatning zamonaviy bozor sharoitlari asosida Rossiya turizm sanoatini rivojlantirish istiqbollari va yo'nalishlarini izlash va O'zbekiston brendini sayyohlik davlati sifatida targ'ib qilishning kompleks tizimini yaratishdir.

O'zbekistonda turizm marketingi marketing faoliyatining barcha usullari va yondashuvlari faol qo'llaniladigan boshqa sohalar bilan taqqoslaganda, turizm o'n yildan ortiq vaqt davomida mashhur dam olish usuli bo'lib qolganiga qaramay, bir darajaga pastligicha qolmoqda. Shu bilan birga, turizm marketingining faol rivojlanishi, albatta, ushbu biznesga kapitalni jalb qilishga va natijada mamlakat byudjetiga tushadigan soliqlarning ko'payishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jahon iqtisodiyotining eng dinamik va eng daromadli tarmoqlaridan biri turizmdir. Sayyohlik xizmatlari sanoatining o'sishi aholi soni va daromadlarining o'sishi, ish vaqtining pasayishi va dam olish vaqtining ko'payishi, transport infratuzilmasining sezilarli yaxshilanishi bilan rag'batlantiriladi. Bugungi kunda turizm sohasi ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishning eng muhim omillaridan biridir. Turizm milliy iqtisodiyotlarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, valyuta tushumlarini ko'paytirishga imkon beradi, to'lov balansi ko'rsatkichlarini yaxshilaydi, tabiiy va tarixiy-madaniy salohiyatdan samarali foydalanishga yordam beradi.

Turizm, ijtimoiy mehnat ta'minoti va tashqi kapitalni jalb qilish sohasi haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, bu butun dunyo bo'ylab investitsiyalarning 10 foizini tashkil etadi, dunyodagi har o'n oltinchi odam qandaydir tarzda turizm sohasida o'z faoliyati bilan shug'ullanadi. Global iste'mol xarajatlarining o'ndan bir qismi hammasi bir xil turizmga to'g'ri keladi [11].

Nafaqat tobora ommalashib borayotgan mashhurlik, balki, eng muhimi, turizm sohasini rivojlantirishda barqarorlik shuni ko'rsatadiki, jalb qilingan mijozlar sonini qo'llab-quvvatlash va kelajakda ko'paytirish uchun ushbu xizmatchilarning tegishli marketingini

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

o‘tkazish kerak. Misr, Turkiya, Gretsiya kabi ba'zi mamlakatlarda turizm sohasidan olinadigan soliqlar byudjetning asosiy qismini tashkil qiladi. Biznes ushbu sohada marketingning eng zamonaviy va innovatsion usullaridan foydalanishni o‘z ichiga olgan yuqori darajadagi raqobatda olib boriladi [2]. Aks holda, har qanday sayyohlik kompaniyasining sotuvchilari o‘z pozitsiyalarini topshirganda, bir necha kun ichida ularning reytingi deyarli yorug‘lik tezligida pasayishi mumkin.

Globalashuv jarayonlari fonida zamonaviy marketing metodologiyalari yordamida mamlakatda sayyohlik xizmatlarini ilgari surish vazifasi mantiqiy ravishda paydo bo‘ladi. O‘zbekistonda turizmning o‘ziga xos xususiyati ma'lum bir hududning geografik joylashuvi va relyefi, mamlakatning turli burchaklaridagi iqlimning xilma-xilligi, tabiiy, tarixiy, madaniy va turistik-rekreatsion salohiyatning boyligidan iborat. Ammo mamlakatda turizmning barcha afzalliklariga qaramay, uning mashhurligini, masalan, yuqorida aytib o‘tilgan Gretsiya va Turkiya bilan taqqoslash mumkin emas.

Albatta, mamlakatning sayyohlik xizmatlarining rivojlanish darajasi va mashhurligining pasayishiga dunyodagi siyosiy vaziyat va jahon moliyaviy inqirozining oqibatlari ta'sir ko‘rsatdi. Ammo sohaning innovatsiyalarini zarur o‘zlashtirmasdan, tanish va barqaror reklama usullaridan foydalangan holda amalga oshiriladigan marketing ham ushbu jihatda muhim rol o‘ynashi kerak. Turizm sohasidagi vaziyat inqiroz hodisalarini bartaraf etish va turistik mahsulotni ishlab chiqarishni jadallashtirish uchun zarur bo‘lgan sifatni ta'minlash uchun vositalarni faol izlashni talab qiladi. Turistik xizmatlarni marketing vositalaridan marketing xizmatlarining bir turi sifatida foydalanish katta ahamiyatga ega.

Turistik paketni to‘ldirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillarga quyidagilar kiradi [4]:

- moddiy baza, infratuzilma va taklif etilayotgan xizmatlar imkoniyatlari;
- aviakompaniyalar va boshqa transport kompaniyalari bilan munosabatlar;
- sayyohlarning jo‘nash mamlakati va dam olish mamlakati o‘rtasidagi munosabatlar;
- belgilangan mamlakatning siyosiy barqarorligi;
- belgilangan mamlakatda turizmni rivojlantirish darajasi;
- hamkor tashkilotlar (xizmat ko‘rsatuvchi provayderlar) bilan munosabatlar;
- turistik dasturga talabning mavjudligi.

F.Kotlarning so‘zlariga ko‘ra, agar u keng tabiatga ega bo‘lsa va hech narsaga ega bo‘lmasa, bir tomon boshqasiga taklif qilishi mumkin bo‘lgan har qanday faoliyat xizmat hisoblanadi. U mehnat mahsulotlarining 4 toifasini aniqlaydi [3]:

1) xizmat bilan birga kelmaydigan moddiy tovarlar (bu, qoida tariqasida, kundalik tovarlar);

2) xizmat bilan birga keladigan moddiy mahsulot (uskunani keyinchalik xizmat ko‘rsatish bilan sotish);

3) ikkilamchi tovarlar va xizmatlar bilan birga keladigan asosiy xizmat (sayyohlik agentliklari o‘zlarining ekskursiya xizmatlarini taklif qilishadi, ikkilamchi ovqatlanish, transport qo‘shiladi);

4) xizmat sof shaklda (avtomobillarni ta'mirlash).

Xizmatlar marketingida ularning ishlab chiqaruvchilari tomonidan yaratilgan ijtimoiy omillarni hisobga olish zarurati ustunlik qiladi. Xizmatlar marketingini jamiyatning ijtimoiy muhiti va yashash sharoitlarini shakllantiradigan maxsus faoliyat turi sifatida ham ko‘rib chiqish mumkin. Xizmatlar bozorida mahsulotni ishlab chiqarish va sotish usullari bilan o‘zgaruvchan talabning etarliligi printsiplining ta'siri tobora kuchayib bormoqda. Bu xizmatlarga bo‘lgan talabning dinamikasi va uni qondirish ko‘rsatkichlarining ahamiyati bilan bog‘liq [3].

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Marketing xizmatlarini tadqiq qilishning asosiy ob'ektlaridan biri bu tashqi ta'sirlarni hisobga olish natijalari. Ko'pincha ijtimoiy muhitda xizmatlardan foydalanuvchi ushbu xizmatlarni taqdim etishda bevosita ishtirok etmaydigan, ammo jamiyat a'zolari bo'lgan shaxslarning ijobiy yoki salbiy ta'sirini boshdan kechiradi. Shuning uchun tashqi ta'sir nafaqat mavjud ijtimoiy sharoitlarni sezilarli darajada o'zgartirishi, balki inson hayotining ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik tarkibiy qismlarining rivojlanishiga ma'lum darajada ta'sir qilishi mumkin. Bu erda salbiy tashqi ta'sir xavfi ayniqsa muhimdir: masalan, turistik xizmatlar sifatining ularning qiymatiga mos kelmasligi.

Xizmat ko'rsatish sohasidagi marketing tadqiqotlarining o'ziga xos xususiyatlari muammoni aniqlashni o'z ichiga oladi: "xizmatning qaysi o'ziga xos xususiyati oxirgi iste'molchilarni ushbu xizmat ko'rsatuvchi provayderni tanlashga undaydi: amalga oshirish tezligi, minimal xatolar, qo'shimcha xizmatlar, xizmat ishlab chiqaruvchisini qulay topish yoki boshqa narsa"[6].

Xizmatlar bozorining xususiyatlari marketing kommunikatsiyalari siyosatini ilgari surish va tashkil etish vositalariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy bozor bosqichida turizm marketingida qo'llaniladigan usullar, aslida, tovar marketingining odatiy metodologiyasidan unchalik farq qilmaydi [5]. Bularga quyidagilar kiradi:

- muayyan mijozga yo'naltirilgan shaxsiy savdo;
- reklama - bu marketing va turizmning alohida bo'limi bo'lib, xizmat reklamalariga mos keladi;
- to'g'ridan-to'g'ri marketing;

Men jamoatchilik bilan aloqalardan foydalanaman (shu jumladan innovatsion usullar va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda).

Shu bilan birga, xizmatlarning o'ziga xos xususiyatlari ularni xabardor qilish va potentsial iste'molchilarga namoyish etishda katta qiyinchiliklarga olib keladi [1].

O'zbekistonda turizm korxonasining bozordagi muvaffaqiyati nafaqat asosiy omillarga bog'liq, masalan: tabiiy-iqlim sharoiti, turizmning moddiy-texnik bazasi, xavfsizlik va qulaylik, turizm infratuzilmasi, mavjud turizm va rekreatsion resurslar, turistik-rekreatsion sohani tashkiliy qo'llab-quvvatlash va davlat tomonidan tartibga solish va boshqalar, balki asosan marketing omillari, marketing strategiyasini amalga oshirish doirasida marketing aralashmasi yordamida maqsadli auditoriya uchun iqtisodiy jihatdan jozibali sayyohlik mahsulotini yaratishni ta'minlash. Shunday qilib, biz turizm marketingi sohasidagi dolzarb tadqiqotlarning o'ziga xos yo'nalishlarini shakllantiramiz:

1. Bozorni oldindan tahlil qilish bo'yicha individual sayohat xizmatlariga mavjud va potentsial talabni aniqlash;
2. Yangi xizmatlarni ishlab chiqarishga talabni bashorat qilish;
3. Operatorlar tomonidan taklif etilayotgan mavjud sayyohlik yo'nalishlari assortimentini o'rganish;
4. Xizmat iste'molchisining motivatsion xatti-harakatlarini tahlil qilish;
5. Ushbu xizmatni ilgari surish samaradorligini oshirish uchun marketing kommunikatsion siyosatining turizmning o'ziga xos turiga mos keladigan vositalarini aniqlash.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Бехешти С.А. Методологические подходы к моделированию смешанного стратегического маркетинга в туризме // Молодой ученый. 2013. №10. С.282-286.
2. Бороздина Н.А., Маликова Е.Г. К вопросу о маркетинге территорий в туризме // World science: problems and innovations. 2016. С.205-207.

3. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм: Учебник для студентов вузов. / Ф. Котлер, Дж. Боуэн, Дж. Мейкенз; пер. с англ. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юнити-Дана, 2012. 1071 с.
4. Миронова Э.И., Сапицкая И.К. Политика маркетинга в туризме // Научные труды SWorld. 2011. Т.7. №2. С.33-34.
5. Морозова М.А. Инновационные подходы к территориальному маркетингу в туризме // Общество в условиях современного медиапространства. Сборник научных трудов. Санкт-Петербург, 2016. С.242-245.
6. Шимин Н.А. Маркетинг туристского региона как необходимое условие эффективного управления региональным туризмом // Управление экономическими системами. 2012. №7(43). С.41.
7. Камилова Ф. Халқаро туризм маркетинги. Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ, 2007. - 127 б.
8. Камилова Ф., Рўзиев С. Туризм маркетинги. Ўқув қўлланма – Т: ТДИУ, 2007. – 204 б.
9. Amonboyev M., Samadov A., Sayfutdinov Sh., Xalimova F. Turizm marketingi. Darslik.– Т.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 –290b.
10. Nurfayziyeva M.Z. Turizm marketingi. O‘quv qo‘llanma. Т.: Iqtisodiyot, 2019 – 270b.
11. UNWTO Annual Report 2017 - URL: https://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2017.pdf.
12. Borinova A.S. Development of Marketing in Tourism in Modern Conditions. Economics. 2017. №7(28)

UDK: 331.15

QISHLOQ XO‘JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA MEVA-SABZAVOTCHILIK KLASTERLAR FAOLIYATI UNUMDORLIGINI O‘RGANISHNING MUHIM KO‘RSATKICHLARI

ВАЖНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОДУКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЛОДООВОЩНЫХ КЛАСТЕРОВ В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

IMPORTANT INDICATORS OF THE STUDY OF THE PRODUCTIVITY OF THE ACTIVITY OF CLUSTERS OF FRUITS AND VEGETABLES IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

Mannopova Muazzam Sultonbekovna
Farg‘ona davlat universiteti, katta o‘qituvchi

Annotatsiya

Maqolada iqtisodiyotning qishloq xo‘jaligi sohasida meva-sabzavotchilik klasterlarining ahamiyati, meva-sabzavot klasterlarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish va ularni qayta ishlashga qaratilgan islohotlarni chuqurlashtirishda agrar siyosatini olib borilishining ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan. Meva-sabzavotchilik klasterlarini samaradorligini o‘rganishdagi ko‘rsatkichlar tizimi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Klaster, mintaqa, rivojlanish, ishlab chiqarish, qayta ishlash, meva-sabzavotchilik, jahon bozori, xorijiy tajriba, boshqaruv.

В статье рассматривается значение плодовоощных кластеров в сельскохозяйственном секторе экономики, вопросы совершенствования механизмов управления плодовоощными кластерами. Также указывается на важность проведения аграрной политики в углублении реформ, направленных на выращивание сельскохозяйственной продукции и ее переработку. Проанализирована система показателей в исследовании эффективности плодовоощеводческих кластеров.

Ключевые слова. Кластер, регион, разработка, производство, переработка, плодовоощеводство, мировой рынок, зарубежный опыт, управление.

The article discusses the importance of fruit and vegetable clusters in the agricultural sector of the economy, the issues of improving the management mechanisms of fruit and vegetable clusters. The importance of agrarian policy in deepening reforms aimed at the cultivation of agricultural products and its processing is also pointed out. The system of indicators in the study of the effectiveness of fruit and vegetable clusters has been analyzed.

Keywords. Entrepreneurship, cluster, region, development, production, processing, fruit and vegetable growing, world market, foreign experience, management.

Xorijiy mamlakatlar tajribasidan ma'lumki, har qaysi mamlakat ijtimoiy hayotida aholining birlamchi ehtiyoji bo'lgan oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish, bu borada eng samarador to'g'ri yo'lni belgilab olish xalq farovonligini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Shu sababli qishloq xo'jaligi sohasida ham, meva-sabzavot klasterlarini tashkil etish va rivojlantirish orqali meva-sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirishning, tarmoq samaradorlik darajasini yuksaltirishning, sohani jadal va barqaror rivojlantirishning muhim strategik yo'nalishi sifatida qaralmoqda. Qolaversa, hozirgi vaqtda klasterlar mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshlikni ta'minlovchi mexanizmi hamda iqtisodiy o'sish drayverlari hisoblanmoqda.

Dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida klasterlar sonining tez ortib borayotgani ham ularning samaradorligi yuqori ekanligidan dalolat beradi. Jumladan, klaster nazariyasining asoschisi Maykl Porterning fikriga ko'ra, mamlakat raqobatbardoshligini uning alohida firmalari emas, balki turli sohalardagi firmalar uyushmasi – klasterlarning xalqaro raqobatbardoshligi prizmasi orqali ko'rib chiqish kerak va ushbu klasterlarning ichki resurslardan samarali foydalanish salohiyati muhim ahamiyatga egadir. Hozirgi kunda klasterlar dunyodagi yetakchi mamlakatlar iqtisodiyotining qariyb 50 foizini qamrab olgan. Masalan, AQShda klasterlar soni – 380 tani tashkil etgan holda, mamlakatda faoliyat olib borayotgan yirik korxonalarning yarmidan ko'pini birlashtiradi. Mamlakat YaIMining 60 foizi ushbu klasterlarning ulushiga to'g'ri keladi. Jumladan, Italiyada sanoatda band bo'lganlarning 43 foizi 206 ta klasterda mehnat qiladi va mamlakat eksportining 30 foizdan ortig'i ushbu klasterlarning hissasiga to'g'ri keladi. Finlyandiyaning makroiqtisodiy siyosatida klasterlarga juda katta e'tibor berilgan. Jumladan, yog'ochni qayta ishlash, qog'oz mahsulotlari, uyali aloqa uskunalari, telefonlar ishlab chiqarish to'liq klasterlar nazorati ostida va bu tarmoqlar mamlakat eksportida yetakchi o'rinni egallaydi. Xitoyda 60 dan ortiq maxsus klaster mavjud bo'lib, ular 30 mingga yaqin korxonani birlashtiradi. 3,5 million kishi mehnat qiluvchi mazkur korxonalarda yiliga 200 milliard AQSh dollariga teng mahsulot ishlab chiqariladi. O'zbekiston iqtisodiyotida ham xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va sanoatlashtirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan sharoitda klasterlar tizimini shakllantirish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Barcha tarmoqlar va hududlarda klasterlarni puxta o‘ylab shakllantirish ularni mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo‘shadigan vositaga aylantirish imkonini beradi. Jumladan, agrosanoatda klasterlarni shakllantirish mamlakat taraqqiyot strategiyasining ajralmas qismi bo‘lib qolmoqda. Bu sohada klasterlarga qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish va chuqur qayta ishlash, chorvachilik, baliqchilik kabi komplekslarni yaratish, raqobatbardosh yuqori texnologiyali va eksportbop to‘qimachilik, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni tashkil etish omili sifatida qaralmoqda. Shu asosda, qishloq xo‘jaligi sohasida amalga oshirilayotgan izchil iqtisodiy islohotlar aholining sifatli oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirish, shuningdek, bu jarayonni jahon namunalariga tenglashtirish orqali tubdan yaxshilash uchun eng dolzarb masalalardan biridir. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan qishloq xo‘jaligi sohasidagi tuzilmaviy-tarkibiy o‘zgarishlar milliy iqtisodiyot rivojlanishi, aholini meva va sabzavot mahsulotlari bilan ta‘minlash va uni jahon bozoriga eksport qilish muammolarini hal etish hamda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga muhim ta‘sir ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni, «Meva-sabzavot mahsulotlarini tashqi bozorlarga chiqarish samaradorligini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi 2022-yil 4-apreldagi PQ-225-son qarori, «Mevasabzavotchilik sohasini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, tarmoqda klaster va kooperatsiya tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2021-yil 15-dekabrda 52-son qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga muayyan darajada xizmat qiladi. Qabul qilingan qarorlarning muhim jihatlaridan biri, nafaqat mahsulot ishlab chiqaruvchilarga, balki mahsulotlarni chet elga eksport qilishda mahalliy ishlab chiqaruvchilarga ko‘maklashadigan tashqi savdo tashkilotlariga ham eksport faoliyatini amalga oshirishda teng sharoitlar yaratib beradi. Shu bilan birga, meva-sabzavotchilik klasterlari tomonidan kooperativ asosda yetishtiriladigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining hosildorligini oshirish, ichki va tashqi bozorlarning ehtiyojlarini yuqori sifatli mahsulotlar bilan ta‘minlash maqsadida ushbu sohada faoliyat yuritayotgan bir qator ilmiy-tadqiqot institutlari va xo‘jalik yurituvchi subyektlar bilan har tomonlama hamkorlik yo‘lga qo‘yildi.

O‘z navbatida, bu qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta-qayta ko‘paytirish uchun zamin yaratadi. Izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, hozirga qadar ularning samaradorligini baholashda yagona tizim takomillashmagan bo‘lib, lekin bir qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Shundan kelib chiqqan holda agrosanoat klasterining samaradorligini baholash usulini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun samaradorlikning o‘ziga xos xususiyatlarini to‘liq aks ettiradigan quyidagi ko‘rsatkichlar tanlab olinadi:

- sanoat tarmog‘ining o‘sishi (yalpi sanoatning o‘sish sur‘atlarini umuman iqtisodiyotning o‘sish sur‘ati bilan qiyosiy baholash);

- klaster tarmog‘ining o‘sishi (klasterlar yetishtirgan mahsulotlar hajmining o‘sish sur‘atini tegishli sanoat tarmog‘i o‘sish sur‘ati bilan taqqoslash, klasterlar yetishtirgan mahsulotlar hajmining yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi hamda klasterlarga yo‘naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy qaytimini (daromadlilik darajasini) baholashdan iboratdir.

O‘zbekistonda klasterlar shakllanishning dastlabki bosqichida bo‘lganligi sababli klasterlar yetishtirgan mahsulotlar hajmining o‘sish sur‘atini tegishli sanoat tarmog‘idagi o‘sish sur‘ati bilan taqqoslashni tahlil qiladigan klasterli o‘sish yondashuvini tanlash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shundan kelib chiqqan holda paxta-to‘qimachilik va meva-sabzavot sanoatida klasterlarning samaradorligini baholash uchun mehnat unumdorligi,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

eksportdagi o‘rni, investitsiyalarning daromadlilik darajasi hamda qiyosiy ustunlik indeksidan (Comparative Advantage Index) foydalaniladi. Klasterlar tizimida mehnat unumdorligini hisoblash uchun muayyan vaqt oralig‘ida ishlab chiqilgan mahsulot va xizmatlar hajmini ishlab chiqarishga jalb qilingan xodimlar soniga bo‘lish formulasidan foydalaniladi. Ma’lumotlarga ko‘ra, sanoat ishlab chiqarishi tarkibida eng katta ulush ishlab chiqaradigan sanoat tarmog‘ining hissasiga (83,2 foiz) to‘g‘ri keladi. 2022-yilning yanvar-dekabr oylari mobaynida bu tarmoqda 458,2 trillion so‘mlik mahsulot ishlab chiqarilgan. Ushbu tarmoq tarkibida hozirgi paytda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 13,7 foizni, kiyim-kechak ishlab chiqarishning ulushi 3,8 foizni, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 13,0 foizni tashkil etadi.

O‘zbekistonda faoliyat olib borayotgan paxta-to‘qimachilik va meva-sabzavot klasterlari aynan mana shu ishlab chiqarish sanoati tarkibida shakllantirilmoqda. Shu sababli bu tarmoqdagi klasterlashtirish darajasini baholash orqali islohotlar samaradorligi tahlil qilinadi.

O‘zbekistonda 2017-yildan boshlab paxta-to‘qimachilik va meva-sabzavot klasterlari tizimi joriy etila boshlandi. Natijada 2017-2022-yillarda mamlakatda jami ushbu sohalarda 506 ta klaster shakllantirildi. 2022-yilda ular tomonidan 28,7 trillion so‘mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarildi. Shu bilan birga, klasterlar tizimida mehnat unumdorligi 2018-2022 yillar oralig‘ida 12,9 baravar ortgan. Bu ko‘rsatkich sanoatning qayta ishlash tarmog‘ida 6,4 baravarni tashkil qilgan. Demak, klasterlashuvda mehnat unumdorligi boshqa tarmoqdagiga qaraganda 2 baravar yuqori bo‘lgan.

Shuningdek, 2022 yil davomida O‘zbekiston Respublikasi hamda viloyatlarda jami 245 ta meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyat yuritib, ularga 179,5 ming gektar yer maydonlari ajratib berilgan. Ushbu klasterlarda yetishtirilayotgan meva-sabzavotlar 15,3 ming nafar fermer xo‘jaliklari bilan 147,9 ming gektar yer maydonlarida meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish bo‘yicha fyu‘chers shartnomasi asosida ish olib borilmoqda. Shuningdek, 62 ta klasterlarda quvvati 956,2 ming tonna bo‘lgan qayta ishlash korxonalari, 32 ta klasterlarda quvvati 290,5 ming tonna bo‘lgan mahsulotni saralash va qadoqlash, 23 ta klasterlarda quvvati 230,5 ming tonnalik mahsulotni quritish hamda 136 ta klasterlarda quvvati 360 ming tonnalik oddiy va muzlatkichli omborxonalar faoliyat yuritmoqda. Shu bilan tashkil qilingan Intensiv bog‘ va tokzorlar soni 24,5 ming gektar mahalliy, 10,8 ming gektar intensiv bog‘ va 25,6 ming gektar tokzorlardan tashkil topgan. 2022 yilda meva-sabzavot klasterlarini rivojlantirishdagi investitsiya loyihalari qiymati 478 mlrd. so‘mlik 71 ta loyiha amalga oshirilgan bo‘lib, ularning natijasida 500 ga yaqin ish o‘rinlari yaratildi. Qolaversa, tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, mehnat unumdorligi bilan birga yo‘naltirilgan investitsiyalarning daromadlilik darajasi ham klasterlarda tarmoqdagiga yuqori ekanligini ko‘rsatmoqda. Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2018-2022-yillarda klasterlarga yo‘naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy qaytimi (daromadlilik darajasi) koeffitsienti 1 dan 1,4 gacha ortgan. Bu klasterlashtirish loyihalari juda samarali ekanligidan dalolat beradi. Bir qator klasterlarning mamlakat yoki mintaqa iqtisodiyotidagi o‘rnini baholash uchun Klaster quvvati (Pc) integral indeksi tavsiya etiladi. Bunda aynan sanoatning ma’lum bir tarmog‘i qay darajada klasterlashgan, degan savolga javob topish mumkin. Shu sababli ko‘rsatkichlarni quyidagicha tizimlashtirish maqsadga muvofiqdir:

- klasterlarning sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish koeffitsienti (Kpa);
- klasterlarning investitsion faolligi koeffitsiyenti (Kia);
- klasterlarning eksport faolligi koeffitsiyenti (Kexp);
- klasterlarda mehnat resurslarining bandlik koeffitsiyenti (Kepm);

• paxta-to‘qimachilik va meva-sabzavot klasterlarining ekin maydoni qamrovi koeffitsiyenti (K_{land}).

Klasterlarining ekin maydoni qamrovi koeffitsientini aniqlashda meva-sabzavot ekin maydonlarining yalpi ko‘rsatkichlari olindi.

$$Pc = \frac{K_{pa}}{T_{ind}} : \frac{K_{exp}}{T_{ind}} : \frac{K_{ia}}{T_{ind}} : \frac{K_{emp}}{T_{ind}} : \frac{K_{land}}{T_{land}}$$

Yuqoridagi tizimlashtirilgan ko‘rsatkichlar asosida koeffitsiyentlar hisoblab chiqiladi va tarmoqdagi klasterlashtirish darajasi aniqlanadi. Shunday qilib, agregatlashgan Klaster quvvati (P_c) integral indeksi sanoatning ishlab chiqarish tarmog‘ida klasterning ijtimoiy–iqtisodiy samaradorligini va uning hududiy mehnat taqsimotidagi rolini tavsiflab beradi. Ushbu indeks taklif qilingan beshta koeffitsient yig‘indisining o‘rtacha arifmetikasi sifatida hisoblanadi. Bu indeks orqali klasterlarning rivojlanish dinamikasi va uning ma’lum bir tarmoq yoki mintaqa iqtisodiyotidagi o‘rnini kuzatish mumkin. Ushbu indeks klasterning iqtisodiy birlik sifatida ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini to‘liq aks ettiradi. Har bir indeks qiymati 0 dan 1 gacha ($0 \leq P_c \leq 1$) oraliqda baholanadi. Agar klaster quvvati (P_c) indeksi 0 dan 1 ga yaqinlashsa, bu tarmoq yoki mintaqa iqtisodiyotining klasterlashganlik darajasi yuqoriligini ko‘rsatadi. Hisob-kitoblar agrosanoat ishlab chiqarish tarmog‘ida klaster quvvati (P_c) integral indeksi 0,201 ni tashkil etishini ko‘rsatdi. Bu ko‘rsatkich ushbu tarmoqda klasterlashtirish darajasi yoki qamrovi yuqori emasligini ko‘rsatadi.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlari tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, klasterlashtirish tarmoq va hudud iqtisodiyotida mehnat unumdorligi va samaradorlik ko‘rsatkichlarini oshirish orqali yuqori raqobatdoshlik ta’minlanishiga olib keladi. Agrar sohada klasterlashtirish xomashyodan tayyor mahsulotgacha bo‘lgan to‘liq tizimli bosqichni shakllantirish, shuningdek, bu tizimga ilm-fan, savdo, logistika kabi sohalarni birlashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. M. Porter Konkurensiya / Maykl E. Porter; per. s angl. – M.: Vilyams, 2006. – 256 s.10. M. Porter Mejdunarodnaya konkurensiya:/Per.s ang. / Pod red. i s predisloviem V.D. Setinina. -M.: Mejdunarod. otnosheniya, 2005.-859s.
2. Mannopova, M. S. (2022). O‘zbekistonda meva-sabzavotchilik yo‘nalishidagi klasterlarni rivojlantirish va boshqarishning asosiy vazifalari. *Biznes-эксперт*, 1(6), 48-52.
3. Халматжанова, Г. Д., & Маннопова, М. С. (2020). Развитие национальной экономики с учётом тенденций развития мировой экономики. In *Минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жиҳатлари* (pp. 238-244).
4. Khalmatjanova, G. D., & Mannopova, M. S. (2021). Priority areas in agricultural development in the Republic of Uzbekistan. In *The Challenge of Sustainability in Agricultural Systems: Volume 1* (pp. 49-54). Cham: Springer International Publishing.
5. Маннопова, М. С. (2019). Основные проблемы в сфере переработки плодоовощной продукции в Республике Узбекистан. *Образование и наука в России и за рубежом*, (16), 175-180.
6. Mannopova, M. S. (2022). O‘zbekistonda meva-sabzavotchilik yo ‘nalishidagi klasterlarni rivojlantirish va boshqarishning asosiy vazifalari. *Biznes-ekspert*, 1(6), 48-52.
7. Mannopova, M. S. (2022). O‘zbekiston qishloq xo ‘jaligida meva-sabzavotchilik klasterlarini rivojlantirishning asosiy yo ‘nalishlari. *New innovations in national education*, 1(6), 12-16.

ISHSIZLIK VA UNING DARAJASI

БЕЗРАБОТИЦА И ЕЁ УРОВЕНЬ

UNEMPLOYMENT AND ITS LEVEL

Qosimov Mashhurbek Ikromjon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti moliya
kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada ishsizlikning turlari, darajalari, statistik ko‘rastikhlari va hozirgi holati aks ettirilgan. Bundan tashqari ishsizlik bo‘yicha iqtisodchi olimlarning nazariyalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Ishsizlik, ishsizlik turlari, ishsizlik darjasi

В государственных отклонениях виды, уровни безработицы, статистические обзоры и текущее состояние. Кроме того, проанализированы теории учений по безработице.

Ключевые слова: Безработица, виды занятости, уровень безработицы

The article describes the types, levels, statistical indicators and current state of unemployment. In addition, the theories of economists on unemployment were analyzed.

Key words: Unemployment, types of unemployment, level of unemployment

Mamlakatimizda aholini ish bilan oqilona bandligini ta‘minlash va ishsizlikni kamaytirishning samarali chora-tadbirlaridan biri – qishloq joylarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, mehnat bozorini maqsadga muvofiq shakllantirish hamda uni tartibga solish hisoblanadi. Bu ishchi kuchi talab va taklif o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar va ziddiyatlarni hamda ularni hamkorligini samaradorlik mezonlarini aniqlashga, qishloqlarda yashaydigan aholini kasbiy bilim darajasini oshirishga va ohir oqibatda qishloqlarda ishsizlikni kamaytirishga, pirovardida iqtisodiy, ijtimoiy va tashkiliy tadbirlarni maqsadga muvofiq ishlab chiqishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

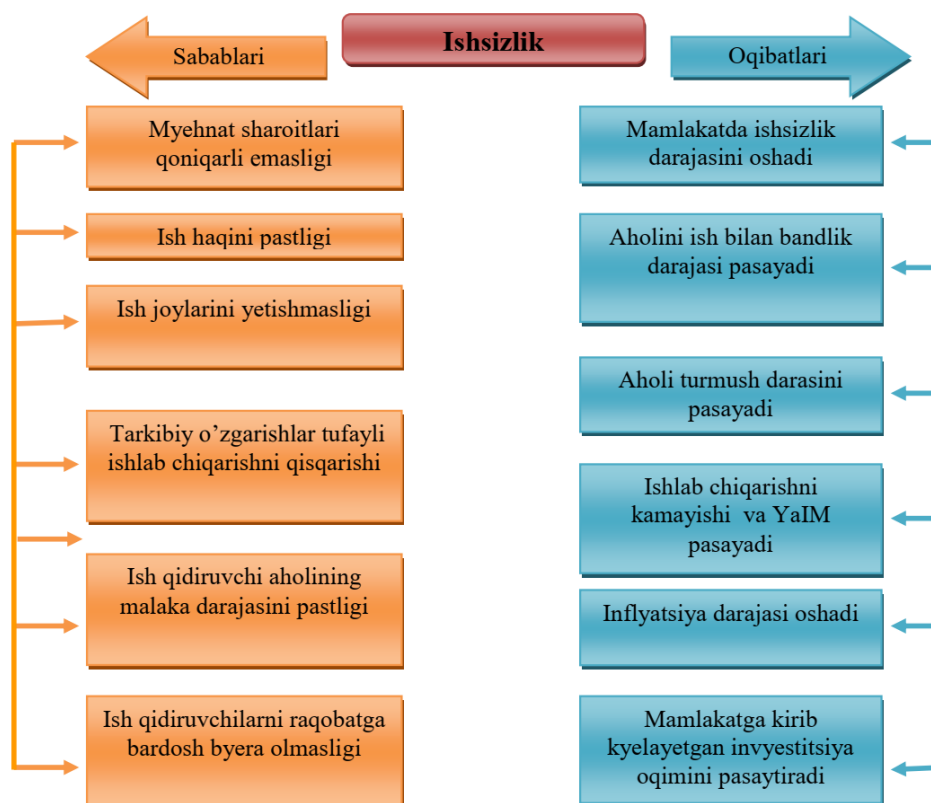
Bunday tadbirlarni ishlab chiqish – sodir bo‘layotgan jarayonlarni chuqur ilmiy tadqiq etilishi, qishloq mehnat bozorini shakllantirish va rivojlantirishning eng muhim muammolarini va ularni echilish yo‘llarini aniqlashni talab qiladi. Bugungi kunda iqtisodiyotni yangilash va uning tarkibiy tuzilishini diversifikatsiya qilish va mehnat bozorini zamon talablariga muvofiq modernizatsiya qilish negizida qishloqda ishsizlikni kamaytirish va aholini ish bilan bandligini oshirish istiqbollarini belgilashga asoslanadi.

Ishsizlik va u bilan bog‘liq muammolarni mehnat bozoridagi ijtimoiy mehnat munosabatlarini asosiy maqsad mazmunini tashkil kiladi. Ishsizlik muammosini o‘rganishdan asosiy maqsad aholini ish bilan bandligini oshirish orqali mamlakatda ishlab chiqarishni kengaytirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga aloqador tadbirlar ishlab chikishdan iborat. Shu o‘rinda, Prezidentimiz I.Karimov bu masalaga alohida to‘xtalib: “2009 yilda global iqtisodiyotning o‘sishi taxminan 1 foizga qisqargan bo‘lsa, joriy yilda dunyoda iqtisodiy rivojlanish 3 foiz atrofida oshishi mumkin, bu esa

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

inqirozgacha bo‘lgan davrdagi ko‘rsatkichlardan ancha pastdir. Tahlilchilarning qayd etishicha ishsizlik darajasining o‘shishi kutilmokda va bu aholining turmush darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi tabiiydir”, - degan edilar. Haqiqatdan ham, ishsizlik muammosi hozirgi kunda, hal qilinishi muhim masala sifatida qaralmoqda. Chunki, mehnat bozori mexanizmini ishlash omillarini kuzatarkanmiz, mehanizmning barcha tadbirlari ishchi kuchi va uni ish bilan bandligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, ishchi kuchi taklifi va ishchi kuchigi bo‘lgan talab o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan bo‘ladi Ommaviy ishsizlik jamiyatning ayrim a’zolariga ham be’vosita ta’sir ko‘rsatadi, bu hol o‘z-o‘zini o‘ldirishlar, ruhiy kasalliklar, yurak-tomir kasalliklaridan o‘lishining ko‘payishiga olib keladi”.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, ishsizlikni sabablari va oqibatlarini ko‘rib chiqamiz. Ishsizlik kelib chiqish sabablari asosan, ish haqini pastligi (mehnat daromadi kamligi), mehnat sharoitlarini qoniqarli darajada bo‘lmasligi, ish joylarini etishmasligi, ko‘pgini klassik olimlar o‘z ilmiy tadqiqodlarida ilmiy asoslagan bo‘lsalar, keyinchalik bozor iqtisodiyoti evalyutsiyasida shakllangan ancha murakkab ishsizlikni keltirib chiqaruvchi sabablar ham paydo bo‘la boshladi. Masalan, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va zamonaviy mehnat bozorini rivojlanishi natijasida ishsizlar safiga malaka darajasi pastligi, raqobatga bardosh bera olmaganligi tufayli kirib borayotganlar ham tajribada ko‘p kuzatiladi. Ishsizlikni oqibatlarigi to‘xtaladigan bo‘lsak, mamlakatda ishsizlikni ko‘payib ketishi natijasida, avvalo, ish bilan band aholi soni kamayadi, ishsizlik darajasi keskin oshadi va buning oqibatida aholi turmush darajasi pasayib ketadi. Tabiiyki, bu jarayonlar mamlakat makroiqtisodiy ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sir ko‘rsatib, mamlakatdagi ishlab chiqarishni pasayishiga, inflyatsiyani oshib ketishiga va kirib kelayotgan tashqi investitsiya oqimini kamayib, oxir-oqibatda milliy iqtisodiyotni izdan chiqishi kabi nohushliklarni keltirib chiqaradi.

1- rasm. Ishsizlik kelib chiqish sabablari va iqtisodiy-ijtimoiy oqibatlari [1].

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Aholini ish bilan bandlik dinamikasi, YaIM bilan ishsizlik o‘rtasidagi bevosita aloqaning tasdiqlanmasligi dastlabki qarashda mantiqan zid hodisadir. Ikki dalil kishini hayratga soldiradi: birinchidan, ishsizlikni YaIMning o‘shiga qiyosan ilgarilovchi qisqarishi; ikkinchidan, ish bilan bandlikning kamayishi bilan birga ishsizlikning qisqarishi. Bundan tashqari ishsizlikni ahamitli tomoni shundaki, ishsizlikning keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolari sifati ishsizlik keltirib chiqaradigan iqtisodiy zararlarni ham ko‘rib chiqamiz: Masalan, sodda qilib aytganda, ishsizlikdan keladigan ijtimoiy – iqtisodiy harajatlarni, ishsizlikni iqtisodiy chiqimlari mahsulot ishlab chiqarmaslik bilan bog‘liqdir. Agar iqtisodiyot ishlashni hohlaydiganlar va ishlay oladiganlar uchun etarli miqdordagi ish o‘rinlari yaratib berishga qodir bo‘lmas ekan, tovarlarni potentsiali ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish butunlay yo‘qoladi. Shunday vaziyat vujudga keladiki, unda yalpi milliy mahsulotning hajmi yaratilishi mumkin bo‘lgan potentsiali yalpi milliy mahsulotdan kamroq bo‘ladi.

Shuning uchun, ishsizlikning bozor iqtisodiyoti uchun «tabiiy» me‘yori va hatto zaruriy miqdori degan tushuncha bugungi kunda turli guruh olimlari turlicha talqin qilinadilar. Birinchi guruh olimlari ishsizlikning tabiiy darajasini ish haqi va inflyatsiya barqaror bo‘ladigan darajadagi sifat ko‘rsatkichi bilan ta’riflaydilar: ishsizlikning bu darajadan pasayishi inflyatsiyaning o‘shiga olib keladi. Aslida tabiiy ishsizlikning bunday ta’rifi inflyatsiya, ish haqi va aholini ish bilan bandlik darajasini bir-biriga bog‘liq deb hisoblaydigan neoklassiklarga tegishlidir, deb hisoblaydilar. Boshqa tadqiqotchilar ishsizlikning tabiiy darajasi sifatida ishsizlikning ixtiyoriy xarakterda bo‘ladigan – ishsizlik darajasi «teng vaznli» (muvozanatli) bo‘lgan davrdan e’tirof etadilar.

1-jadval

Ishsizlar soni va ishsizlik darjasi

Hududlar	Ishsizlar soni, ming kishi			Ishsizlik darajasi, foizda		
	Jami	Shu jumladan		Jami	Shu jumladan	
		Ayollar	Erkaklar		Ayollar	Erkaklar
O‘zbekiston Respublikasi	1441.9	856.6	585.3	9.6	13.3	6.9
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	78.9	45.8	33.1	10.1	13.2	7.6
viloyatlar						
Andijon	138.8	82.1	56.7	9.9	14.0	7.0
Buxoro	84.9	50.5	34.3	9.8	13.2	7.2
Jizzax	61.9	37.4	24.5	10.1	14.5	6.9
Qashqadaryo	137.0	81.6	55.4	10.2	15.5	6.8
Navoiy	39.8	22.7	17.1	8.8	11.5	6.8
Namangan	119.3	73.4	45.9	9.7	13.8	6.6
Samarqand	158.4	95.1	63.3	9.9	14.4	6.8
Surxondaryo	114.0	66.9	47.0	10.2	15.0	7.0
Sirdaryo	38.0	23.2	14.8	10.2	14.7	6.9
Toshkent	126.5	75.4	51.0	9.4	12.5	6.9
Farg‘ona	165.5	101.7	63.8	10.0	13.9	7.0
Xorazm	80.1	47.3	32.7	9.9	13.2	7.3
Toshkent sh.	98.9	53.3	45.6	7.0	8.1	6.0

Uchinchilari esa ishsizlikning tabiiy darajasini bo‘sh joylar miqdori ishsizlar soniga

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

teng bo‘ladi deb ta’riflaydilar. To‘rtinchilari – ishsizlikning o‘zgarmas darajasi va uning me’yoriy davomiyligi bo‘yicha aniqlaydi deb ta’riflaydilar. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) standarti bo‘yicha tabiiy ishsizlik darajasi 1,5-2,5 %ni tashkil etadi. Amerikalik iqtisodchi Artur Ouken notabiiy yoki davriy ishsizlikning salbiy ta’sirga ega ekanligini matematik holda isbotlab berdi. A.Ouken qonuniga ko‘ra ishsizlikning tabiiy darajasi 1,0 %ga oshganda yalpi milliy mahsulot 2,5 %ga kamayadi yoki 2,5 % yalpi milliy mahsulot yo‘qoladi. Demak, mos ravishda ularning nisbati 1:2,5ga teng. Shu nisbatga asoslanib, yo‘qotilgan yalpi milliy mahsulotning absolyut qiymatini aniqlash mumkin.

Iqtisodiyotda to‘liq ish bilan bandlikka ishsizlikning ekspertlar 4-5 % deb baholaydigan tabiiy darajasi yuzaga kelganida erishilgan bo‘ladi. Ishsizlik tizimini, ya’ni uning turli shakllari o‘rtasidagi nisbatni tahlil qilishda umuman mamlakat iqtisodiyotidagi va ayrim (tarmoq va hududiy) mehnat bozorlaridagi ishsizlik bilan bo‘sh o‘rinlar soni o‘rtasidagi nisbat va bog‘liqlikni tahlil qilish maqsadga muvofiq. Ushbu bog‘liqlikni Beverij egri chizig‘i ifodalaydi.

Ettinchi rasmda bo‘sh o‘rinlar darajasi (V) bilan ishsizlar soni (U) o‘rtasidagi funktsional o‘zaro bog‘liqlik ko‘rsatib berilgan. Ushbu o‘zaro bog‘liqlik teskari chiziqsiz tusga ega bo‘lib, shunday giperbola sifatida namoyon bo‘ladiki, bu giperbola koordinatalar o‘qiga yaqinlashadi, lekin ularga daxl qilmaydi, chunki iqtisodiyotda hamisha bo‘sh o‘rinlarning (hatto ular juda ham jozibasiz bo‘lishi ham mumkin) va ishsizlarning qanchadir miqdori mavjud bo‘ladi.

OZ chizig‘i – to‘g‘ri burchak bissektrisasi, bu shunday nuqtalar o‘rnashgan joyki, ularda $U=V$, ya’ni bo‘sh o‘rinlar soni ishsizlar soniga to‘g‘ri keladi. Ayni ushbu holda ishsizlik to‘liq ish bilan bandlikni ta’minlaydigan o‘z tabiiy darajasiga to‘g‘ri keladi.

Beverjning UV1 egri chizig‘ida A nuqtasida bo‘sh o‘rinlar miqdori UA ishsizlar soni UA ga teng keladi; binobarin, UA ishsizlikning tabiiy darajasidir. Shunisi ham ayonki, UV2 egri chizig‘iga ishsizlikning yuqoriroq (S nuqtasidagi) tabiiy darajasi to‘g‘ri keladi. Beverij egri chizig‘ining chapga siljishi ishsizlarning ish topganliklari va shu tariqa ishsizlar soni ham, bo‘sh o‘rinlar soni ham kamayganligini anglatadi. Bu esa friktsiyaviy yoki (va) tarkibiy ishsizlik darajasining pasayishi natijasida ro‘y beradi.

Ishsizlik sababi har xil bo‘lganidek uning shakllari ham turlicha. Ishsizlik ning asosiy shakllari: friksion Ishsizlik —turli sabablarga ko‘ra (yangi yashash joyiga o‘tish, kasbni o‘zgartirish, bola boqish, yangi ish tanlash) vaqt-vaqti bilan ishsiz qolish. Bu ixtiyoriy ishsizlik hisoblanadi. Tarkibiy Ishsizlik — ishlab chiqarish tuzilmasi o‘zgartirilgan sharoitda eski tarmoqlarda ishlab kelgan kishilarning yangi tarmoqlarga kerak kasbni hali o‘zlashtirmagan kezlarida yuz beradi. Siklli Ishsizlik — iqtisodiy tangliklar bilan bog‘liq bo‘lib, ishlab chiqarishning pasayib ketishi natijasida yuzaga keladigan Ishsizlik Bu majburan ishsiz qolishdir. Mavsumiy Ishsizlik — mavsumiy ishda band bo‘lganlarning mavsum tugagach, ishsiz qolishi. Yashirin Ishsizlik — rasman ish bilan band bo‘lganlarning faqat qisman ishlashi. Unga qisqartirilgan ish kuni yoki ish haftasiga o‘tganlar, ish yo‘qligidan haqberilmaydigan ta’tilga chiqqanlar kiradi.

Mamlakat miqyosida 3—5% darajasidagi Ishsizlik iqtisodiyot uchun normal holat (Ishsizlik ning tabiiy chegarasi) hisoblanadi. Ishsizlik darajasini pasaytirish uchun aholi bandligini ta’minlash davlat dasturlari ishlab chiqiladi, korxonalar qurilib, yangi ish o‘rinlari tashkil etiladi, xodimlarni yangi kasblarga o‘qitish, qayta tayyorlash ishlari amalga oshiriladi, bandlikka yor-dam jamg‘armasi tashkil qilinadi.

Mehnat qonunlariga ko‘ra, ishsizlarga mehnat birjalari orqali ishsizlik nafaqasi to‘lanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Teshabaeva, O., & Qosimov, M. (2022). Priority tasks and ways to solve them in ensuring employment of the population in Uzbekistan. International journal of social science & interdisciplinary research issn: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(10), 148-154.
2. Хазраткулов, С. С., & Ўгли, Қ. М. И. (2022). Минтакаларни ривожлантиришда рақобат салоҳиятини объектив баҳолаш ва иқтисодийни модернизациялаш. mundarija/table of contents/содержание, 249.
3. Qosimov, M. (2023). Yoshlar bandligini ta'minlashning xorijiy mamlakatlar tajribasi. Yangi O'zbekistonning iqtisodiy taraqqiyotida tarmoq va hududlarni jadal rivojlantirish istiqbollari, 1(1), 271-274.
4. Хайдаров, Х. У., & Толибов, И. Ш., & Косимов, М. И. (2023). Актуальные взгляды на теорию экономики. Yangi O'zbekistonning iqtisodiy taraqqiyotida tarmoq va hududlarni jadal rivojlantirish istiqbollari, 1(1), 108-110.
5. Тешабаева, О. Н., & Юлдашева, Д. А., & Қосимов, М. И. (2022). Мировой опыт создания и управлении свободной экономической зоны. “Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot”, 1(1), 172-175.
6. Олимова, Н. Х., & Косимов, М. И. (2022). Региональная инвестиционная политика и комплексное социально-экономическое развитие регионов. образование и наука в ххi веке, 6(26), 1054-1059.
7. Achilov, Abror Niyatqobilovich, and Murodzhon Maksudovich Payazov. “Вопросы улучшения социального положения населения республики узбекистан и качественной организацией коммунальных услуг”. Theoretical & Applied Science 5 (2020): 708-713.

UDK:334.72

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNING MAMLAKAT EKSPORT SALOHİYATI VA SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

ВЛИЯНИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ СТРАНЫ

IMPACT OF SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP ON THE COUNTRY'S EXPORT POTENTIAL AND EFFICIENCY

Nishonboyev Doniyor Erkinjon o‘g‘li
mustaqil tadqiqotchi, Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya

Mavjud tashkiliy-huquqiy shakllar asosida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari sifatida quyidagi tashkiliy-iqtisodiy, rag‘batlantiruvchi jarayonlarni boshqarish, axborot-targ‘ibot hamda tadbirkorlik faoliyatni uzluksiz monitoringni olib borish kabi dastaklar oilaviy tadbirkorlik faoliyati uchun qulay muhit iqtisodiy mexanizmi sifatida ushbu sohaning jadal rivojlanishini ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, iqtisodiy mexanizm, eksport, import, mahsulot, tashqi bozor.

Такие рычаги, как управление организационно-экономическими, стимулирующими процессами, информационно-пропагандистские и непрерывный

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

мониторинг предпринимательской деятельности как экономические механизмы развития малого бизнеса и предпринимательства на основе существующих организационно-правовых форм, обеспечивают динамичное развитие данной сферы как экономического механизма благоприятной среды для семейной предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, экономический механизм, экспорт, импорт, продукция, внешний рынок.

As economic mechanisms for the development of small business and entrepreneurship on the basis of existing organizational and legal forms, the following tasks such as managing organizational and economic, stimulating processes, conducting information and promotion and continuous monitoring of entrepreneurial activity ensure the rapid development of this sphere as an economic mechanism of a favorable environment for family entrepreneurial activity.

Key words: small business, entrepreneurship, economic mechanism, export, import, product, foreign market.

Mamlakatimizda olib borilayotgan samarali tashqi iqtisodiy siyosat hamda kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga qaratilayotgan e'tibor tufayli tashqi iqtisodiy aloqalar muntazam rivojlanib bormoqda. Jahonning ko'plab mamlakatlari bilan xalqaro savdo munosabatlari o'rnatilgan. Mamlakatimiz qator savdo bo'yicha tashkilotlarga a'zo bo'lgan. Keyingi yillarda tadbirkorlikning rivojlanishi va ularni tashqi iqtisodiy faoliyatga kirishishlari natijasida mamlakatimizning eksport va import amallari ortib bormoqda. Birgina Rossiya Federatsiyasi bilan 3 mlrd.dollarga teng bo'lgan eksport amallari va 6,2 mlrd.dollarga teng bo'lgan import amallari bajarildi. Quyida mamlakatimizning tashqi iqtisodiy aylanmasida eng yuqori o'rinni egallagan 10 ta mamlakat to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan. 2023 yil boshigacha bo'lgan ma'lumotlar O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasida Rossiya va Xitoyning ulushi 36,4 foizga yetkanini ko'rsatmoqda. Bu ko'rsatkich 2022 yil boshida 35,6 %ni va 2021 yil boshida 33,2 %ni tashkil etgan edi. Bu ikki mamlakatning O'zbekiston bilan tashqi savdo aloqalari muntazam ortib bormoqda. 2022 yil davomida Rossiya va Xitoyning O'zbekiston bilan tashqi savdo aylanmasi 18,2 mlrd.dollardan ortib ketdi.

1-jadval

2022 yilda O'zbekiston eksporti va importida eng yuqori ulushga ega bo'lgan 10 ta davlat [1]

Eksport		Import	
Davlatlar	Mlrd. \$ dollar	Davlatlar	Mlrd \$ dollar
Rossiya	3	Xitoy	6.4
Xitoy	2.5	Rossiya	6.2
Turkiya	1.5	Qozog'iston	3.2
Qozog'istan	1.38	Janubiy Koreya	2.3
Qirg'iziston	0.98	Turkiya	1.7
Afg'oniston	0.75	Germaniya	1
Tojikistan	0.52	Turkmaniston	0.731
Turkmaniston	0.195	Hindiston	0.655
Eron	0.14	Braziliya	0.553
Polsha	0.132	Belarus Respublikasi	0.409

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

2022 yil davomida mamlakatimizning tashqi savdo aylanmasi 50 milliard dollardan ortib ketdi. Uning tarkibida eksport xajmi – 19,3 mill.doll.ni va import – 30,7 mlrd.doll.ni tashkil qildi. 2022 yili 2021 yilga nisbatan mamlakatimizning eksporti xajmi 15,9 %ga, import xajmi esa 20,4 %ga ortishiga erishildi. Tashqi savdodagi manfiy saldo 11,4 mlrd.doll.ni tashkil etdi.

Mamlakatimizning tashqi savdosida Rossiya va Xitoyga bog‘liqlik yanada ortdi. Rossiya bilan tovar almashinuvi xajmi 9,3 milliard dollardan ortib ketdi. 2022 yili mamlakatimizning tashqi savdo aylanmasida Rossiyaning ulushi 18,6 %ni, Xitoy Xalq Respublikasining ulushi 17,8 %ni, Qozog‘istonning ulushi 9,2 %, Turkiyaning ulushi 6,4 %, Janubiy Koreyaning ulushi 4,7 %, Qirg‘izistonning ulushi 2,5 %, Germaniyaning ulushi esa 2,3 %ni tashkil etdi.

Mamlakatimiz tashqi iqtisodiy faoliyatga kirishayotgan 20 ta asosiy davlatdan faqatgina 3 ta mamlakat – Afg‘oniston, Qirg‘iziston va Tojikiston bilan tashqi savdoning ijobiy musbat saldosiga egamiz. Qolgan mamlakatlar bilan tashqi savdoda manfiy saldogaga ega bo‘lib turibmiz, ya‘ni importning xajmi eksportning xajmidan yuqoriroqni tashkil etmoqda.

2022 yili mamlakatimizning tashqi savdosida oltinning xissasi ham yuqori bo‘ldi. Bu yili 4,1 mlrd.doll.lik oltin eksport qilindi. 2021 yili ham huddi shu miqdorda oltin eksport qilingan edi, 2020 yili esa 5,8 mlrd.doll.lik oltin eksport qilingan edi. Umumiy eksport tarkibida oltinning xissasi 2021 yili 24,7 %ga teng bo‘lgan bo‘lsa, 2022 yili 21,3 %ga teng bo‘ldi. 2022 yil davomida elektroenergiya eksporti qisqardi, neft va gaz eksporti esa bir oz ortdi. Rasmiy statistika ma‘lumotlariga ko‘ra 2022 yili 911 mln.doll. gaz eksport qilindi, bu 2021 yildagiga nisbatan olganda 25,9 %ga ko‘proqni tashkil qiladi. 2022 yil davomida 168,1 mln. dollarlik neft mahsulotlari eksport qilindi. 2022 yili elektroenergiya eksporti 2021 yilga nisbatan 30,2 %ga qisqardi. 2022 yil davomida mamlakatimizda 356 mln.dollarga teng bo‘lgan avtomobillar eksport qilindi yoki 2021 yilga nisbatan 6,9% kamayishiga yo‘l qo‘yildi. Yil davomida 1 million 744 ming tonna yoki 1,14 mlrd.doll.lik meva va sabzavotlar eksport qilindi. Meva-sabzavotlar eksporti 2022 yili 2021 yilga nisbatan 18,5 %ga ortishiga erishildi.

Kichik biznes va tadbirkorlikning eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha tadbirlarda bu faoliyat bilan shug‘ullanayotgan korxona va tashkilotlarni tashqi bozorga chiqishining ko‘plab muqobil variantlari tuzilishi va ular ichidan eng samaralisini tanlab olish amaliyotini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi vaqtda dunyoning ko‘pgina mamlakatlarida eksport operatsiyalarini amalga oshirishda kichik va o‘rta biznes subyektlarining passiv ishtiroki kuzatilmoqda. Ko‘plab mamlakatlardagi kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati ssubyektlarining bu faoliyatda aktiv ishtirok etmayotganliklarini kuzatish mumkin. Ularning tashqi iqtisodiy faoliyatdagi sustkashligining bir qancha sabablari ham bor. Ular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati subyektlari mahsulotlarining tashqi bozorda past raqobatbardoshligi, raqobatga bardosh bera olmayotganligi;

- kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati subyektlarida amalga oshirilayotgan marketingning samarasizligi;

- tashqi bozor ehtiyojlari to‘g‘risida ma‘lumotlarning yetishmasligi;

- eksportni tashkil etish uchun moliyaviy resurslarning yetishmasligi;

- kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining mehnat r

- surslarining zamonaviy bilimlar bilan qurollanganlik darajasining pastligi;

- eksportni tashkil etishning murakkab jarayoni.

Ushbu omillarning ta‘sirini kamaytirish uchun kichik biznes va tadbirkorlik

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

faoliyatining tashqi savdo amaliyoti bo'yicha tegishli mexanizmlarni yaratish zarur. Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalarining iqtisodiy qudratini oshirish va shunga mos ravishda tashqi bozorga chiqish ehtimolini oshirish uchun ularning resurslarini birlashtirish, bir necha tadbirkorlik subyektining birgalikdagi faoliyatini yo'lga qo'yish orqali tashqi savdoni tashkil etish katta samara berishi mumkin.

Shu bilan birgalikda, tashqi savdoda qatnashishni rag'batlantirish choralari yanada rivojlantirish tadbirkorlik korxonalarining tashqi savdodagi qatnashishini rag'batlantirishga yordam beradi. Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining xorijdagi shu kabi tashkilotlar bilan hamkorligini yo'lga qo'yish, ularning mahsulotlari bilan xalqaro bozorga chiqishini tashkil etish uchun iqtisodiyotning turli tarmoqlarida ixtisoslashtirilgan vositachilik eksport tuzilmalarini yaratish ham katta samara keltirishi mumkin. Kichik biznes va tadbirkorlikning eksport faoliyatini rag'batlantirish (1-rasm) orqali hamda marketing faoliyatini rivojlantirish vositasida ularning tashqi iqtisodiy aloqalarini kengaytirishga erishish mumkin.

1-rasm. Kichik biznes va tadbirkorlikning eksport faoliyatini rag'batlantirish yo'llari [2]

Kichik biznes va tadbirkorlikning eksport faoliyatini rag'batlantirish yo'nalishlari va omillari quyidagilardan iborat:

1. Marketing faoliyatini tashqi savdoni rivojlantirishga yo'naltirish.
2. Kapital resurslaridan samarali foydalanish.
3. Tashqi muxit omillarini hisobga olish.
4. Biznes jarayonlarni tashkil etish.
5. Ishlab chiqariladigan mahsulotlarni tashqi bozorsha moslashtirish.

Marketing faoliyatini tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish yo'nalishida rivojlantirishda uch yo'nalish mavjud bo'lib, ular quyidagilardir (2-rasm):

1. Mahsulotni reklama qilish va bozorga tomon harakatini ta'minlash.
2. Tashqi bozorlarni muntazam tahlil qilib borish va baholashni amalga oshirish.
3. Tashkilotlarning tashqi iqtisodiy aloqalarini yo'lga qo'yish.

2-rasm. Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalarining marketing faoliyatini tashqi savdoni rivojlantirishga yo‘naltirish[3].

Kapital resurslardan foydalanish jarayonlarini tashqi savdoni rivojlantirishga yo‘naltirish ham tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlanishida muxim ahamiyatga egadir (3-rasm). Bu yo‘nalishda uzoq muddatli kreditlar tizimini ishga solish, zayom vositalariga past foizli kreditlarni taklif qilish, kapital resurslaridan foydalanish kengligini ta‘minlash orqali kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatikorxonalarini xalqaro iqtisodiy munosabatlarga kirishini rag‘batlantirish mumkin. Bu bilan kichik biznes egalarida o‘z mahsulotlarini eksport qilishga qiziqtirish mumkin.

3-rasm. Kichik biznesda kapital resurslardan tashqi savdoni rivojlantirish yo‘nalishida foydalanish[4]

Kichik biznes va tadbirkorlik korxonalariga ta‘sir ko‘rsatuvchi tashqi muxit omillarining tashqi savdoni rivojlantirishda rolini oshirishning ham uchta omili mavjud (4-rasm). Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining tashqi savdoda qatnashishiga tashqi muxit katta ta‘sir ko‘rsatadi va ularni muntazam ravishda hisobga olib borish, har qanday o‘zgarishlarni oldindan payqab olish, ularga qarshi ta‘sir etuvchi choralarni qo‘llash tashqi savdoda kichik biznes ulushini oshirishga olib boruvchi muxim omillardandir.

4-rasm. Kichik biznesning tashqi muxit omillarining tashqi savdoni rivojlantirishda rolini oshirish[5]

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

5-rasmda kichik biznes va tadbirkorlik korxonalaridagi biznes jarayonlarining tashqi savdoni rag‘batlantirishdagi rolini oshirish yo‘nalishlari keltirilgan. Biznes jarayonlar 3 yo‘nalishdan iborat bo‘lib, ular quyidagilardir:

1. Samarali tashqi savdo uchun malakali xodimlarni to‘plash.
2. Raqobatbardoshli mahsulotlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘ya oladigan zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash.
3. Korxona faoliyatida modernizatsiyalashgan dastgoxlarni qo‘llash.

5-rasm. Kichik biznesda jarayonlarning tashqi savdoni rag‘batlantirishdagi yo‘nalishlari [6].

Xulosa qilib aytganda tadbirkorlik faoliyatining samarasining ortishi va uning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushini orttirish masalalari tadbirkorlarning tashqi iqtisodiy faoliyatini yanada rivojlantirishni, eksport salohiyatini orttirishni talab qiladi.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarda xalqaro savdo yuqori ulushga ega. Xalqaro savdo eksport-import operatsiyalarini o‘z ichiga oladi.

Taraqqiyotning bugungi kundagi darajasida ko‘plab mamlakatlarda eksport operatsiyalarini amalga oshirishda kichik biznes va tadbirkorlik korxonalarining passiv ishtiroki kuzatilmoqda. Ko‘plab mamlakatlardagi kichik biznes va tadbirkorlik korxonalarining bu faoliyatda faol ishtirok etmayotganliklarini kuzatish mumkin. Ularning tashqi iqtisodiy faoliyatdagi sustkashligining bir qancha sabablari bor.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Doniyor, Y., & Doniyor, N. (2022). Content and Main Components of the Economic Mechanism of Family Business Development. *Miasto Przyszłości*, 28, 411-418.
2. Yuldashev Doniyor, & Nishonboyev Doniyor. (2022). Competitiveness of a family business ways to improve. *international journal of social science & interdisciplinary research* issn: 2277-3630 Impact Factor: 7.429, 11(10), 175–183. Retrieved from <http://www.gejournal.net/index.php/IJSSIR/article/view/1047>
3. Тешабаева, О. Н., & Нишонбоев, Д. Э. Ў. (2021). Корхоналарнинг маркетинг салоҳиятини баҳолаш омиллари. *Scientific progress*, 2(7), 657-661.
4. Тешабаева, О., & Нишонбоев, Д. (2022). Направления совершенствования бюджетной политики в новом Узбекистане. *Таълим ва тадқиқотлар республика илмий-услубий журна*ли, 56-61.
5. Одина Насридиновна, Т., & Дониер Эркинжон угли, Н. (2022). Ўзбекистонда давлат бюджетини режалаштириш тизимини такомиллаштириш. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(3), 75–82. Retrieved from <http://academics.uz/index.php/rnsr/article/view/201>

YASHIL XUSUSIY BIZNES TASHKIL QILISHDA IPAK QURTINI JONLANTIRISH VA BOQISH SAMARADORLIK KO‘RSATGICHLARI

ОЖИВЛЕНИЕ И КОРМЛЕНИЕ ТУТОВОГО ШЕЛКОПРЯДА В ОРГАНИЗАЦИИ ЗЕЛЕННОГО ЧАСТНОГО БИЗНЕСА ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ

REVIVAL AND FEEDING OF THE SILKWORM IN THE ORGANIZATION OF GREEN PRIVATE BUSINESS PERFORMANCE INDICATORS

Raximova Kizlarxon Ne‘matjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqola aholi yashash joylaridagi istirohat-rekreatsiya hududlari (istirohat hududlari o‘z ichiga yo‘l, ko‘cha, piyodalar yo‘lagi, bog‘ hiyobonlar, ko‘p qavatli uylar atrofi, korxona, tashkilot, muassasalarning hovlilari) va ularning imkoniyatlari O‘zbekistonda Iqtisodiy-ekologik hududlar umumxalq harakati sharofati bilan manzarali va mevali daraxtlar, gulzorlar hajmi yanada ortirish to‘g‘risida va ipak qurt xonalar tashkil etish haqida tadqiqotlar taxlili va xulosa keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, yashil iqtisodiyot, pillachilik, qurt, oilaviy tadbirkorlik, ishchi kuchi.

В данной статье речь идет о зонах отдыха и рекреации в жилых помещениях (к зонам отдыха относятся дороги, улицы, тротуары, садовые аллеи, вокруг многоквартирных домов, дворы предприятий, организаций, учреждений) и их возможностях. Анализ и выводы исследований по увеличению размеров декоративных и плодовых деревьев, цветников и создание шелководств в Узбекистане при помощи Национального движения экономико-экологических регионов.

Ключевые слова: малый бизнес, зеленая экономика, кокон, червь, семейный бизнес, рабочая сила.

This article is about recreation and recreation areas in residential areas (recreational areas include roads, streets, sidewalks, garden avenues, around apartment buildings, yards of enterprises, organizations, institutions) and their possibilities Analysis and conclusion of studies on increasing the size of ornamental and fruit trees, flower gardens and establishment of silkworm rooms in Uzbekistan with the help of the national movement of economic-ecological regions.

Key words: small business, green economy, cocooning, worm, family business, workforce.

Aholi yashash joylaridagi istirohat-rekreatsiya hududlari katta maydonni tashkil etadi. Istirohat hududlari o‘z ichiga yo‘l, ko‘cha, piyodalar yo‘lagi, bog‘ hiyobonlar, ko‘p qavatli uylar atrofi, korxona, tashkilot, muassasalarning hovlilarini qamrab oladi. Odatda, istirohat hududlarining imkoniyat mavjud bo‘lgan joylariga manzarali daraxtlar ekiladi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

O‘zbekistonda Iqtisodiy-ekologik hududlar umumxalq harakati sharofati bilan manzarali va mevali daraxtlar, gulzorlar hajmi yanada ortadi. Harakat davom etayapti.

Iqtisodiy-ekologik hududlar ichida istirohat va boqshqa ekinzor hisoblanmaydigan (noekin) joylarga ekib ko‘kartitilayotgan daraxtlar orasidagi bo‘sh joylarda tut daraxtlarini ham o‘stirib xususiy biznesda foydalanish yuqori samara beradi. Yashil xususiy biznes samaralarini quyidagicha tasniflash mumkin.

1) Aholini uyi yaqinida bardavom, serdaromad, yengil, qiziqarli, oilaviy sharoitga moslashuvchan ishlar bilan ta‘minlaydi;

2) Sanoatni noyob hom-ashyolar bilan ta‘minlaydi;

3) Havoni tozalshda ishtirok etadi;

4) Yer osti suvlarini bug‘latib, sho‘rlashishning oldini oladi. Shamol-bo‘ronni to‘sadi;

5) Mamlakat davlat byudjetiga daromadlar tushumini ko‘paytiradi;

6) Mamlakat eksport salohiyatini orttirib, import hajmini kamayishiga hissa qo‘shadi.

Yashil iqtisodiyot va kichik biznes bilan bog‘liq yo‘nalishda chet el hamda mamlakatimiz olimlari tomonidan keng tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Jumladan, uzoq xorijda global iqtisodiy-ekologik muammolar bilan P.A.Kovolyov va A.A.Sheveleva, Bogautdinov N.G, Butyanko G.V, Lavrentev, Gelovani E.S, Stepanishvili N.A, Kafian A.G, Costanza R., Cataldo A.L., Burgstaller D., Anthony S.F. Chiu, Geng Yong, Brian Boyd, Yue Yang, Zhaoqi Wang, 6 Jianlong Li, Chencheng Gang, Raul P. Lejano, Daniel Stokols, Yanzhen Zhang, Ying Zhang, Inakwu Odeh , Jiaguo Qi va boshqa iqtisodchi olimlar shug‘ullangan [1].

MDH davlatlarida iqtisodiy-ekologik bilan bog‘liq izlanishlar Ananenkov, A.G., Bronshteyn A.M., Gofman K.G., Gomboev B.O., Zaleskiy L.B., Sadıykova E.S., sapieva O.K., I.V.Doljikova I.V., somartova L.V. kabi xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilgan [2].

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tishda va kichik biznes masalalari bilan M.Bo‘tabayev, O.Umarov, Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Toshmatov Sh.A. A.Gafarov, B.Ataniyazov, A.E.Ishmuxamedov, S.Gulomov, I.Qayumova, T.Shodiev, Yu.Muhammedov, N.M.Mahmudov, B.Xodiev, R.Kulmatov, U.Djanibekova, U.P. Umurzakov, A.J. Toshboyev kabi olimlar shug‘ullanganlar.

Mazkur masalaning ilmiy-uslubiy jihatlarini rivojlantirish, uning omillarini tadqiq qilish asosida boshqarish samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy izlanishlarga kam e‘tibor qaratilgan. Shuningdek, respublikamiz hududlarini yashillashtirish, ekologik toza maxsulot va ekologiyaga salbiy ta‘sir ko‘rsatmasdan foyda olish hamda pillachilik sanoatini rivijlantirish borasida, ilmiy tavsiyalarni ishlab chiqishga ham yetarli darajada e‘tibor berilmagan. Tut daraxti va uni ozuqaviy manbaa ekanligi va unga mos ravishda pillachilik daromadlari atroflicha o‘rganilmaganligi, mazkur masalani samarali boshlash va samaradorlik nuqtai nazaridan tadqiq etish zarurati ushbu mavzuni tanlashga asos bo‘lib xizmat qildi.

Rekreatsiya hududlarida ko‘p tarmoqli tutchilik harakati 2018 yilda boshlangan bo‘lib, shu yil erta bahorida Marg‘ilon shahridagi Mustaqillik ko‘chasining kichik bir qismida manzarali daraxtlar orasiga bir tupdan ikki yoshli tut ko‘chatlari ekilgan. Tutlar bargidan 2019 yildan boshlab foydalanib kelinayapti.

Shahar markaziy ko‘chasi chetidagi tutlardan bir yilda uch marta foydalanilayapti. Tut novdalari 15.04-15.05 – oralg‘ida birinchi marta bargi uchun kesib olinayapti. Ikkinchi marta foydalanish tut novdalaridagi barglarni qo‘llar bilan terib olish yo‘li bilan amalga oshirilayapti. Bu foydalanish 15.05-15.06 – kunlar oralg‘ida amalga oshirilayapti. Uchinchi marta foydalanishda tut novdalari bargi uchun ikkinchi marta kesib olinayapti. Bu davr

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

15.06-15.07 – kunlarga to‘g‘ri kelayapti.

Bivoltingni davom etmay jarayon to‘xtab qolishiga sabab ipak qurtining jonlantirilgan urug‘ini yetkazib berilmasligidir. Agar jonlantirilgan urug‘lar yetkazib turilsa, 4-boquv 15.07 dan 15.08 gacha, 5-boquv 15.08 dan 15.09 gacha, 6-boquv 15.09 dan 15.10 gacha va oxirgi, 7-boquv 15.10 dan 15.11 gacha davom etgan bo‘lar edi.

Rekreatsiya hududlaridan foydalanish amaliyoti 2022-yildan boshlab, Toshkent shahri katta yo‘llarida boshlab berdi. Shahar hududlariga bir million tup tut ko‘chatlari ekishga kirishildi.

Tut ko‘chatlari ekilganda iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik samaralar qanday bo‘ladi? Samaradorlikni oila, mahalla, tuman, shahar, viloyat, mamalakat kesimida ko‘rib chiqaylik.

Ko‘p qavatli uylarda yashab kelayotgan oilaning pensionerlari, doimiy ishlarda band a‘zolari, o‘quvchi, talabalari, yosh bolasi tarbiyasi bilan band onalar bo‘lsihlari mumkin. Mahalla raisi ko‘p qavatli uy atrofida xususiy biznes tashkil qilish uchun talabgorlar borligini yoki yo‘qligini kvartal boshlig‘idan so‘rab biladi. Oilalarga 200 tupdan tut ko‘chatlari ekib, xususiy mulk sifatida foydalanish, ko‘p tarmoqli tut-pilla biznesiga asos solishni taklif qiladi. Bitta ko‘p qavatli uy atrofida (mahalla ko‘chasida) 2000 tup tut ko‘chatlari ekildi, deb faraz qilaylik. Tutlarga pensionerlar, o‘quvchi yoki talabalar suv quyib turadi. Aslida, uy atrofini yashilattirish uchun obodonlashtirish boshqarmasi sug‘orish tizimini tashkil qilib qo‘ygan. Sug‘orish qiyin bo‘lmaydi.

Uyda (mahalla ko‘chasida) yashovchi pillakorlikka da‘vogarlar o‘zaro birlashib (maslahatlashib) ko‘chat ekilgan birinchi yilning o‘zida 15.07-15.08, 15.08-15.09, 15.09-15.10 – kunlar oralig‘ida 3 marta har bir ko‘chat navdalaridan 0,5 kg. gacha bo‘lgan barglarni qo‘lda terib olib, bir quti ipak qurtini boqib 150 kg. hom pilla yetishtirishlari mumkin. Qo‘llar bilan terib olinganda tut ko‘chatiga zarar yetmaydi, aksincha tezroq o‘sa boshlaydi. Eng muhimi novdachalarning o‘sish nuqtalariga zarar yetkazilmasligi kerak.

Qo‘shnilar 15 kg.dan pilla olish bilan birga bir-birlaridan tajriba o‘rganadilar. Kelgusi yildan boshlab, birgalikda 7 marta 2 quti ipak qurti boqishga tayyor bo‘ladilar.

Birinchi yilda olingan 15 kg. hom pillani atlas, adras, ipak, ipak gilam to‘quvchi hunarmandlarga har bir kilogramini 200 ming so‘mdan sotib yubordilar deylik. Uch million so‘m bo‘lsa ham daromadga ega bo‘lishdi, deylik. Mahalla ko‘chasida yashovchi pillakorlar boshqacha ish tutishlari ham mumkin. Ular 15 kg. dan pillani kirga suv isitiladigan qozonlarda qaynatib, qo‘lbola charxlarda 5-6 kg. dan toza, quruq, chuvoqsiz (standart) ipak o‘rab olishadi. Ipakni o‘zlari atlas, adras, ipak gilam to‘qishda ishlatishlari mumkin. 15 kg. ipakdan 165 metr ipak mato yoki 1,5 ta ipak gilam to‘qish mumkin. Do‘ppido‘z va boshqa hunarmandlarga har bir killosini 50 dollardan sotishlari mumkin.

Pillakor oila 2-yilda 30 kg, 3-yilda 70-75 kg, 4-yilda 160-180 kg, 5-yilda 260-280 kg, 6-yildan 350 kg dan hom pilla 135-140 kg dan ipak ola boshlaydi. Oilaning daromadi faqat pilla bilan cheklanib qolmaydi. Ikkinchi yildan boshlab tut novdasi (yog‘och), tut qovzog‘i (ipak qog‘oz) va boshqa hom ashyolarni ham ola boshlaydi. Doimiy ishda band oila a‘zolari dam olish kunlari va ishdan keyin pillakor (pensioner, o‘quvchi, talaba)larga ko‘maklashadilar.

Besh-olti yoshli 200 tup tut qatorlari bor oila bu tutlardan o‘zi foydalanishi, ijaraga berishi yoki sotib yuborishi ham mumkin. Bu rekreatsion biznes. Soliq to‘lanmaydi. Ekinzor yer band qilinmaydi. Ekologiyaga zarar yetkazilmaydi, transport harajatlari, aloqa, suv sarflanmaydi. Samara katta. Bolalar yashil biznesni ko‘rib ulg‘ayishadi. Pensioner, o‘quvchi, talaba, uyda o‘tirgan bolali ona o‘zlarining xususiy biznesini yuritishadi. Albatta, bularga infratuzilmalar ximzat qilishlari kerak. Xususiy mulkchilik, moddiy manfaat, yordamchi ishchi kuchlarini ham, kuchlari yetganicha (hech bo‘lmasa maslahatlar bilan)

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

qiziqarli biznesga jalb qiladi. Umumiy daromad olgani birlashtiradi. Jismoniy harakatga, sog‘lom bo‘lishga rag‘batlantiradi. Oilalar turli sohalarga ixtisoslasha boshlashadi. Mebalchilar, choy tayyorlovchilar, tabiiy bo‘yoq olib, ipak qog‘oz ishlab chiqaruvchilar, to‘quvchilar, tikuvchilar, jarrohlik ipini yigiruvchilar shakllana boshlaydi. Ipak qurti urug‘ini pilladan olib, pillakorlarga jonlantirilgan urug‘lar yetkazib berish bizneslari, qurtxonalar qurib, kerakli joylarga o‘rnatib beruvchi xizmatlar shakllanib boradi. Turkiyalik oilalar og‘ir mehnat bilan o‘stirgan pista daraxtlarini meva bera boshlashini 7-12 yilgacha sabr bilan kutishgan.

Bizning O‘zbekistonlik oilalar xususiy-oilaviy bizneslaridan birinchi yildan boshlab daromad ola boshlashadi. Xorijiy safarlarga, ziyoratlarga borish uchun iqtisodiy zamin tayyorlashadi.

Mahalla 5000 dan 10 ming tupgacha tut ko‘chatlarini manzarali daraxtlar orasidagi bo‘sh joylarga sig‘dirishlari mumkin. Qancha ko‘p ko‘chat sig‘sa, shuncha yaxshi. Nega? Chunki, biznes ko‘lami qancha keng bo‘lsa, harajat ulushi shuncha kam, daromad esa ko‘p bo‘laveradi. Birinchi yiliyoq daromad ko‘rish mumkin. Ko‘chatlar soni qancha ko‘p bo‘lsa shuncha yaxshi. 2000 tup ko‘chatlari bor xususiy tadbirkor, birinchi yildayoq bir quti ipak qurti boqib (50*3) 150 kg hom pilla oladi. Besh yil o‘tib, doimiy ravishda 3500 kg hom pilla yetishtiradi. Bu 1670 kg dan ortiq toza, quruq ipak demakdir. Hom pilla holida sotilganda ham 83.500 dollar daromadga ega bo‘linadi.

Mahalla ish o‘rni, kambag‘allikni yo‘qotish kabi katta muammolarni o‘zi, mahalla fuqarolarining o‘z kuchlari bilan 2 yilda hal qila oladi. Hammadan imkoniyatiga yarasha, har kimga ehtiyojiga “yarasha”, degan nazriya hato ekanligini dunyo tajribasi isbotladi. “Har kimdan imkoniyatiga yarasha, har kimga mehnatiga yarasha, imkoniyatsizlarga ijtimoiy yordam” kontsepsiyasi eng to‘g‘ri yo‘lligini ko‘p yillik tarix isbotladi.

5000 tup tut ko‘chatlarini o‘z hududida o‘stirib olgan mahalla, birinchi yildan boshlab oz-ozdan daromadlar olib borib, 5 yil ichida ko‘p tarmoqli sanoat tseklariga ega bo‘ladi. Chetdan yordamchi ishchi kuchlari, o‘rgatuvchi malakali hunarmandlarni ishga taklif qilishga majbur bo‘ladi.

1-jadval

Imkoniyatlardan minimal darajada foydalangan mahalladagi bizneslar samarasi

5 ming tup tut daraxtidan olinadigan hom-ashyolar	Hom-ashyo olish	Ishchi kuchi bandligi	Hom ipakni sotishdan daromad (qayta ishlash)	Chuqur qayta ishlashdan daromad (mahsulot)
1. Pilla, 25 quti	(25*50*70)8750 kg	75	(2917*50) 145850	1458500 dollar
2. Tut mevasi	Ko‘chat urug‘i	-	-	-
3. Tur novdasi	250 kub metr	5	DVP, DSP	8750 kv. metr
4. Tut qovzog‘i	10 tonna	3	Ipak qog‘oz	O‘rganilmagan
5. Pilla g‘umbagi	5832 kg	10	Kosmetik vositalar	O‘rganilmagan
6. Qurt qumalog‘i	1500 kg	1	Oshqozon-ichak kasalliklari davosi	O‘rganilmagan
-	-	94	-	1458500 dollar

1458500:94 kishi=15516 dollar:12 oy=1293 dollar=14223000 so‘m turli harajatlarni chegirilsa, kamida 10 million so‘mdan oylik daromadga ega bo‘ladi. Yillik 120 million so‘m. o‘rtachadan 6 barovar yuqori.

O‘rtacha deganda YAIMni o‘rtacha bir kishiga, bir yilda 20 mln so‘mga tushishi nazarda tutiladi. (120:20=6 marta)

Qayta ishlash seklari ishga tushgach daromadlar yana ham ko‘payadi. Ipak qog‘oz

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

harajatlari va uning narxi to‘g‘risida stasistik yoki axborot shaklidagi ma’lumotlar yo‘q. qurt qumalog‘ini Yaponiya va unga qo‘shni davlatlarga farmatseptika hom-ashyosi sifatida eksport qilish masalalari (nazariy va amaliy) o‘rganilmagan. Pilla g‘umbagi kosmetologiya uchun noyob hom-ashyo. Undan foydalanish imkoniyatlari ham tadqiq qilinmagan Qimmat baho hom-ashyoni tovuqlarga ozuqa sifatida foydalanib kelinadi. Shu hom-ashyo ipakning o‘zidan ham ko‘proq daromad keltirishi mumkindir, balkim. Chunki, Frantsiyalik sanoatchi tadbirkorlar ham ipakning 1 kilogramini 70 dollardan sotib olib, ayollar ichki kiyimi qilib sotib, 10 karra ko‘p qo‘shilgan qiymat olishayapti. 70 dollarni 700 dollarga aylantirishayapti. Inson tanasini yoshartirish va silliqlash vositalari biznesi juda katta daromad keltirishi mumkin. Faqat, bu innovatsiyalar ustida tadqiqotlar olib boorish kun tartibiga qo‘yilishi kerak, xolos. Shahar (tuman) lar hududlarida 1 mln tupgacha tutlar ekib o‘stirilishi ham katta samara beradi. Iqtisodiy-ekologik hududlar ichida toza havoni ko‘paytirishda qatnashadi. 1 mln tup foydalanish uchun qulay, past bo‘yli tutlar bargi bilan bir yilda 5000 quti ipak qurtini yeti marta takror boqib, $(5000 \cdot 50 \cdot 7)$ 1750 tonna hom pilla yetishtirish mumkin. Bu juda katta raqam bo‘lib, uni tashkil qilish va boshqarish uchun shahar yoki tuman xokimining xotin-qizlar bandligi bo‘yicha o‘rinbosari ma’sul bo‘lishi maqsadga muvofiq. Birinchi yildan boshlab daromad berib, barcha harajatlarni to‘liq qoplab, ish o‘rinlari va daromad beradigan bu xususiy biznes, o‘zi atrofidagi infratuzilmalardan boshqa hech kim yoki hech narsaga muhtoj emas. Xususiy biznes tashkil qiluvchi talabgor o‘zi ko‘chat sotib oladi (yoki yetishtiradi), o‘zi ekadi (ektiradi), o‘zi parvarishlab o‘stiradi. Boshqaruv sohasi aniq va tushunarli (bir boshli). Shu 1 mln tup tutlar bilan ko‘p muammolar hal qilinadi. Birinchi navbatda davlat naf ko‘radi. Bekor, daromad keltirmay, faqat katta harajatlar ob‘yekti bo‘lib turgan rekreatsiya hududlari daromad keltira boshlaydi. Faqatgina, pilla yetishtirishda 15 ming kichi ishli bo‘ladi. Oilalar daromadi ko‘payadi. Ko‘p tarmoqli rekreatsion tutchilikdan olinadigan hom ashyolar chuqur qayta ishlanishi uchun sanoat korxonalari tashkil topadi. Eksport salohiyati ortadi.

Qayta ishlashdan kelib tushadigan soliq va boshqa majburiy to‘lovlar davlat byudjeti daromadlariga muntazam tushib turadi. Davlatning ijtimoiy harajatlarni amalga oshirish imkoniyatlari kengayadi. Bitta shahar yoki tumanda 5000 quti ipak qurti boqilishi uchun yaratilgan boshqaruv imkoniyati orqali mahalliy byudjetga ham katta daromad tushadi.

2-jadval

Shahar (tuman) rekreatsion biznesining samaradorligi.

Ko‘rsatkichlar (1 mln.tup tutdan)	Raqamlar	Samara
1. Pilla yetishtirish, bir yilda.	1750 tonna, hom pilla	29250000 AQSH dollari 1 kg.ipak 50 dollardan. 10 karra qiymat qo‘shilib, 292500000 dollar.
2. Yog‘och hom-ashyosi, (tut novdasi).	Chuqur qayta ishlanganda 50000 kub metr	DVP, DSP 1.750.000 kvadrat metr. so‘m.
3. Qovzoq.	2.000.000 kg 14.237500000 so‘m	Ipak qog‘oz. tabiiy bo‘yoq
4. Qo‘shilgan qiymat solig‘i.		Respublika byudjet daromadi
5. Mol-mulk solig‘i		Mahalliy byudjet daromadi
6. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.		Mahalliy byudjet daromadi
7. Litsenziyalash va boshqa davlat bojlari, bojxona yig‘imlari		Mahalliy byudjet daromadi

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Bulardan tashqari, qayta ishlashda band bo‘lgan ishchi xodimlar daromadlaridan soliq va pensiya jamg‘armasiga ijtimoiy soliq ajratmasi ham katta summani tashkil etadi.

Shahar (tuman) hokimining o‘rinbosarlari aniq ishlar bilan band bo‘lib, uylarda, ko‘p qavatli uylardagi kvartiralarda o‘tirgan ayollar, talabalarni ish bilan ta‘minlab, hududga yangi sanoatlarni olib kirishda bosh bo‘lishadi. Boshqa, asosiy tarmoqlarda band bo‘lgan hokim va hokim o‘rinbosarlarini o‘z ishidan chalg‘itmagan holda, mahalla raislari va hokim yordamchilari, xotin-qizlar bo‘yicha mahalla raisi o‘rinbosarlari bilan birgalikda katta tashkilotchilik ishlarini amalga oshiradi.

Hokimdan pul mablag‘lari so‘rashga zarurat yo‘q. chunki, barcha harajatlarni talabgor oilalar, biznes tuzilmalar o‘z hisoblaridan amalga oshira olishadi. Faqat, tashkilotchi rahbar, koordinator kerak, xolos. Savol kelib chiqishi mumkin. Nega hokimning xotin-qizlar bo‘yicha o‘rinbosari bu ishlarga bosh bo‘lishi kerak? Chunki, tut-pilla biznesida pillani yetishtirishdan tortib, uni chuqur qayta ishlash sohalaridagi hunarmandchilik va sanoat korxonalarida asosan ayollar ishlashadi. Hokimiyat, ya‘ni davlatning asosiy maqsadi ham ayollarni jamoalarga, biznesga ko‘proq jalb qilish, ularning farovonliklarini orttirish. Qolaversa, maqsad va kutilayotgan natijani aniq tushunib olsalar, ishga qattiq kirishadilar. Boshqa narsaga chalg‘ishmaydi. Oilasini boy, bolalarini baxtli, o‘qimishli qilish ayollarning asosiy maqsadlaridir.

Ularga, shahar va qishloqlarda yashab turgan har bir fuqaro 35 mln kishining har birlari 3 tupdan tutlar ekish uchun, noekin joylardan ko‘chat o‘rni topishi kerak, deyilsa, shunga intiladilar. Chunki yurtimiz boy bo‘lishini juda xohlashadi. O‘zbekistonning rekreatsiya hududlarida 100 mln tup tutlar ekib foydalanish keltiradigan boyliklarni ayollar tez tushunib oladilar. Ko‘chat ekilgan birinchi yilning iyul oyidan boshlab, to‘liq quvvatning 11-15 dan bir qismi miqdorda natija olish, dastlabki rag‘bat bo‘ladi.

Ayollar oz miqdordagi hom pillani qozonda qaynatib ipagini ajratib olishga ham erinishmaydi. Ipakni kashtachilik, do‘ppido‘zlik va boshqa oddiy hunarmandchilik yo‘llari bilan ishlatishadi. Oddiy tahlildan ko‘rinadiki, 100 mln tup tutlar bargi bilan 6-yildan boshlab 500000 quti ipak qurti boqib olinadigan pilla ($500000 \times 50 \text{ kg} \times 7 \text{ marta}$) 175 ming tonnani tashkil etadi. Toza, quruq ipak 58-60 ming tonna bo‘lib, chuvoqsiz, standart 1 kg ipak 50-70 dollarga baholanadi. $58.000.000 \text{ kg} \times 50 \text{ dollar} = 2,9 \text{ milliard dollarga}$ hom ashyoligida sotiladigan toza ipakni chuqur qayta ishlanganda, uning qiymati o‘n karraga ortib 290 milliard dollarni tashkil etadi. Horijsa ishlash uchun chiqib ketayotgan yoshlarni yurtimizda band qiladi. Oilalar to‘liq bo‘ladi. Bolalar ota-onasi yonida ulg‘ayadi. Uyi yaqinidagi bizneslarda band bo‘lgan aholining o‘zi ham, davlat ham boy bo‘ladi. Arzon ishchi kuchi o‘rniga ipak mahsulotlari eksport qilamiz. 3-jadval.

Ko‘p tarmoqli tutchilik biznesining mahsulotlari uzoq vaqt saqlanadi. Tezda aynib, buzilib qolmaydi. Hom pillani sovutgichdan o‘tkazib, omborga o‘tkazilsa, bir necha yilda ham o‘z xususiyatini yo‘qotmaydi. Quritib qo‘yilgan tut bargi ham omborda bir necha oy, qayta ishlanishini kutib turaveradi. Tut novdasidan 1-3 kun ichida ajratib olingan qovzoq oftobda quritib olinsa uzoq vaqt saqlanadi. Tut novdasi ham ko‘p vaqt saqlanishi mumkin. Tut mevasidan ko‘chatchilik uchun urug‘ini ajratib olish ham shoshilishga sabab bo‘lmaydi. Tut mevalari mayiz (qoqi)si ham tez aynib qolmaydi.

Hozircha eksport qilinishi yo‘lga qo‘yilmagan qurt qumalog‘ini yoyib quritib, qadoqlab eksportga chiqarish uchun ham talabgor tadbirkorlar topiladigan vaqtlar topiladi. Chunki, biz uchun arzimas ko‘rinadigan, chorva, parranda ozuqasi, yerga o‘g‘it bo‘ladigan bu hom ashyo, oshqozon-ichak kasalliklarining samarali davosi hisoblanishini Yaponiyaliklar yaxshi bilishadi.

Tut daraxtlaridan olinadigan sanoat hom ashyolari

Tutning Yoshi va mahsulot turi	1 yillik ko‘chat iyul oyidan boshlab	2 yillik ko‘chat iyul oyidan boshlab	3 yosh tut daraxti 15.04- 15.05 dan boshlab	4 yosh tut daraxti 15.04- 15.05 dan boshlab	5 yosh tut daraxti 15.04- 15.05 dan boshlab	6 yosh va undan katta tut daraxti 15.04- 15.05 dan boshlab
Tut bargi 1 marta	50-85 gramm	100-400 gramm	700-1000 gramm	2-3 kg	4-5 kg	6-10 kg gacha
Tut mevasi 1 marta	-	-	0,5 kg gacha	1 kg gacha	2-5 kg gacha	6-10 kg gacha
Tut qovzog‘i 2 martada	-	-	400-450 gramm	0,5-0,8 kg	1-1,5 kg	2-3 kg
Tut novdasi, yog‘och 2 martada	-	-	0,02 m ³	0,04 m ³	0,06 m ³	0,1 m ³
Qurt qumalog‘i, 200 tupdan 1 martada	5-10 kg	20-25 kg	75-80 kg	120-150 kg	200-220 kg	250 kg gacha
Pilla 200 tupdan 1 martada	10-12 kg	15-18 kg	20-25 kg	30-35 kg	50-55 kg	55-65 kg
Pilla g‘umbagi 200 tupdan 1 martada	5-7 kg	7-9 kg	10-12 kg	12-16 kg	16-24 kg	26-30 kg
Ipak tolasi 200 tupdan 1 martada	3-4 kg	5-6 kg	7-8 kg	10-12 kg	40-42 kg	42-45 kg
Ko‘chatchilik (tut mevasining urug‘idan)	-	-	+	+	+	+
Manzarali tut ko‘chatlari	-	-	+	+	+	+
Tut bargi eksporti	+	+	+	+	+	+
Tut bargidan choy	+	+	+	+	+	+

Pilla g‘umbagi, inson tanasini yoshartirib silliqlash xususiyatiga ega ekanligini Abu Ali Ibn Sino vaqtidan bilishadi. Lekin, shu paytgacha bu noyob hom-ashyoni qayta ishlab, kosmetik vositalar ishlab chiqarish ustida olimlarimiz tadqiqotlar olib borishmayapti.

Samara, samaradorlik, bir so‘m sarflangan pul, bir soatlik mehnat, boshqaruvchining vaqti qancha daromad keltirishi to‘g‘risida gapirganimizda albatta ichki imkoniyatlarimizning eng kichigi, eng e‘tibordan chetda qolib ketayotgani tutchilik biznesi to‘g‘risida ham eslashimiz, loyihalar tuzishimiz, amaliy tadqiqotlar olib borishimiz kerak. Xitoy xalq Respublikasi, Hindiston Respublikasi, Frantsiya Respublikalarining amaliy

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

tajribalarini diqqat bilan o‘rganishimiz kerak. O‘rganish va tajribalar katta samaralar olib keladi. Mavzudan chetga chiqib, xorijga turist bo‘lib borayotgan tadbirkorlarimiz go‘zalliklar va tarixiy obidalarini tomosha qilish bilan birga, o‘sha yurtidan bironta yangilikni o‘rganib kelishlari ham juda muhimligini ta’kidlab o‘tish o‘rinli.

Adabiyotlarda xitoylik tadbirkorlar ipak qurtini bir yilda 8 marta boqib, pilla yetishtirishi ko‘p marta takror-takror, bir-birlaridan ixtibos keletirgan holda yoziladi. Endi ko‘p ixtiboslar keltirib ko‘chirib yozishdan, tadqiqot qilish, amaliy isbotlab ko‘rsatishga ham o‘tishimiz kerak. Bunga ustozlarimiz 2018 yilda Marg‘ilon shahrida istirohat hududidagi manzarali daraxtlar orasiga, dunyo amaliyotida birinchi marta, tut ko‘chatlarini ekishganini aytish mumkin. Shu tajriba hukumatimiz tomonidan o‘rganilib, Toshkent shahriga, poytaxtga bir million tup tut ko‘chatlarini, manzarali daraxtlar orasiga ekishga kirishishdi. Bu hamma shahar va tumanlarga o‘rnak bo‘lishi uchun amalga oshirilgan aktsiyadir. Toshkent amaliy tajribasi Respublika bo‘yicha keng yoyilishi uchun pilla hom-ashyosiga norasmiy monopoliyani bekor qilish, xususiy mulkchilikka asoslangan tutchilik biznesini keng yoyish, hom-ashyolarni chuqur qayta ishlashga talabgor tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash kerak. Tutchilik biznesi tez rivojlanib mamlakat iqtisodiyotining mustaxkamlik zahirasi aylanishi uchun to‘rtta omillar kerak.

Tutchilik biznesini tez rivojlanib mamlakat iqtisodiyotining mustaqillik zaxirasiga aylanishi uchun to‘rtta omillar kerak. Shu omillarga katta e’tibor qaratib, matbuotda jurnalistlar yordamida tushuntirish ishlarini olib borish ham juda muhim. To‘rt omillar:

1. Yer bo‘lishi. Yer-noekin, istirohat hududlarida, sun’iy o‘rmonlar ichida bir milliard tup ko‘chatlar ekib o‘stirishga yetarli miqdorda bor. Bu yerlar suv bilan ta’minlangan. O‘sha yerlarda manzarali va o‘rmon daraxtlari o‘sib turipti.

2. Tut ko‘chatlari. Tut ko‘chatlari chetdan import qilib olib kelinishiga zarurat yo‘q. mahalliy tutimizning mayizga aylanib qolgan, tut daraxtlari atrofida sochilib yotgan mevalaridan olinadigan urug‘liklar yetarli. Tut urug‘idan o‘sib chiqqan ko‘chatlarni istalgan tut navlariga ulama-payvand qilish mumkin. Serbarg meva bermaydigan tutlar ichida 1-2 foiz miqdorda qaychi barg mahalliy tut mevalari o‘sib barg va meva berib turishi kerak.

3. Ipak qurti urug‘ligi. Urug‘likni ham import qilib, olib keltirib, valyuta sarflashning zarurati yo‘q. ipak qurti urug‘liklari pilladan olinadi. Ularni har 5-6 yilda, O‘zbekiston viloyatlari ichida o‘zaro almashtirib (yangilab) turishning o‘zi kifoya. 2 kg pilladan 1 quti urug‘lik olinadi.

4. Qurtxona-tsexlar. Ularni tutqator yaqiniga o‘rnatish, transport, yuklash, tushirish, tashish harajatlarini tejaydi.

Yuqoridagi to‘rt unsurllar yetarli bo‘lishi, tut pillachiligi samaradorligiga asos bo‘ladi. Ish o‘rinlari yildan yilga ko‘payib boradi. O‘zbekiston uzog‘i bilan 10 yildan keyin chetdan ishchilar yo‘llaydigan davlatga aylanadi. Chunki, foydalanilmay turgan imkoniyatlari juda yuqori. Imkoniyatlarning yarmi ishga solinsa ham bir so‘m harajat hisobiga, eksportni ham hisoblaganda bir so‘m foyda oladigan mamlakatga aylanadi. Rekreatsiya hududlarida yashil xususiy biznes tashkil qilish samarali bo‘lishi bilan birga, boshqa asosiy sohalarga salbiy ta’sir ko‘rsatmaydi. Iqtisodiy-ekologik hududlar ishida bo‘ladi. Mebel, ipak qog‘oz, choy va ipakchilik, meditsina, kosmetika bilan bog‘liq sanoat korxonalari rivojlanishida asos bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Рахимова, Қ. Н. Қ. (2022). Яшил бизнес аҳамиятининг ортиб боришининг ижтимоий-иқтисодий зарурати. Scientific progress, 3(2), 880-885.
2. Rakhimova, K. (2022). Socio-economic necessity of increasing the importance of green business. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(4), 1034-1037.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

3. Husanbek, Q., & Raximova, K. N. (2022). Oilaviy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning ahamiyati va zaruriyati. *Gospodarka i Innovatsie*, 24, 1103-1108.
4. Мохигул, А., & Рахимова, К. (2022). Курилиш материаллари саноати корхоналарида ишлаб чиқиш потенциалидан самарали фойдаланиш стратегиясини шакллантириш йўналишлари. *Gospodarka i Innovatsie*, 24, 999-1002.
5. Raximova, K. N., & Abdurahmon Mominjon og, A. (2022). Yashil hom–ashyolardan qurilish sohalarida foydalanish samaradorligi. *Gospodarka i Innovatsie*, 24, 957-960.
6. Qizi, R. K. N. M., & Kadirovna, A. M. (2022). Ishchi kuchiga talab va taklifni istiqbollashtirish. *Ta’lim fidoyilari*, 8, 149-153.
7. Рахимова, К.Н., Турсунов, О., Мирзаев, Р. Б., Ахмадалиева, М. К., & Кодиров, А. (2022). Ўзбекистонда «яшил молия» тизимини йўлга қўйиш ва такомиллаштириш йўналишлари. *Gospodarka i Innovatsie*, 28, 90-96.
8. Kizlarkhon, R. (2022). Economical use of land and water resources with the options. *international journal of social science & interdisciplinary research issn: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(09)*, 148-151.
9. Абдусаматов, Д.А. (2022). Классификация приемников оптического излучения для разработки оптоэлектронных информационно-измерительных систем. *Gospodarka i Innovatsie*, 24, 986-988.

UDK: 338.45

O‘ZBEKISTONDA TO‘QIMACHILIK SANOATI TARMOG‘I RIVOJLANISHINING IQTISODIY HOLATI TAHLILI

АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ РАЗВИТИЯ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

ANALYSIS OF THE ECONOMIC SITUATION OF THE TEXTILE INDUSTRY DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

Xonkeldiyeva Komilaxon
i.f.f.d., PhD, Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya

To‘qimachilik sanoati iqtisodiyotning eng muhim ko‘p tarmoqli tarmoqlaridan biri sifatida investitsion jozibadorligi va innovatsion rivojlanish darajasi yuqori hisoblanadi. Bu esa tarmoq rivojlanishi va mamlakat iqtisodiy o‘sishiga ta’sir qiladi.

Kalit so‘zlar: to‘qimachilik sanoati, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, yengil sanoat, raqobat, eksport mahsulotlar.

Текстильная промышленность как одна из важнейших многоотраслевых отраслей экономики имеет высокую инвестиционную привлекательность и уровень инновационного развития. Это влияет на развитие отрасли и экономический рост страны.

Ключевые слова: текстильная промышленность, устойчивое развитие экономики, легкая промышленность, конкуренция, экспорт продукции.

The textile industry as one of the most important diversified sectors of the economy

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

has a high investment attractiveness and a level of innovative development. This affects the development of the industry and the economic growth of the country.

Keywords: textile industry, sustainable economic development, light industry, competition, export of products

O‘zbekiston milliy iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish, iqtisodiy o‘shishni ta’minlash, iste’mol tovarlari ishlab chiqarishni ta’minlovchi tarmoqlar va ishlab chiqarish majmualarini modernizatsiya qilish, bozor o‘zgarishlarini hisobga olgan holda ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ustuvor maqsadlar sifatida belgilab olingan.

To‘qimachilik sanoat sanoatning ixtisoslashgan tarmoqlarini birlashtirib, asosan har xil turdagi xom ashyolardan iste’mol tovarlari ishlab chiqaradi. Yengil sanoat mamlakat milliy iqtisodiyotida muhim ahamiyatga ega tarmoq hisoblanadi.

Yengil sanoat korxonalari xom ashyoni birlamchi qayta ishlashni ham, aholi talabini qondiradigan tayyor mahsulot ishlab chiqaradigan bozor subyektlaridir. To‘qimachilik sanoat iqtisodiyotni juda ko‘plab tarmoq va sohalar bilan bog‘langan.

Qayta ishlash uchun xom ashyoni qishloq xo‘jaligi, yog‘ochsozlik, kimyo kabi tarmoqlardan oladi. Yengil sanoat korxonalarida aholi talabidan tashqari savdo, ishlab chiqarish, texnik va maxsus maqsadlar uchun tovarlar ishlab chiqariladi.

To‘qimachilik sanoat bir qancha tarmoqlarni o‘zida birlashtirgan, jumladan, to‘qimachilik, paxta, jun, shoyi, zig‘ir, kanop-jut, trikotaj, kigiz, to‘r to‘qish, tikuvchilik, attorlik, charm, mo‘yna, poyabzal, gilam va gilam mahsulotlari, mebel, shisha-keramika kabilar. Yengil sanoatning eng yirik va muhim sohalaridan biri to‘qimachilik hisoblanadi.

«O‘zto‘qimachilik sanoat» uyushmasi tarkibidagi korxonalarining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlili ushbu korxonalar faoliyatida quyidagicha o‘zgarish tendensiyalarini ko‘rsatmoqda (1-jadval).

1-jadval

«O‘zto‘qimachilik sanoat» uyushmasi tarkibidagi korxonalar bo‘yicha asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar [1], mlrd. so‘mda

№	Ko‘rsatkichlar nomi	yillar						
		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	To‘qimachilik tolasini tayyorlash va yigirish	5850,2	6539,8	7620,3	10699,7	17135,8	22656,6	29956,1
2	To‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish	507,4	655,4	758,8	1113,7	1936,6	2738,4	3872,1
3	To‘qimachilik mahsulotlariga ishlov berish	48,7	59,7	84,7	355,7	151,4	275,2	500,1
4	Boshqa to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish	4471,4	5986,8	4871,5	4594,2	5611,3	6056,1	6536,2

Shuningdek, 2016-2022 yillar davomida respublikamiz miqyosida ip, tayyor mato, trikotaj mato hamda tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi ham o‘shish tendensiyasini ko‘rsatmoqda (2-jadval).

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasida to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va dinamikasi [2]

Yillar	Kalava ip (ming tonna)	Tayyor mato (mln.kv. m.)	Trikotaj gazlama (ming tonna)	Tikuv-trikotaj mahsulotlari (mln. dona)	Paypoq mahsulotlari (mln. juft)
2015	257,8	246,9	37,3	294,8	39,2
2016	307,2	258,3	41,2	339,6	47,9
2017	348,6	285,7	51,1	391,6	64,0
2018	403,7	302,6	69,9	452,3	102,0
2019	448,9	348,9	89,9	536,0	135,0
2020	515,8	380,7	112,3	622,4	184,8
2021	592,7	415,4	140,4	722,8	252,9
2022	669,6	450,1	168,5	823,2	321

Jadval ma’lumotlariga ko’ra, 2016-2022 yillar davomida ip mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2,3 martaga, tayyor mato ishlab chiqarish 1,7 martaga, trikotaj gazlama ishlab chiqarish hajmi 3,8 martaga, tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2,5 martaga va paypoq mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 6,4 martaga ortib borishi kuzatiladi. Ushbu ma’lumotlar «O‘zto‘qimachilik sanoat» uyushmasi tarkibidagi korxonalar bo‘yicha asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘shish tendensiyasini aks ettiradi (3-jadval).

3-jadval

O‘zbekistonda to‘qimachilik mahsulotlari bo‘yicha eksport va import hajmi [3], mlrd. so‘m

	Yillar						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Eksport							
Respublika bo‘yicha	910,3	883,7	922,9	1 133,6	1 300,3	1427,2	1566,6
shundan:							
Farg‘ona viloyati bo‘yicha	213,3	203,3	216,8	266,2	281,9	303,5	326,7
Import							
Respublika bo‘yicha	103,6	84,6	79,9	138,8	178,2	213,0	254,7
shundan:							
Farg‘ona viloyati bo‘yicha	2,7	1,9	2,5	5,8	8,8	12,8	18,9

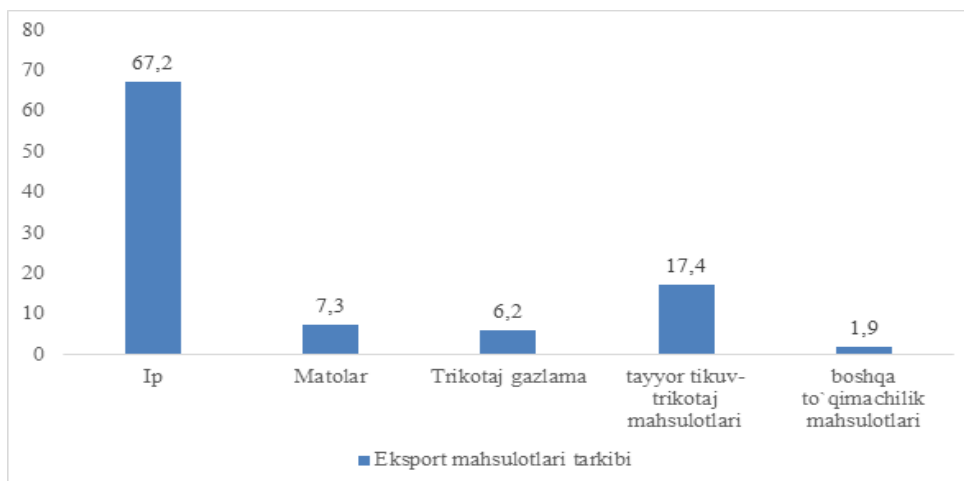
Jadvaldagi ma’lumotlardan ko‘rib turibdiki, 2016-2022 yillar oralig‘ida mamlakatimizda ip, tayyor mato, trikotaj gazlama, tikuv-trikotaj mahsulotlari va paypoq mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi keskin ortganini ko‘rsatadi.

To‘qimachilik korxonalarining texnik salohiyati ortib borishi, o‘z navbatida, mahsulot turi hamda ishlab chiqarish hajmining ortishini ta’minlovchi omil vazifasini bajaradi.

Hozirda yurtimizda ishlab chiqarilgan to‘qimachilik mahsulotlari jahonning 50 dan ortiq mamlakatlariga eksport qilinmoqda. Ularning ichida asosiy eksport bozori bo‘lib, MDH davlatlari, xususan, Rossiya Federatsiyasi hisoblanadi. Bundan tashqari, Lotin Amerikasi, Yevropa Ittifoqi, Koreya Respublikasi, Xitoy, Singapur, Eron, Isroil, AQSH davlatlariga to‘qimachilik sanoati mahsulotlari eksport qilib kelinmoqda.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, to‘qimachilik sanoati tarmog‘i korxonalari tomonidan yaratilgan mahsulot hajmining ortib borish tendensiyasi bilan birga eksport qilinayotgan mahsulot tarkibida yakuniy iste‘molga tayyor bo‘lgan, ya‘ni yuqori qo‘shilgan qiymat zanjiriga ega bo‘lgan mahsulot hajmining ham ortib borishi bilan bog‘liq o‘zgarish tendensiyasi ham kuzatiladi. 2021 yildagi eksport qilingan to‘qimachilik mahsulotlari tarkibida tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari ulushi 17,4 %ga yetgan bo‘lsa-da, umumiy eksport hajmida ip-gazlama mahsulotlari asosiy ulushni tashkil qilayotganligini ko‘rish mumkin.

1-rasm. Eksport qilinayotgan to‘qimachilik mahsulotlarining tarkibi [4]

Farg‘ona viloyatidagi to‘qimachilik korxonalarida asosan, kalava – iplar, matolar, gilamlar, halatlar, arqonlar va noto‘qima mahsulotlar ishlab chiqariladi. Korxonalar uzluksiz ish faoliyatlarini tashkil etishlari, zamonaviy texnika-texnologiyalarni olib kirishlari natijasida to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi 2018 yilda 3674,5 mlrd. so‘mga yetdi (4-jadval).

4-jadval

Farg‘ona viloyatida to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi (mlrd.so‘m)
[6]

№	Ko‘rsatkichlar	Yillar					2018 yil 2014 yilga nisbatan, koeffi- sientda
		2014	2015	2016	2017	2018	
1.	To‘qimachilik tolasini tayyorlash va yigirish	892,6	974,2	1389,8	2252,2	3168,9	3,6
1.1.	Paxta tolasini tayyorlash va yigirish	881,9	963,3	1374,6	2220,9	3100,1	3,5
1.2.	Jundan tola tayyorlash va yigirish	0,2	0,6	0,5	0,4	3,8	19,0
1.3.	Ipakdan tola tayyorlash va yigirish	3,3	3,5	6,9	26,2	27,5	8,3
1.4.	Boshqa tolalar tayyorlash va yigirish	7,2	6,8	7,8	4,7	37,5	5,2
2.	To‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish	37,9	53,2	46,5	76,6	107,4	2,8
2.1.	Paxtadan mato ishlab chiqarish	32,7	47,9	40,0	64,0	97,7	3,0
2.2.	Junli mato ishlab chiqarish	0,2	0,2	3,8	9,4	5,6	28,0
2.3.	Ipakdan mato ishlab chiqarish	3,9	4,2	2,7	3,1	1,1	0,3
2.4.	Boshqa matolarni ishlab chiqarish	1,1	0,9	0,0	0,1	3,0	2,7
3.	To‘qimachilik mahsulotlarga ishlov berish	4,0	3,7	6,6	13,6	32,8	8,2
4.	Boshqa to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish	555,2	737,7	751,7	303,7	365,4	0,7

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

4.1.	Trikotaj va trikotaj matolarni ishlab chiqarish	1,2	1,9	5,0	8,1	31,4	26,2
4.2.	Tayyor to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish, kiyimdan tashqari	10,7	8,8	13,2	24,4	30,5	2,9
4.3.	Gilam va gilam mahsulotlarini ishlab chiqarish	3,4	3,6	4,8	6,3	6,4	1,9
4.4.	Halat, arqon, ip, chilvir, kanop va to‘qima mahsulotlar ishlab chiqarish	0,0	0,0	0,2	0,6	1,4	14,0
4.5.	Noto‘qima mahsulotlar ishlab chiqarish, kiyimdan tashqari	6,7	6,3	1,3	0,6	11,0	1,6
4.6.	Boshqa texnik va to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish	525,9	708,7	717,2	236,8	231,9	0,4
4.7.	Boshqa toifalarga kiritilmagan to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish	7,3	8,4	10,0	26,9	52,8	7,2

Viloyatda to‘qimachilik tolasini tayyorlash va yigirish 2014 yilga nisbatan 2018 yilda 3,6 ko‘effitsentga yoki 2276,3 mlrd. so‘mga, to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish 2014 yilga nisbatan 2018 yilda 2,8 ko‘effitsentga yoki 69,5 mlrd. so‘mga, to‘qimachilik mahsulotlariga ishlov berish 2014 yilga nisbatan 2018 yilda 8,2 ko‘effitsentga yoki 28,8 mlrd. so‘mga ortgan bo‘lsa, boshqa texnik va to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi xom-ashyodan uzilishlar ko‘pligi bois 294 mlrd. so‘mga kamaygan, natijada, boshqa to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish 2014 yilga nisbatan 2018 yilda 0,7 ko‘effitsentga yoki 189,8 mlrd. so‘mga kamaygan. Respublikadagi boshqa xududlarga nisbatan ishlab chiqarish hajmini yuqori ulushga ega bo‘lishiga, viloyatdagi yirik to‘qimachilik korxonalarining o‘rni muhim ahamiyatga ega hisoblanadi (5-jadval).

5-jadval

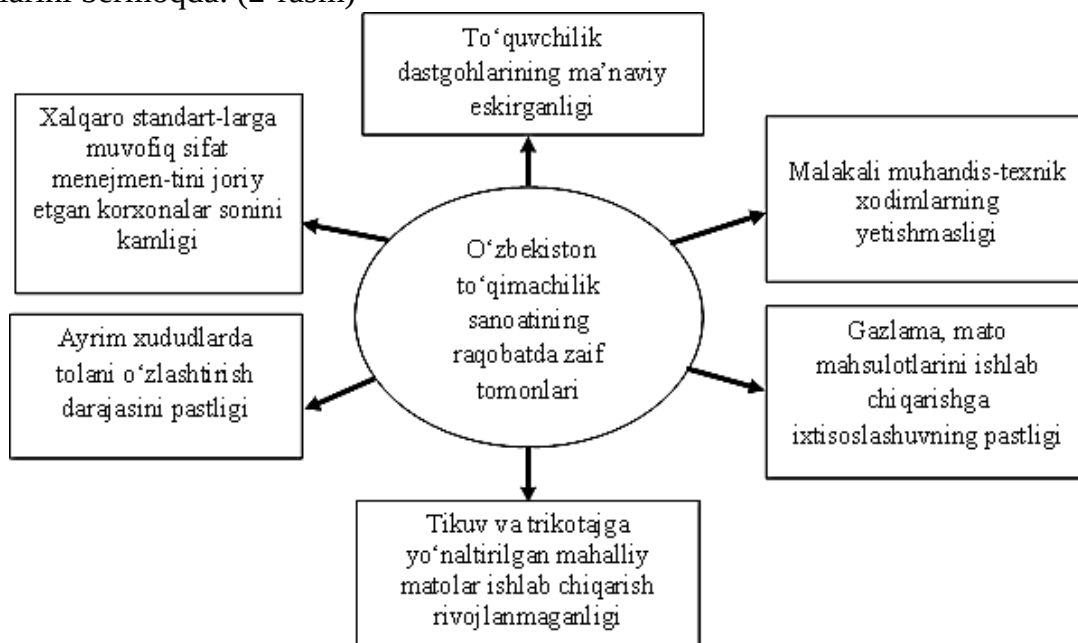
Farg‘ona viloyatida faoliyat ko‘rsatayotgan raqobatchi to‘qimachilik korxonalarining bozor ulushi (% da) [7]

№	Korxona nomi	2017 yil	2018 yil	Farqi
1.	«Daewoo textile» mas’uliyati cheklangan jamiyat shaklidagi qo‘shma korxona	18,61	27,24	8,63
2.	«Indorama Kokand textile» mas’uliyati cheklangan jamiyat shaklidagi qo‘shma korxona	14,30	18,83	4,53
3.	«Quva tekstil» mas’uliyati cheklangan jamiyat shaklidagi qo‘shma korxona	3,23	5,53	2,3
4.	"Besharikteks" aksiyadorlik jamiyati shaklidagi qo‘shma korxona	0,71	0,58	-0,13
5.	«RusO‘zbekteks» mas’uliyati cheklangan jamiyat shaklidagi qo‘shma korxona	1,06	0,60	-0,46
6.	«A.Akbarali» mas’uliyati cheklangan jamiyati	0,96	1,33	0,37
7.	«Los Gigantes textiles» mas’uliyati cheklangan jamiyati	0,64	0,89	0,25
8.	«Fergana-Oseana» qo‘shma korxonasi	0,52	0,87	0,35
9.	«Farg‘ona Turon tekstil» mas’uliyati cheklangan jamiyati	1,10	1,06	-0,04
10.	Boshqa korxonalar	58,87	43,07	-15,8
Jami		100	100	

Viloyatda to‘qimachilik korxonalari sonini va ishlab chiqarish quvvatlarini ortishi raqobat muhitini shakllanishiga olib keldi. Hududda ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha ustun korxonalar bo‘lib, «Daewoo textile» mas’uliyati cheklangan jamiyat shaklidagi qo‘shma korxona (quvvati paxta tolasi 44200 t, kalava ip 38000 t) va «Indorama Kokand textile» mas’uliyati cheklangan

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

jamiyat shaklidagi qo‘shma korxonalar (quvvati paxta tolasi 32300 t, kalava ip 18600 t) hisoblanadi. Ularning ustunligi mahsulot ishlab chiqarish xajmi bilan birga, mahsulotning sifat darajasi yuqoriligi va mahsulot tannarxi pastligi bo‘yicha xam boshqa korxonalarga nisbatan peshqadamdir. Ushbu korxonalar nafaqat viloyatda, balki Respublikada ham raqobatbardosh korxonalar sifatida o‘z o‘rniga ega. To‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan resurslardan kommunal xarajatlar, soliqlar, xom-ashyo narxlarining boshqa mamlakatlarga nisbatan arzonligi O‘zbekiston uchun muhim raqobat afzalliklarini bermogda. (2-rasm)

2-rasm. O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatining raqobatda zaif tomonlari

To‘qimachilik sanoati mahsulotlarini ishlab chiqarish bo‘yicha tahlil etilgan statistik ko‘rsatkichlarga ko‘ra, O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatining raqobatda zaif tomonlari sifatida to‘quvchilik dastgohlarining ma‘naviy eskirganligi, malakali muhandis-texnik xodimlarning yetishmasligi, gazlama, mato mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashuvning pastligi, tikuv va trikotajga yo‘naltirilgan mahalliy matolar ishlab chiqarish rivojlanmaganligi, ayrim xududlarda tolani o‘zlashtirish darajasini pastligi, xalqaro standartlarga muvofiq sifat menejmentini joriy etgan korxonalar sonini kamligi aniqlandi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muxitdinova U.S. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida meva-sabzavotchilik mahsulotlari bozorini rivojlantirish yo‘nalishlari. Iqt.fan.dok.ilm.dar.olish uchun yozilgan dis.avtoref.-T.:2010.-b36.
2. “O‘zto‘qimachilik sanoat” uyushmasi ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida tuzilgan.
4. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi rasmiy sayti www.stat.uz sayti ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.
5. ITC sayti ma‘lumotlari asosida tayyorlandi.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida tuzilgan
7. Farg‘ona viloyati Statistika boshqarmasi ma‘lumotlari asosida tayyorlangan

QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASI SANOAT TARMOQLARI RIVOJLANISHINING ASOSIY TENDENSIYALARI TAHLILI

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН

ANALYSIS OF THE MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIES OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN

So‘fiev Rustam Abdurahmonovich

FarDU «Buxgalteriya hisobi va iqtisodiy tahlil» kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududiy sanoat tarmog‘ining rivojlanishidagi asosiy o‘zgarish tendensiyalari statistik tahlillar asosida aniqlanib, istiqbollar aniqlangan.

Kalit so‘zlar: sanoat, sanoat tarmoqlari, hududiy sanoat mahsuloti, sanoatda bandlar, sanoat mahsulotlari sof tushumi.

В статье на основе статистического анализа определены основные тенденции изменения развития территориальной отрасли промышленности Республики Каракалпакстан и определены перспективы.

Ключевые слова: промышленность, отрасли, региональный промышленный продукт, позиции в отрасли, чистая выручка от промышленной продукции.

Based on statistical analysis, the article identifies the main trends in the development of the territorial industry of the Republic of Karakalpakstan and identifies prospects.

Keywords: industry, industries, regional industrial product, positions in the industry, net revenue from industrial products.

Taraqqiyotning bugungi bosqichida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida sanoat ishlab chiqarishi tarmoqlari muhim va hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Global o‘zgarishlar natijasida jahonda ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning servislashuv tendensiyalari kuzatilayotgan bo‘lsa-da, servislashuvning asosiy negizi sanoat tarmoqlari tomonidan ishlab chiqariladigan iste‘mol tovarlarini yetkazib berish va ushbu tovarlar iste‘moli bilan bog‘liq xizmatlarga tayanadi, ya‘ni sanoat tarmoqlarining jadal va keng qamrovda rivojlanishi bilan jamiyatning iste‘mol tovarlari va zaruriy xizmatlarga bo‘lgan talabini to‘laroq qondirish imkoni kengayadi. Mustaqillikka erishilgan davrdan boshlab mamlakatimizda sobiq Ittifoq tizimidan meros qolgan xom-ashyo yetkazib berishga asoslangan bir tomonlama shakllangan milliy iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta shakllantirish borasidagi iqtisodiy islohotlarning bugungi davrgacha bo‘lgan bosqichida sanoat tarmoqlarini rivojlantirish islohotlarning ustuvor yo‘nalishi sifatidagi ahamiyatini yo‘qotmagan. Sanoatning mavjud tarmoq va sohalarini rivojlantirish, resurs salohiyati yetarli bo‘lgan yangi tarmoqlarni shakllantirish orqali so‘nggi yillarda sanoat

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

ishlab chiqarishining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi barqaror ortib bormoqda.

Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning o‘shishi soha korxonalari mablag‘lari va resurslari ko‘payganligini anglatadi. Davlat tomonidan soliq yukini qisqartirish, budjet-soliq siyosatini erkinlashtirish, soliqqa tortish tizimini soddalashtirish borasida olib borilayotgan maqsadli va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta‘minlovchi siyosat yalpi ichki mahsulotning oshishi va unda sanoat mahsulotlari ulushining ortishiga sabab bo‘ldi.

O‘zbekiston sanoat majmuida qayta ishlash tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiyotdagi ulushini oshirish uchun ishlab chiqilgan dasturlar samarasi hamda jahon bozorida sanoat mahsulotlariga, jumladan, oziq-ovqat, yengil va mashinasozlik sanoatlari mahsulotlariga bo‘lgan talabning oshishi pirovard – natijada sanoat ishlab chiqarishining qo‘shimcha o‘shishiga olib keldi [1]. Sanoat tarmoqlarining rivojlanishi bilan yuz berayotgan o‘zgarishlar bir vaqtning o‘zida mamlakatimiz hududlarida ham yuz bermoqdaki, hududiy birliklar sanoatining rivojlanishi yaxlit holda milliy sanoat taraqqiyotini amalga oshiradi. Tadqiqot obyekti sifatida o‘rganilayotgan Qoraqalpog‘iston Respublikasi yalpi hududiy mahsuloti va uning tarkibiy qismi bo‘lgan hududiy sanoat ishlab chiqarishida ham yuqorida aytib o‘tilgan tarkibiy o‘zgarishlarni kuzatish mumkin. Sanoat ishlab chiqarishining asosiy makroiqtisodiy va hududiy ko‘rsatkichlari tahlili sanoat tarmoqlari rivojlanishida o‘ziga xos o‘zgarish qonuniyatlari va tendensiyalarini aniqlash imkonini beradi (1-jadval).

1-jadval

Milliy iqtisodiyot va Qoraqalpog‘iston Respublikasi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarining o‘zgarishi [2]

Ko‘rsatkichlar	Yillar									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Yalpi ichki mahsulot, mlrd. so‘m	74042,0	96949,6	120242,0	144548,3	177153,9	210183,1	242495,5	302536,8	406648,5	511838,1
Yalpi hududiy mahsulot, mlrd. so‘m	2012,1	2596,4	3305,9	4026,5	5023,4	6227,1	8036,0	10243,0	15009,4	18735,7
YAHM ning YAIM dagi ulushi (%)	2,7	2,7	2,7	2,8	2,8	3,0	3,3	3,4	3,7	3,7
Milliy iqtisodiyotga kiritilgan investitsiyalar hajmi, mlrd. so‘m	16463,6	19500,0	24455,3	30490,1	37646,2	44810,4	51232,0	72155,2	124231,3	195927,3
Hudud iqtisodiyotiga kiritilgan investitsiyalar hajmi, mlrd. so‘m	496,4	950,3	1242,1	2415,0	3990,6	6021,2	3778,3	2822,0	6757,8	8750,6
Mamlakat ko‘rsatkichidagi ulushi (%)	3,0	4,9	5,1	7,9	10,6	13,4	7,4	3,9	5,4	4,5
Yalpi sanoat mahsuloti, mln. so‘m	38119,0	47587,1	57552,5	70634,8	84011,6	97598,2	111869,4	148816,0	235340,7	322535,8
Hududiy sanoat mahsuloti, mln. so‘m	697,2	897,8	1034,2	1368,8	1717,2	2387,6	4265,7	6773,3	10911,9	12736,1
Mamlakat ko‘rsatkichidagi ulushi (%)	1,8	1,9	1,8	1,9	2,0	2,4	3,8	4,5	4,6	3,9
Hududiy sanoat mahsulotining yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi, %	1,9	3,5	3,1	3,4	3,4	3,8	5,3	6,6	7,3	6,8

Qoraqalpog‘iston Respublikasi hudud jihatidan mamlakatimiz hududining katta

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

qismida joylashgan bo‘lsa-da, hududlar kesimida yalpi ichki mahsulotning nisbatan kichik qismini ishlab chiqaruvchi hududiy birlik hisoblanadi. 2010-2019 yillar oralig‘ida hududiy mahsulot hajmining yalpi ichki mahsulot tarkibidagi ulushining o‘zgarishi tahlili bu ko‘rsatkichning 2010 yildagi 2,7 %dan (2012,1 mlrd. so‘m) 2019 yilda 3,7 % (18735,7 mlrd. so‘m)ga ortganligini ko‘rsatadi.

Bunday o‘zgarishning asosiy omili sifatida so‘nggi o‘n yillikda hudud sanoatiga tarmoq va davlat dasturlari vositasida kiritilayotgan investitsiyalar hajmini ko‘rsatish mumkin.

Milliy iqtisodiyot bo‘yicha 2010-2019 yillar davomida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 11,9 marta ortib, 2010 yildagi 16463,6 mlrd. so‘mdan, 2019 yilda 195927,3 mlrd. so‘mga yetgan. Mamlakat bo‘yicha ushbu ko‘rsatkichning yillar davomidagi o‘rtacha o‘sish darajasi 32,9 %ni tashkil qilgan va bu ko‘rsatkichning avvalgi yilga nisbatan o‘sish darajasi 2017-2019 yillarda 40-72 % atrofida bo‘lgan.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi bo‘yicha hududiy iqtisodiyotga kiritilgan investitsiyalar hajmining makro darajadagi ko‘rsatkichdagi ulushining o‘zgarishida ham o‘ziga xos o‘zgarish tendensiyasini kuzatish mumkin. Bu ko‘rsatkich 2010-2013 yillar davomida pasaygan (mos ravishda 5,5 va 5,1 %) bo‘lsa, 2013-2015 yillar davomida tez sur‘atlarda barqaror o‘sib borganligini (2015 yilda 13,4 %ni tashkil qilgan) ko‘rish mumkin. Bu holatni sanoati nisbatan sust rivojlangan hududda sanoat tugunlarini shakllantirish borasida davlat va tarmoq dasturlari doirasida amalga oshirilgan investitsion dasturlarning joriy etilishi bilan izohlanishi mumkin. Qoraqalpog‘iston Respublikasi mamlakat sanoat tarmog‘ida o‘rtacha darajadan pastroq bo‘lgan ko‘rsatkichga ega bo‘lsa-da, so‘nggi o‘n yillikda olib borilayotgan tarkibiy o‘zgarishlar natijasida hudud sanoati jadal sur‘atlarda taraqqiy etib bormoqda. Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rish mumkinki, 2010-2019 yillar oralig‘idagi 10 yil davomida hududda yaratilgan hududiy sanoat mahsuloti hajmi 697,2 mlrd. so‘mdan 12736,1 mlrd. so‘mga o‘zgarib, 18,2 martaga ortgan. Ushbu ko‘rsatkichni mamlakat sanoat tarmog‘ida yaratilgan ko‘rsatkichning o‘sish sur‘atiga taqqoslanganda, viloyat ko‘rsatkichi mamlakat darajasidagi ko‘rsatkichdan 10 martaga yaqin o‘sganligi ko‘rinadi. Shu bilan birga, hududiy sanoat mahsuloti hajmining yalpi hududiy mahsulotdagi ulushining o‘zgarish darajasi ham Qoraqalpog‘iston Respublikasi bo‘yicha sanoat tarmoqlarining jadal sur‘atlarda rivojlanib borayotganligini aks ettiradi. Jumladan, hududiy sanoat mahsuloti hajmining yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi 2010 yilda atigi 1,9 %ini tashkil etgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 10 yil davomida deyarli 3,5 martaga ortib, 6,8 %ga yetgan. Ko‘rilayotgan 10 yil ichida 2016 yildan boshlab jadal o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lgan bo‘lsa, 2018 yilda 7,3 %gacha yetgan. Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish tuzilmasiga e‘tiborni qaratsak, mustaqillikning o‘tgan davrida yoqilg‘i-energetika, metallurgiya, mashinasozlik va metallni qayta ishlash tarmoqlari yuqori sur‘atlar bilan o‘sayotganini ko‘rishimiz mumkin. Mashinasozlik, qurilish materiallari ishlab chiqarish sanoati hamda yengil sanoatning yirik tarmoqlari: ip yigiruv va to‘qimachilik sanoati sezilarli darajada, doimiy yuqori ko‘rsatkichlarda rivojlanishini ta‘minlashga qaratilgan iqtisodiy islohotlarni tizimli ravishda kengaytirish, kelgusi davr sanoat majmuidagi tarkibiy o‘zgarishlarning muhim ustuvor yo‘nalishlari hisoblanadi. Sanoat tarmoqlaridagi o‘sish sur‘atlari mazkur tarmoqlarda yaratilayotgan mahsulotlarga bo‘lgan ichki va tashqi talab ko‘lamiga bog‘liq. Mamlakat aholisining real daromadi va xarid qobiliyatini yanada oshirishda iste‘mol krediti tizimini keskin kengaytirish va takomillashtirish sanoat majmuida mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshiruvchi ichki talab ulushi oshishi bilan xarakterlanadi. Sanoatda yaratiladigan mahsulotlarga jahon bozoridagi bahoning qulay konyunkturaga ega bo‘lishi, xalqaro iqtisodiy integratsiyaning kuchayishi sanoat

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va tashqi omil ta'sirining oshishi bilan tavsiflanadi [3].

Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'yicha sanoat tarmog'ini ifodalovchi ko'rsatkichlar dinamikasining oxirgi 5 yil (2015-2019 yillar)dagi ko'rsatkichlari dinamikasi hududiy sanoat tarmog'ining ko'rilayotgan davrda jadal sur'atlarda rivojlanib borayotganligini yanada aniqroq ko'rsatadi (2-jadval).

2-jadval

Qoraqalpog'iston Respublikasi sanoat tarmog'ini ifodalovchi ko'rsatkichlar dinamikasi (amaldagi narxlarda) [2]

№	Ko'rsatkichlar	Yillar					2019 yilda 2015 yilga nisbatan o'zgarishi %
		2015	2016	2017	2018	2019	
1.	Sanoat mahsuloti hajmi, amaldagi narxlarda, mlrd.so'm	2387,6	4265,7	6773,3	10911,9	12736,1	5,3 m.
	shu jumladan:						
	- tog'-kon sanoati	136,4	169,7	234,7	356,7	503,6	3,7 m.
2.	- qayta ishlovchi sanoat	1778,6	3614,8	6040,3	9838,8	11023,7	6,2 m.
	Sanoat mahsuloti ishlab chiqarishining o'sish sur'ati, %	139,1	178,7	158,8	161,1	116,7	-22,4
3.	Respublikamizga nisbatan sanoat ishlab chiqarishini ulushi, %	2,4	3,8	4,5	4,6	3,9	+1,5
4.	Tog'-kon sanoati korxonalari soni, birlik	93	96	102	104	107	115,1
5.	Qayta ishlovchi korxonalar soni, birlik	1064	1031	1282	1621	1783	167,5
6.	Mahalliy lashtirish dasturi asosida amalga oshirilgan loyihalar soni, birlik	7	8	5	6	8	114,3
7.	Mahalliy lashtirish dasturi asosida ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlar hajmi, mlrd.so'm	142,2	1018,4	2303,3	3952,7	5284,2	37,2 m.
8.	Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari hajmi, ming so'm	1343,5	2364,2	3701,4	5879,3	6759,8	5,0 m.
9.	Aholi jon boshi sanoat mahsulotining o'sish sur'ati, %	136,9	176,0	156,5	158,8	115,0	-21,9
10.	Sanoatda mehnat unumdorligi o'sish sur'ati (o'tgan yilga nisbatan), %	121,3	165,2	110,4	107,4	118,3	-3,0
11.	Sanoatda band bo'lgan aholi soni, ming kishi	59,8	60,9	61,3	60,6	63,4	106,0
12.	Sanoat mahsuloti (yoki xizmat) ni sotishdan tushgan sof tushum, mlrd.so'm	1393,0	3528,2	6061,5	10002,4	11957,3	8,6 m.

Ko'rilayotgan davrda hududiy sanoat mahsuloti hajmi umumiy ko'rsatkich bo'yicha 5,3 marta, jumladan, tog'-kon sanoati mahsuloti hajmi 3,7 marta va qayta ishlovchi sanoat mahsuloti hajmi 6,2 martaga ortgan. Ushbu yillar kesimida avvalgi yilga nisbatan eng yuqori o'sish sur'ati 2016 yilga to'g'ri kelib, bu ko'rsatkich 2015 yilga nisbatan 178,7 %ni tashkil etgan.

Jadval ma'lumotlari tahlil o'tgan yillar davomida hudud sanoat tarmoqlari rivojlanish ko'rsatkichlarining asosiy qismi jadal sur'atlar bilan o'sib borganligi sanoati juda keng rivojlanmagan hududda iqtisodiyotning sanoatlashuv darajasi maqsadli ravishda mamlakatning boshqa hududlari darajasiga yaqinlashtirib borilayotganligini ko'rsatadi.

Sanoat rivojlanishini tartibga solishning iqtisodiy usullaridan ustun darajada foydalanish sanoat korxonalari erkinligini ta'minlashga, investitsiya dasturida ko'zda tutilgan yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirishga, hududlarda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish hamda tadbirkorlik shakllari rivojlanishiga keng yo'l ochib beradi, hududiy

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

tuzilmalarda sanoatning tarmoq tuzilishini yaxshilash hamda soha ishlab chiqarishini hududiy tashkil etishning ilg‘or shakllarini jadal rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Sanoat rivojlanishini ta‘minlashda iqtisodiy mexanizmlardan samarali foydalanish mintaqalar miqyosida sanoat ishlab chiqaruvchilari uchun qulay makroiqtisodiy muhit shakllanishiga olib keladi.

Bundan tashqari, mamlakatimiz kelajagida birinchidan, yengil sanoat tarmoqlarini rivojlantirish uchun korxonalarning viloyatlarda oqilona joylashuviga alohida e‘tibor qaratilsa, muhim iqtisodiy va ijtimoiy masala ijobiy hal qilingan bo‘lardi.

Ikkinchidan, sanoatdagi tarkibiy o‘zgarishlar natijasida uning xom ashyo yetishtirishdan iborat bir tomonlama ishlab chiqarishga moslashuviga chek qo‘yib, tarmoqlar tarkibidagi nomutanosibliklarga barham berish hamda tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni yuqori darajaga ko‘tarib, aholining ularga bo‘lgan iste‘mol talabini to‘laroq qondirishga imkoniyat yaratish lozim.

Uchinchidan, sanoatda yangi texnologiyalarga tayangan holda jahon bozori talablariga mos keluvchi, iste‘mol uchun tayyor, sifatli mahsulot ishlab chiqarishga o‘tish orqali respublikamizda valyuta tushumining o‘shishiga erishish zarur.

Yuqoridagi tahlillar va ular asosida shakllantirilgan tavsiyalar hududiy sanoatning tarmoq tarkibini o‘zida aks ettirib, ular o‘zida hudud sanoati rivojlanishining xususiyatlarini hududiy jihatdan to‘liq ochib bera olmaydi. Shuni hisobga olgan holda Qoraqalpog‘iston Respublikasida sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishini hududni tashkil etuvchi alohida hududiy birliklar doirasida ham o‘rganildi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududi ma‘muriy-hududiy bo‘linishiga ko‘ra 1 ta shahar (Nukus shahri) va 16 ta tumanlardan tashkil topgan bo‘lib, tabiiy-iqlim sharoiti hamda resurs salohiyatiga ko‘ra bu hududiy birliklarda iqtisodiy faoliyatning turli sohalari rivojlangan (3-jadval).

3-jadval

Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududlari bo‘yicha 2010-2019 yillarda sanoat ishlab chiqarishi hajmining o‘zgarishi [2], foizda

Hududlar	Yillar										2019 yilda 2010 yildagiga nisbatan o‘zgarish (+,-)
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Qoraqalpog‘iston Respublikasi bo‘yicha, mlrd. so‘m	697,2	897,8	1034,2	1368,8	1717,2	2387,6	4265,7	6773,3	10911,9	12736,1	18,3 m.
Foizda	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x
Nukus sh.	26,8	29,3	27,2	28,8	28,1	31,5	57,4	67,2	71,3	64,2	37,4
tumanlar											
Amudaryo	7,4	7,0	7,0	6,7	6,1	6,3	4,1	3,4	2,9	2,9	-4,5
Benuniy	6,5	6,0	7,0	6,6	5,7	5,7	3,6	3,0	2,1	2,1	-4,4
Bo‘zatov	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Qonliqo‘l	1,4	0,5	0,7	0,9	0,8	0,7	2,0	1,4	1,6	2,2	0,8
Qoras‘zak	0,6	0,7	0,9	1,8	1,9	1,9	0,9	1,1	1,3	1,6	1,0
Kegeyli	4,2	4,9	4,8	4,8	3,9	3,6	2,5	1,9	1,6	1,5	-2,7
Qo‘ng‘irot	3,6	3,4	4,7	4,0	11,3	12,7	3,9	2,9	2,0	2,0	-1,6
Mo‘ynoq	7,7	7,5	5,9	2,5	3,2	0,5	2,1	2,4	2,6	3,2	-4,5
Nukus	1,2	1,5	1,2	1,4	1,2	1,3	0,8	0,6	0,6	1,8	0,6
Taxiyatosh	-	-	-	-	-	-	-	5,3	5,3	8,1	8,1
To‘xtako‘pir	0,4	0,5	0,5	0,7	0,6	0,6	0,4	0,4	0,2	1,1	0,7
To‘rtko‘l	5,2	5,0	5,7	5,6	5,1	6,2	3,6	2,5	2,2	2,3	-2,9
Xo‘jayli	28,2	27,0	27,9	27,1	24,6	20,1	13,1	4,0	3,0	2,7	-25,5
Chimboy	2,3	2,1	2,1	2,5	2,4	3,5	2,5	1,8	1,3	1,5	-0,8
Shumanay	0,3	0,3	0,3	0,6	0,5	0,8	0,5	0,3	0,4	0,4	0,1
Ellikqal‘a	4,0	4,3	4,1	5,7	4,6	4,4	2,6	1,7	1,6	2,1	-1,9

Qoraqalpog‘iston Respublikasi bo‘yicha sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning hududiy tahlili respublika hududlarining aksariyati (Nukus shahri, Mo‘ynoq, Taxiyyatosh va Xo‘jayli tumanlaridan tashqari) sanoat rivojlanmagan hududlar ekanligini ko‘rsatadi. Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinadiki, respublikaning hududiy markazi hisoblangan Nukus shahrida sanoat korxonalarining markazlashuvi yuzaga kelishi natijasida 2010 yilda hududiy sanoat mahsulotining 26,8 %ini ishlab chiqarilgan bo‘lsa, 2019 yilda ushbu ko‘rsatkich 37,4 %ga ortib, 64,2 %ni tashkil qilgan. Nukus shahri hududida joylashgan sanoat korxonalari soni va ular tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining hududiy sanoat mahsuloti tarkibidagi ulushining keskin ortib borishi bilan sanoat ishlab chiqarishi ma‘lum darajada shakllangan Mo‘ynoq va Xo‘jayli tumanlarining ushbu ko‘rsatkichdagi ulushining qisqarib borishi bilan kuzatiladi.

Umumiy holda hududlarda sanoat ishlab chiqarish hajmi o‘zgarishi tahlili Amudaryo (-4,5 %), Beruniy (-4,4 %), Kegeyli (-2,7 %), Mo‘ynoq (-4,5 %), To‘rtko‘l (-2,9 %) va Xo‘jayli tumanlarida ushbu ko‘rsatkichning sezilarli darajada pasayganligini hamda Nukus shahri (37,4 %), Qonliko‘l (0,8 %), Qorao‘zak (1,0 %), Nukus (0,6 %), Taxiyyatosh (8,1 %), Taxtako‘pir (0,7 %) va Shumanay (0,1 %) tumanlarida ortganligini ko‘rsatmoqda.

Yuqoridagi tahlillar va ular asosida aniqlangan tendensiyalardan kelib chiqib, respublikada tarmoq va hududlar kesimida sanoat ishlab chiqarishini quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirish muvofiq deb hisoblaymiz:

Sanoatni modernizatsiyalash bo‘yicha tarmoq dasturlarini ishlab chiqish, shu asno korxonalarning zamonaviy texnologiyalarga bo‘lgan talabini rag‘batlantirishning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlarini joriy etish, milliy iqtisodiyotning jahon miqyosidagi raqobatbardoshligini oshirish, innovatsion va bilimlar iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tishga sharoitlar yaratish, shuningdek, aholi turmush darajasi va sifatini yaxshilash uchun quyidagilarni e‘tiborda tutish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz:

1) modernizatsiyalash va texnik qayta qurollantirish dasturlarini ishlab chiqishda ularga eskirgan jihozlarni bosqichma-bosqich muomaladan chiqarib borish bo‘yicha chora-tadbir va talablarning kiritilishini ta‘minlash;

2) korxonalarda eskirgan texnika va texnologik liniyalarning mavjudligi bo‘yicha inventarizatsiya o‘tkazilib, ularni bosqichma-bosqich chiqarib borish yuzasidan monitoring tashkil etish zarur;

3) korxona ishlab chiqarish faoliyatiga yangi asbob-uskunalar va texnik jihozlarni muayyan davrda qiymati jihatidan bir tekisda hamda asbob-uskunalarining texnologik jihatidan jarayonlar uzviyligi va izchilligini hisobga olgan holda kiritilishini ta‘minlash;

4) mahsulot va xizmatlar assortimentini kengaytirish vazifasiga alohida e‘tibor qaratish;

5) korxona asosiy vositalari tarkibidagi maqbul nisbatlarning saqlanishini ta‘minlash zarur.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. E.X. Maxmudov, A. Ortikov, F. Karimov. Korxona - iqtisodiyotning asosiy bo‘g‘ini. /Hamkor. 2010 yil 7 fevral.
2. O‘zbekiston Respublikasi davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan
3. Стратегия дальнейшего повышения конкурентоспособности национальной экономики: материалы IV-го Форума экономистов / отв.ред. М.П. Нарзикулов. Ташкент. -2012. С. 8.

4. Hamidov, E. T. O. G. L. (2022). Causes, social consequences and economic impact of labor migration. Scientific progress, 3(2), 1064-1068.
5. Сафарова Дилшодахон. (2022). Развитие отраслей цифровой экономики и статистики с использованием информационных технологии в республике. Involta Scientific Journal, 1(7), 251–258. Retrieved from <https://www.involta.uz/index.php/iv/article/view/283>
6. Eshmuhammadovna, S. D. (2022). Trends and new development methods in statistics. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10 (6), 680–686.
7. Асракулов А. Бандлик моделларини тадқиқ этишга концептуал ёндашувлар. Biznes Expert. 2019(142):10.7. Асракулов, А. (2020). Ўзбекистонда аҳоли бандлигидаги тенденцияларнинг эконометрик тадқиқи. Иқтисодиёт ва таълим, (5), 86-89.
8. Жураева, Н.К. (2021). Некоторые аспекты совершенствования управленческих механизмов жилищно-коммунальных услуг в Узбекистане. Бюллетень науки и практики, 7(12), 246-255
9. Teshabaeva, O. N., & Ziyayev, D. S. (2023). Mamlakatimizda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish munosabati bilan aktivlarning qadrsizlanishini hisobini yuritish masalalari. Scientific progress, 4(4), 342-350.
10. Сафарова, Д. (2022). Развитие отраслей цифровой экономики и статистики с использованием информационных технологии в республике. Involta Scientific Journal, 1(7), 251-258.
11. Safarova, D. E., & Gaybullayeva, G. M. (2021). To‘qimachilik korxonalari faoliyatini rivojlantirishda moliyaviy resurslardan foydalanish yo‘llari. Scientific progress, 2(2), 1295-1300.
12. Сафарова, Д. Э. (2022). Эконометрика ва информатика фанларини замонавий педагогик технологияларига асослаб ўқитиш методикаси. Science and innovation, 1(B3), 234-240.
13. <https://ibac.uz/uz/media-center/normativ-huquqiy-baza/56.htm>
14. https://www.norma.uz/oz/qonunchilikda_yangi/auditorlik_faoliyati_tugrisidagi_qonunning_yangi_tahriri_qabul_qilindi
15. <https://www.gazeta.uz/oz/2021/02/26/auditor/>
16. <https://ibac.uz/uz/media-center/normativ-huquqiy-baza/56.htm>

УДК 330.534

TURIZM KORXONALARINI TASHKIL ETISHNING RAQOBATBARDOSHLIGINI O'RGANISHNING ZARURIY MEXANIZMI

НЕОБХОДИМЫЙ МЕХАНИЗМ ИЗУЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ТУРИСТСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

A NECESSARY MECHANISM FOR STUDYING THE COMPETITIVENESS OF THE ORGANIZATION OF TOURIST ENTERPRISES

Teshabayeva Odina Nasridinovna
Iqtisodiyot va servis kafedresi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Turistik korxonalarining raqobatbardoshligini boshqarish zarurati ichki va xalqaro bozorlarda ushbu sohaga yangi iqtisodiy sharoitlarni yaratadigan talablar va uning bozor iqtisodiyotidagi roli bilan tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: turizm, potentsial, xizmatlar, raqobatbardoshlik, iqtisodiyot, bozor.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Необходимость управления конкурентоспособностью туристских предприятий характеризуется требованиями на внутреннем и международном рынках, создающими новые экономические условия для данной отрасли и ее роли в рыночной экономике.

Ключевые слова: туризм, потенциал, услуги, конкурентоспособность, экономика, рынок.

The need to manage the competitiveness of tourism enterprises is characterized by the requirements in the domestic and international markets, creating new economic conditions for this industry and its role in the market economy.

Keywords: tourism, potential, services, competitiveness, economy, market.

Turizm va mehmondo'stlik sohasidagi turistik korxonalar faoliyati ko'p hollarda yuqori darajadagi raqobat bilan izohlanadi. Bozorning rivojlanish darajasi, unda ishlashning murakkabligi ko'p jihatdan raqobat muhitining xususiyatlari bilan aniqlanadi. Bozor munosabatlariga o'tish, mustaqil iqtisodiy tuzilmalarni yaratish va mustaqillikni ta'minlash bilan korxonalar va tashkilotlar qiyin ahvolga tushib qolishdi. Bugungi kunda vaziyat shundan iboratki, turistik xizmatlarga real ehtiyoj yuqori narx va ularning sifati jahon standartlariga mos kelmasligi sababli past. Bozor iqtisodiyoti, albatta, xo'jalik yurituvchi subyektlarning munosabatlari raqobat sharoitida rivojlanadi deb taxmin qiladi. "Raqobat" atamasi iqtisodiyotda keng tarqalgan bo'lsa-da, uni iqtisodchilar turli ma'nolarda tushunishadi. Turizm sohasidagi raqobatbardoshlik darajalarining o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning raqobatbardoshligini baholash mahsulot (xizmatlar, tovarlar) raqobatbardoshligini o'rganishdan boshlanishi kerak.

A. Smitning raqobat nazariyasi rivojlanishiga D. Rikardo, D. S. Mial, J. Robinson, J. Keyns, P. Xey-ne, Y. Shumpeter, F. A. Xayek, F. Nayt, K. R. Makkonnell, S. L. Bryu, M. Porter, G. L. Azoyev, Y. I. Korobov, L. G. Ramenskiy, A. Y. Yudanov, R. A. Fatxutdinov va boshqalar.

Iqtisodchilarni olib borilgan tadqiqotlari tomonidan isbotlanganidek, raqobat jamiyat rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchi, resurslarni tejash, mahsulot sifati va aholining turmush darajasini oshirishning asosiy vositasidir. Raqobat juda murakkab tushunchadir.

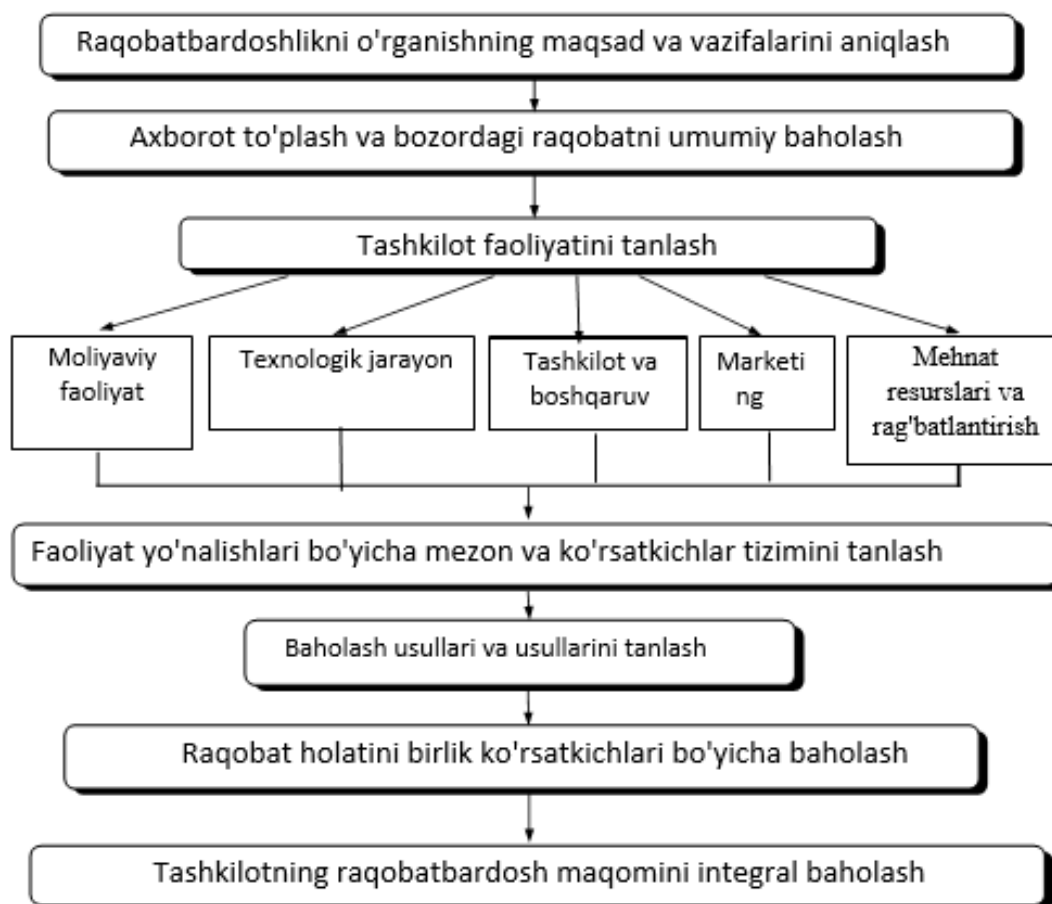
Turizm sanoati ko'p qirrali tushunchadir. Rivojlanayotgan turizm bozor muhitining beqaror sharoitida sayyohlik sanoatining aksariyat tashkilotlari bo'lgan kichik va o'rta korxonalarning raqobatbardoshligini aniqlash uchun samarali raqobat nazariyasi va reyting baholash usuli qo'llaniladi. Birinchisining mohiyati shundan iboratki, turistik korxona faoliyatining turli yo'nalishlarini tavsiflovchi va umuman to'liq tavsif beradigan ko'plab ko'rsatkichlardan foydalaniladi.

Metodologiya-bu tahlil maqsadiga erishish uchun ma'lum bir tarzda bo'ysunadigan turistik korxona iqtisodiyotini o'rganishning analitik usullari va qoidalari to'plami. Iqtisodiy tadqiqotlar metodologiyasini ishlab chiqishda quyidagilarni aniqlash muhimdir:

- tadqiqotning vazifalari va maqsadlari;
- tadqiqot ob'ektlari;
- har bir ob'ekt o'rganiladigan ko'rsatkich tizimlari;
- tadqiqotning ketma-ketligi va chastotasi;
- o'rganilayotgan ob'ektlarni o'rganish usullari;
- tahlil qilish uchun ma'lumotlar manbalari;
- tahlil qilish uchun ishlatilishi kerak bo'lgan texnik vositalar;
- yakuniy hujjatlar shakllari.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Qabul qilingan usullardan foydalangan holda turizm sanoatini tashkil etishning raqobatbardoshligini o‘rganishning umumiy tartibi quyidagi modeli bilan ifodalanishi mumkin (rasm-1).

1-rasm. Raqobatbardoshlikni baholash uchun turistik korxonaning harakatlar modeli

Turistik korxonaning raqobatbardoshligini o‘rganishning asosiy maqsadi samarali raqobat strategiyasi va taktikasini ishlab chiqishdir.[3] Turistik korxonaning raqobatbardosh pozitsiyasini baholash talab qilinadi:

- raqobatbardoshlikni oshirish bo‘yicha tadbirlarni ishlab chiqish;
- qo‘shma turni tashkil qilish uchun sherik tanlash;
- investorning faoliyatiga mablag ' jalb qilish;
- yangi bozorlarga chiqish dasturini tuzish va boshqalar.

Qanday bo‘lmasin, baholash maqsadi – turistik korxonaning turizm sanoat bozorida mavqeini aniqlash. Biroq, raqobatbardoshlikni o‘rganishda hal qilinadigan vazifalar turizm bozorda yuzaga kelgan muayyan vaziyatga, turistik korxonaning hayot aylanish bosqichiga qarab farq qilishi mumkin. Masalan, raqobat darajasi yuqori bo‘lgan bozor sharoitida turizm sanoatini tashkil etishning real raqobatchilarga nisbatan raqobatbardoshligini baholashga alohida e’tibor berilishi kerak va raqobat darajasi pasaygan bozor sharoitida uning potentsial raqobatbardoshligini baholashga e’tibor qaratish lozim.[5] Statistik va dinamik raqobat ko‘rsatkichlarining o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish raqobat intensivligining sifat tavsifini beradi. Uni tahlil qilish uchun matritsadan foydalanish kerak. (1-jadval).

Ushbu usul yordamida raqobat intensivligi darajasini, ya’ni turistik bozor yoki turistik korxona faoliyat ko‘rsatadigan segment chegaralari to‘g‘ri belgilangan bo‘lsa, tadqiqot

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

ob'ektini baholash mumkin. Shunday qilib, real raqobatbardoshlikni o'rganayotganda, faoliyat, kuch va jarayonni tashkil qilish uchun o'xshash sharoitlarga ega bo'lgan turistik korxonalar bo'lishi kerak.

1-jadval

Raqobat intensivligiga qarab raqobatbardoshlikni baholash vazifalari

Statistik raqobatning intensivlik darajasi	Dinamik raqobatning intensivlik darajasi		
		yuqori	past
	yuqori	Real raqobatbardoshlikni baholash	Potentsial va real raqobatbardoshlikni baholashni talab qiladi
	past	Potentsial raqobatbardoshlikni baholash	Real raqobatbardoshlikni baholash mumkin emas

Potentsial raqobatbardoshlikni o'rganishda ob'ektni tanlash haqida alohida ta'kidlash kerak. Bunday baholash, birinchi navbatda, turistik korxonaning rivojlanishini, u erishgan iqtisodiy salohiyatni tahlil qilishni nazarda tutadi. Shuning uchun, bu holda, o'rganilayotgan turistik korxonaning o'zi yagona ob'ekt sifatida olinishi mumkin va baholash hisobot davri ko'rsatkichlarini avvalgisi bilan taqqoslash orqali amalga oshirilishi kerak.[6] Samarali raqobat usulini amalga oshirishda eng muhim vazifalardan biri bu turistik korxona faoliyatini ob'ektiv va har tomonlama tavsiflovchi mezon va ko'rsatkichlar tizimini tanlashdir. Ko'rsatkichlarning tarkibi bo'yicha iqtisodchilarning nuqtai nafari turlicha bo'lsa-da, ko'pincha turistik korxonaning 5 ta yo'nalishi ajratiladi, ular bo'yicha baholash amalga oshiriladi (1-rasmga qarang). Mezonlar va ko'rsatkichlarni tanlashda ko'rsatkichlar o'lchanadigan va o'lchab bo'lmaydigan bo'lishi mumkinligini ta'kidlash kerak. O'lchanadigan ko'rsatkichlar miqdoriy o'lchovga ega. Bularga, masalan, mehnat unumdorligi, rentabellik ko'rsatkichlari va boshqalar kiradi o'lchovsiz ko'rsatkichlar, qoida tariqasida, raqamli qiymatlarga ega emas va faqat sifat tavsiflarida ifodalanadi. Bularga xizmat ko'rsatish sifati, talabni qondirish, tashkiliy va boshqaruv faoliyatining ba'zi xususiyatlari kiradi.

Har bir yo'nalish muayyan baholash mezonlariga javob beradi, xususan:

1. Moliyaviy faoliyat-to'lov qobiliyati (likvidlik); moliyaviy barqarorlik; aktivlar aylanmasi (ishbilarmonlik faoliyati), rentabellik.
2. Texnologik jarayon-mahsulot va xizmatlarni sotish hajmi; raqam fondining hajmi va holati; joriy faoliyat xarajatlari; texnologik jarayonning barcha bosqichlarida resurslardan foydalanish samaradorligi; texnologik jarayonni tashkil etish.
3. Tashkilot va menejment-amaldagi rejalashtirish tizimi; boshqaruv samaradorligi; etakchilik va menejmentning professionalligi; boshqaruv tashkiliy tuzilishining ratsionalligi; axborot ta'minoti va boshqaruv texnologiyalari.
4. Marketing-assortiment siyosati; narx siyosati; reklama faoliyati; iqtisodiy aloqalarni tashkil etish, ularning barqarorligi va samaradorligi; tijorat operatsiyalarining tabiati va ularning samaradorligi; xizmatlarning raqobatbardoshligi.
5. Mehnat resurslari va rag'batlantirish – ishchi kuchi bilan ta'minlash; mehnat unumdorligi va samaradorligi; ish haqi va ijtimoiy to'lovlar darajasi; jamoa tarkibining barqarorligi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Tur industriya tashkilotining raqobatbardoshligini tahlil qilish uchun asosiy ma'lumot manbalari: buxgalteriya balansi; foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot; statistik hisobot va operatsion buxgalteriya ma'lumotlari. Shuning uchun, birinchi navbatda, tahlilning optimal chastotasi aniqlanadi. Turli xil tashkiliy-huquqiy shakllardagi tashkilotlarning hisobot berish chastotasi boshqacha ekanligini hisobga olib, tahlil qilish uchun umumiy davr belgilanishi kerak. Qoida tariqasida, bu hisobot yili. Ammo agar kerak bo'lsa, baholash tez-tez amalga oshirilishi mumkin. Masalan, biron bir faoliyat turini boshlash yoki tugatish to'g'risida qaror qabul qilishda yoki yangi raqib paydo bo'lganda va hokazo.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Квартальнов В.А. Стратегический менеджмент в туризме: современный опыт управления /В.А. Квартальнов. М.: Финансы и статистика, 2000.479 с.
2. Борисенко З.М. Основи конкурентної політики / З.М. Борисенко. К., 2004.697с.
3. О'Шонесси Дж. Конкурентный маркетинг: стратегический подход / Пер. с англ.; под ред. Д.О. Ямпольской. СПб.: Питер, 2002. 864 с.
4. Гнатушенко В.В. Конкурентный маркетинг на предприятии: монография Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2006. 256 с.
5. Лысенко Ю.Г. Концепция потенциала в конкурентном маркетинге // Новое в экономической кибернетике: Управление маркетинговым потенциалом предприятия: сб. науч. ст. / Под общ. ред. Ю.Г. Лысенко. Вып.2. Донецк: Донецкий нац. ун-т, 2003. С.5-12.
6. Олимова, Н. Х., Тешабаева, О. Н., & Жўраева, Н. Х. Қ. (2022). Ўзбекистонда инновацион жараёнларни такомиллаштириш орқали корхоналар рақобатдошлигини ошириш масалалари. Scientific progress, 3(3), 276-282.
7. Nasridinovna, T. O. (2022). The role of tourism in the development of the economy and increasing its attractiveness in the republic of Uzbekistan. Asia pacific journal of marketing & management REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(01), 14-20.
8. Teshabaeva, O., & Yulchiev, A. (2022). Innovative marketing strategy aimed at maximizing the development of the tourist industry in Uzbekistan. Asia pacific journal of marketing & management REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(05), 1-6.
9. Тешабаева, О. Н., & Артиков, Х. (2021). Создание новых рабочих мест в индустрии туризма в республике Узбекистан. Интернаука, (4-2), 91-93.
10. Тешабаева, О. Н. (2020). Формирование национальной модели развития туризма в Узбекистане. Студенческий, (18-4), 5-8.

XIZMATLAR SOHASIDA TRANSPORT XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI VA UNI XIZMAT SIFATIGA TASIRI

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ В СФЕРЕ УСЛУГ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ОБСЛУЖИВАНИЯ

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF TRANSPORT SERVICES IN THE FIELD OF SERVICES AND THEIR IMPACT ON SERVICE QUALITY

Yulchiyev Asiljon Ortikali o‘g‘li
Iqtisodiyot va servis kafedrası o‘qituvchisi,
Fargona davlat universiteti

Annotatsiya

Xizmatlar sohasida transport xizmatlarini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini aniqlash va ularni rivojlantirish uchun maxsus chora-tadbirlarni ishlab chiqish muxim ahamiyat kasb etadi. Turizmda asosiy xizmatlardan biri bo‘lgan transport xizmati yaxshilash orqali yurtizdagi ichki va xorijdan keladigan turistlarga ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini yaxshilash imkoni beradi.

Kalit so‘zlar. Transport xizmati, asosiy xizmatlar, xizmatlar sifati, turizmni rivojlantirish, invisititsiyalarni jalb qilish.

Очень важно определить основные направления развития транспортных услуг в сфере услуг и разработать специальные меры по их развитию. За счет улучшения транспортного обслуживания, которое является одной из основных услуг в сфере туризма, можно повысить качество услуг, предоставляемых отечественным и иностранным туристам.

Ключевые слова. Транспортное обслуживание, основные услуги, качество обслуживания, развитие туризма, привлечение посетителей.

It is very important to determine the main directions of development of transport services in the field of services and to develop special measures for their development. By improving the transport service, which is one of the main services in tourism, it is possible to improve the quality of services provided to domestic and foreign tourists.

Key words. Transport service, basic services, quality of services, development of tourism, attracting visitors.

Transport sektori jahon iqtisodiyotining va umuman hayotning rivojlanishining eng muhim tarkibiy qismidir, chunki transport jahon iqtisodiyotining strategik muhim tarmoqlaridan biridir. Iqtisodiyotning barcha tarmoqlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqa jarayonlarining jadallashishi transport sohasini doimiy ravishda takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Turizm sohasida transport xizmati asosiy xizmat turiga kirib xizmatlar sifatini yaxshilashda asosiy o‘rinni egallaydi. Turizm xizmatlari sifatini oshirishda transport xizmatlarining o‘rni beqiyos bo‘lib bu servis xizmatini yaxshilash orqali ichki va xorijdan

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

keladigan turistlarga sifatli xizmat ko‘rsatishni taminlash mumkin.

O‘zbekistonda xam transport xizmatini rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari belgilanyapti va bu servis tizmini yaxshilash bo‘yicha islohotlar amalga oshirilyati.

So‘nggi yillarda transport sohasida davlat monopoliyasini qisqartirish, soha va korxonalarda korporativ boshqaruvning zamonaviy tamoyillarini joriy etish, davlat-xususiy sheriklik, raqamlashtirish, tashqi savdoni kengaytirish bo‘yicha yangi tashabbuslar amalga oshirilyapti. Bundan tashqari, transport sohasining sarmoyaviy jozibadorligini oshirish, investorlar doirasini kengaytirish, xorijiy hamkorlar bilan o‘zaro manfaatli hamkorlikni amalga oshirish borasida muayyan ishlar amalga oshirildi.

Xizmat sifatini o‘lchash xizmat ko‘rsatuvchi provayderlar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan qiyin va muhim tadqiqot sohasi bo‘lib qolmoqda, Hensher va boshqalar. [5]. Jamoat transportini hisobga olgan holda, operatorlar ham, rasmiylar ham iste‘molchilar xizmat sifatini qanday baholashini tushunishlari kerak. Biroq, iste‘molchilar tomonidan sifatni baholash mavhum va o‘lchash qiyin bo‘lgan tushunchadir, Parasuraman va boshqalar. [6], xizmat sifatining haqiqiy va aniq konstruksiyalarini ishlab chiqishni qiyinlashtiradi. U osonlik bilan o‘lchanmaydigan xavfsizlik va qulaylik kabi mavhum va nomoddiy atributlar bilan bog‘liq.

Bozorni segmentatsiyalash jarayoni bozorni bitta katta bir hil guruh sifatida ko‘rish o‘rniga, har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan bir nechta kichik guruhlariga bo‘linishni o‘z ichiga oladi (Tompson [15]). Jamoat transporti bozorida segmentatsiya tahlili hozirgi va potentsial foydalanuvchilar uchun har bir transport turining atributlariga o‘xshash munosabatda bo‘lgan bir qator potentsial segmentlarni aniqlash uchun ishlatilishi mumkin.

O‘rganish mumkin bo‘lgan segmentlar jamoat transportiga nisbatan kuchliroq moyillikni ko‘rsatadigan segmentlar bo‘lishi mumkin. Jamoat transportidan foydalanishni ko‘paytirish strategiyalarini ishlab chiqish individual iste‘molchi xulq-atvorini aniq tushunishni va iste‘molchilarning qoniqishiga e‘tiborni qaratishni talab qiladi. Shuningdek, takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash uchun jamoat transportida xizmat ko‘rsatish sifatini bilish juda muhimdir. Bunday bilimlar xizmatdan qoniqishni oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi va avtomobil kabi boshqa muqobil variantlarga ega foydalanuvchilar uchun yanada jozibador bo‘ladi. Masalan, foydalanuvchilarga haydovchilar tomonidan muomala qilish muhimligini bilish rahbariyatga xodimlarning mijozlar bilan aloqasiga ko‘proq e‘tibor berish kerakligi haqida ma‘lumot beradi.

O‘zbekistonda transport xizmatini takomillashtirish ishlari amalga oshirilmoqda xususan:

Temir yo‘l tarmog‘ida 2023-yilga mo‘ljallangan loyihalar ustida tizimli ishlar olib borilmoqda;

Toshkent metropoliteni Yunusobod liniyasining ikkinchi bosqichi (2,9 km) qurib bitkazildi.

Toshkentda yer osti halqa metrosining birinchi bosqichi (11,4 km) qurib bitkazildi.

Andijon – Savay – Xonobod temir yo‘l uchastkasini modernizatsiya qilish yakunlandi (65 km).

O‘zbekiston Jahon bankining avtomobil transporti uchun logistika samaradorligi indeksini (LPI) o‘z ichiga olgan Logistika samaradorligi indeksida 99-o‘rinni egalladi. Hisobot 168 mamlakatni qamrab oladi va mahalliy kompaniyalarga milliy va xalqaro bozorlarga chiqish imkonini beruvchi ta‘minot zanjirlarining samaradorligini o‘lchaydi. LPI, shuningdek, ta‘minot zanjirlarining barqarorligi, ularning atrof-muhitga ta‘siri va malakali ishchilarga bo‘lgan ehtiyoj kabi paydo bo‘ladigan muammolarga e‘tibor qaratadi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Indeks tarkibiy qismlariga nazar tashlaydigan bo‘lsak, O‘zbekiston bojxona tartib-taomillari bo‘yicha 140-o‘rin, infratuzilma bo‘yicha 77-o‘rin, xalqaro yuk tashish bo‘yicha 120-o‘rinni egalladi.

Shuningdek, mamlakat logistika sifati bo‘yicha 88-o‘rinni, mahsulotni kuzatish imkoniyatlari bo‘yicha 90-o‘rinni va yetkazib berish muddati bo‘yicha 91-o‘rinni egallaydi [11]. Bundan tashqari, aviatsiya xizmatlari sohasida 2020-yil 1-avgustdan boshlab xorijiy aviakompaniyalarga Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududlari va xalqaro aeroportlarida beshinchi darajadagi “havo hududi erkinligi”ni ta’minlovchi “Ochiq osmon” rejimini joriy etildi; “Navoiy” va “Termiz” xalqaro aeroportlarida yuk tashuvchi aviatashuvchilar uchun yettinchi “havo hududi erkinligi” darajasi salohiyatli investorlar uchun mamlakatimizning havo transporti bozoriga kirishiga keng yo‘l ochdi. Transport xizmatlari bozorini liberallashtirish, davlat monopoliyalari va cheklovlarini bosqichma-bosqich qisqartirish, xorijiy investorlarga imtiyozli shartlarda keng imkoniyatlar yaratish kabi sohalarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli ishlar transport sohasida amalga oshirilayotgan eng muhim islohotlardandir.

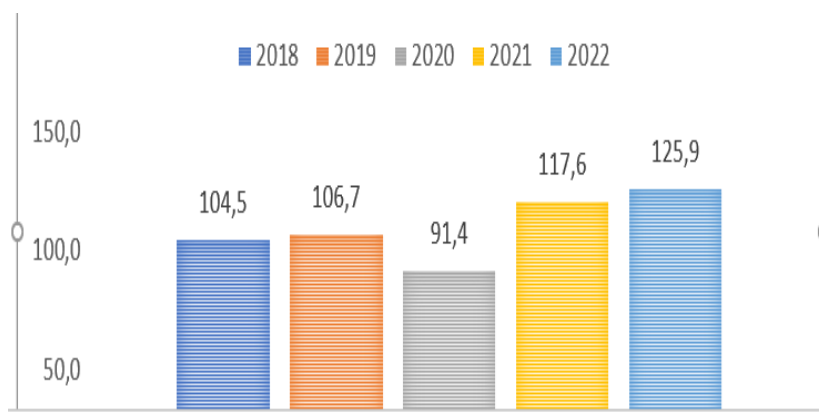
Mamlakatimizda transport sohasiga davlatimiz rahbari tomonidan o‘z vaqtida ko‘rilgan chora-tadbirlar natijasida 2022-yilda transport xizmatlari hajmini oshirishga erishildi. 1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki yurtimizda transport xizmatining ulushi yuqori xisoblanadi va yurtimizning geografik joylashuvi va boshqa imkoniyatlardan kelib chiqib bu ko‘rsatkichni yanada oshirish mumkin. Yurtimizda transport xizmati sifatini oshirish va takomillashtirishga qilinayotgan ishlar amalda ham o‘z aksini topmoqda va buni 1-jadvaldan ko‘rishimiz mumkin. Yildan yilga transport soxasidagi daromadlar oshib bormoqda. 2018 yildan 2022 yilgacha transport soxasida umumiy 21.4 % o‘shish qayd etildi.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasida asosiy ishlab chiqarish xizmatlari bo‘yicha ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi to‘g‘risida ma’lumot (mlrd. sum)

Xizmatlar ro'yxati			2017	2018	2019	2020	2021	2022
Jami			78530,4	97050,0	118811,0	150889,8	193697,8	219978,5
Aloqa va axborotlashtirish xizmatlari			5181,5	6306,8	8196,7	10332,6	10891,7	13852,3
Moliyaviy xizmatlar			8206,7	9898,4	15023,8	21296,3	34036,6	45783,0
Transport xizmatlari			26817,3	30617,8	36217,2	44159,4	54473,5	53662,9
shu jumladan: avtotransport xizmatlari			16032,1	19216,7	20232,9	21786,8	25527,5	28474,1
Turar joy va oziq-ovqat xizmatlari			890,6	3038,7	3649,6	4673,3	5933,6	5431,7
Savdo xizmatlari			21366,9	27368,2	32 006,9	39 743,4	48748,2	57 572,7
Ko'chmas mulk bilan bog'liq xizmatlar			2757,3	3405,1	4026,5	4949,2	5950,7	6016,9
Ta'lim sohasidagi xizmatlar			2681,4	3263,0	4402,0	5416,5	7164,9	8539,4
Sog'liqni saqlash xizmatlari			1100,4	1416,3	1701,5	2220,0	3104,3	3386,7
Ijara va ijaraning xizmatkorida			1801,6	2270,1	2589,2	3297,4	3733,5	4149,0
Kompyuter va uy-ro'zg'or buyumlarini ta'mirlash xizmatlari			1724,5	2187,8	2329,2	2630,7	3200,1	3347,8
Individual xizmatlar			2366,5	2915,5	3134,4	3700,6	4575,6	5032,2
Arxitektura, muhandislik tadqiqotlari, texnik sinovlar va tahlillar sohasidagi xizmatlar			841,0	1132,6	1611,7	2953,6	4543,1	4907,5
Boshqa xizmatlar	2794,7	3229,7	3922,3	5516,8	7342,0		8 96,4	

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

1-rasm. Transport xizmatlarini oshish darajasi%

1-rasmdagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, 2021-yil yakuni bo'yicha transport xizmatlari ko'rsatish hajmi 67 milliard so'mni yoki o'tgan yilga nisbatan 14 milliard so'mga (ya'ni 17 foizga) ko'p bo'ldi.

2-jadval

Transport xizmatlari sektori kontekstida maqsadli parametrlar haqida ma'lumot.

№	Xizmatlar ro'yxati	2018		2019		2020		2021		2022	
		hajmi, mlrd. sum	O'sish, %	hajmi, mlrd. sum	O'sish, %	hajmi, mlrd. sum	O'sish, %	hajmi, mlrd. sum	O'sish, %	hajmi, mlrd. sum	O'sish, %
Jami		44 159	104,5	54 474	106,7	53 663	91,4	67 418,2	117,6	84 831	125,9
1	Avtotransport xizmatlari	21 787	101,6	25 528	105,1	28 474	101,4	37 114	121,0	47 181	126,5
2	Temir yo'l transporti xizmatlari	5 929	81,2	7 241	122,6	8 202	110,3	8 479	120,5	10 604	125,7
3	Havo xizmatlari	4 971	120,3	6 251	119,7	3 217	43,0	6 343	120,2	7 785	121,8

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, 2021-yil yakuni bo'yicha transport xizmatlari ko'rsatish hajmi 67 milliard so'mni yoki o'tgan yilga nisbatan 14 milliard so'mga (ya'ni 17 foizga) ko'p bo'ldi.

Transport xizmatlari ko'rsatish sohasida mavjud zaxira va qo'shimcha imkoniyatlardan foydalanib, 2023-yilda o'sish sur'atlarini yanada oshirish bo'yicha har bir yo'nalishda aniq chora-tadbirlar belgilandi.

Shu jumladan:

Birinchidan, temir yo'l transportini rivojlantirish yo'nalishida:

- tranzit yuk tashish hajmini oshirish;
- eksport-import yuk tashish hajmini oshirish;
- mahalliy yuklarni tashish hajmini oshirish;
- tezyurar elektr poyezdlarining yangi yo'nalishlarini ochish;
- temir yo'l vokzallarida qo'shimcha savdo va xizmat ko'rsatish shoxobchalarini tashkil etish.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Ikkinchidan, avtomobil transportida yo‘lovchilar va yuklarni tashish bo‘yicha xizmatlarni rivojlantirish yo‘nalishida:

-hududlarda jamoat transporti faoliyatini yaxshilash, tadbirkorlarga taksi faoliyatini amalga oshirish uchun shart-sharoitlarni soddalashtirish va yangi doimiy avtobus yo‘nalishlarini tashkil etish hisobiga yillik yo‘lovchi tashish hajmini oshirish;

- yuk avtomobillari parkini yangilash, mahalliy tashuvchilar uchun qulay raqobat muhitini yaratish, shuningdek, xalqaro yuk avtomobillari parkini yangilash.

2023-yilda samarali logistika tizimini yaratish va xalqaro tashuvlarda milliy tashuvchilar ulushini oshirish hisobiga avtomobil orqali yuk tashish hajmini oshirish rejalashtirilgan.

Yuqorida sanab o‘tilgan asosiy iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha ko‘rsatilayotgan xizmatlar hajmining yillik o‘zgarishlar dinamikasi transport xizmatlari rivojlanishi ijobiy tendentsiyaga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Havo qatnovini rivojlantirish yo‘nalishida:

“O‘zbekiston havo yo‘llari” MAK 2022 yilda:

- yo‘lovchi tashish hajmining oshishi va yillik ko‘rsatkichning 10-15 foizga oshdi;

- yuk tashish hajmining oshishi va yillik stavkaning 10-15 foizga oshdi;

2022-yilda “O‘zbekiston aeroportlari” MAK xizmatlari ko‘lamini kengaytirildi, jumladan:

- havo kemalariga texnik xizmat ko‘rsatish xizmatlarini ko‘paytirildi;

- xizmat ko‘rsatilayotgan yo‘lovchilar sonining ko‘payishini ta‘minlandi;

- yuk tashish xizmatlari hajmini 10 foizga oshdi;

Shu bilan birga, Toshkent, Qarshi, Samarqand va Buxoro aeroportlarida kutib olish va kutib olish zonalarini kengaytirish ishlari davom etmoqda. Respublika hududi orqali parvozlar uchun yangi xorijiy aviakompaniyalarni jalb etish hisobiga havo kemalariga xizmat ko‘rsatish hajmini oshirilmoqda.

Avtomobil yo‘llari bo‘ylab xizmat ko‘rsatish va boshqa ob‘ektlarni tashkil etish yo‘nalishi bo‘yicha:

2020-2025-yillarda magistral yo‘l infratuzilmasi ob‘ektlarini rivojlantirish dasturi tasdiqlanib, unda 68 ta yo‘l bo‘yida xizmat ko‘rsatish obyektlarini joylashtirish ko‘zda tutilgan.

Ayni paytda ikki toifadagi yo‘l bo‘yidagi infratuzilma obyektlarini rivojlantirish bo‘yicha ishlar olib borilmoqda.

1. “Xizmat ko‘rsatish hududi” toifasi (xizmat ko‘rsatish oroli), ya‘ni yoqilg‘i quyish shoxobchalari, umumiy ovqatlanish ob‘ektlari, motellar, xizmat ko‘rsatish shoxobchalari, avtoyuvish shoxobchalari, do‘konlar, sanitariya-gigiyena punktlari va WI-FI punktlari qurilmoqda.

2. “Xizmat ko‘rsatish punkti” toifasi (xizmat ko‘rsatish punkti), ya‘ni yoqilg‘i quyish shoxobchalari, umumiy ovqatlanish korxonalari, do‘konlar, sanitariya-gigiyena punktlari bosqichma-bosqich foydalanishga topshirilmoqda.

Mamlakatimiz transport sohasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar va investisiya dasturlari, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini sifatli va raqobatbardosh logistika va transport xizmatlari bilan ta‘minlashning amaliy samarasini yaqin kelajakda ko‘rishimiz mumkin. va aholining barcha qatlamlari, shuningdek, ushbu tarmoqning transport sanoatini rivojlantirishga qo‘shayotgan katta hissassi.

Mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish va servis sohasida tadbirkorlikni rivojlantirish xususiyatlarini tahlil qilish milliy iqtisodiyotimiz uchun muhim bo‘lgan xizmat ko‘rsatish sohasida tadbirkorlik faoliyatining kichik va o‘rta shakllarini rivojlantirish zaruriyati

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

yo‘nalishlarini ajratib ko‘rsatish imkonini beradi. iqtisodiyot.

Xizmat ko‘rsatish sohasida tadbirkorlik faoliyatining kichik va xususiy shakllarining rivojlanishi iqtisodiyotning boshqa tarmoqlaridan farqli o‘laroq, ishchi kuchi kamligi va dastlabki bosqichlarda nisbatan kam kapital qo‘yilmalar talab etilishi bilan izohlanadi. U o‘zgaruvchan biznes sharoitlariga tez moslashish, boshqaruv tizimining soddaligi, bozor kon'yunkturasining o‘zgarishiga reaksiya sifatida faoliyat turining o‘zgarishiga sezgirligi, ma‘lum bir bozorda ma‘lum bir xizmatga bo‘lgan talab darajasini yaxshi bilishi bilan tavsiflanadi. va boshqalar.

Shu bilan birga, xizmat ko‘rsatish sohasida kichik va o‘rta biznesni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimiga alohida e‘tibor qaratish lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Lehtinen, U. and Lehtinen, J.R. (1982), “Service quality $\pm$ a study of dimensions”, unpublished working paper, Service Management Institute, Helsinki, pp. 439-60.
2. Berry, L.L. and Parasuraman, A. (1993), “Building a new academic field $\pm$ the case of services marketing”, Journal of Retailing, Vol. 69 No. 1, pp. 13-60.
3. P.R.Ismatullayev, B.M. Axmedov, P.M. M atyakubova, G. f.X.Xamroqulov, Sh.A.Turayev Sifat menejmenti tizimi va uni sertifikatlashtirish
4. Gilbert, G. and Veloutsou, C. (2006). A cross-industry comparison of customer satisfaction. Journal of Services Marketing, 20(5), pp.298-308.
5. Min, H., Min, H. and Chung, K. (2002). Dynamic benchmarking of hotel service quality. Journal of Services Marketing, 16(4), pp.302-321.
6. Wilkins, H., Merrilees, B. and Herington, C. (2007). Towards an understanding of total service quality in hotels. International Journal of Hospitality Management, 26(4), pp.840-853.
7. Prayudha, A. and Harsanto, B. (2014). Measuring service quality in Hotel X Bandung. 2014 International Symposium on Technology Management and Emerging Technologies
8. (Rauch va boshq., 2015).Applicability of a brand trust scale across product categories. European Journal of Marketing, 38(5/6), pp.573-592.
9. Nasridinovna, T. O. (2022). The role of tourism in the development of the economy and increasing its attractiveness in the republic of Uzbekistan. Asia pacific journal of marketing & management Review Issn: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(01), 14-20.
10. Teshabaeva, O., & Yulchiev, A. (2022). Innovative marketing strategy aimed at maximizing the development of the tourist industry in Uzbekistan. Asia pacific journal of marketing & management review issn: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(05), 1-6.
11. Mirzaev A. T. Estimation of the prospects for the use of recreational facilities in the market of tourism services //Наука сегодня: вызовы, перспективы и возможности [Текст]. – 2018. – С. 76.
12. Mirzaev A. T. Evaluation of innovation capacity resource components in effective management of recreational clusters on the basis of econometric analysis // EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). – 2020. – pp.131-137. <https://doi.org/10.36713/epra4790>.
13. Мирзаев А. Т. Совершенствование системы электронного бронирования как часть цифровизации управленческой деятельности туристско-рекреационных предприятий // Бюллетень науки и практики. 2020.Т.6.№8. С.165-172. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/57/14>

XODIMLARNI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

IMPROVEMENT OF PERSONNEL MANAGEMENT MECHANISMS

A'zamova Zarnigor

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada tashkilot va korxonalarda xodimlarni boshqarish mexanizmini takomillashtirish maqsadida ilg'or texnologiyalardan foydalanish masalalari muhokama qilinadi. Tadqiqotda xodimlarni samarali boshqarish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: xodimlar, korxona, boshqaruv mexanizmi, boshqaruv, xodimlarni rag'batlantirish, motivatsiya, inson potentsiali.

В данной статье рассматриваются вопросы применения передовых технологий в целях совершенствования механизма управления персоналом в организациях и на предприятиях. В исследовании даны рекомендации по эффективному управлению персоналом.

Ключевые слова: персонал, предприятие, механизм управления, менеджмент, мотивация персонала, мотивация, человеческий потенциал.

This article discusses the use of advanced technologies in order to improve the mechanism of personnel management in organizations and enterprises. The study provides recommendations for effective personnel management.

Keywords: personnel, enterprise, management mechanism, management, personnel motivation, motivation, human potential.

So'nggi paytlarda ko'payib borayotgan rahbarlar xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda kadrlarning muhim rolini bilishadi va faqat kadrlar bilan maqsadli va doimiy ishlash muvaffaqiyatga olib kelishi mumkin degan xulosaga kelishadi. Menejmentning asosiy vazifasi - tashkilotning o'zi va uning xodimlari o'rtasida o'zaro manfaatli strategik hamkorlikka yo'naltirilgan samarali xodimlarni boshqarish tizimini yaratishga imkon beradigan bunday tamoyillar va mexanizmlarni topishdir.

Xodimlarni boshqarishdan farqli o'laroq, xodimlarni boshqarish xodimlarning ehtiyojlaridan tashkilotning ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojlariga qayta yo'naltiriladi va xodimlarni boshqarishning ustuvor yo'nalishlari birinchi navbatda mavjud va rejalashtirilgan ishlarning funktsional tahlili natijalari bilan belgilanadi. tashkilotning mavjud kadrlar salohiyati bilan emas.

Shu bilan birga, xodimlarni boshqarish xodimlarni boshqarish tizimini xodimlar bilan individual ishlashga, ya'ni xodimlarni boshqarishda ustunlik qiladigan kollektivistik qadriyatlardan individuallikka o'tishga yo'naltirilganligiga asoslanadi. Boshqacha aytganda, inson resurslari hali ham ustunlik qiladi.

Xodimlarni boshqarish - bu tashkilot rahbariyatining, shuningdek, xodimlarni boshqarish tizimi bo'limlari rahbarlari va mutaxassislarining maqsadli faoliyati bo'lib, u

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

kadrlar siyosati kontsepsiyasi va strategiyasini, xodimlarni boshqarish tamoyillari va usullarini ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi.

Xodimlarni boshqarish tizimi bo‘limlari rahbarlari va xodimlari xodimlarning ish samaradorligini, boshqaruv tizimi bo‘limlari faoliyatini, xodimlarni boshqarishning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini baholaydilar. Shuningdek, ular xodimlarni boshqarish tamoyillariga rioya qilishlari shart.

Xodimlarni boshqarish tamoyillari - bu menejerlar va mutaxassislar xodimlarni boshqarish jarayonida rioya qilishlari kerak bo‘lgan qoidalar, asosiy qoidalar va normalar. Xodimlarni boshqarish tamoyillari ob‘ektiv amal qiladigan iqtisodiy qonunlar va qonunlarning talablarini aks ettiradi va shuning uchun o‘zlari obyektivdir.

O‘zbekiston korxonalari faoliyatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, hozirgi vaqtda funksional xodimlarni boshqarish bosqichma-bosqich tashkilotning uzoq muddatli maqsadlariga erishishga yordam beradigan alohida tartibga solingan tizimga o‘tmoqda. Ushbu tizimning ustuvor tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: kadrlar siyosati, uning strategiyasi va rejalashtirish.

Kadrlar siyosati quyidagi savollarga javob beradi: tashkilot (korxona) xodimlarini tanlash uchun nima qilish kerak va kelajakdagi maqsadlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun unda faoliyatni qanday tashkil qilish kerak.

Kadrlar strategiyasi esa korxonaga kerakli xodimlarni yollash metodologiyasini hisobga oladi.

Xodimlarni rejalashtirish - bu kadrlar strategiyasida hisobga olingan usullardan foydalangan holda, kadrlar siyosatini amalga oshirish mumkin bo‘lgan chora-tadbirlar majmuasini ishlab chiqish jarayonidir.

Mahalliy va xorijiy korxonalarning eksperimental usullarini o‘rganish bizga xodimlarni boshqarish tizimining asosiy maqsadini shakllantirishga imkon beradi. Bu esa malakali kadrlar bilan ta‘minlash, ulardan samarali foydalanishni tashkil etish, shuningdek, xodimlarni professional darajada rivojlantirishga olib keladi.

Shu maqsadni hisobga olgan holda korxonada xodimlarni boshqarish tizimi shakllantirilmoqda.

Tadqiqotimizning bir qismi sifatida biz har bir korxonaning resursi sifatida insonning roli haqida to‘xtalib o‘tmoqchimiz. Ko‘plab menejerlar nima uchun ularning tashkilotida ma‘lum maqsadlarga erishish qiyin degan savolga duch kelishadi? Lekin ko‘pchilik buni asosiy omil, ya‘ni kadrlar boshqaruvining noto‘g‘riligi bilan bog‘lamaydi. Masalan, xodimlarni boshqarish uchun foydalaniladigan axborot tizimlarining aksariyat qismini tahlil qilish jarayonida quyidagi vazifalarni hal qilinadi: ish vaqtdan foydalanishni hisobga olish, ish haqi fondini boshqarish, xodimlar (bo‘sh ish o‘rinlari va boshqalar) haqidagi ma‘lumotlarni tahlil qilish; zarur hisobotni shakllantirish va tayyorlash, shu bilan birga tashkiliy tuzilmalarni har tomonlama baholash imkoniyatini hisobga olish; mehnat vazifalari tizimlarining muvofiqligini baholash, xodimlarni zaruriy o‘qitish masalalarini aniqlash va malaka darajalarini baholashni o‘tkazish.

Dunyodagi aksariyat kompaniyalarning amaldagi faoliyatini shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyat kaliti aynan korxona xodimlarini operativ boshqarishdadir.

Ishlab chiqarish tizimi resurslaridan biri (mehnat, inson) rolidagi shaxs ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining muhim elementidir. Muayyan darajadagi ehtiyojlar, motivlar, qadriyatlar va munosabatlarga ega bo‘lgan shaxs xususiyatlari boshqaruvning asosiy subyekti sifatida ishlaydi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Yuqoridagi yondashuvlar shaxs omilining ishlab chiqarishdagi rolini tahlil qilish nuqtai nazaridan bir xil hodisalarga turli tomonlardan qarashlar majmuini ifodalaganligi sababli, biz “inson omili” tushunchasini har tomonlama tadqiq qilamiz.

“Inson omili” – odamlarning ichki dunyosi, ularning ehtiyojlari, qiziqishlari, munosabatlari, his-tuyg‘ulari, yo‘nalishlari va boshqalar Xodimlarning muntazam xatti-harakati va faoliyati haqida ma’lumotsiz boshqaruvda yuqori darajaga erishish oson emas. Ular zamonaviy ishlab chiqarishni, masalan, texnologiya va iqtisodiyot sohasidagi bilimlar darajasida ifodalovchi menejerlarga kerak. Inson omili muammolarini tushunish darajasining yetarli emasligi ishlab chiqarishda turli tushunmovchiliklar uchun asos bo‘lib qoladi. Ziddiyatli vaziyatlarning paydo bo‘lishi, kadrlar almashinuvining yuqori darajasi, mahsulot sifati va ishlab chiqarish samaradorligining pasayishi yuzaga keladi.

Inson omilining o‘zagini shaxsiyat, ya’ni insonning jamiyatdagi taqdiridan xabardor bo‘lgan jamiyatning munosib a’zosi sifatidagi psixologik munosabatlari nuqtai nazaridan tashqi ko‘rinishi tashkil etadi.

Ilmiy foydalanishga birinchi marta bu atama Frederik Teylor tomonidan kiritilgan bo‘lib, u o‘z oldiga korxonada uni intensivlashtirish orqali unumdorlikni oshirish tizimini yaratish vazifasini qo‘ygan. U mehnat unumdorligining pastligining asosiy sababi ishchilarni rag‘batlantirish tizimining mukammal emasligi degan xulosaga keldi.

Teylorning fikrlariga ko‘ra:

birinchidan, ishning iqtisodiy usullarini joriy etish zarurati;

ikkinchidan, xodimlarni kasbiy tanlash va tayyorlash masalalarini hisobga olish;

uchinchidan, kadrlarni joylashtirishga e’tibor berish;

to‘rtinchidan, rahbarlar va xodimlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni tashkil etishning maqsadga muvofiqligini ta’minlash zarur.

Olim Anri Fayol birinchi bo‘lib boshqaruvda inson omili qonuniyatlarini hisobga olishning yetarlicha izchil tamoyillar tizimini ishlab chiqdi. Fayol yuqori boshqaruv faoliyati bilan bog‘liq holda mehnatni rag‘batlantirish masalalarini ishlab chiqdi.

O‘zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar bozor munosabatlarini shakllantirar ekan tashkilotlarning mavqesini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Turli xil mulk, hajmi va faoliyati har xil bo‘lgan korxonalarning mavjud bo‘lishi yangi iqtisodiy va huquqiy munosabatlar shakllanishiga olib kelmoqda.

Bu holat insonlar o‘rtasidagi munosabatlarga ham o‘zini ta’sirini ko‘rsatmoqda, ularning mulkka, olinayotgan natija va uning samaradorligiga bo‘lgan qarashi tubdan o‘zgarib bormoqda. Menejmentning asosiy ob’ekti xodimlar bo‘lganligi sababli, zamonaviy tashkilotni boshqaruv jarayonida asosiy e’tibor xodimlar faoliyati, ularning o‘zaro munosabatlari, manfaatlari, maqsadga intilish yo‘llari muhim o‘rin egallaydi.

Respublikamizda ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish strategiyasini qabul qilinishi aholining, shu jumladan, korxonalar xodimlarining hayotini yaxshilash, yashash va ishlash sharoitini yuqori saviyaga ko‘tarishni asosiy maqsadlardan biri qilib belgiladi.

O‘zbekiston Respublikasining jahon iqtisodiy xo‘jalik tizimiga chambarchas bog‘lanayotganligi va bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tayotganligi natijasida xalq xo‘jaligi miqyosida yangi mulk shaklidagi korxonalar, kompaniyalar, firmalar, jamiyatlar shakllanayotganligi munosabati bilan boshqarishning mazmunan yangi turi bo‘lgan menejmentni o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Bugungi amaliyotda xodim va uni boshqarish muammosiga ikki xil yondashuv mavjud:

- inson resurslarini boshqarish;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

- xodimlarni boshqarish.

"Inson resurslarini boshqarish" tushunchasi boshqarishning strategik jihatlarini, shuningdek, ijtimoiy rivojlanish masalalarini o‘z ichiga oladi va ularga ustuvorlik beriladi. "Xodimlarni boshqarish" tushunchasi esa ko‘proq kadrlar bilan tezkor ishlashni anglatadi. Agar birinchi yondashuv davlat miqyosida bandlik va uni muvofiqlashtirish vazifalaridan kelib chiqsa, ikkinchi yondashuv bevosita korxona darajasidagi mehnat munosabatlari va ularni muvofiqlashtirishdan kelib chiqadi (1-jadval). Xodimlarni boshqarish deganda, korxonada band bo‘lgan kishilar salohiyatini rivojlantirish va undan samarali foydalanish, ularning normal (mo‘tadil) faoliyat ko‘rsatishi uchun zaruriy shart-sharoit yaratish bo‘yicha o‘zaro bog‘langan tashkiliy-iqtisodiy va ijtimoiy tadbirlar tizimi tushuniladi. Bunday boshqaruv funksional va tashkiliy boshqaruvlarga bo‘linadi.

Funksional boshqaruv deganda, bevosita kadrlar masalasini yechish bilan bog‘liq masalalar, ya‘ni kadrlarni tanlash, ishdan bo‘shatish, malakasini oshirish, ish haqi va hokazolar tushuniladi. Tashkiliy boshqaruv tushunchasi kadrlar ishi uchun bevosita javob beruvchi barcha shaxs va institutlar, ya‘ni rahbarlar, kadrlar bo‘limi, kasaba uyushmalar va boshqalarni o‘z ichiga oladi. Mehnat resurslarini taqsimlashga bog‘liq ravishda inson resurslarining imkoniyatlari rivojlanish omillari sifatida katta yoki kichik bo‘lishi mumkin. Masalaga ana shu tarzda yondashish jamiyatning mehnat potentsialini, hududni, korxonalarni o‘rganish va aniqlash imkonini beradi. Mehnat potentsialini sifat o‘lchovidagi mehnat resurslari sifatida ta‘riflash mumkin. Yuqorida aytilganlardan shu narsa aniqki, «mehnat potentsiali» tushunchasi mehnat resurslari va iqtisodiyotning o‘zaro ta‘sirini o‘rganishga yordam beradigan alohida omildir.

1-jadval

Inson resurslarini boshqarishdagi faoliyat turlari

Faoliyat sohasi	Nimaga ustuvorlik beriladi	Qanday funksiyalar bajariladi	Bajarilishi to‘g‘risida kimga ma‘lumot beriladi
Inson resurslarini boshqarish (strategik yondashuv)	- Mutlaq yangi vazifalarni yechishga - Global, uzoq muddatli vazifalarni yechishga	Inson resurslarini rejalashtirish - Shaxsiy qobiliyat va malakani oshirish Korxonaning xodimlarga sarflanadigan xarajat doirasida xodimlar uchun xarajatlarni rejalashtirish	Korporatsiya prezidentiga
Xodimlar bilan ishlash (tezkor faoliyat)	Ma‘muriy aralashuvga zarurat tug‘iladigan kundalik muammolarni yechishga	- Kadrlarni tanlash va joyjoyiga qo‘yish - Mehnat motivatsiyasini boshqarish - Texnika xavfsizligini nazorat qilish - Nizolarni hal qilish	Korporatsiya vitseprezidentiga

Korxonada inson resurslarining yagona murakkab tizimini boshqarish yagona murakkab tizimni tashkil qiladi. Ushbu tizim tanlangan va aniq maqsadlarni belgilab, uning xatti-

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

harakatlarini ijtimoiy jihatdan o‘zgartiradi. Bu boshqarishga juda sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, aniq yaxshi tanlangan ta’sir usullari ishlab chiqarilgan investitsiyalar bilan bog‘liqdir. Shuning uchun ko‘pgina kompaniyalarda inson resurslarini boshqarish ko‘pgina kompaniyalarning rivojlanishida asosiy strategiya sifatida qaralmoqda.

Xodimlarni boshqarish tizimi deganda, korxonada band bo‘lgan kishilar salohiyatini rivojlantirish va undan samarali foydalanish, ularning me’yoriy faoliyat ko‘rsatishi uchun zaruriy shart-sharoit yaratish bo‘yicha o‘zaro bog‘langan iqtisodiytashkiliy va ijtimoiy tadbirlar tizimi tushuniladi. Shuni alohida takidlash joizki korxona samaradorligini oshirishda aniq va qulay tarzda ishlab chiqilgan tizimning o‘rni juda kattadir. Tizimlashtirilgan korxonalarda xodimlar bilan ishlashning qulayligi, ya’ni berilgan topshiriqlarning ustidan nazoratni amalga oshirish to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligi va axborot almashinuv jarayoni oson kechishi bilan ajralib turadi. Tarkiban bu tizim quyidagilarni o‘z ichiga oladi.

Tashkilotdagi ishning samaradorligi mehnatni vertikal tarzda bo‘linishining rivojlanishini anglatadi. Gap rahbar hodimning bo‘linmalar va ish bajaruvchilar faoliyatini koordinatsiya qilish bo‘yicha mehnatni tashkil etishda boryapti.

Xulosa qilib aytish joizki, ishlab chiqarishning innovatsion tavsifi, uni yuqori darajadagi fan sig‘imi, mahsulot sifati masalalarining muhimligi, xodimlarga bo‘lgan talabni o‘zgartirib, mehnatga ijodiy munosabatning va yuqori kasbiy mahorat ahamiyatini oshirib yubordi.

Mehnat resurslarini boshqarish tamoyillaridagi o‘zgarishlar, zamonaviy sharoitda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan motivlashtirish siyosatini amalga oshirishga yo‘naltirilgan. Bu jarayonda motivlashtirish siyosati mulkchilikning jamoa shakllarini rivojlantirish (aksionerlik va sheriklik kompaniyalari, kooperativlar) sharoitida xodimlarni boshqarishga jalb qilish umumiy maqsadlarga erishish uchun ma’muriyatni xodimlar bilan hamkorligini kengaytirishga qaratilgan.

Xodimlarni boshqarish jarayoni shuni ko‘rsatadiki: xodimlarni rejalashtirish va ularga faoliyat olib borish uchun qulay sharoit yaratish ishning bosh maqsadi hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Шерешева М.Ю. Межфирменные сети. – М.: Экономический факультет МГУ; ТЕИС, 2006. – С.320.
2. Третьяк В.П. Квазиинтеграция: природа, формы проявления // Современные проблемы экономической теории. - М.: МГУ, 2014. - С.84.

MAMLAKATIMIZDA DAVLAT OLIY TA'LIM MUASSASALARI TA'LIM XIZMATLARINI BOSHQARISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УСЛУГАМИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В НАШЕЙ СТРАНЕ

FEATURES OF THE MANAGEMENT OF EDUCATIONAL SERVICES OF STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN OUR COUNTRY

Zaylobitdinova Husnida Xaliljon qizi
FDU o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston taraqqiyotini ta'minlashda Oliy tal'imni tizimli isloh qilish, uzluksiz ta'lim tizimi, jumladan oliy ta'lim tizimini sifat jihatidan rivojlantirish borasida ta'lim sifatini yuksaltirish, kadrlar salohiyatini oshirish va tizimning moddiy-texnik bazasini zamonaviy talablar asosida mustahkamlash, ta'lim xizmatlari bozorini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish kabi chora-tadbirlarga alohida e'tibor qaratilayotganligi yuzasidan fikr yuritiladi. Mazkur masala doirasida mualliflik tahlili amalga oshirilib, davlat oliy ta'lim muassasalari ta'lim xizmatlarini boshqarish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: intellektual mulk, rivojlanish, zamonaviy axborot texnologiyalari, oliy ta'lim xizmatlari, samaradorlik, ta'lim tizimi, ta'lim xizmatlari.

В данной статье рассматриваются вопросы таких мер, как системная реформа высшего образования, повышение качества образования, повышение кадрового потенциала и укрепление материально-технической базы системы на основе современных требований, совершенствование организационно-экономического механизма развития рынка образовательных услуг, модернизация высшего образования, обеспечение качественного развития системы непрерывного образования, в том числе системы высшего образования. акцент делается на том, что уделяется особое внимание. В рамках данного вопроса будет проведен авторский анализ и даны практические предложения и рекомендации по управлению образовательными услугами государственных высших учебных заведений.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, развитие, современные информационные технологии, услуги высшего образования, эффективность, система образования, образовательные услуги.

This article discusses the issues of such measures as systemic reform of higher education, improving the quality of education, increasing human resources and strengthening the material and technical base of the system based on modern requirements, improving the organizational and economic mechanism for the development of the educational services market, modernization of higher education, ensuring the qualitative development of the system of continuing education, including the system of higher education. the emphasis is on the fact that special attention is paid. Within the framework of

this issue, the author's analysis will be carried out and practical suggestions and recommendations on the management of educational services of state higher educational institutions will be given.

Keywords: intellectual property, development, modern information technologies, higher education services, efficiency, education system, educational services.

Jahon iqtisodiyotining jadal rivojlanishi, dunyo mamlakatlaridagi aholi turmush farovonligining o‘shishi ko‘p jihatdan ta’lim sohalarini rivojlanganlik darajalari bilan uzviy bog‘liqdir. “Bugungi kunda dunyo bo‘yicha ta’lim sohasiga 1 trln.doll. xarajat qilinmoqda va savdo hajmi tarkibida ta’lim xizmatlari 100 mlrd. doll.ni tashkil etmoqda. Ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish bo‘yicha dunyoda AQSh (20%), Buyuk Britaniya (10%), Kanada (9%), Xitoy Xalq Respublikasi (9%), Avstraliya (8%), Frantsiya (6%), Germaniya (5%) yetakchi mamlakatlar hisoblanadi” [4]. “Bilimlarga asoslangan iqtisodiyotga o‘tishda xizmatlar sohasi 85 foizga qadar o‘sadi, oliy ma’lumotli mutaxassislariga bo‘lgan ehtiyoj esa 90 foizdan ortadi. AQSh olimlari tadqiqotlariga ko‘ra, oliy ma’lumotli insonning mehnat unumdorligi bunday ma’lumotga ega bo‘lmagan insonga nisbatan 5 barobar yuqori bo‘ladi” [6]. Ushbu natijalardan ko‘rinadiki, har qanday mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun davlat oliy ta’lim muassasalarida (OTM) samarali xizmat ko‘rsatish strategiyasini hamda ularda tijorat faoliyatini takomillashtirish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat oliy ta’lim muassasalarining tijorat faoliyatini boshqarish mexanizimini takomillashtirish jarayonlarini takomillashtirishning ayrim nazariy va amaliy jihatlari respublikamiz iqtisodchi olimlari ilmiy tadqiqotlarida o‘z aksini topgan. J.Stok va D.Lambertning tadqiqotlariga ko‘ra, xizmatlarga bo‘lgan talabni o‘rganish zaruriy xizmatlar darajasini belgilasa, logistika unga optimal xarajatlar va kapitalning iqtisodiy jozibadorligini ta’minlaydi. Shaxsning ta’lim olish ehtiyojlari universitetlar tomonidan ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish orqali qondiriladi [5].

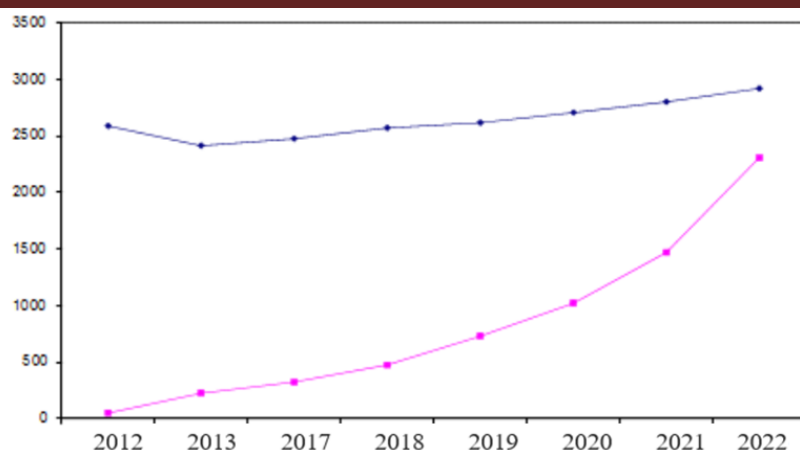
M.A.Lukashenko «Ta’lim xizmatlari bozoridagi Oliy o‘quv yurti: boshqaruvning dolzarb muammolari» monografiyasida ta’lim xizmatining quyidagi ta’rifini beradi: «ta’lim xizmati iqtisodiy kategoriya sifatida uni ishlab chiqarish, taqsimlash, almashtirish va iste’mol qilish jarayonlarida odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni ifodalaydi». Qonunga muvofiq, davlat ta’lim muassasalariga ustav vazifalarini amalga oshirish uchun davlat mulkini tezkor boshqaruvga berish bilan birga moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini mustaqil ravishda amalga oshirish huquqi berildi.

Ta’limda bozor munosabatlari shakllanishining dastlabki davriga xos bo‘lgan byudjet mablag‘larining surunkali taqchilligi sharoitida davlat ta’lim muassasalari pullik ta’lim xizmatlarini ko‘rsatishni va byudjetdan tashqari daromadlarni olishni boshladilar [5].

Quyidagi 1-rasmda mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalari talabalar kontingentining dinamikasi keltirilgan [2]. Taqdim etilgan ma’lumotlarga ko‘ra, 2012 yildan 2022 yilgacha pullik asosda o‘qiyotgan talabalar soni 58,4 baravar ko‘payganligi, shu davrda byudjet talabalar soni atigi 1,98 baravar ko‘payganiga qaramay.

Shunday qilib, 2012 yildan davlat universitetlari talabalarining byudjet va byudjetdan tashqari kontingenti ulushlarining nisbati.

Iqtisodiy avtonomiya va davlat universitetlarining byudjetdan tashqari faoliyatini faollashtirish bilan bir vaqtda nodavlat ta’lim sektorining shakllanishi boshlandi. Ta’lim mazmunini aniqlash, o‘quv jarayonini tashkil etish, ta’limda tadbirkorlik yondashuvlarini amalga oshirishda yangi imkoniyatlar turtki bo‘ldi.

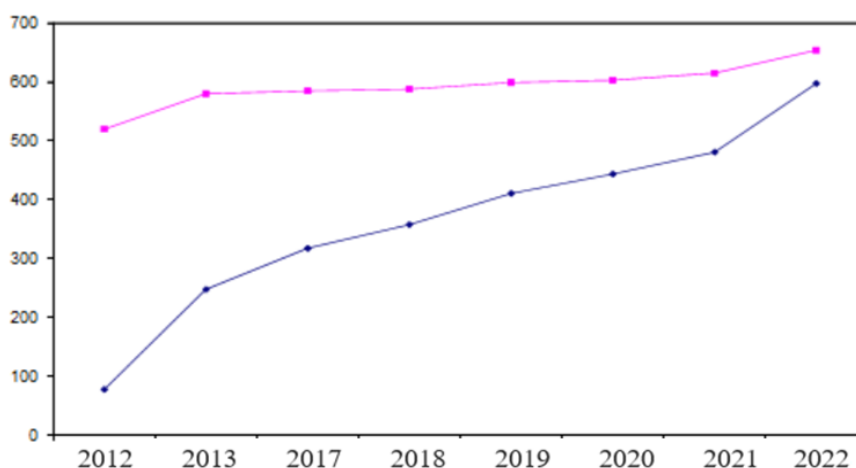
1-rasm. Oliy ta'lim muassasalari talabalari kontingentining dinamikasi, ming kishi

Izoh: Ko'k chiziq – davlat granti asosida tahsil olayotgan talabalar;

Pushti chiziq – to'lov-kontrakt asosida tahsil olayotgan talabalar

Sanoatni monopoliyadan chiqarish sharoitida nodavlat universitetlarning paydo bo'lishi uning rivojlanishini rag'batlantiradigan tabiiy hodisaga aylandi [3]. Endi mamlakatda nodavlat sektorini rivojlantirishning ijobiy dinamikasi kuzatilmoqda, bu uning ta'lim xizmatlari bozoridagi mavqeining barqarorligini va iste'molchilar va umuman jamiyatga bo'lgan talabni ko'rsatmoqda (2-rasm) [2].

Ta'limdagi bozor munosabatlari universitetlar o'rtasidagi raqobatning rivojlanishiga olib keldi. Bu ikkinchisini faol bozor pozitsiyasini egallashga, sifatni oshirishga va ko'rsatilayotgan ta'lim xizmatlari ro'yxatini kengaytirishga undadi. Rivojlanayotgan ta'lim xizmatlari bozorining ishtirokchilari bo'lgan oliy o'quv yurtlari hozirgi vaqtda ta'lim xizmatlarini ko'rsatish xususiyatlarini belgilaydigan iqtisodiy munosabatlar tizimiga mahkam bog'langan. Shu bilan birga, ta'lim xizmatlarini taqdim etishning o'ziga xos xususiyatlari ularni taqdim etish jarayonining o'ziga xos xususiyatlari bilan oldindan belgilanadi.

2-rasm. Davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalari soni dinamikasi, dona

Izoh: Ko'k chiziq – Nodavlat oliy ta'lim muassasalari;

Pushti chiziq – Davlat oliy ta'lim muassasalari

Bozor sharoitida oliy ta'lim muassasalarining ishlash shartlariga asoslanib, biz ularning quyidagi xususiyatlarini ta'kidlaymiz:

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

- Nomoddiy. An'anaviy ta'lim tizimida ta'lim xizmatlari iste'mol qilinmaguncha ular bilan tanishib bo'lmaydi. Xizmatni oldindan namoyish etishning iloji yo'q, shuning uchun iste'molchi uni «ishonch bilan» sotib oladi;

- Manbadan ajralmaslik, sifatning nomuvofiqligi va to'liq standartlashtirishning mumkin emasligi. Har qanday ta'lim xizmati faqat uni taqdim etish vaqtida nazorat qilinishi mumkin. Ta'lim jarayonining asosi aloqa bo'lib, u ikki tomonlama jarayon sifatida ta'lim xizmatining ishlab chiqaruvchisi va iste'molchisi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri va darhol fikr-mulohazalarni keltirib chiqaradi, ular o'rtasidagi funktsional o'zaro ta'sir uchun asos yaratadi;

- Turli foydalanuvchilar uchun iste'mol natijalarining noaniqligi. Ta'lim jarayonida ta'lim xizmatlari iste'molchisining faolligi katta rol o'ynaydi va ko'p narsa xizmatlarni iste'mol qilish jarayonida sarflangan shaxsiy mehnatining miqdori va sifatiga, shaxsiy qabul qilish qobiliyatiga, qobiliyatlariga va ularni amalga oshirish darajasiga bog'liq;

- Natijalar namoyon bo'lishining kechiktirilgan tabiati. Olingan ko'nikmalar, bilimlar va ko'nikmalarni ma'lum bir faoliyat sohasida qo'llash moddiy natija beradi va yangi yaratilgan qadriyatlarda faqat o'quv jarayoni tugagandan so'ng va ko'pincha qo'shimcha vaqt o'tgandan keyin namoyon bo'ladi;

- Yangi axborot texnologiyalari darajasi. Ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish darajasi ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning mohiyati va printsiplari o'zgartiradi, ikkinchisining xususiyatlariga va turli sub'ektlarning o'quv jarayonida ishtirok etish darajasiga ta'sir qiladi, bu ular o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning mohiyatiga ta'sir qiladi.

Ta'lim xizmatlarini ko'rsatish jarayonida foydalanish qiymati yaratiladi. Shu sababli, oliy o'quv yurtini o'ziga xos korxona sifatida, ta'lim xizmatlarini ko'rsatish jarayonini esa o'ziga xos ishlab chiqarish jarayoni sifatida tasavvur qilish mumkin, uning natijalariga ko'ra talaba o'qish davomida olgan bilimlarini yanada amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lgan sertifikatlangan mutaxassisga aylanadi.

Shunday qilib, ta'lim xizmatlari bozorida munosib o'rin egallash va bunday pozitsiyani saqlab qolish uchun universitetlar eng kam xarajat bilan yuqori sifatli ta'lim xizmatlarini ko'rsatishlari kerak, ya'ni ular barcha mumkin bo'lgan usullardan eng samarali ishlashlari kerak. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun universitet rahbariyati ishonchli, o'z vaqtida ma'lumot asosida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishi kerak. OTMlar faoliyatini o'rganish va ularning rahbariyatining axborotga bo'lgan ehtiyojlarini o'rganish asosida o'rganilayotgan universitetlar raqobat sharoitida muvaffaqiyatli ishlashi uchun zarur bo'lganligi aniqlandi:

1. OTM – kafedraning har bir asosiy ishlab chiqarish tarkibiy bo'linmasining uning faoliyatining umumiy natijasiga qo'shgan hissasini bilish. Kafedralarning hissalarini baholash faoliyat natijalarini qo'llab-quvvatlash, rivojlantirish, takomillashtirish, foydasiz kafedralarni foydali kafedralar bilan birlashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilishga imkon beradi.

2. Kelgusi o'quv yili uchun ularning xarajatlari smetasini tuzish va hisoblangan ma'lumotlarni boshqaruv hisobi doirasida shakllantirilgan haqiqiy ma'lumotlar bilan taqqoslash orqali kafedralar xarajatlarini nazorat qilish. Kafedralar xarajatlarini nazorat qilish ularning xodimlarini resurslarni tejashga undaydi va universitet faoliyatining yaxshilanishiga olib keladi.

3. Mutaxassisliklar va o'qitish shakllari nuqtai nazaridan ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning to'liq va qisqartirilgan qiymati miqdorini aniqlang. Ushbu ko'rsatkichlarni hisoblash universitet rahbariyatiga mavjud bo'lgan eng foydali mutaxassisliklarni aniqlashga va universitetlar faoliyatini yaxshilash maqsadida talabalar sonini ko'paytirishga,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

talabalarni yangi mutaxassisliklar bo‘yicha o‘qitishni boshlashning maqsadga muvofiqligini aniqlashga, belgilangan to‘lov miqdori etarli yoki yo‘qligini tekshirishga imkon beradi.

4. Mavjud ishlab chiqarish quvvatlaridagi haqiqiy va mumkin bo‘lgan o‘qish to‘lovlari va sonlari bo‘yicha mutaxassisliklar va o‘qitish shakllari kesimida talabalar sonini zararsiz nuqtada hisoblash. Bunday hisob-kitoblar universitet rahbariyatiga ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish xarajatlari qoplanadigan minimal talab qilinadigan talabalar sonini bilish, mutaxassisliklar bo‘yicha narxlar va talabalar sonining turli kombinatsiyalari bo‘yicha universitet faoliyati natijalarini aniqlash imkonini beradi.

Oliy ta‘lim muassaslarida xarajatlarni hisobga olish va ta‘lim xizmatlari narxini hisoblashning amaldagi tartibini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, buxgalteriya ma‘lumotlari universitetlar faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olmaydi va shuning uchun boshqaruvning ortib borayotgan talablariga javob bermaydi. Amalda qo‘llaniladigan hisoblash usullari ma‘lum bir mutaxassislik va o‘qitish shakli bo‘yicha ta‘lim xizmatining narxini, shu jumladan haqiqiy iste‘mol qilingan xarajatlarni hisoblashga imkon bermaydi, chunki asosan «xarajatlarni hisobga olish» amalga oshiriladi va universitetda ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatishning o‘rtacha qiymati hisoblanadi. Raqobat va universitetlarning iqtisodiy mustaqilligi sharoitida ularni boshqarish, xarajatlarni hisobga olishni takomillashtirish va ta‘lim xizmatlari narxini hisoblash uchun xarajatlar to‘g‘risida buxgalteriya ma‘lumotlarini shakllantirish zarurati oshdi.

Shuni ta‘kidlash kerakki, hozirgi vaqtda oliy o‘quv yurtlari tomonidan ta‘lim xizmatlari narxini rejalashtirish, hisobga olish va hisoblash bo‘yicha ko‘rsatmalar mavjud emas, ularga universitetlar xarajatlarni hisoblashda tayanishi mumkin. Ta‘lim xizmatlari narxini hisoblash maqsadi hozirgi vaqtda ta‘lim xizmatlari bozorida universitetlar faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Mutaxassisliklarning turlari va o‘qitish shakllari nuqtai nazaridan ularning tannarxi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar samarali assortiment siyosatini amalga oshirish, har bir mutaxassislik bo‘yicha belgilangan o‘quv to‘lovlari miqdorining etarligini aniqlash, yangi mutaxassisliklar bo‘yicha o‘qitishni boshlash to‘g‘risida qaror qabul qilish uchun zarurdir. Shunday qilib, xarajatlarni hisobga olish tartibini takomillashtirish va OTMlarning ta‘lim faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda mutaxassisliklar va o‘qitish shakllari nuqtai nazaridan ta‘lim xizmatlari narxini hisoblash metodologiyasini ishlab chiqish kerak.

Oliy ta‘lim muassasalari faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini va ma‘lum bir mutaxassislik va ta‘lim shakli talabalariga ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish jarayonini o‘rganish, ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish jarayoni uzluksiz, uzluksiz va bir yoki bir nechta o‘quv kurslari doirasiga kiradigan ketma-ket bosqichlardan iborat degan xulosaga kelishimizga imkon berdi. bir-birini ta‘qib qilish. Xizmatlar bir vaqtning o‘zida barcha mutaxassisliklar va ta‘lim shakllari talabalar uchun taqdim etiladi. Bir xil yoki taxminan bir xil mahsulot seriyali yoki ommaviy ishlab chiqariladigan ishlab chiqarish tannarxini hisobga olish va hisoblash uchun ishlab chiqarish tsikli uzluksiz, umuman yo‘q yoki tugallanmagan ishlab chiqarish kichik hajmda mavjud bo‘lib, xarajatlarni hisobga olish va tannarxni hisoblashning texnologik usuli qo‘llaniladi.

Shunday qilib, ma‘lum bir mutaxassislik va ta‘lim shakli talabasiga ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish narxini hisoblash usuli bilan amalga oshiriladi, biz uni o‘zgartirilgan jarayon deb ataymiz. Usulning nomi protsessual usulda xarajatlarni hisobga olish tartibining o‘xshashligi bilan bog‘liq: to‘g‘ridan – to‘g‘ri xarajatlar jarayonlar bo‘yicha, bilvosita-umuman tashkilot tomonidan hisobga olinadi. Farqi - sanoat korxonalarining texnologik jarayoni va universitetlar tomonidan ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatishning texnologik jarayonining o‘ziga xos xususiyatlarida.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Muayyan mutaxassislik va o‘qitish shakli bo‘yicha ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish narxini aniqroq hisoblash uchun ularni o‘qitish bilan bog‘liq maksimal to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar ajratilgan:

- bitta talabaning o‘qish narxiga tegishli xarajatlar;
- bir guruh talabalarini o‘qitish narxiga bog‘liq xarajatlar;
- ushbu mutaxassislik va ta’lim shaklining barcha talabalarini o‘qitish narxiga bog‘liq xarajatlar.

Shunday qilib, biz talabaga ma’lum bir mutaxassislik va ta’lim shaklini universitetda o‘qitishning to‘liq davri uchun ta’lim xizmatlarini ko‘rsatishning to‘liq narxini olamiz. Hisoblashning aniqligini oshirishga, birinchi navbatda, kurslar, mutaxassisliklar va o‘qitish shakllari nuqtai nazaridan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlarni hisobga olishni tashkil etish va bilvosita xarajatlarni iqtisodiy asoslangan taqsimlash bazasiga mutanosib ravishda mutaxassisliklar o‘rtasida taqsimlash orqali erishiladi. Ikkinchidan, ma’lum bir mutaxassislik va ta’lim shakli talabalariga ta’lim xizmatlari narxini hisoblashda ularning umumiy miqdorida sezilarli ulushni egallaydigan xarajatlarni yig‘ishga alohida e’tibor beriladi.

Ushbu model universitet rahbariyati kelgusi davrda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan dastlabki parametrlarni modelga kiritish orqali iqtisodiy vaziyatning turli xil variantlari bo‘yicha mutaxassisliklar va o‘qitish shakllari nuqtai nazaridan ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish xarajatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni hisoblashi mumkin bo‘lgan vosita bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Зернов В. Негосударственный сектор: анализ, прогноз развития. // Высшее образование в России 2004. №9. С. 52-56.
2. Лукашенко М. Маркетинг и PR в учебном заведении. // Высшее образование в России. 2002. №4. С.33-40.
3. Лукашенко М.А. Высшее учебное заведение на рынке образовательных услуг: актуальные проблемы управления. – М.: Маркет ДС, 2003. – 358 с.
4. Майбуров И. Финансирование высшего образования: национальные особенности // Высшее образование в России. 2004. №10. С.31-37.
5. Маркин Е.В. Финансы вузов в условиях реформирования бюджетного сектора // Бюджетные организации: экономика и учет. 2004. №11. С.12-19.
6. Крылова, А. Н. Особенности образовательной деятельности высших учебных заведений и их влияние на управленческий учет затрат. / А.Н.Крылова. - Текст: непосредственный // Проблемы и перспективы экономики и управления: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, апрель 2012 г.). - Санкт-Петербург: Реноме, 2012. - С. 133-142.
7. Преображенский Б.Г. Система подготовки менеджеров для государственной службы: концепция развития <https://www.science-education.ru/ruarticle/view?id=1126>

TURLI MULKCHILIK SHAKLLARIGA EGA QURILISH SANOATI KORXONALARINING IQTISODIY SALOHİYATINING GORIZONTAL TAHLILI

ГОРИЗОНТАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ С РАЗЛИЧНЫМИ ФОРМАМИ СОБСТВЕННОСТИ

HORIZONTAL ANALYSIS OF THE ECONOMIC POTENTIAL OF ENTERPRISES OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY WITH DIFFERENT FORMS OF OWNERSHIP

Turaxanov Akmal Abdullaxakimovich

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada dunyo mamlakatlari iqtisodiyoti integratsiyalashuvi va raqamlashuvining kuchayishi iqtisodiyot tarmoqlari iqtisodiy salohiyatidan foydalanish va uni samarali boshqarishning sezilarli darajada oshishi to‘g‘risida ma’lumotlar berib o‘tilgan. Iqtisodiy salohiyatni boshqarish nafaqat mamlakat, balki korxonalar darajasida ham samarali amalga oshirilishi talab etilmoqda. Muntazam o‘zgarib boruvchi tashqi muhitda zamonaviy qurilish sanoati korxonalarining optimal rivojlanishi va faoliyatini ta’minlaydigan salohiyatga erishish mazkur yo‘nalishdagi asosiy muammolardan biriga aylanmoqda. Iqtisodiy salohiyatdan foydalanish darajasini oshirish qurilish korxonalariga qo‘shimcha raqobat ustunligini qo‘lga kiritish va bozorda yetakchi o‘rinlarni egallash maqsadida nafaqat texnologiyalarni, balki qurilish jarayonini tashkil etish usullarini ham takomillashtirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, axborotlashgan jamiyat, qurilish sanoati, iqtisodiy rivojlanish, raqamlashtirish, dasturiy ta’minot.

В данной статье приводится информация об усилении интеграции и цифровизации экономики стран мира, о значительном увеличении использования экономического потенциала отраслей экономики и эффективном его управлении. Управление экономическим потенциалом требует эффективной реализации не только на уровне страны, но и на уровне предприятий. Одной из основных проблем в данном направлении становится достижение потенциала, обеспечивающего оптимальное развитие и функционирование современных предприятий строительной отрасли в постоянно меняющейся внешней среде. Повышение уровня использования экономического потенциала позволяет строительным предприятиям совершенствовать не только технологию, но и методы организации строительного процесса с целью получения дополнительного конкурентного преимущества и завоевания лидирующих позиций на рынке.

Ключевые слова: Цифровая экономика, информированное общество, строительная отрасль, экономическое развитие, цифровизация, программное обеспечение.

This article provides information about the strengthening of integration and

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

digitalization of the economies of the countries of the world, about a significant increase in the use of the economic potential of economic sectors and its effective management. Economic potential management requires effective implementation not only at the country level, but also at the enterprise level. One of the main problems in this direction is the achievement of the potential that ensures the optimal development and functioning of modern enterprises in the construction industry in a constantly changing external environment. Increasing the level of use of economic potential allows construction companies to improve not only the technology, but also the methods of organizing the construction process in order to gain additional competitive advantage and gain leading positions in the market.

Keywords: Digital economy, informed society, construction industry, economic development, digitalization, software.

Innovatsion iqtisodiyot sharoitida qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini tahlil qilish masalalari katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Korxonalar o‘z sheriklarining iqtisodiy hayotiyli va ishonchliligiga ishonch hosil qilishlari kerak, buning uchun esa xo‘jalik shartnomalarini tuzishdan oldin iqtisodiy salohiyatini baholash uchun asosiy kontragentlarning moliyaviy hisobotlarini o‘rganishlari kerak.

Korxonaning iqtisodiy salohiyatini baholash uchun uning moliyaviy holatini tahlil qilish iqtisodiy faoliyatning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tahlil muammolari, uning turli jihatlari ko‘plab mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlarning ishlarida o‘z aksini topgan. Korxonaning iqtisodiy salohiyatini baholash uning moliyaviy-xo‘jalik faoliyati natijalarini tavsiflovchi umumlashtirilgan ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirish demakdir. Moliyaviy hisobot ma‘lumotlari korxonaning moliyaviy holatini tahlil qilish uchun asosiy ma‘lumot manbalari hisoblanadi.

Ushbu masalaning dolzarbligi shundan iboratki, to‘g‘ri qaror qabul qilish uchun moliyaviy resurslarning mavjudligini o‘rganish, ulardan foydalanish va boshqarishning maqsadga muvofiqligi hamda samaradorligini aniqlanadi, korxonaning to‘lov qobiliyati baholanadi, uning moliyaviy munosabatlari tahlil qilinadi. Ushbu ko‘rsatkichlarni baholash korxonani samarali boshqarish uchun ham o‘ta zarurdir. Ular o‘z navbatida rahbarlarga korxona faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va takomillashtirishga yordam beradi.

Bunday tahlil gorizontal va vertikal tahlilga asoslangan. Korxona iqtisodiy salohiyatini baholashda gorizontal va vertikal tahlilni amalga oshirish, o‘z navbatida daromadlar va pul mablag‘lari to‘g‘risidagi hisobotlarda sodir bo‘lgan o‘zgarishlarni vizual tarzda taqdim etish va korxonani boshqarish faoliyatini qanday davom ettirishni hal qilishda yordam berishdir.

Gorizontal tahlil mutlaq ko‘rsatkichlarning nisbiy o‘sish sur‘atlari bilan to‘ldirilgan analitik jadvalni tuzishdan iboratdir. Gorizontal tahlil barcha ma‘lumotlarni umumlashgan holda o‘rganishga o‘xshaydi. U analitik balansning alohida aktiv va passiv moddalaridagi tendensiyalarni aniqlashga, masalan, aktiv va passiv moddalarning boshida mutlaq va nisbiy ko‘rinishda qanday o‘zgarganligini aniqlash imkonini beradi.

Gorizontal tahlilning maqsadi ma‘lum bir davr uchun balansning turli moddalari qiymatlaridagi mutlaq va nisbiy o‘zgarishlarni aniqlash, bu o‘zgarishlarni baholashdir. Biroq, inflyatsiya sharoitida tahlil qilinayotgan ma‘lumotlarning real dinamikasi buzilishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy sharoitda korxona tahliliy ma‘lumotlarining mutlaq o‘zgarishi emas, balki ularning tuzilishi va shakllanish manbalari qiziqish uyg‘otadi.

Gorizontal tahlilni o‘tkazishda quyidagi usullar qo‘llaniladi:

- hisobot ma‘lumotlarini mutlaq ko‘rsatkichlarda va hisobot davriga nisbatan foizlarda solishtirish;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

- keskin o‘zgarishlarni o‘rganish;
- hisobot ma’lumotlarining o‘zgarishini boshqa ma’lumotlar o‘zgarishi bilan solishtirgan holda tahlil qilish.

Korxonaning iqtisodiy salohiyatini nisbiy ko‘rsatkichlar shaklida taqdim etadigan ma’lumotlarning vertikal (tarkibiy) tahlili katta ahamiyatga ega bo‘lib hisoblanadi. Vertikal tahlil har bir hisobot davrida o‘tkazilishi talab etiladi. Jumladan, bizningcha korxona iqtisodiy salohiyatining vertikal tahlili orqali uning tarkibiy tuzilishi to‘g‘risida kengroq ma’lumotga ega bo‘lish imkoniyati yuzaga keladi. Vertikal tahlilning maqsadi korxona iqtisodiy salohiyatini hisoblash va uning o‘zgarishini baholashdir.

O‘z-o‘zidan gorizontal va vertikal tahlil bir-birini to‘ldirib boradi. Ular asosida qiyosiy analitik ma’lumot paydo bo‘ladi.

Quyida keltirilgan jadval ma’lumotlari asosida korxona iqtisodiy tahlilini korxona manfaatdorligi jihatidan amalga oshirishga harakat qilamiz. Jumladan 2019 yildagi korxonaning iqtisodiy ko‘rsatkichlari 2018 yilga nisbatan o‘zgarishi jihatidan tahlil qilingan, mos ravishda 2020 yildagi korxonaning iqtisodiy ko‘rsatkichlari 2019 yilga nisbatan o‘zgarishi tahliliy o‘rganilgan va 2021 yildagi korxonaning iqtisodiy ko‘rsatkichlari 2020 yilga nisbatan o‘zgarishi korxonaning manfaatdorlik koeffitsiyentlari bo‘lib unda har bir ko‘rsatkich bo‘yicha tahlil qilinayotgan davrda manfaatdorlik koeffitsiyentlari hisoblangan. Oldingi bobda keltirilgan bo‘linish mezonlariga asosan barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha korxonaning manfaatdorlik koeffitsiyentlari 1dan kichik bo‘lganda rivojlanish darajasi past darajada, 1 ga teng bo‘lganda meyoriy rivojlanish darajasiga ega ekanligi va 1 dan yuqori bo‘lganda yuqori rivojlanish ko‘rsatkichiga ega ekanligini aytish mumkin bo‘ladi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy faoliyati tahlili ularning rivojlanishida yuqori manfaatdorlik mavjudligini ko‘rishimiz mumkin. Bundan tashqari har uchala qurilish sanoati korxonalari orasida eng yirik moliyaviy-iqtisodiy imkoniyatga ya’ni iqtisodiy salohiyati yuqori bo‘lgan qurilish sanoati korxonasi sifatida Trest 12 aksiyadorlik jamiyatini keltirish mumkin va shu bilan birga eng kichik iqtisodiy salohiyatga ega qurilish sanoati korxonasi sifatida ABBOS SIFAT QURILISH mas’uliyati cheklangan jamiyatini aytish mumkin. Bundan shunday xulosaga kelish lozimki, fikrimizcha manfaatdorlik koeffitsiyentlari asosida qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini tahlil qilishda ushbu korxonaning moliyaviy mablag‘lari miqdori, ishchi kuchi soni va shu kabi boshqa ma’lumotlari asosida ularni ham kichik, o‘rta va yirik korxonalarga ajratish maqsadida 0,5-1,0 koeffitsiyent-kichik korxonalar, 1,0-1,5 koeffitsiyent -o‘rta korxonalar va 1,5-2,0 koeffitsiyent yirik korxonalar uchun belgilash kiritish maqsadga muvofiq. Chunki o‘z o‘zidan kichik korxonalarning iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari o‘rta va yirik korxona vakillari ko‘rsatkichlaridan yuqori bo‘lishi bilan ajralib turadi. Umumiy o‘rtacha manfaatdorlik koeffitsiyentlari 1,0 dan yuqori ekanligi ushbu korxonalarning yuqori rivojlanish darajasiga ega ekanligidan dalolat beradi. Albatta ushbu ko‘rsatkichlarning yuqori ekanligi yaxshi holat biroq bunday tahlil usuli orqali ayrim ko‘rsatkichlarning manfaatdorlik koeffitsiyenti ko‘rsatkichi bir xil ekanligini ko‘rish mumkin. Shu bilan birga bunday bir xillik ushbu ma’lumotlarning to‘g‘riligi va haqiqatga mos kelishiga shubha uyg‘otadi. Mazkur tahlil shuni ko‘rsatadiki turli mulkchilik shakllariga ega qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini tashkil etuvchi boshqaruv salohiyatining umumiy o‘rtacha integral ko‘rsatkichlari turli xil korxonalarda turlicha bo‘lgan. Jumladan Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasining boshqaruv salohiyatini belgilovchi o‘rtacha integral ko‘rsatkich -1,1 koeffitsiyentga, Remstroykomplekt Invest Injiniring MCHJ qo‘shma korxonasida -1,5 koeffitsiyentga va mos ravishda ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ qurilish sanoati korxonasida mazkur

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

ko‘rsatkich-1,27 koeffitsiyentga teng bo‘lgan. Bu esa korxonalarning guruhlanishiga ko‘ra eng yuqori boshqaruv salohiyatiga ega qurilish sanoati korxonasi sifatida Trest 12 AJ boshqaruv salohiyatining o‘rtacha integral ko‘rsatkichi -1,65 koeffitsiyentga teng bo‘lganligi bilan ajralib turadi. Remstroykomplekt Invest Injiniring MCHJ qo‘shma korxonasida boshqaruv salohiyati o‘rtacha integral koeffitsiyenti 1,5 ga teng bo‘lganligini bilgan holda ushbu korxonalar barqaror rivojlanish ko‘rsatkichlariga va samarali boshqaruv tizimiga ega ekanligini aytish mumkin. ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ qurilish sanoati korxonasi boshqaruv salohiyati o‘rtacha integral koeffitsiyenti 0,95 ga teng bo‘lganligini inobatga olsak ushbu korxonada boshqaruv salohiyatidan to‘liq foydalanilmayotganligini xulosa qilish mumkin bo‘ladi.

Qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyati tarkibiy qismi bo‘lgan innovatsion salohiyat tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur korxonalarning ilmiy darajaga ega ishchi va xodimlar bilan ta‘minlanganlik darajasi ya‘ni ilmiy salohiyat ko‘rsatkichi juda past darajada ekanligi barcha o‘rganilayotgan davrlarda 0 ko‘rsatkichga teng bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin va bu ko‘rsatkich oxirgi 5 yil davrda o‘zgarishsiz kelganligini ko‘rish mumkin. Korxonalarning oliy ma‘lumotli ishchi va xodimlar bilan ta‘minlanganlik darajasi ham Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasida 2019-2020-2021 yillarda mos ravishda 1,13;1,18;1,16 koeffitsiyentga teng bo‘lgan bo‘lsa, Remstroykomplekt Invest Injiniring MCHJ qo‘shma korxonasi mazkur davrda-1,0; 1,0; 1,12 koeffitsiyent ko‘rsatkichlarini va ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ-1,15; 1,09; 1,09 koeffitsiyent ko‘rsatkichlarini tashkil etganligini ko‘rishimiz mumkin. Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlarga qo‘shimcha ravishda shuni aytish kerakki, Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasining iqtisodiy faoliyati bo‘yicha o‘rtacha kvadrat chetlanish ko‘rsatkichi 0,08 teng bo‘lgan bo‘lsa, Remstroykomplekt Invest Injiniring MCHJ qo‘shma korxonasining iqtisodiy faoliyati bo‘yicha o‘rtacha kvadrat chetlanish ko‘rsatkichi 0,26 teng bo‘lgan va mos ravishda ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ qurilish sanoati korxonasining iqtisodiy faoliyati bo‘yicha o‘rtacha kvadrat chetlanish ko‘rsatkichi 0,05 teng bo‘lganligini ko‘rish mumkin. Ushbu tahlildan xulosa qilib aytishimiz kerakki, o‘tkazilgan tahlillar natijasida iqtisodiy faoliyati o‘rtacha kvadrat chetlanish ko‘rsatkichi bo‘yicha eng maqbul qurilish sanoati korxonalari sifatida ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ va Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonalari keltirish mumkin. Bu bilan mazkur korxonalar yuqori ehtimoliy rivojlanish ko‘rsatkichlariga ega qurilish sanoati korxonalari ekanligini yitishimiz mumkin. Ko‘rsatkichlarning umumiy o‘rtacha manfaatdorlik koeffitsiyentlari 1,0 dan yuqori ekanligi ushbu korxonalarning yuqori rivojlanish darajasiga ega ekanligidan dalolat beradi. Albatta ushbu ko‘rsatkichlarning yuqori ekanligi yaxshi holat biroq bunday tahlil usuli orqali ayrim ko‘rsatkichlarning manfaatdorlik koeffitsiyenti ko‘rsatkichi bir xil ekanligini ko‘rish mumkin. O‘rganilayotgan davrda eng yuqori o‘rtacha koeffitsiyent ko‘rsatkichi Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasiga tegishli bo‘lib 1,16 koeffitsiyentga teng bo‘lgan.

Mazkur tahlil shuni ko‘rsatadiki, ushbu korxonalarning oliy ma‘lumotga ega ishchi va xodimlar bilan ta‘minlanganlik darajasi turli korxonalarda turlicha bo‘lib, jumladan Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasida o‘rtacha 11 foizni tashkil etganligi, Remstroykomplekt Invest Injiniring MCHJ qo‘shma korxonasida bu ko‘rsatkich 13 foizni va ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ qurilish sanoati korxonasida mazkur ko‘rsatkich 20 foizni tashkil etganligini ko‘rish mumkin. Biroq shuni aytish kerakki, ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ qurilish sanoati korxonasi ishchi va xodimlarning ma‘lumotlilik darajasi bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichga ega ekanligi yaxshi holat albatta. Lekin uchala korxonalarda ham ilmiy darajaga ega ishchi va xodimlarning yo‘q ekanligi bizning nuqtai-nazardan salbiy holat hisoblanadi. Bundan tashqari o‘rta maxsus va tugallanmagan o‘rta ma‘lumotga ega ishchi va

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

xodimlarning barcha korxonalarda o‘rganilayotgan davrda ortib borganligi ijobiy natija demakdir. Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o‘rta maxsus va tugallanmagan o‘rta ma‘lumotga ega bo‘lgan aholi qatlami, aholining ijtimoiy ehtiyojmand qatlami sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir. Bu esa aholining ushbu qatlami oliy ma‘lumotga ega emasligi bilan, mehnat bozorida yuqori raqobatbardosh mutaxassis sifatida o‘zlarini namoyon etaolmasligi bilan, ish topishda qiyinchiliklarga uchrayotganligi hamda ushbu toifa vakillari doimiy ish o‘rniga ega bo‘lmasdan aksariyat hollarda mavsumiy mehnat turi bilan shug‘ullanayotganligi bilan izohlanadi. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 20 oktabrdagi “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi qonuniga asosan “aholining ijtimoiy ehtiyojmand toifalari - ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan va ish topishda qiynalayotgan hamda mehnat bozorida teng sharoitlarda raqobatlasha olmaydigan shaxslar”, - deb ko‘rsatilgan, bundan tashqari aholining ijtimoiy ehtiyojmand toifalari jumlasiga umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta‘lim tashkilotlarini, kasb-hunar maktablarini, kasb-hunar kollejlarini hamda texnikumlarini tamomlab, kasbga ega bo‘lgan yoshlar kiritilishi belgilab qo‘yilgan. Qurilish sanoati korxonasining iqtisodiy salohiyatini baholashda mehnat resurslari tarkibini va uning faolligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki iqtisodiy salohiyatning tarkibiy qismi sifatida qaraluvchi mehnat salohiyati korxonaning kadrlar bilan ta‘minlanganlik darajasini va uning imkoniyatlarini baholashga yordam beradi. Navbatdagi jadvalda keltirilgan vertikal va gorizontal tahlil usullari orqali tahlilni amalga oshirish orqali mavjud holatni o‘rganish, vaziyatni baholash va istiqbolda rivojlanish rivojlanish imkoniyatlarini ko‘rib chiqish mumkin bo‘ladi. Mazkur jadval ma‘lumotlari tahlili bo‘yicha shuni aytish lozimki, Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasida ishlovchi ishchi va xodimlarning ma‘lumot darajasi bo‘yicha o‘rtacha kvadrat chetlanish ko‘rsatkichi 0,03 teng bo‘lgan bo‘lsa, Remstroykomplekt Invest Injiniring MCHJ qo‘shma korxonasida ishlovchi ishchi va xodimlarning ma‘lumot darajasi bo‘yicha o‘rtacha kvadrat chetlanish ko‘rsatkichi 0,12 teng bo‘lgan va mos ravishda ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ qurilish sanoati korxonasida ishlovchi ishchi va xodimlarning ma‘lumot darajasi bo‘yicha o‘rtacha kvadrat chetlanish ko‘rsatkichi 0,05 teng bo‘lganligini ko‘rish mumkin. Ushbu tahlildan ham xulosa qilib aytishimiz kerakki, o‘tkazilgan tahlillar natijasida korxonalarda ishlovchi ishchi va xodimlarning ma‘lumot darajasi bo‘yicha o‘rtacha kvadrat chetlanish ko‘rsatkichi bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasiga tegishli. Ushbu natija ham Trest 12 Aksiyadorlik jamiyati qurilish sanoati korxonasining barqaror rivojlanish ko‘rsatkichlariga ega ekanligini ko‘rsatadi. O‘tkazilgan tahlillardan shuni xulosa qilib aytish lozimki, qurilish sanoati korxonalarining innovatsion salohiyati tarkibini tashkil etuvchi ilmiy salohiyatga ega kadrlarning yetishmasligi, sohada innovatsion bo‘shliqning yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Bu esa o‘z navbatida mazkur sohada ilmiy salohiyatga ega kadrlarni jalb etish orqali korxonaning moliyaviy- iqtisodiy va innovatsion rivojlanishini ta‘minlash imkonini beradi va shu bilan birga o‘tkazilgan ekspert so‘rovlari natijasiga ko‘ra qurilish sanoati korxonasining ilmiy salohiyat darajasi 0,1-0,5 foiz oralig‘iga teng bo‘lishi kerakligi aniqlangan.

Tadqiqotning obekti bo‘lgan qurilish sanoati korxonalaridan biri Trest 12 AJ qurilish korxonasi bugungi kunda tarmoqda qurilish ishlarini jadal amalga oshirmoqda. Yollanib ishlovchi ishchi va xodimlarning toifalari bo‘yicha taqsimlanishini o‘rganish natijasida Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasida 2019-2020-2021 yillarda mos ravishda 1,15; 1,20; 1,21 ko‘effitsiyentga teng bo‘lgan bo‘lsa, Remstroykomplekt Invest Injiniring MCHJ qo‘shma korxonasi mazkur davrda-1,56; 1,97; 1,01 ko‘effitsiyent ko‘rsatkichlarini va ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ-1,15; 1,09; 1,09 ko‘effitsiyent ko‘rsatkichlarini tashkil etgan. Mazkur tahlil natijasida shuni ko‘rish mumkinki, faqatgina Trest 12 AJ qurilish

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

sanoati korxonasida 2019-2020-2021 yillarda deyarli barcha ishchi va xodimlarning toifalari bo'yicha koeffitsiyent ko'rsatkichi doimiy ortib borgan, qolgan qurilish sanoati korxonalaridagi ko'rsatkichlar esa aksincha, o'rganilayotgan davrda kamayganligini ko'rish mumkin bo'ladi. Bundan ham shuni ko'rish mumkinki Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasi barqaror rivojlanish salohiyatiga ega deb hisoblash mumkin. Bundan tashqari o'rganilayotgan korxonalar uchun ulardagi ishchi va xodimlar sonining keskin bir-biridan farq qilishini va ushbu korxonalarning aylanma mablag'laridagi mavjud keskin farqni hisobga olgan holda barcha korxonalar uchun bir xil koeffitsiyentdan foydalanish maqsadga muvofiq emas bizningcha.

Ekspert-so'rovlari natijalari asosida xulosa qilib aytish mumkinki, iqtisodiy salohiyat koeffitsiyentlari asosida qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyati ko'rsatkichlari bo'yicha mazkur korxonalarni kichik (0,5-1,0), o'rta (1,0-1,3) va yirik (1,3 dan yuqori) korxonalar toifalariga ajratish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunday ajratish esa o'z navbatida har bir korxona uchun individual koeffitsiyent ko'rsatkichining mavjud bo'lishi lozimligi bilan izohlanadi.

Ushbu tahlil shuni ko'rsatdiki, korxonadagi yollanib ishlovchi ishchi va xodimlarning toifalari bo'yicha o'rganilayotgan davrdagi o'zgarish koeffitsiyenti va ushbu koeffitsiyentlarning boshqa ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqligi hamda farqlari haqida aniq tasavvurga ega bo'lish mumkin. Tahlil qilinayotgan jadval ma'lumotlarining vertikal tahlili shuni ko'rsatadiki, qurilish sanoati korxonalarida yollanib ishlovchi ishchi va xodimlarning toifalari, jumladan rahbarlar Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasida 2019-2020-2021 yillarda jami ishchi va xodimlar sonining o'rtacha 4 foizini tashkil etgan bo'lsa, Remstroykomplekt Invest Injiniring MCHJ qo'shma korxonasida mazkur davrda ushbu ko'rsatkich 3 foizga teng bo'lgan. ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ qurilish sanoati korxonasida ushbu ko'rsatkich 7 foizni tashkil etgan. Bu esa ushbu korxonadagi rahbar xodimlar ulushining yuqoriligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, ushbu korxonalardagi mehnat qiluvchi texnik xodimlar va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning umumiy ishchi va xizmatchilar ulushidagi farqi ham sezilarli darajani tashkil etgan. Jumladan, Trest 12 AJ va Remstroykomplekt Invest Injiniring MCHJ qo'shma korxonalarda mehnat qiluvchi texnik xodimlar va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning umumiy ishchi va xizmatchilardagi ulushi 1;4 va 3;2 foizlarni tashkil qilgan bo'lsa ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ qurilish korxonasida ushbu ko'rsatkich 11;21 foizga teng bo'lgan, bu ham ushbu korxonada mehnat qiluvchi texnik xodimlar va xizmat ko'rsatuvchi xodimlar sonining ko'pligi bilan izohlanadi. Ishlab chiqarish xodimlari esa ushbu korxonada o'rganilayotgan davrda bir muncha past ko'rsatkichni tashkil etgan. Keltirilgan jadval ma'lumotlari tahlili bo'yicha shuni ko'rish mumkinki, Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasida ishlovchi ishchi va xodimlarning toifalari bo'yicha o'rtacha kvadrat chetlanish ko'rsatkichi 0,026 teng bo'lgan bo'lsa, Remstroykomplekt Invest Injiniring MCHJ qo'shma korxonasida ishlovchi ishchi va xodimlarning toifalari bo'yicha o'rtacha kvadrat chetlanish ko'rsatkichi 0,39 teng bo'lgan va mos ravishda ABBOS SIFAT QURILISH MCHJ qurilish sanoati korxonasida ishlovchi ishchi va xodimlarning toifalari bo'yicha o'rtacha kvadrat chetlanish ko'rsatkichi 0,028 teng bo'lganligini ko'rish mumkin. O'tkazilgan tahlil bo'yicha ham aytish mumkinki, mazkur korxonalarda ishlovchi ishchi va xodimlarning toifalari bo'yicha o'rtacha kvadrat chetlanish ko'rsatkichi eng yuqori natija Trest 12 AJ qurilish sanoati korxonasiga tegishli. Ushbu natija ham Trest 12 Aksiyadorlik jamiyati qurilish sanoati korxonasining barqaror rivojlanish ko'rsatkichlariga ega ekanligini ko'rsatadi. O'tkazilgan tahlil natijalari ko'rsatadiki, barcha me'zonlar bo'yicha “Trest 12” Aksiyadorlik jamiyati ko'rsatkichlari barqaror va eng yuqori natijalarni tashkil etmoqda.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Tahlil natijalaridan ko‘rish mumkinki, o‘rganilayotgan qurilish sanoati korxonalari iqtisodiy ko‘rsatkichlarida sezilarli tafovutlar mavjud. Biz tomondan taklif etilayotgan va mazkur paragrafda qo‘llanilgan vertikal tahlil usuli orqali iqtisodiy ko‘rsatkichlarning miqdoriy va taqqoslama ko‘rsatkichlari orqali bir paytning o‘zida bir qancha ko‘rsatkichlarni o‘zaro solishtirish va xulosa chiqarish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Ushbu muammolarni ilmiy jihatdan o‘rganish asosida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalarni keltirish mumkin:

- iqtisodiyot tarmoqlarining barcha sohalarida va shu bilan birga qurilish tarmog‘ida ham iqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlilini amalga oshirishda tahlil ko‘lamini kengaytirish va aniqlashtirish maqsadida vertikal va gorizontal tahlil usullaridan va shu bilan birga manfaatdorlik indeksi asosida tahlil amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi;

- o‘rganilgan 2012-2021 yillar davomida qurilish tarmog‘ining o‘sishi jadal sur‘atlar bilan amalga oshgan va o‘rtacha manfaatdorlik o‘rtacha ko‘effitsiyenti 1,26 ga teng bo‘lgan. Ushbu davrda mamlakatda YAIM manfaatdorlik o‘rtacha ko‘effitsiyenti ham 1,2 ga teng bo‘lganligini kuzatish mumkin. Qolaversa ushbu o‘rganilayotgan davrda sanoat tarmog‘ida manfaatdorlik ko‘effitsiyenti 1,24 ga, qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligi tarmog‘ida manfaatdorlik o‘rtacha ko‘effitsiyenti 1,19 ga teng bo‘lgan. Bu ham shuni anglatadiki, bugungi kunda qurilish tarmog‘ining tez sur‘atlar bilan ortib borishi va barcha boshqa yirik tarmoqlardanda tez rivojlanish va manfaatdorlik ko‘rsatkichiga ega hisoblanmoqda. Keltirilgan davrda doimiy aholi sonining ortib borishi manfaatdorlik o‘rtacha ko‘effitsiyenti 1,02 ga teng bo‘lganligini, iqtisodiyot tarmoqlarida bandlar sonining ortib borishi manfaatdorlik o‘rtacha ko‘effitsiyenti 1,01 ga teng bo‘lganligi, aholining umumiy daromadlari miqdori manfaatdorligi o‘rtacha ko‘effitsiyenti 1,17 ga teng bo‘lganligi va aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi yalpi ichki mahsulot miqdori manfaatdorlik o‘rtacha ko‘effitsiyenti 1,18 ga teng bo‘lgan. Jadval tahlilidan ko‘rish mumkinki, YAIM miqdori ko‘effitsiyenti va aholi daromadlari o‘rtasida tafovut mavjud, bundan tashqari doimiy aholi soni ko‘effitsiyenti va iqtisodiyot tarmoqlaridagi band bo‘lganlar ko‘effitsiyenlari o‘rtasida ham katta tafovut mavjud. Bu ham shuni ko‘rsatadiki bugungi kunda aholi sonining ortishi va band bo‘lganlar sonining ortishi o‘rtasida katta farq mavjudligidir. Tahlil qilinayotgan 10 yil davomida mamlakatimizda qurilish tarmog‘iga kiritilgan investitsiyalarning o‘rtacha manfaatdorlik ko‘effitsiyenti 1,67 ga teng bo‘lgan va bu barcha boshqa tarmoq va sohalarga kiritilgan investitsiyalar manfaatdorlik indeksidan yuqori ko‘rsatkichni tashkil etgan;

- qurilish sanoati korxonalarida yollanib ishlovchi ishchi va xodimlarning ma‘lumot darajasi bo‘yicha taqsimlanishida o‘rta maxsus va tugallanmagan o‘rta ma‘lumotga ega bo‘lgan aholi qatlami, aholining ijtimoiy ehtiyojmand qatlami sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir. Bu esa aholining ushbu qatlami oliy ma‘lumotga ega emasligi bilan, mehnat bozorida yuqori raqobatbardosh mutaxassis sifatida o‘zlarini namoyon etaolmasligi bilan, ish topishda qiyinchiliklarga uchrayotganligi hamda ushbu toifa vakillari doimiy ish o‘rniga ega bo‘lmasdan aksariyat hollarda mavsumiy mehnat turi bilan shug‘ullanayotganligi bilan izohlanadi.

- qurilish sanoati korxonalarining innovatsion salohiyati tarkibini tashkil etuvchi ilmiy salohiyatga ega kadrlarning yetishmasligi, sohada innovatsion bo‘shliqning yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Bu esa o‘z navbatida mazkur sohada ilmiy salohiyatga ega kadrlarni jalb etish orqali korxonaning moliyaviy-iqtisodiy va innovatsion rivojlanishini ta‘minlash imkonini beradi;

- iqtisodiy salohiyatni baholashda qurilish sanoati korxonalarining ishlab chiqarish, moliyaviy, boshqaruv, marketing, mehnat va innovatsion salohiyatlarini integral baholash zarur;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

- qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini baholashda turli mulkchilik shakllariga ega qurilish sanoati korxonalarining moliyaviy, ishlab chiqarish, mehnat, marketing, innovatsion, boshqaruv va ehtimoliy salohiyati koeffitsiyent ko‘rsatkichlarini aniqlash lozim bo‘lib, ushbu salohiyat turlarining integral ko‘rsatkichi orqali har bir salohiyat turlariga alohida yondashuv asosida ularning rivojlanish ko‘rsatkichlarini aniqlash imkoniyati mavjud bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023 y. –B.16–18.
2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. – T.: Adolat, 1996. –B.76–82.
3. O‘zbekiston Respublikasining 29.10.2019 y. O‘RQ-576-son "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida"gi Qonuni (Qonunchilik palatasi tomonidan 22.07.2019 y. qabul qilingan, Senat tomonidan 11.10.2019 y. ma’qullangan).
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi Farmoni\\ lex.uz
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 noyabrdagi PF-5264-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Innovasion rivojlanish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoni \\ lex.uz
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 22 yanvardagi «Faol tadbirkorlik, innovasion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida» gi PF-5308-son Farmoni \\ lex.uz
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabrdagi PF-5544-son «2019 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovasion rivojlantirish strategiyasi»gi farmoni\\ lex.uz
8. Mirziyoyev SH. M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq /SH.M. Mirziyoyev. - Toshkent: «Uzbekistan» NMIU, 2016. -56.
9. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. / SH. M. Mirziyoyev.- Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. - 488 b.
10. Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 24 yanvar 2020 yil. \\ lex.uz.
11. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. / SH. M.Mirziyoyev.- Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. - 592 b.
12. Аллен К. Продвижение новых технологий на рынок. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2009. – 455 с.
13. Bell, D.G. Knowledge markets and communities: two approaches for supporting product development teams.
14. Invited talk at the Fordham Graduate School of Business CEUG Consortium. / D.G. Bell; 2011. –New York, NY.
15. Lundvall, B.A. National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning / B.A. Lundvall. London: Pinter Publishers, 2002
16. Мазур Н.З. Инновационная экономика: инновационные системы. Интеллектуальная собственность / Н.З. Мазур. –Самара: Издательство СНЦ РАН», 2001
17. Шумпетер Й.А. История экономического анализа. / Й.А. Шумпетер; Пер. с англ. под ред. В.С.Автономова. СПб.: Экон. шк.: С.-Петерб. гос. ун-т экономики и финансов; М. : Высш. шк. экономики, 2001. - 1664 с.
18. Фатхутдинов, Р.Ф. Инновационный менеджмент / М., 2016.
19. Radošević S. Region Innovation Systems in Central and Eastern Europe: Determinants, Organizers and Alignments. –Brighton: University of Sussex, 2012.

20. Романов А. П. Управление экономическим потенциалом организации : учеб.пособ. / А. П. Романов, Г. Г. Серебренников, В. М. Безуглая, О. В. Кириллина, М. К. Чарыкова. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2012. – 88 с.
21. Задоя А.А. Народно-хозяйственный потенциал и интенсивное воспроизводство. - Киев, 2006. – 269 с.
22. Сосненко Л. С. Анализ экономического потенциала действующего предприятия / Л.С. Сосненко. – М.: Издательский дом «Экономическая литература», 2004.
23. Любимова М.В., Нестеров В.П., Дмитриева В.С. Проблемы оценки социально-экономического потенциала региона // Региональная экономика: теория и практика. 2007. № 4. С. 13-14.
24. Любимова М.В., Нестеров В.П., Дмитриева В.С. Проблемы оценки социально-экономического потенциала региона // Региональная экономика: теория и практика. 2007. № 4. С. 21.
25. Совершенствование методики анализа экономического потенциала хозяйствующего субъекта: монография / Т. Г. Шешукова, Е. В. Колесень; Перм. гос. нац. исслед. ун-т- Пермь, 2013. - 196 с. (с.14)
26. Фомин П.А., Старовойтов М.К. Особенности оценки потенциала промышленных предприятий. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.cfin.ru/management/manufact/manufact_potential.shtml (дата обращения: 27.06.2012).

УДК:338.482

РЕСПУБЛИКАМИЗДА ЭКОЛОГИК ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ КОНЦЕПЦИЯСИ ВА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ЖИҲАТЛАРИ

СОВРЕМЕННАЯ КОНЦЕПЦИЯ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В НАШЕЙ РЕСПУБЛИКЕ

MODERN CONCEPT AND SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL TOURISM IN OUR REPUBLIC

Абдурахимов Хусниддин Рустамович
Фарғона давлат университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш истиқболлари, экотуризмнинг замонавий концепцияси, экотуризм маҳсулоти жавоб бериши керак бўлган тамойиллари ва мезонлар ҳамда экотуризмни ривожлантиришнинг ижтимоий ва иқтисодий жиҳатларини ўрганиб чиқилган.

Калит сўзлар. Экотуризм, экотуризмнинг замонавий концепцияси, хорижий тажриба, тамойиллар ва мезонлар, ижтимоий-маданий табиат.

В данной статье рассматриваются перспективы развития экотуризма в Узбекистане, современная концепция экотуризма, принципы и критерии, которым должен соответствовать продукт экотуризма, а также социальные и экономические аспекты развития экотуризма.

Ключевые слова. Экотуризм, современная концепция экотуризма, зарубежный опыт, принципы и критерии, социокультурная природа.

This article examines the prospects for the development of ecotourism in Uzbekistan, the modern concept of ecotourism, the principles and criteria that the ecotourism product should meet, and the social and economic aspects of the development of ecotourism.

Keywords. Ecotourism, the modern concept of ecotourism, foreign experience, principles and criteria, socio-cultural nature.

Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш истиқболлари муносабати билан экотуризмнинг замонавий концепциясини талқин қилиш, унинг экотуризм маҳсулоти жавоб бериши керак бўлган тамойиллари ва мезонлари, шунингдек экотуризмни ривожлантиришнинг ижтимоий ва иқтисодий жиҳатларини ўрганиш қизиқиш уйғотади.

Экотуризм ғоясининг пайдо бўлиши ва шаклланиши одатда 70-80-йилларга тўғри келади. Экотуризмнинг биринчи таърифи 1983 йилда мексикалик иқтисодчи эколог Себаллос-Лассуреин томонидан берилган. 1996 йилда Табиатни муҳофаза қилиш халқаро Иттифоқи қуйидаги таърифни қабул қилди: экотуризм табиатни ва тегишли маданий диққатга сазовор жойларни ўрганиш ва атроф–муҳитни сақлашга ҳисса қўшиш, табиатга минимал зарар етказиш ва маҳаллий аҳоли учун ижтимоий-иқтисодий фойда яратиш учун нисбатан безовталанмаган табиий ҳудудлар бўйлаб экологик масъулиятли саёҳатдир.

Кейинчалик экотуризмни ривожлантиришдан манфаатдор бўлган турли муаллифлар ва ташкилотлар бошқа таърифларни таклиф қилишди, улар асосида экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари шакллантирилди:

- ёввойи табиат ва маҳаллий урф-одатлар ва маданият билан танишиш; табиат ва маданиятга салбий таъсирларнинг олдини олиш;
- экологик ва ижтимоий-маданий табиатнинг салбий оқибатларини минималлаштириш, атроф-муҳитни сақлаш атроф-муҳит барқарорлиги;
- табиатни, табиий ресурсларни ва маҳаллий ижтимоий-маданий муҳитни муҳофаза қилишга қўмаклашиш;
- экологик таълим ва маърифат;
- маҳаллий аҳолининг иштироки ва уларнинг туризм фаолиятдан олган даромадлари;
- иқтисодий самарадорлик ва ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш;
- ташриф буюриладиган ҳудудларнинг барқарор ривожланишига қўмаклашиш[1].

1996 йилда жаҳонда “XXI аср сайёҳлик ва туризм соҳаси учун кун тартиби” экотуризмнинг асоси ва фалсафасига айланган асосий принципларни белгилаб берилди, бунда экотизимларни сақлаш, ҳимоя қилиш ва тиклаш, туристик жараёнда иштирок этиш маҳаллий аҳолининг маданияти ва манфаатларини қўллаб-қувватлаш давлат ҳамда маҳаллий жамоатчилик вакиллари зиммасига юклатилинди. Экотуризм концепциясини ишлаб чиқиш ва ривожлантиришда асосий рол халқаро ташкилотларга тегишли. Экотуризм бир қатор муҳим расмий халқаро декларацияларнинг мавзусига айланди. Улар орасида Берлиннинг биологик хилма-хиллик ва барқарор туризм тўғрисидаги Декларацияси (1997), туризм учун Глобал ахлоқ кодекси (1999), Квебекнинг экотуризм тўғрисидаги Декларацияси (2002) ва

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

бошқа бир қатор халқаро ҳужжатлар мавжуд. Квебек Декларацияси “экотуризм” тушунчасини экотуризм маҳсулоти жавоб бериши керак бўлган бир қатор мезонларга мувофиқ “барқарор туризм”нинг умумий тушунчасидан ажратди. Булар атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, маҳаллий ва маҳаллий жамоаларнинг ҳуқуқларини тан олиш ва ҳурмат қилиш, шунингдек, сайёҳларнинг маданий ва экологик таълимини сиёсий ва молиявий қўллаб-қувватлашдир.

Юқоридаги тамойиллар ва мезонлар экотуризмнинг моҳиятини очиб беради ва экотуризмга фақат ташриф буюриладиган ҳудудларнинг экологик, ижтимоий ва иқтисодий ҳолатини яхшилаш бевосита натижаси бўлган саёҳатларни киритиш имконини беради. Экотуризмнинг замонавий концепцияси табиий ва маданий меросни келажак авлодлар учун сақлаб қолиш шарти билан ижтимоий–иқтисодий мақсадларга еришишга қаратилган экологик таълим ва экотуризм иштирокчилари ва аҳолини ўқитишни ўз ичига олган экотуризмни бошқаришнинг кенг камровли концепциясидир. Сайёҳлар ташриф буюрадиган ҳудудларда қулай ижтимоий-иқтисодий шароитлар яратиш ва маҳаллий аҳолини экотуризм тадбирларига жалб қилиш кўзда тутилган.

Экотуризмнинг замонавий концепцияси нафақат унинг принципларида, балки экологик туризм мезонларида ҳам очиб берилган[2]:

- антропоген (рекреацион) юкнинг рухсат этилган максимал меъёрларига мувофиқлиги;
- фойдаланиладиган транспортнинг экологик тозалиги;
- ташриф буюрилган табиий ҳудудларда белгиланган хатти-ҳаракатлар қоидаларига риоя қилиш;
- экологик йўналишлар ва хизматларни халқаро талабларга мувофиқ сертификатлаш;
- экологик тоза материаллардан фойдаланиш, табиий ресурсларни тежаш.

Экотуризм концепцияси билан биргаликда замонавий экотурист образи ҳам шаклланди - ўзини такомиллаштиришга, ўзини ривожлантиришга, билим олишга ва янги тажрибаларни эгаллашга интилаётган шахс, сақлашга шахсий ҳисса қўшишни истаган саёҳатчи. атроф-муҳит ва маҳаллий аҳоли манфаатларини ҳурмат қилади, инфратузилма ва қулайлик бўйича маълум сўровларга эга ва маҳаллий турмуш тарзига мослашишга тайёр.

1-расм. Экотуризмга талабнинг ҳудудий тақсимланишининг фоиздаги улуши [1]

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

1-расм маълумотларига асосан, экотуризмга талабнинг ҳудудий тақсимланишининг фоиздаги улуши таҳлили амалга оширилган, инсон табиатига кўра, жисмоний ва маънавий ҳордиқ олиши учун муносиб табиий иқлим зарур бўлади. Тоғли ҳудудларда ва сув бўйларида намлик ва ҳаво ҳарорати меъёри сайёҳатчиларга доим ҳам ҳушқайфийат улашган.

Экотуризм ривожланишида қайси ҳуқуқий ҳужжатларнинг ечими долзарблиги бўйича олинган таҳлил натижалари 1-жажвал малумотларида келтирилган.

1-жадвал

Экотуризм ривожланишида ҳуқуқий ҳужжатларнинг долзарбли

№	Экотуризмда муҳим ҳуқуқий асослар	Туризм хизмати кўрсатишда олинадиган лицензия	Туризм хизмати кўрсатишда олинадиган сертификат	МЭТХга рухсат	Солиқ турлари	Якка тартибдаги туризм хизмати
	Жами:	71	91	110	67	61
	Ҳаммаси:	400 та				
	Фоизда:	18 %	23 %	27 %	17 %	15 %

Бир қатор экологик, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий сабабларга кўра бугунги кунда глобал, миллий, минтақавий ва маҳаллий экотуризм стратегияларини амалга ошириш ҳисобига экотуризмнинг жадал ўсиши кузатилмоқда.

Экотуризмга бўлган талабнинг энг катта ҳажми Шимолий Америка, Ғарбий Европа (Германия ва буюк Британия) ва Австралияда мавжуд. Баъзи мамлакатларда ички бозорда экотуризмга бўлган талаб ҳам катта аҳамиятга эга (масалан, Таиланд, Индонезия).

Умуман олганда, бугунги кунда мамлакатимизнинг алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларида экотуризм ривожланишида ижобий тенденция кузатилмоқда, бу ерда экотуристлар оқими ҳар йили кўпайиб бормоқда, турли хил сайёҳлик дастурлари яратилмоқда, экологик таълим ишлари олиб борилмоқда ва инфратузилма босқичма-босқич реконструкция қилинмоқда. Шу билан бирга, туризм фаолиятини экологик тартибга солиш бўйича ишларни давом эттириш ва маҳаллий аҳолини туризм бизнесига янада фаол жалб қилишга эътибор қаратиш зарур.

Хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, экотуризмнинг ривожланиши жамият учун маҳаллий, минтақавий ва миллий даражада турли хил оқибатларга олиб келиши мумкин – қулайликдан вайронкоргача. Ушбу даражаларнинг ҳар бирида туризмни ривожлантиришнинг иқтисодий, экологик ва ижтимоий оқибатлари унинг миқёсига, маҳаллий иқтисодиётнинг ривожланиш ва диверсификация даражасига, мамлакат ёки минтақанинг маданий хусусиятларига қараб сезиларли даражада фарқ қилиши мумкин. Бундан ташқари, минтақада ривожланаётган экотуризм шакли муҳим аҳамиятга эга. Шу муносабат билан биз экотуризмни ривожлантириш билан боғлиқ муҳим ижтимоий-иқтисодий жиҳатларни, ижобий ва салбий таъсирларнинг мисолларини кўриб чиқамиз.

1. Мамлакат иқтисодиётига ва алоҳида ҳудудларга таъсири. Туризм юқори даромадли соҳа бўлиб, иқтисодиётни диверсификация қилиш ва мамлакатга чет эл валютаси оқимининг кўпайишига ёрдам беради. Туризм фаолияти бошқа соҳалар ва фаолият – қишлоқ хўжалиги, енгил саноат, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, меҳмонхона ва транспорт хизматлари, савдо ва озиқ-овқат маҳсулотларини

ривожлантиришни рағбатлантиради. Туризмнинг мамлакатнинг иқтисодий ривожланишига қўшган ҳиссаси қанчалик юқори бўлса, унда маҳаллий маҳсулотлар ва ресурслардан кўпроқ фойдаланилади. Шу билан бирга, туризм турли омиллар, талабнинг кучли тебранишлари, мавсумийлик, иқтисодий ва сиёсий инқирозлар таъсирида беқарор даромад манбаи ҳисобланади.

2. Ижтимоий соҳага таъсири (иш ўринлари яратиш ва аҳоли фаровонлигини ошириш). Туризм иқтисодий фаолиятнинг бошқа соҳалари билан боғлиқ ва шу билан иш ўринлари ва аҳоли даромадларини яратишга бевосита ва билвосита таъсир қилади. Туризм нафақат сайёҳлар, балки маҳаллий аҳоли ҳам фойдаланадиган замонавий инфратузилмани ривожлантиришга ёрдам беради. Туризм иш ўринларини яратиш учун юқори имкониятга эга, аммо у асосан малакасиз, мавсумий, кам маошли иш ўринларини яратади. Маҳаллий аҳолининг афзалликлари ушбу ҳудудда ривожланган туризм шаклига, туристик корхоналар фаолиятининг хусусиятига, уларнинг кадрларга бўлган талабларига боғлиқ бўлади.

3. Маданият соҳасига таъсири. Туризмни ривожлантириш анъанавий маданиятни мустаҳкамлашга, маҳаллий аҳолининг маданий онгини мустаҳкамлашга хизмат қилиши мумкин. Шу билан бирга, ўрнатилган маданий қадриятлар, анъанавий ижтимоий ва маданий муҳит экотуристлар ўзлари билан олиб келадиган маданият таъсирида. Умуман олганда, ижтимоий ва маданий ўзгаришлар туризмнинг энг кенг тарқалган таъсиридан бири бўлиб, уларни баҳолаш қийин.

Экотуризмни ривожлантиришнинг ижобий ижтимоий-иқтисодий функциялари қуйидагилардан иборат:

- экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш;
- табиатни муҳофаза қилиш, инфратузилма ва хизматларга инвестициялар оқими;
- туризм ва табиатни бошқариш соҳасида махсус экологик йўналтирилган таълимни ривожлантириш.

Шундай қилиб, экотуризмнинг замонавий концепцияси табиий ва маданий меросни, биологик хилма-хилликни сақлашга кўмаклашиш ва ташриф буюрилган ҳудудларнинг экологик, ижтимоий ва иқтисодий ҳолатини яхшилаш мажбуриятини таъкидлайди. Экотуризмни бошқариш усулларида қатъи назар, унинг устувор йўналишлари экологик таълим ва тарбия, табиатни муҳофаза қилиш ва маҳаллий аҳолининг ҳаёт сифатини яхшилашдир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Экотуризм в Республике Беларусь [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа: <http://padaroze.ru/rol-obshchestvennykhinstitutovv-razviti-ekoturizma-belarusi>. – Дата доступа: 23.02.2012.
2. Бочкарева, Т. В. Экотуризм: анализ существующего международного опыта [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа: http://tourlib.net/statti_tourism/bochkareva.htm. – Дата доступа: 23.02.2012.
3. Mirzaev, A. T. (2020). Assessment of cluster formation in management of recreational activity. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (84), 605-610. <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2020.04.84.101>
4. Mirzaev, A.T (2018) "The level of use of tourist attractions in the regions and the factors affecting them," Economics and Innovative Technologies: Vol. 2018: No.3,Article19.Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iqtisodiyot/vol2018/iss3/19>

5. Мирзаев А.Т. Совершенствование интегральной оценки механизма рекреационно-туристических объектов // Бюллетень науки и практики. 2019. Т. 5. №2. С. 127-134. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/39/17>
6. Мирзаев А.Т. Оценка использования рекреационных возможностей на рынке туристических услуг // Региональная экономика: теория и практика. – 2019. – Т. 17, № 5. – С. 990 – 1002. <https://doi.org/10.24891/re.17.5.990>.
7. Мирзаев, А. Т. Эффективные методы управления и государственной поддержки туристско-рекреационной сферы в узбекистане. Наука сегодня: опыт, традиции, инновации [Текст]: материалы, 41.
8. Mirzaev A. T. Estimation of the prospects for the use of recreational facilities in the market of tourism services //Наука сегодня: вызовы, перспективы и возможности [Текст]. – 2018. – С. 76.
9. Mirzaev A. T. Evaluation of innovation capacity resource components in effective management of recreational clusters on the basis of econometric analysis // EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). – 2020. – pp.131-137. <https://doi.org/10.36713/epra4790>.
10. Мирзаев А. Т. Совершенствование системы электронного бронирования как часть цифровизации управленческой деятельности туристско-рекреационных предприятий // Бюллетень науки и практики. 2020.Т.6.№8. С.165-172. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/57/14>

УДК:633.331

AGROSANOAT KLASSTER TIZIMI RIVOJIDA SUV RESURLARINING O‘RNI VA AHAMIYATI

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КЛАСТЕРА

THE ROLE AND IMPORTANCE OF WATER RESOURCES IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL CLUSTER SYSTEM

Rayimdjanova Gulnoza Xolmatovna

Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Maqolada hozirgi globallashuv sharoitda aholining tobora sonini ortib borishi, oziq-ovqat va nooziq-ovqat tovarlari bilan o‘sib borayotgan qishloq xo‘jaligi va klasterlashgan agrosanoat korxonalari mahsulotlari hisobiga ehtiyojlarini qondirish hamda mazkur xududlar va sug‘orma zonlarda yetishtirilayotgan dehqonchilik mahsulotlari ulushini va eksport salohiyatini oshirishni ta‘minlashda, aholini ish bilan bandlik miqdorini oshirishda, daromadini ko‘paytirishda suv resurslari asosiy manbalardanekanligi to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: agrosanoat klasteri, suv resurslari, globallashuv sharoiti, agrosanoat korxonalari, dehqonchilik mahsulotlari, ish bilan bandlik, daromad.

В статье обсуждается увеличение численности населения в современных условиях глобализации, удовлетворение их потребностей за счет продукции растущих сельскохозяйственных и кластерных агропромышленных предприятий

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

продовольственными и непродовольственными товарами, а также обеспечение доли сельскохозяйственной продукции, выращиваемой в этих регионах и зонах орошения, и увеличение экспортного потенциала, увеличение объема занятости населения, увеличение

Ключевые слова: агропромышленный кластер, водные ресурсы, условия глобализации, агропромышленные предприятия, сельскохозяйственная продукция, занятость, доход.

The article discusses the increase in the population in modern conditions of globalization, meeting their needs through the products of growing agricultural and cluster agro-industrial enterprises with food and non-food products, as well as ensuring the share of agricultural products grown in these regions and irrigation zones, and increasing export potential, increasing employment, increasing.

Keywords: agro-industrial cluster, water resources, conditions of globalization, agro-industrial enterprises, agricultural products, employment, income.

Agrosanoat tarmoqlarida suv resurslari, boshqa tabiiy resurslar (yer, havo, iqlim kabi) zahiralar birgalikda, ayniqsa, klasterlashgan tarmoqlarda mamlakatimiz va uning alohida mintaqalarida ham yalpi ichki xududiy mahsulotini yaratishda suv milliy boylikni muhim qismi va klaster tizimining moddiy-texnika bazasining asosiy tarkibiy qismidir.

Hozirgi globallashuv sharoitda aholining tobora sonini ortib borishi, oziq-ovqat va nooziq-ovqat tovarlari bilan o'sib borayotgan qishloq xo'jaligi va klasterlashgan agrosanoat korxonalari mahsulotlari hisobiga ehtiyojlarini qondirish hamda mazkur xududlar va sug'orma zonalarida yetishtirilayotgan dehqonchilik mahsulotlari ulushini va eksport salohiyatini oshirishni ta'minlashda, aholini ish bilan bandlik miqdorini oshirishda, daromadini ko'paytirishda suv resurslari asosiy manbalardan va omillardan biridir. Ma'lumki, bugungi kunda iqtisodiyot tarmoqlarida band bo'lgan layoqatli mehnat qilayotgan aholining 30 foizga yaqinini, yalpi ichki mahsulotining 33 foizdan ziyodini agrosanoat yo'nalishi ulushiga to'g'ri keladi. Undan tashqari oziq-ovqat havfsizligini ta'minlash ham mazkur sohani kelajak taraqqiyoti suv bilan chambarchas bog'liq.

Chunonchi bu kabi muhim vazifalar va ular mahsulotiga talablar ijrosini suv xo'jaligi istiqbolisiz va taraqqiyotsiz tassavur etib bo'lmaydi.

Qishloq va suv xo'jaligining bugungi kundagi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatimizdagi qishloq xo'jaligida yetishtirilayotgan mahsulotlar asrsan 3 mln 600 ming gektar sug'oriladigan maydonlarida ishlab chiqariladi. Sug'orish tarmoqlarida, suvdan foydalanishda boshqa bir qator tarmoqlarida ham amalga oshiriladi. Bu suv resurslaridan foydalanuvchi suv iste'molchi tarmoq va sohalar, fermerlar, klasterlar, kooperatsiya va uning ichki korxona va tashkilotlarining asosiy vazifasi foydalangan suvni hisobga olish, taqsimlash, tartibga solish, qo'riqlash, tejab-tergab saqlash va ularni doimo o'rganib borish, hamda boshqarib borish, gidrotexnika va gidropost inshootlari va obyektlarini saqlash, qurish, mavjudlarini ta'mirlab turish, yer yuzasidagi va yer osti suvlaridan majmuaviy tejab foydalanish hamda iqtisodiyot tarmoqlariga yetkazilishi mumkin bo'lgan ortiqcha suvdan, zararlardan ekologik oldini olish, sel kelishiga qarshi kurashish kabi vazifalar tashkil etiladi. Yer yuzidagi va yer ostidagi zah suvlarning oqova suv turlari, suv resurslari deb yuritiladi.

Jahon suv resurslari bo'yicha olimlarning ma'lumotlariga ko'ra, yer yuzida foydalanadigan suv miqdorining 92 foizi qishloq xo'jaligida fermerlar, klasterlar tomonidan, 5 foizi sanoat sohasida, qolgan 2 foizdan sal ortiqrog'i aholi ichimligi uchun, kommunal, uy-joy, maishiy xizmat (oshxona, restoran, to'yxona, sartoroshxona, sog'liqni

saqlash, gigiyena kabi) sohalarida sarflanadi.

Dunyo miqyosidagi global issiqlik darajasi oshib borishi oqibatida suv resurslaridan tejab-tergab foydalanish muammosi global muammoga aylanib borayotgan bugungi kunda, BMTning ming yillik taraqqiyot maqsadi (MTM)doirasida jahon hamjamiyatida insoniyat rivojining ko‘plab masalalari, jumladan 2003 yildagi BMT tomonidan 2003 yilni “Xalqaro toza suv yili” deb e‘lon qilinganligi, so‘ngi yillarda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan “suv-xayot uchun” taklifi asosida xalqaro harakat o‘n yilligi o‘tkazilayotganligi munosabati bilan 2025 yilda Yer yuzi aholisining yarmidan ko‘pi, shu jumladan, orol bo‘yi Qoraqalpog‘istonda ham, suv tanqisligi yoki suv tashkilotlari zarar ko‘rib yashashi xavf-xatarini oldini olishga qaratilgani BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasi Yalpi majlisida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev taklifi bilan Orolbo‘yi Mintaqasini suv resurslari bilan ta‘minlashni ta‘kidlab “ekologik innovatsiya va texnologiyalar hududi”, deb e‘lon qilish to‘g‘risidagi maxsus rezolyutsiyasi bir ovozdan qabul qilindi. Keng qo‘llami murakkab suv tanqisligi muammolari iqtisodiyotining ko‘p tarmoqlari va kompleks yo‘nalishlari hamda ichki va tashqi bozor munosabatlarining shakllanish sharoitida o‘ta chegaralangan ichki suv resurslarini talab etadi. Bu va boshqa suv bilan bog‘liq muammolarni har tomonlama yechimida ichki va tashqi moliyaviy manbalarni suv resurslari taqchilligi sharoitida jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Prezidentining 2019 yil 17 iyundagi “Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, mamlakatimizda yillar davomida sug‘orish va zah suvlarni qochirish obyektlarining holati yomonlashuvi oqibatida foydalanishdan chiqib ketgan yerlarni bosqichma-bosqich qayta foydalanishga kiritish, yer osti suv zahiralaridan samarali foydalanish, suv resurslarini tejoychi zamonaviy texnologiyalarni amaliyotga tizimli joriy etish hamda ichki irrigatsiya (sug‘orish ariqlarini) va tarmoqlarini rekonstruksiya qilish orqali suv resurslarini ifloslanish va uning isroflanishini kamaytirish va yo‘qotish maqsadida strategik farmon qabul qilindi. Bu chora-tadbirlar klaster xo‘jaligida va uy-joy kommunal xo‘jaliklarida sug‘oriladigan yerlardan va suv resurslaridan oqilona va natijadorlik asosida foydalanish konsepsiyasini mukammal holda ro‘yobga chiqarish, uni hayotga yanada samarali tatbiq qilishda yerdan va suvdan oqilona foydalanuvchilarni o‘zaro birgalikdagi ishlarini kengaytirish lozimligining muhimligiga qaratildi.

Hozirgi murakkab iqlim o‘zgarishlari davrida respublikamizda foydalanilayotgan jami suv resurslarining 20 foizi mamlakatimiz ichkarisida, 80 foizi esa qo‘shni Qirg‘iziston va Tojikiston Respublikalari hududlarida shakllanadi. Mutaxassislarining ma‘lumotlariga ko‘ra, so‘nggi 40 yilda Tojikistondagi mavjud bo‘lgan 8 mingdan ortiq muziklar maydonining 30 foizi, Qirg‘izistondagi 10 mingga yaqin muzliklar maydonining 16 foizi erib ketgan. Qadimiy muzliklarni qisqarish tendensiyasi davom etmoqda. Shu bilan birga, oxirgi 20-30 yilda mintaqamizda yog‘ingarchilik miqdori ham sezilarli darajada kamaydi. Bu esa suv resurslari xajmiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatmoqda.

Yog‘ingarchilik nisbatan kam bo‘lgan 2021 yilda respublikamizda suv tanqisligining oldini olish, iqtisodiyot tarmoqlari, qishloq xo‘jaligi va aholi tamorqalariga meyordagi suvni yetkazib berish uchun, suv xo‘jaliklariga hukumatimiz tomonidan barcha zaruriy chora-tadbirlar qo‘llanildi. 2021 yil vegetatsiya davri (1 aprel-30 sentabr) 6 oy davomida respublika hududlari bo‘yicha 28,1 milliard 1 million metr kvadrat suv yetkazib berildi. Bu ko‘rsatkich 2001 yilga nisbatan 40 foizni tashkil etadi. So‘nggi yillardan boshlab mamlakatimizda suvdan foydalanishda tejamkor turli xil usullarning qo‘llanilishi tufayli 4,3 mln gektar maydondagi qishloq xo‘jaligi ekinlarini sug‘orish davrida 6,0 mln kubometr suv tejab qolishga erishildi. Xususan, suv xo‘jaligi obyektlarida suvni boshqarish, sug‘orish

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

muddatlarini muvofiqlashtirish, navbatlab sug‘orish va agrotexnik tadbirlar hisobidan 2,4 mlrd kubometr, irrigatsiya tarmoqlarida ta‘mirlash-tiklash va rekonstruksiya tadbirlarini hisobidan 1,2 mlrd kubometr, tomchilatib, yomg‘irlatib, diskret usulda suv tejovchi va egiluvchan quvurlar yordamida sug‘orish hamda suv tejovchi texnologiyalarning boshqa turlarini qo‘llash, yerlarning lazerli tekislash hisobidan, boshqa suvni tejaydigan sug‘orish texnologiyalarini joriy etish hisobidan 2,4 mlrd kubometr, suv xo‘jaligida axborot-kommunikatsiya va raqamli texnologiyalarni joriy qilish hisobidan 209 mln kubometr suv iqtisod qilinadi. Olimlarni va mutaxassislarining ma‘lumotlariga ko‘ra, Farmonda tasdiqlangan Qishloq xo‘jaligidagi mavjud yer va suv resurslaridan oqilona va tejab-tergab foydalanishi konsepsiyasi doirasida 2019-2030 yillarda qishloq xo‘jaligida foydalanishdan chiqqan jami bir million gektar, shu jumladan 2019-2025 yillarda qishloq xo‘jaligidagi fermer va aholi shaxsiy xo‘jaliklaridagi kam foydalanilayotgan 289 ming gektar sug‘oriladigan ekin maydonlarini amaliy foydalanishga kiritish faqat xalqimiz oziq-ovqat havfsizligini va ekosporni qisman ta‘minlashga asos bo‘ladi.

Shu maqsadda masalaga qaraladigan bo‘lsa, oldindan belgilangan rejaga muvofiq 2019 yilda 72,6 ming gektar, shundan 38,6 ming gektar qishloq xo‘jaligidagi oborotdan chiqqan sug‘oriladigan yer maydonlari va 34 ming gektar yer maydonlaridagi yer osti suv zahirasi mavjud lalmi va yalpi yer maydonlari qishloq xo‘jaligiga foydalanish uchun oborotga kiritildi.

Mashxur hind irrigator olimi jamiyat va inson hayot ekan, suv resurslarisiz ular yashay olmaydi, har qanday murakkab vaziyatda ham, jumladan, koronavirus pandemiyasi sharoitida ham, insonning sog‘lom va to‘laqonli hayot kechirishida suvning o‘rni hech narsa bilan qiyoslab bo‘lmaydi. Jahon ekspertlarining olib borgan tahlillariga ko‘ra, inson tanasidagi suv miqdori, atiga ikki foiz qisqarsa, aqliy qobiliyatlari va imkoniyatlari yigirma foiz pasayib ketishini isbotladilar. Shu dalilning o‘zi ham suvning nihoyat bebaho tabiiy noyob ne‘mat ekanligi ahamiyatlidir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasi Yalpi majlisida ma‘ruzasi.
2. O‘zbekiston Prezidentining “Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. Toshkent, 2019 yil, 17 iyun.
3. Ulug‘murodov D. Joriy yilda qancha (2021 y.) suv tejab qolinadi. Xalq so‘zi. 2021 yil, 1 oktabr.
4. O‘zbekiston Suv xo‘jaligi vazirligining 2021 yil 9 oylik hisoboti rasmiy axboroti.
5. Khalmatjanova, G. D., Yuldasheva, G. A., Rayimdjanova, G. K. (2022). Features of Criteria of Profitability of Cotton–Textile Cluster. In E. G. Popkova, & B. S. Sergi (Eds.), *Sustainable Agriculture*. Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-19-1125-5_12
6. Халматжанова Г.Д. Локомотив аграрного сектора экономики. Ж.: Образование и наука в России и за рубежом. : Москва. №3, 2020.
7. Халматжанова, Г. Д., & Райимджанова, Г. Х. (2020). Кластерный механизм-способ модернизации текстильной отрасли Узбекистана. Межвузовский научный конгресс: "Высшая школа: научные исследования". Научные исследования.28

УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ
РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

CHAKANA SAVDO KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI
BOSHQARISH

MANAGING THE COMPETITIVENESS OF RETAIL ENTERPRISES.

Юлдашева Гулмира Азатовна
исследователь Ферганского государственного
университета

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы совершенствования системы управления конкурентоспособностью розничных торговых предприятий с учетом особенностей национальной экономики, удовлетворение платежеспособного спроса населения на потребительские товары и услуги, максимизация прибыли.

Ключевые слова: система управления конкурентоспособностью, оценки влияния средних показателей конкурентоспособности, методы совершенствования управления предприятиями.

Maqolada milliy iqtisodiyotning xususiyatlarini hisobga olgan holda chakana savdo korxonalarining raqobatbardoshligini boshqarish tizimini takomillashtirish, aholining iste'mol tovarlari va xizmatlariga bo'lgan samarali talabini qondirish va maksimal foyda olish masalalari muhokama qilindi.

Kalit so'zlar: raqobatbardoshlikni boshqarish tizimi, o'rtacha raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarining ta'sirini baholash, korxona boshqaruvini takomillashtirish usullari.

The article discusses the issues of improving the system for managing the competitiveness of retail trade enterprises, taking into account the characteristics of the national economy, satisfying the effective demand of the population for consumer goods and services, and maximizing profits.

Keywords: competitiveness management system, assessing the impact of average competitiveness indicators, methods for improving enterprise management.

Розничная торговля в условиях рыночной экономики в Республике Узбекистан является одним из ведущих секторов экономики, степень развития которой свидетельствует об уровне благосостояния народа. Розничная торговля имеет тесную взаимосвязь с другими секторами национальной экономики и является важнейшим структурированным элементом в интегральной оценке экономического потенциала страны.

Современный этап характеризуется относительно устойчивыми темпами развития розничной торговли страны, усилением конкуренции среди её хозяйствующих субъектов, вызванной факторами внешней и внутренней среды.

В условиях усиливающихся тенденций инновационного развития мировой и национальных экономик, влияния глобализационных процессов возникает

необходимость пересмотреть инструменты управления конкурентоспособностью предприятий сферы услуг.

Это обуславливает проведение углубленного исследования методических основ управления конкурентоспособностью предприятий розничной торговли, как одной из наиболее востребованной населением отрасли экономики.

Сложившаяся ситуация актуализирует необходимость решения проблем обеспечения конкурентоспособности розничных торговых предприятий, формирования и реализации конкурентных преимуществ, позволяющих обеспечить устойчивое положение на потребительском рынке в долгосрочной перспективе.

Совершенствование системы управления конкурентоспособностью с учетом особенностей национальной экономики, адекватно изменяющейся рыночной среде, относится к важнейшей задаче отечественной науки и практики, решение которой требует комплексного, системного подхода с целью выбора оптимальных стратегий развития

На современном этапе экономического развития к социальным задачам, решаемым розничными торговыми предприятиями, относятся максимальное удовлетворение платежеспособного спроса населения на потребительские товары и услуги, максимизация прибыли. Вместе с тем, решение данных задач ограничено издержками обращения. В этой связи, повышение эффективности финансово-хозяйственной деятельности, конкурентоспособности предприятий розничной торговли при оптимизации расходов является особенно актуальным.

Результаты оценки влияния средних показателей конкурентоспособности и эффективности деятельности розничных торговых предприятий на изменение их доли на потребительском рынке, может быть использована для значительного числа предприятий, функционирующих в сфере услуг.

Важную роль в повышении эффективности и конкурентоспособности предприятий розничной торговли имеет рациональная система управления товарными ресурсами. В сфере управления и размещения товарных ресурсов выделяют различные методики: Принцип Парето, ABC - анализ, матрица Ансоффа, XYZ - анализ, и другие. Большинство перечисленных методик не отвечают на вопрос об обновлении ассортимента, и ориентированы на выявление невыгодных позиций в ассортименте товаров и принятия, соответствующих мер.

Наиболее приемлемой в управлении и размещении товарных ресурсов розничной торговли является методика Д. Боровинского позволяющая выявить влияние на уровень реализации параметров товаров [1].

На основании приведенной методики можно сделать следующие выводы о её преимуществах: позволяет на основе весовых коэффициентов параметров различных товаров определить их влияние на объемы продаж; осуществлять прогноз реализации новых товаров с учетом изменения покупательского спроса; корректировать ассортиментную политику розничного торгового предприятия.

Применение данной методики в практике деятельности розничных торговых предприятий позволяет увеличить объем розничного товарооборота, оборачиваемость оборотных средств и в итоге - прибыль предприятия, эффективность и конкурентоспособность его деятельности.

В результате решения задачи получены весовые коэффициенты, позволяющие сделать вывод, что наибольшее значение для объема продажи товаров имеют такие параметры как: качество товаров, широта ассортимента; менее значимыми - реклама, внешний вид.

На современном этапе, в условиях усиливающей конкуренции между хозяйствующими субъектами на потребительском рынке, важную роль в обеспечении эффективной работы розничных торговых предприятий имеет качество торгового обслуживания потребителей.

Применительно к современным условиям формирования и развития рыночных отношений, на наш взгляд, торговое обслуживание - комплекс элементов торгово - технологического процесса по продаже товаров и оказанию услуг с целью удовлетворения спроса потребителей с учетом национальных и территориальных особенностей и получения максимальной прибыли.

В ходе исследования автором проведен анкетный опрос покупателей розничных торговых предприятий Согдийской области в результате, которого было опрошено 300 реципиентов с целью оценки качества торгового обслуживания.

Результаты анкетирования свидетельствуют о том, что покупатели относительно высоко оценивают широту ассортимента розничных торговых предприятий, культуру обслуживания, режим работы предприятия. Вместе с тем покупателей не устраивает качество предоставляемых дополнительных услуг, состояние рекламы.

Это обуславливает проведение углубленного исследования методических основ управления конкурентоспособностью предприятий розничной торговли, как одной из наиболее востребованной населением отрасли экономики.

Сложившаяся ситуация актуализирует необходимость решения проблем обеспечения конкурентоспособности розничных торговых предприятий, формирования и реализации конкурентных преимуществ, позволяющих обеспечить устойчивое положение на потребительском рынке в долгосрочной перспективе. Совершенствование системы управления конкурентоспособностью с учетом особенностей национальной экономики, адекватно изменяющейся рыночной среде, относится к важнейшей задаче отечественной науки и практики, решение которой требует комплексного, системного подхода с целью выбора оптимальных стратегий развития. Результаты оценки влияния средних показателей конкурентоспособности и эффективности деятельности розничных торговых предприятий на изменение их доли на потребительском рынке, может быть использована для значительного числа предприятий, функционирующих в сфере услуг.

В работе автором предложены стратегии инновационного развития и интеграции предприятий розничной торговли с целью повышения их конкурентоспособности на потребительском рынке. При этом следует определить приоритеты и выработать стратегию в соответствии с тенденциями развития ситуации на рынке и позволяющей максимальной использовать сильные стороны торгового предприятия, что в свою очередь, предполагает совершенствования системного регулирования конкурентоспособности на различных уровнях (рис. 1).

Рисунок 1. Уровни конкурентоспособности предприятия

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Комплексное управление конкурентоспособностью включает совокупность элементов, находящихся в тесной взаимосвязи и взаимозависимости, функционирующих в рамках определенного времени и территории с целью удовлетворения потребностей покупателей (рис. 2).

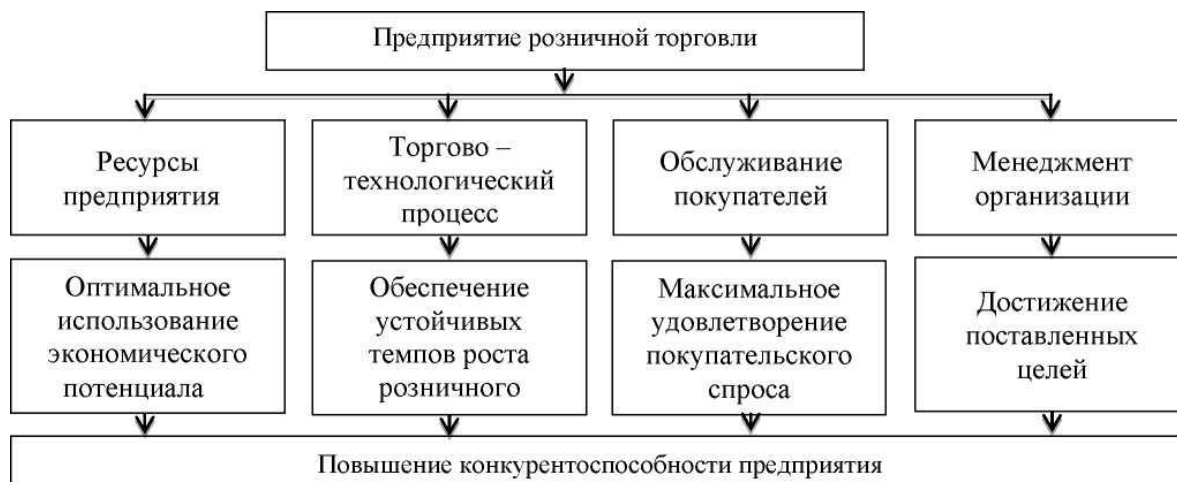

Рисунок 2. Основные направления повышения конкурентоспособности предприятия розничной торговли

В долгосрочном периоде для конкурентоспособных предприятий стратегии должны быть направлены на обновление и расширение ассортимента, услуг, повышение их уровня.

Данное направление целесообразно использовать крупными торговыми предприятиями, такими как супермаркеты, универсамы и др.

В среднесрочном периоде для розничных торговых предприятий типа «Магазины шаговой доступности», специализированных предприятий целесообразно использование стратегии «стратегии низких издержек», типа «Универмаг», «Универсам», «Продукты» - стратегии горизонтальной диверсификации, а также интенсивного роста.

Для краткосрочного периода может быть рекомендована стратегия концентрированного роста, предусматривающая формирование оптимального ассортимента, услуг, проникновения на новые рынки товаров.

Оптимальный выбор конкурентной стратегии, основанный на стратегическом анализе конкурентных позиций и экономического потенциала, дает возможность разработать и реализовать мероприятия по повышению адекватности, динамичности экономического механизма функционирования предприятия к изменению конъюнктуры рынка, внешней среды.

Исследование и анализ конкурентных стратегий, позволило автору на примере розничных торговых предприятий, торгующих продовольственными товарами, рекомендовать следующие стратегии (на основе конкурентных преимуществ по М. Портеру) (табл. 1).

Предложенные рекомендации по выбору определенной стратегии предприятиями розничной торговли на рынке продовольственных товаров Согдийской области создадут возможность выбора наиболее оптимальной из них адекватно рыночной ситуации и будут способствовать повышению конкурентоспособности предприятий.

**Конкурентные стратегии предприятий розничной торговли
продовольственными товарами**

Типы торговых предприятий	Конкурентные стратегии
Магазины шаговой доступности	Стратегия фокусирования (дифференциация потребностей и направленная на оптимизацию ассортимента товаров)
Специализированные розничные предприятия	Стратегия фокусирования (дифференциация предлагаемых товаров и направленная на расширение рыночной ниши)
Фирменные магазины производителей	Стратегия дифференциации (достижение высокого уровня разнообразия ассортимента и уникальности предложения)
Универсамы (супермаркеты)	Стратегия фокусирования, (основана на низких издержках)
Магазины - дискаунтеры	Лидерство в издержках

Особое место в повышении конкурентоспособности отводится интеграционной стратегии малых предприятий, дающей возможность формировать и развивать их конкурентные преимущества в сфере услуг, обеспечивать устойчивое положение на рынке, быть привлекательными для привлечения инвестиций.

По мнению автора, для повышения конкуренции интеграционная стратегия может быть использована для таких типов розничных торговых предприятий как «Магазин шаговой доступности», универсамы, как наиболее распространенные в г. Фергане. Данный подход использован автором на группе предприятий - универсамов.

Интеграция предприятий, розничной торговли может осуществляться в различных моделях.

Форма 1. Добровольное объединение розничных торговых предприятий под эгидой оптового предприятия.

Форма 2. Интеграция предприятий розничной торговли на базе усиления совместной деятельности по снабжению предприятий.

Формы 3. Интеграция розничных торговых предприятий на базе аутсорсинга.

Предложенные интеграционные формы были оценены экспертами с позиции сильных и слабых сторон. Экспертами выступали руководители розничных торговых предприятий и специалисты в области коммерческой деятельности.

Результаты средневзвешенной экспертной оценки полученных результатов определена по основным факторами представлена в табл. 2.

Исследование системы управления конкурентоспособностью розничных торговых предприятий на потребительском рынке в условиях конкретной территории с учетом углубленного изучения специфических особенностей управленческих задач, дала возможность сформулировать основные положения по ее совершенствованию на принципах адаптивности, стратегической направленности объекта управления на основе комплексного подхода.

Для реализации поставленных задач и совершенствования системы

стратегического управления предприятий розничной торговли на потребительском рынке следует создать специализированные подразделения. Их целью является сбор, анализ информации об изменении конъюнктуры рынка, внутренней и внешней среды розничных торговых предприятий, т.е. совершенствование маркетинговой деятельности на предприятиях розничной торговли и создание отдела стратегического управления конкурентоспособностью с учетом динамики внешней среды.

Литература

1. Боровинский Д.В. Совершенствование управления ассортиментом и товарными запасами в оптовой торговле: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Д.В. Боровинский. - Красноярск. - 2010.- С.17.
2. Safarova Dilshodakhon Eshmuhammadovna. (2022). Trends and new development methods in statistics. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(6), 680–686. Retrieved from <https://www.giirj.com/index.php/giirj/article/view/3528>
3. Сафарова, Д. (2023). Использование информационных технологий для развития цифровой экономики и области статистики в республике. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 171.
4. Сафарова Дилшодахон. (2022). Развитие отраслей цифровой экономики и статистики с использованием информационных технологии в республике. *Involta Scientific Journal*, 1(7), 251–258. Retrieved from <https://www.involta.uz/index.php/iv/article/view/283>
5. Ergashovna, A. O. ., Eshmuhammadovna, S. D. ., & Ortiqali ogli, Y. A. . (2022). Efficiency of using modern management methods in management of enterprises. *Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук*, 2(2), 107–114. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/EJLFAS/article/view/763>
6. Сафарова, Д. Э. (2022). Methods of teaching econometrics and informatics based on modern pedagogical technologies.
7. Dilshodaxon Eshmuhammadovna Safarova, Gulbahor Mahmudovna Gaybullayeva To‘qimachilik korxonalari faoliyatini rivojlantirishda moliyaviy resurslardan foydalanish yo‘llari // *Scientific progress*. 2021. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/to-qimachilik-korxonalari-faoliyatini-rivojlantirishda-moliyaviy-resurslardan-foydalanish-yo-llari> (дата обращения: 12.06.2023).
8. Dilshodaxon Eshmuhammadovna Safarova, Gulbahor Mahmudovna Gaybullayeva O‘zbekistonda to‘qimachilik korxonalarini rivojlantirishda davlat dasturlaridan foydalanish yo‘nalishlari // *Science and Education*. 2021. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-to-qimachilik-korxonalarini-rivojlantirishda-davlat-dasturlaridan-foydalanish-yo-nalishlari> (дата обращения: 12.06.2023).
9. Юлдашева, Г. А., & Хамидов, К. (2022). Процессы модернизации системы бухгалтерского учета на предприятиях. *Gospodarka i Innowacje*., 30, 230-231.
10. Yuldasheva, G. A., & Toirjonov, J. (2022). Development of social infrastructure-development of the region. *Gospodarka i Innowacje*., 29, 149-154.
11. Юлдашева, Г. А. (2023). Совершенствование управления на предприятиях розничной и оптовой торговли с учетом инфляции. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 164-166.
12. Юлдашева, Г. А. (2023). Финансовая отчетность на предприятиях оптовой и розничной торговли в аспекте автоматизации. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 167-170.
13. Yuldasheva, G. A. (2022). Modernization of the Accounting System in Accordance with International Requirements. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(11), 146-149.

14. Юлдашева, Г., & Кучкарова, А. (2020). Минтакаларни ривожлантиришда инвестицион жараёнлар ва уларни бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари. минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жихатлари (pp. 543-547).
15. Azatovna, Y. G., & Ortikaliyeva, B. M. (2022). The development of social infrastructure as a factor in managing the innovative development of the region. International journal of social science & Interdisciplinary research issn: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(05), 65-70.

UDK: 330.47

IJTIMOIY-IQTISODIY JARAYONLAR RAQAMLASHUVINI STATISTIK TADQIQ ETISHNING XORIJIY TAJRIBALARI VA ULARDAN FOYDALANISH YO‘LLARI

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СТАТИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ И СПОСОБЫ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

FOREIGN EXPERIENCES OF STATISTICAL RESEARCH OF SOCIO- ECONOMIC PROCESSES AND WAYS OF USING THEM

Safarova Dilshodaxon Eshmuxammadovna,
Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Maqolada ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar raqamlashuvini statistik tadqiq etishning xorijiy tajribalari o‘rganilgan. Dunyo mamlakatlarining raqamli jihati darajasini baholashning asosiy ko‘rsatkichi Tarmoq tayyorlik indeksi (Networked Readiness Index - NRI) hamda Evropa Ittifoqi mamlakatlarini raqamlashtirish darajasini baholash ko‘rsatkichi Raqamli iqtisodiyot va jamiyat indeksi (Digital Economy and Society Index — DESI) haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, Tarmoq tayyorlik indeksi, Raqamli iqtisodiyot va jamiyat indeksi, ulanish, inson kapitali, internet xizmatlaridan foydalanish, raqamli texnologiyalar integratsiyasi, raqamli davlat xizmatlari.

В статье рассматривается зарубежный опыт статистического исследования цифровизации социально-экономических процессов. Обсуждаются Индекс сетевой готовности (Networked Readiness Index - NRI) – основной индикатор оценки уровня цифровой составляющей стран мира и Индекс цифровой экономики и общества (Digital Economy and Society Index - DESI) – индикатор оценки уровня цифровизации стран ЕС.

Ключевые слова: цифровые технологии, Индекс сетевой готовности, Индекс цифровой экономики и общества, связность, человеческий капитал, использование интернет-услуг, интеграция цифровых технологий, цифровые государственные услуги.

The article examines foreign experiences of statistical research of digitization of socio-economic processes. The Network Readiness Index (NRI) , the main indicator for assessing

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

the level of the digital aspect of the countries of the world, and the Digital Economy and Society Index (DESI), an indicator for assessing the level of digitization of the EU countries, are discussed.

Keywords: digital technologies, Network Readiness Index, Digital Economy and Society Index, connectivity, human capital, use of internet services, integration of digital technologies, digital public services.

So‘nggi o‘n yillikning eng ko‘zga ko‘ringan hodisalaridan biri globallashuvning navbatdagi bosqichiga – raqamli transformatsiyaga o‘tish bo‘lib, u iqtisodiyotda, yangi texnologiyalarning paydo bo‘lishi tufayli uning global virtualizatsiyasidan iboratdir. Bunda virtual tovarlar, kapital, ishchi kuchining transchegaraviy harakati shakllarini tubdan o‘zgartiradi.

Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni raqamlashuvi - bu ishlab chiqarishning asosiy omili raqamli ma'lumotlar bo‘lgan, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlaydigan va tahlil natijalaridan foydalangan holda an'anaviy boshqaruv shakllariga nisbatan turli xil ishlab chiqarish turlari, texnologiyalar, uskunalar, tovarlar va xizmatlarni sotish, yetkazib berish, saqlash samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin bo‘lgan iqtisodiy faoliyat hisoblanadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni raqamlashtirish murakkab jarayondir. Shuning uchun uning tavsifi uchun ikkita muqobil mavjud. Birinchi muqobil turli ko‘rsatkichlar to‘plamini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Ikkinchi muqobil mavjud indekslardan foydalanishni o‘z ichiga oladi, bu esa o‘z navbatida ko‘rsatkichlar to‘plamining konvolyutsiyasi(burilishi, egilishi)dir.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanish darajasi va mamlakat reytingi iqtisodiyot va jamiyat tarmoqlari uchun mas‘ul bo‘lgan alohida sub-indekslarni birlashtirgan turli kompozit indekslar asosida o‘lchanadi. Eng mashhur reytinglar quyidagi indeksarga asoslanadi:

- AKT rivojlanish indeksi (ICT Development Index – IDI);
- Raqamli iqtisodiyot va jamiyat indeksi (Digital Economy and Society Index – DESI);
- Jahon raqamli raqobatbardoshlik indeksi (IMD World Digital Competitiveness Index – WDCI);
- Raqamli evolyutsiya indeksi (Digital Evolution Index – DEI);
- Boston Consulting Groupning iqtisodiyotni raqamlashtirish indeksi (eIntensity);
- Tarmoq tayyorligi indeksi (Networked Readiness Index – NRI);
- Elektron hukumatning rivojlanish indeksi(The UN Global EGovernment Development Index – EGDI);

Tarmoqqa tayyorlik indeksi (NRI) har yili Jahon Iqtisodiy Forumi tomonidan INSEAD bilan hamkorlikda o‘zining global axborot texnologiyalari hisobotining bir qismi sifatida nashr etiladigan indeksdir. U mamlakatlarning axborot va kommunikatsiya texnologiyalari taqdim etayotgan imkoniyatlardan foydalanishga tayyorlik darajasini o‘lchashga qaratilgan.

Tarmoqqa tayyorlik indeksi 2022 raqamli tayyorlikning turli komponentlari bo‘yicha jami 131 ta davlatni saralab, ma‘lumotlar mavjudligi va NRI modeli doirasidagi o‘zgarishlar NRI reytingini har yili taqqoslashga ta’sir qilishini ta’kidlaydi. 10 ta eng yaxshi ijrochilar ro‘yxati ko‘rsatganidek, NRI 2022 Yevropa, Osiyo va Tinch okeanining ayrim qismlari va Shimoliy Amerikaning rivojlangan iqtisodiyotlari dunyodagi tarmoqqa eng tayyor jamiyatlardan biri ekanligini tasdiqlaydi (1-jadval).

NRI 2022 bo‘yicha eng yaxshi 10 ta davlat [1]

Mamlakat	NRI darajasi	NRI ball	Texnologiya	Odamlar	Boshqaruv	Ta'sir
Qo‘shma Shtatlar	1	80.30	1	2	7	20
Singapur	2	79.35	4	4	10	2
Shvetsiya	3	78.91	8	5	5	1
Niderlandiya	4	78.82	3	14	4	4
Shveytsariya	5	78.45	2	11	12	5
Daniya	6	78.26	11	7	2	7
Finlyandiya	7	77.90	13	6	3	3
Germaniya	8	76.11	7	9	14	8
Koreya, Rep.	9	75.95	14	1	22	13
Norvegiya	10	75.68	12	12	1	14

Uchta eng yaxshi mintaqaviy yetakchilar NRIning turli hududlarida mavjud bo‘lgan samaradorlikni aks ettiradi (2-jadval).

Mintaqalar bo‘yicha eng yaxshi 3 davlat [1]

Afrika	Arab davlatlari	Osiyo va Tinch okeani	MDH	Yevropa	Amerika
1. Janubiy Afrika (68)	1. Birlashgan Arab Amirliklari (28)	1. Singapur (2)	1. Rossiya Federatsiyasi (40)	1. Shvetsiya (3)	1. Amerika Qo‘shma Shtatlari (1)
2. Mavrikiy (72)	2. Saudiya Arabistoni (35)	2. Koreya, Rep. (9)	2. Qozog‘iston (58)	2. Niderlandiya (4)	2. Kanada (11)
3. Keniya (77)	3. Qatar (42)	3. Yaponiya (13)	3. Armaniston (64)	3. Shveytsariya (5)	3. Chili (43)

Eng avvalo, Yevropa yetakchi 10 ta iqtisodiyotda ko‘pchilikni tashkil etadi. Ulardan keyingi o‘rinlarni Osiyo egalladi, Singapur va Koreya Respublikasi mos ravishda eng yaxshi 10 talikdan joy oldi. Boshqa tomondan, Afrika eng past choraklik ko‘rsatkichga ega mintaqaga bo‘lib qolmoqda. Evropa Ittifoqi mamlakatlarini raqamlashtirish darajasini baholash uchun Evropa Ittifoqining barcha a‘zo davlatlari uchun Evropa Komissiyasi tomonidan muntazam ravishda hisoblab chiqiladigan Raqamli Iqtisodiyot va Jamiyat Indeksi (DESI) ishlatiladi (Yevropa Komissiyasi 2019).

Raqamlashtirish jarayonlarini tavsiflovchi dunyoning barcha mamlakatlari uchun turli xalqaro tashkilotlar, kompaniyalar va tadqiqot guruhlar tomonidan hisoblab chiqiladigan boshqa indekslardan farqli o‘laroq (masalan, AKTni rivojlantirish indeksi; Raqamli qabul qilish indeksi; BMT Global elektron hukumatni rivojlantirish indeksi; Tarmoqli tayyorlik indeksi), DESI faqat maqsadli guruh sifatida qabul qilingan Evropa Ittifoqiga a‘zo davlatlar uchun tuzilgan. Bu ushbu Evropa Ittifoqi davlatlarining ijtimoiy-iqtisodiy o‘ziga xosligini maksimal darajada hisobga olishni va olingan ma‘lumotlarni taqqoslashning dolzarbligini ta‘minlaydi.

DESI tuzilmasi raqamlashtirishning beshta yo‘nalishini tavsiflovchi 37 ko‘rsatkichni

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

o‘z ichiga oladi: (1) ulanish, (2) inson kapitali, (3) internet xizmatlaridan foydalanish, (4) raqamli texnologiyalar integratsiyasi, (5) raqamli davlat xizmatlari.

3-jadval.

Raqamli iqtisodiyot va jamiyat indeksi (DESI) tuzilmasida ulanish o‘lchovi [2]

Ko‘rsatkich	Tavsif
1a. Ruxsat etilgan keng polosali qabul qilish	
1a1. Umumiy aniqlangan keng polosali ulanish	Ruxsat etilgan keng polosali ulanishga ulangan uy xo‘jaliklarining foizi (%)
1a2. Ruxsat etilgan keng polosali ulanishni kamida 100 MbitG’s qabul qilish	100 MbitG’s dan kam bo‘lmagan statsionar keng polosali ulanishga ulangan uy xo‘jaliklarining foizi (%), umumiy keng polosali ulanish sifatida hisoblangan (manba: Eurostat), kamida 100 MbitG’s statsionar keng polosali liniyalar ulushiga ko‘paytirilgan.
1b. Ruxsat etilgan keng polosali qamrov	
1b1. Tez keng polosali (NGA) qamrovi	Kamida 30 Mbit G’ s yuklab olish tezligi qattiq keng polosali bilan qamrab olingan uy xo‘jaliklarining %. Ko‘rib chiqilayotgan texnologiyalar FTTH, FTTB, Cable Docsis 3.0 va VDSL
1b2. Ruxsat etilgan juda yuqori sig‘imli tarmoq (VHCN) qamrab olish	Har qanday sobit VHCN bilan qamrab olingan uy xo‘jaliklarining %. Ko‘rib chiqilgan texnologiyalar 2015–2018 yillar uchun FTTH va FTTB va 2019 yil uchun FTTH, FTTB va Cable Docsis 3.1.
1c. mobil keng polosali	
1c1. 4G qamrovi	Har bir mamlakatdagi aloqa operatorlarining o‘rtacha qamrovi sifatida o‘lchanadigan 4G qamroviga ega aholi punktlarining % i
1c2. Mobil keng polosali ulanish	Har 100 kishiga mobil internet obunalari soni
1c3. 5G tayyorligi	2020 yil oxirigacha 5G kashshoflari deb ataladigan diapazonda 5G foydalanishga tayyor bo‘lgan spektr miqdori. Bu diapazonlar 700 MGts (703–733 MGts va 758–788 MGts), 3,6 GGs (3400–3800 MGts) va 26 GGts (24250–27500 MGts ichida 1000 MGts) dir. Barcha uchta spektr diapazoni teng vaznga ega
1d. Keng polosali narx indeksi	
1d1. Keng polosali narx indeksi	Keng polosali narxlar indeksi statsionar, mobil va birlashgan keng polosali takliflarning vakillik savatchalari narxlarini o‘lchaydi.

Ulanish o‘lchovi 8 ta ko‘rsatkichni o‘z ichiga oladi (3-jadval). Ularning barchasi keng polosali qamrovga kirishni tavsiflaydi (statsionar va mobil). Ulanishning yuqori darajasi raqamli ko‘nikmalar, internet xizmatlari, raqamli texnologiyalar va raqamli davlat xizmatlaridan foydalanish uchun ko‘proq imkoniyatlar yaratadi.

Inson kapitali o‘lchovi 6 ta ko‘rsatkichni o‘z ichiga oladi (4-jadval), ular Internetdan foydalanuvchi ko‘nikmalari va AKT mutaxassislarining bandligi bilan bog‘liq. Ushbu ko‘nikmalarga ega bo‘lish odamlarga qashshoqlik zonasidan tashqarida bo‘lish imkonini beradigan daromad olish imkoniyatlarini yaratadi.

4-jadval

DESI tuzilmasida inson kapitalining o‘lchovi [2]

Ko‘rsatkich	Tavsif
2a. Internetdan foydalanuvchi qobiliyatlari	
2a1. Hech bo‘lmaganda asosiy raqamli ko‘nikmalar	Quyidagi to‘rt o‘lchovning har birida "asosiy" yoki "asosiy" raqamli ko‘nikmalarga ega bo‘lgan shaxslar: axborot, aloqa, muammolarni hal qilish va kontent yaratish uchun dasturiy ta‘minot (oldingi 3 oy davomida amalga oshirilgan tadbirlar soni bilan o‘lchanadi)
2a2. Yuqoridagi asosiy raqamli ko‘nikmalar	Quyidagi to‘rt o‘lchovning har birida "asosiy" raqamli ko‘nikmalarga ega bo‘lgan shaxslar: axborot, aloqa, muammolarni hal qilish va kontent yaratish uchun dasturiy ta‘minot (oldingi 3 oy davomida amalga oshirilgan tadbirlar soni bilan o‘lchanadi).

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

2a3. Hech bo‘limganda asosiy dasturiy ta‘minot ko‘nikmalar	So‘zni qayta ishlash kabi asosiy dasturiy ta‘minot xususiyatlaridan foydalanish bilan bir qatorda elektron jadvalning ilg‘or funksiyalaridan foydalangan, matn, rasmlar, jadval yoki diagrammalarni birlashtirgan taqdimot yoki hujjat yoki dasturlash tilida yozma kod yaratgan shaxslar.
2b. Ilg‘or ko‘nikmalar va rivojlanish	
2b1. AKT mutaxassislari	Ishga qabul qilingan AKT mutaxassislari. ISCO-08 tasnifiga asoslangan keng ta‘rif va AKT xizmati menejerlari, AKT mutaxassislari, AKT bo‘yicha texniklar, AKT o‘rnatuvchilar va xizmat ko‘rsatuvchilar kabi ishlarni o‘z ichiga oladi.
2b2. AKT bo‘yicha ayollar	Ishga qabul qilingan AKT mutaxassislari. ISCO-08 tasnifiga asoslangan keng ta‘rif va AKT xizmati menejerlari, AKT mutaxassislari, AKT bo‘yicha texniklar, AKT o‘rnatuvchilar va xizmat ko‘rsatuvchilar kabi ishlarni o‘z ichiga oladi.
2b3. AKT bitiruvchilari	AKT bo‘yicha ma‘lumotga ega bo‘lgan shaxslar.

5-jadval

DESI tuzilmasida Internet xizmatlari o‘lchovidan foydalanish

Ko‘rsatkich	Tavsif
3a. Internetdan foydalanish	
3a1. Internetdan hech qachon foydalanmagan odamlar	Hech qachon internetdan foydalanmagan shaxslar
3a2. Internet foydalanuvchilari	Haftada kamida bir marta Internetdan foydalangan shaxslar
3b. Onlayn harakatlar	
3b1. Yangiliklar	Onlayn yangiliklar saytlari, gazetalar yoki yangiliklar jurnallarini o‘qish uchun internetdan foydalangan shaxslar
3b2. Musiqa, video va o‘yinlar	O‘yinlar, rasmlar, filmlar yoki musiqalarni o‘ynash yoki yuklab olish uchun internetdan foydalangan shaxslar
3b3. Talab bo‘yicha video	Talab bo‘yicha video xizmatlaridan foydalanish uchun internetdan foydalangan shaxslar
3b4. Video qo‘ng‘iroqlar	Telefon yoki video qo‘ng‘iroqlarni amalga oshirish uchun internetdan foydalangan shaxslar (masalan, Skype)
3b5. Ijtimoiy tarmoqlar	Ijtimoiy tarmoqlarda ishtirok etish uchun internetdan foydalangan shaxslar (foydalanuvchi profilini yaratish, xabarlar yuborish yoki boshqa hissalar)
3b6. Onlayn kursni o‘tkazish	Onlayn kurs o‘tkazish uchun internetdan foydalangan shaxslar (har qanday mavzu bo‘yicha)
3c. Operatsiyalari	
3c1. Bank ishi	Onlayn bankingdan foydalanish uchun internetdan foydalangan shaxslar
3c2. Xarid qilish	Tovar yoki xizmatlarga onlayn buyurtma bergan shaxslar
3c3. Onlayn sotish	Tovar yoki xizmatlarni onlayn sotgan shaxslar

Internet xizmatlaridan foydalanish hajmi 11 ta ko‘rsatkichni o‘z ichiga oladi (5-jadval), ular onlayn faoliyat va tranzaksiyalar uchun Internetdan foydalanish chastotasi bilan bog‘liq. Internet xizmatlaridan foydalanish nafaqat daromad olishning qo‘shimcha usullarini yaratadi, balki ijtimoiy kapitalni ko‘paytiradi va ish topish uchun keng imkoniyatlarni ta‘minlaydi.

Raqamli texnologiyalar integratsiyasining o‘lchovi biznes va tijoratni raqamlashtirishni tavsiflovchi 7 ta ko‘rsatkichni o‘z ichiga oladi (6-jadval). Bu o‘lchov o‘z biznesingizni yanada samarali yuritish va ish joylari sonini ko‘paytirish uchun imkoniyatlar yaratadi.

DESI tuzilmasida raqamli texnologiyalar integratsiyasining o‘lchovi

Ko‘rsatkich	Tavsif
4a. Biznesni raqamlashtirish	
4a1. Elektron ma'lumot almashish	Turli funktsional sohalar (masalan, buxgalteriya hisobi, rejalashtirish, ishlab chiqarish, marketing) o‘rtasida ma'lumot almashish uchun ERP (korxona resurslarini rejalashtirish) dasturiy ta'minot paketidan foydalanadigan korxonalar
4a2. Ijtimoiy tarmoqlar	Quyidagi ikki yoki undan ortiq ijtimoiy mediadan foydalanadigan korxonalar: ijtimoiy tarmoqlar, korxona blogi yoki mikroblogi, multimedia kontentini almashish veb-saytlari, wiki-ga asoslangan bilim almashish vositalari. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish korxonaning ijtimoiy medianing talablari va turiga qarab foydalanuvchi profili, hisob qaydnomasi yoki foydalanuvchi litsenziyasiga ega ekanligini anglatadi.
4a3. Katta ma'lumotlar	Har qanday ma'lumot manbasidan katta ma'lumotlarni tahlil qiladigan korxonalar
4a4. Bulut	Quyidagi bulutli hisoblash xizmatlaridan kamida bittasini sotib oladigan korxonalar: uning ma'lumotlar bazasini joylashtirish, buxgalteriya dasturlari, CRM dasturlari, hisoblash quvvati
4b. Elektron tijorat	
4b1. Kichik va o‘rta korxonalarning onlayn sotuvlari	Onlayn sotish bilan shug‘ullanadigan kichik va o‘rta korxonalar (tovar aylanmasining kamida 1%)
4b2. Elektron tijorat aylanmasi	Kichik va o‘rta korxonalarning elektron tijoratdan jami aylanmasi
4b3. Onlayn sotish	Evropa Ittifoqining boshqa mamlakatlariga elektron savdoni amalga oshirgan transchegaraviy kichik va o‘rta korxonalar

Raqamli davlat xizmatlarining o‘lchovi elektron hukumat sohasini tavsiflovchi 5 ta ko‘rsatkichni o‘z ichiga oladi (7-jadval). Elektron hukumat korxonalarga rasmiylar bilan muloqot qilganda xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi. Bu tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish uchun resurslarni bo‘shatadi.

DESI tuzilmasida raqamli davlat xizmatlarining o‘lchovi.

Ko‘rsatkich	Tavsif
5a. Elektron hukumat	
5a1. Elektron hukumat foydalanuvchilari	O‘tgan 12 oy ichida internet orqali davlat organlariga to‘ldirilgan shakllarni yuborgan shaxslar
5a2. Oldindan to‘ldirilgan shakllar	Davlat xizmatlarining onlayn shakllarida oldindan to‘ldirilgan ma'lumotlar miqdori
5a3. Onlayn xizmatni yakunlash	Hayotning asosiy voqealari (bolaning tug‘ilishi, yangi yashash joyi va boshqalar) uchun onlayn tarzda amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan ma'muriy qadamlar ulushi.
5a4. Biznes uchun raqamli davlat xizmatlari	Ko‘rsatkich biznesni boshlash va muntazam biznes operatsiyalarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan davlat xizmatlari ulushini keng ko‘lamda aks ettiradi, ular mahalliy va xorijiy foydalanuvchilar uchun onlayn mavjud. Portal orqali ko‘rsatiladigan xizmatlar yuqori ball oladi, faqat ma'lumot beruvchi (lekin oflayn rejimda to‘ldirilishi kerak) xizmatlar esa cheklanganroq ball oladi.
5a5. Ochiq ma'lumotlar	Ushbu kompozit indikator mamlakatda ochiq ma'lumotlar siyosatining mavjudligini o‘lchaydi (shu jumladan qayta ko‘rib chiqilgan PSI Direktivining transpozitsiyasi), ochiq ma'lumotlarning taxminiy siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy ta'siri va milliy ma'lumotlar portalining xususiyatlari (funktsiyalari, ma'lumotlarning mavjudligi va foydalanish).

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Ko‘rib chiqilgan ko‘rsatkichlarning aksariyati qashshoqlikni kamaytirish uchun bevosita yoki bilvosita shart-sharoit yaratadigan jarayonlar va holatlarni tavsiflaydi. Bu, birinchi navbatda, onlayn daromad olish, biznesni rivojlantirish va AKT sohasida bandlik imkoniyatlarining kengayishi bilan bog‘liq. Qashshoqlikni o‘lchash uchun qashshoqlik yoki ijtimoiy chetlanish xavfi ostida bo‘lgan odamlarning ko‘rsatkichi (AROPE) ishlatilgan. Ushbu ko‘rsatkich Evropa Ittifoqining statistika xizmati tomonidan muntazam ravishda hisoblab chiqiladi.

Mamlakatimizda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasiga muvofiq iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarini raqamlashtirish, davlat axborot tizimlari va elektron xizmatlarni joriy etish, shuningdek, raqamli texnologiyalardan keng foydalanishni ta’minlash bo‘yicha xalq ta’limi, davlat xizmatlari, sud, moliya va bank tizimida kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

15.06.2021 yildagi 373-sonli O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko‘ra iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va hududlarda raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat rivojlanish holatini baholashning yagona reyting baholash tizimini joriy etish orqali kelgusida raqamli rivojlanishning tarmoq va hududiy dasturlarini ishlab chiqish uchun baholash jarayonlarini idoralararo muvofiqlashtirishning samarali tizimi yo‘lga qo‘yilmoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. The Network Readiness Index 2022. Soumitra Dutta and Bruno Lanvin. © 2022 by Portulans Institute.
2. Digitalization of the EU Economies and People at Risk of Poverty or Social Exclusion. Aleksy Kwilinski, Oleksandr Vyshnevskyi and Henryk Dzwigol. J.Risk Financial Manag. 2020.
3. Yuldasheva, G. A. (2022). Modernization of the Accounting System in Accordance with International Requirements. American Journal of Economics and Business Management, 5(11), 146-149.
4. Yuldasheva, G. A., & Toirjonov, J. (2022). Development of social infrastructure-development of the region. Gospodarka i Innowacje., 29, 149-154.

NETNOGRAFIYA - MAHSULOT BOSHQARISHNING ZAMONAVIY USULI

НЕТНОГРАФИЯ – СОВРЕМЕННЫЙ МЕТОД УПРАВЛЕНИЯ ПРОДУКТОМ

NETNOGRAPHY IS A MODERN METHOD OF PRODUCT MANAGEMENT

Israilova Maqsuda Valerievna

Farg‘ona davlat universiteti

“Jahon va mintaqa iqtisodiyoti” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada netnografiya usuli, uning paydo bo‘lishi va iste‘molchilarning mahsulotdan qoniqish darajasini o‘rganish, shuningdek, ideal mahsulot matritsasini yaratish uchun qo‘llanilishi muhokama qilinadi. Ijtimoiy tarmoqlarda oziq-ovqat iste‘molchilarining sharhlarini o‘rganish misolida ma‘lumot to‘plash tezligi va uning ob‘ektivligi, respondentlarga ta‘sirning yo‘qligi va sifat tadqiqotning boshqa usullari uchun dastlabki ma‘lumotlarni taqdim etish kabi netnografiya usulining afzalliklari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: netnografiya, marketing, bozor tadqiqoti, iste‘molchilarning qoniqishi, onlayn jamoalar, NPS, ideal mahsulot.

В статье рассмотрен метод нетнографии, его возникновение и применение для исследования удовлетворенности потребителей и создания образа идеального продукта. На примере исследования отзывов потребителей продуктов питания показаны такие преимущества метода нетнографии, как быстрота сбора информации и её объективность, отсутствие влияния на респондентов, предоставление исходных данных для других методов качественных исследований.

Ключевые слова: нетнография, маркетинг, маркетинговые исследования, удовлетворенность потребителей, интернет-сообщества, NPS, идеальный продукт.

The article discusses the netnography method, its emergence and application for studying consumer satisfaction and creating an image of an ideal product. Using the example of a study of food consumer reviews, the advantages of the netnography method are shown, such as the speed of collecting information and its objectivity, the lack of influence on respondents, and the provision of initial data for other methods of qualitative research.

Keywords: netnography, marketing, market research, consumer satisfaction, online communities, NPS, ideal product.

Marketing tadqiqotlari har qanday tashkilotning samarali marketing faoliyatining asosidir. Korxonalarga rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish, maqsadli bozor segmentlarini to‘g‘ri aniqlash va ularda o‘z mahsulotlarini to‘g‘ri joylashtirish uchun ishlab chiqaruvchilar iste‘molchilarning fikrlarini va bozor kon’yunkturasini bilishlari kerak. Agar ishlab chiqaruvchi mavjud assortimentni yangilash yoki yangi mahsulotni ishlab chiqarish masalasiga duch kelsa, marketing tadqiqotlari maqsadli auditoriyaga tushunarli bo‘lgan samarali assortiment matritsasini aniqlashda yordam beradi.

So‘rovlar, shaxsiy suhbatlar, kuzatishlar, anketalar – marketing tadqiqotlarining

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

an’anaviy usullari maxsus bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan ko‘plab xodimlarning ishtirokini talab qiladi, ular qimmat va ko‘p vaqtni oladi. Inson omilining sezilarli ta’siri tufayli bunday tadqiqotlar natijalari noxolis va noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin va ko‘pincha aniqlashtirishni talab qiladi.

Netnografiya usuli ma’lumotlarni to‘plash va intellektual tahlil qilish, Internetdagi ijtimoiy tarmoqlarda iste’molchilar shrhlaridan ma’no va boshqa aniq ma’lumotlarni chiqarishga asoslangan. Bu usul ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, forumlar va Internet orqali mulqot qilishning boshqa zamonaviy usullarining jadal rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, qimmat tadqiqot usullardan foydalanmasdan iste’molchilarning fikrlari va ularning afzalliklari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilish jarayonini tezlashtirishga imkon beradi.

“Netnografiya” (“net” – tarmoq va “etnografiya” – etnografiya) atamasi 2000-yillarning boshlarida Robert V. Kozinets tomonidan kiritilgan. U netnografiyani internet aloqalari asosida virtual madaniyatlar va jamoalarni o‘rganish jarayoni va natijasi sifatida tanishtiradi [1,2]. Antropolog va etnograf bo‘lgan Kozinets antropologik va etnografik tadqiqotlarning asosiy an’analari va usullarini netnografiyada qo‘llagan [1]. Robert V. Kozinets o‘z asarlarida netnografik tadqiqotlarning quyidagi ketma-ketligini belgilaydi [2]: asosiy mavzular va tadqiqot savollarini aniqlash, tadqiqot uchun ijtimoiy tarmoqlar va onlayn hamjamiyatlarni tanlash, tadqiqotchini tanlangan jamoaga kiritish, ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish. olingan ma’lumotlar va natijalarni sharhlash, dizayn tadqiqot hisoboti

Rossiyalik tadqiqotchi O.V. Saginova quyidagi ta’rifni beradi: "Netnografiya etnografik tadqiqotning bir variantidir, unda tadqiqotchi Internet hamjamiyatining ishtirokchisi bo‘lib, kerakli ma’lumotlarni olish uchun ushbu jamiyatni kuzatish usulidan foydalanadi". [3]

Tadqiqotchi Demin P.V. bu usulga quyidagicha ta’rif beradi: “Netnografiya jamiyat hayotidagi kundalik voqealarni uzoq muddatli kuzatishni o‘z ichiga oladi, bu orqali guruhga reaktiv ta’sir qilmasdan o‘rganilayotgan guruhning mahalliy qoidalarini tushunish mumkin”. [4] Tadqiqotchi fikriga ko‘ra “Netnografiya (internetga yo‘naltirilgan etnografiya) - bu onlayn guruhlar yoki onlayn hamjamiyatlarda inson xatti-harakatlarini tushunish uchun etnografik usullarni moslashtiradigan usul. Etnografiya singari, netnografiya ham odamlarni tabiiy jamoalarga jalb qilish orqali o‘rganishga qaratilgan. Ko‘p hollarda netnografiya jamoatchilik fikrini tahlil qilishning yanada chuqurroq usuliga aylanadi va Internet hamjamiyatlarini boy ma’lumot manbalariga aylantiradi” [4].

Mualliflar Kaityalidi O.N., Kasimova T.V., GorbatoV S.A. o‘z asarlarida netnografiyaga quyidagicha ta’rif beradi: “Foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontentni topish, qayta ishlash va tushunish qobiliyati netnografiyadir. Ushbu turdagi tadqiqot usuli iste’molchilarning mahsulot yoki brend haqidagi idrokini tahlil qilish nuqtai nazaridan eng zamonaviy usullardan biridir” [5].

Adabiyotlar tahlilidan ko‘rinib turibdiki, netnografiya usuli hozirgi vaqtda iste’molchilar va bozor sharoitlarini o‘rganishning eng ilg‘or usullaridan biri hisoblanadi. Barcha tadqiqot mualliflari ushbu usulning qulayligi va samaradorligini qayd etib, kelajalda marketing tadqiqotlarining rivojlanishini u bilan bog‘laydilar. Biz maqolada oziq-ovqat bozorida iste’molchilar talabini o‘rganishda netnografiya metodining amaliy qo‘llanilishini ko‘rsatishni o‘z oldimizga maqsad qilib oldik.

Netnografiya – bu onlayn guruhlar yoki jamoalardagi inson xatti-harakatlarini tushunish uchun etnografik usullarni moslashtiradigan usul. Etnografiya singari, netnografiya ham odamlarni tabiiy jamoalarga jalb qilish orqali o‘rganishga qaratilgan.

Netnografiya usuli tadqiqotning ikki turini o‘z ichiga oladi: birinchisi, tadqiqotchini

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

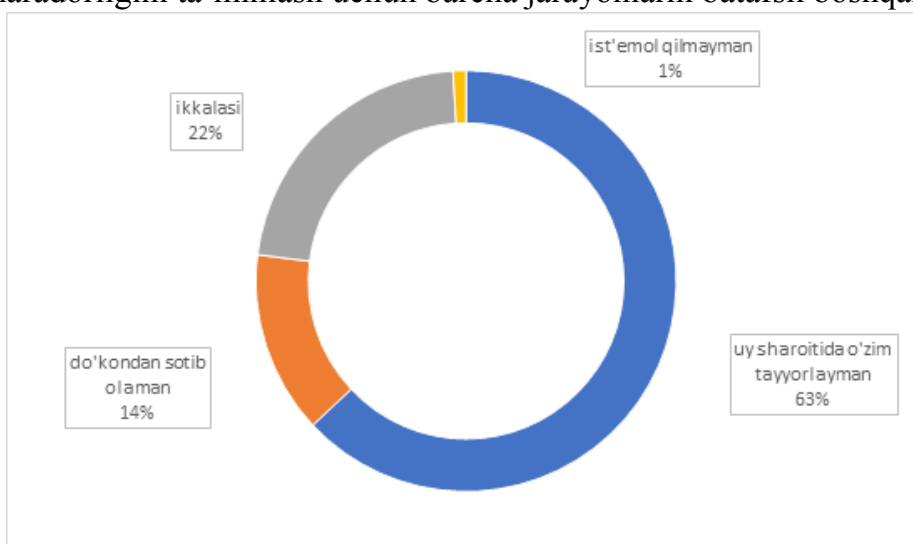
jalb qilish orqali Internet hamjamiyatlari ichidagi munosabatlar madaniyati va tizimini o‘rganish, ikkinchisi - Internet hamjamiyati ishtirokchilarining mahsulotlar yoki xizmatlar haqidagi fikrlari haqida ma’lumot to‘plash..

Onlayn hamjamiyatga kiritilgan netnografning roli fokus-guruh moderatorining roliga o‘xshaydi. Ishtirokchilarning fikrlari va bayonotlariga ta’sir qilmasdan, u kerakli ma’lumotlarni to‘plashi kerak. Biroq, shaxslararo muloqotda mutlaqo betaraf bo‘lish va siz muloqotda bo‘lganlarga hech qanday ta’sir qilmaslik qiyin. Shu sababli, aniq va xolis ma’lumotlarni olish uchun netnografiya tadqiqotchining bilvosita ta’sirini yo‘q qiladi, uning funktsiyalarini kuzatish va ma’lumot to‘plash uchun qisqartiradi, mahsulotni ilgari surish uchun barcha urinishlarni istisno qiladi.

Netnografik tadqiqotning ikkinchi usuli respondentlarga bosim o‘tkazmasdan yoki ta’sir qilmasdan ma’lumot to‘plash imkonini beradi. Bunday holda, tadqiqotchi Internet hamjamiyatiga kirmaydi, lekin iste’molchilar turli xil tovarlar va xizmatlardan foydalanish bo‘yicha fikr va tajriba almashishadigan ochiq jamoalar va forumlar ma’lumotlaridan foydalanadi. Ushbu usulning asosiy afzalligi shundaki, Onlayn iste’molchilar mahsolt to‘g‘risidagi ma’lumotni, shu jumladan nozik tafsilotlarini, o‘z tashabbusi bilan, ixtiyoriy ravishda oshkor qiladi va tadqiqotchi bu ma’lumotlarni kuzatish orqali olishi mumkin.

Netnografiya usuli marketing qarorlarini xabardor qilish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni qidirish va ma’no yaratishga qaratilgan. Netnografik yondashuvlar tahlilga nafaqat onlayn hamjamiyatlarda joylashtirilgan matnlarni, balki multimedia kontentini (video, audio, tasvirlar), shuningdek, bugungi kunda ommabop emojilarni ham birlashtiradi.

Yangi mahsulotni chiqarish yoki mavjud assortimentni yangilash kelajakda biznesning muvaffaqiyatli rivojlanishini oldindan belgilab beradigan juda muhim vazifadir. Hayotiy tsiklning murakkabligi va ko‘p bosqichli xususiyatini hisobga olgan holda, mahsulotni ishlab chiqishda qimmatga tushishi mumkin bo‘lgan xatolarning oldini olish, butun loyihaning samaradorligini ta’minlash uchun barcha jarayonlarni batafsil boshqarish kerak.

Rasm 1. Pishirish usuli bo‘yicha toifa tuzilishi diagsammasi.

Mahsulotni boshqarish tizimiga marketing mutaxassisi rahbarlik qilishi kerak, u mahsulot g‘oyasini ishlab chiqishi va keyin uni tayyor mahsulotga joriy etish uchun texnologlar va moliyachilarga topshirishi kerak. “Sifat halqasi”ning aynan birinchi bosqichi – “marketing” – butun tizim muvaffaqiyati uchun juda muhim , chunki marketologlar tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatolar butun loyihani muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

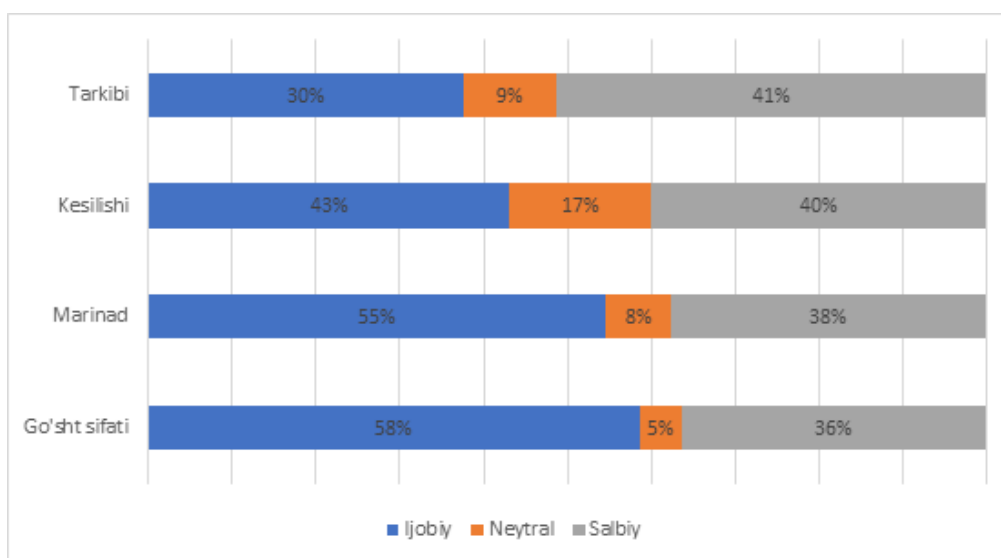
Netnografik tadqiqot usuli chuqur, tez va mazmunli analitik qarorlar qabul qilish uchun asos bo‘lishi mumkin.

Netnografiya usulidan foydalangan holda mahsulotning “ideal” qiyofasini yaratish uchun go’sht mahsulotlarining turli toifalari bo‘yicha iste’molchilarning fikrlarini keng ko‘lamli tadqiqot o‘tkazildi. Tadqiqotning asosiy maqsadlari mahsulotni tanlash omillarini o‘rganish, asosiy muammolarni aniqlash va ideal mahsulot matritsasini shakllantirish edi.

“Yarim tayyor kabob” mahsuloti iste’molchilarning 5000 dan ortiq sharhlari to‘plandi va qayta ishlandi. Tayyor kabob O‘zbekistonda umumiy ovqatlanish shoxobchalarida zavq bilan iste’mol qilinadigan mahsulot, ammo “yarim tayyor kabob” go’sht mahsulotlar bozori rivojlanmagan. Ushbu mahsulot toifasida uyda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning yuqori ulushi mavjud, bu sanoat segmentini rivojlantirish uchun katta imkoniyat borligidan dalolat beradi.

Iste’molchi do‘konda yoki bozorda yarim tayyor kabob mahsulotini tanlashda 12 ta tanlov omilidan foydalanadi, ulardan 9 tasi, yoki 89 %: ta’mi, go’shti, kesish, marinadlash, shiraliligi, tarkibi, tuzilishi, hidi va tashqi ko‘rinishi - asosiy, mahsulotning eng ko‘p qayd etilgan omillari. Qolgan 3 ta omil, yoki 11%: narx, qadoqlash usuli va vazn tanlash vaqtida do‘kon peshtaxtasi yonida shakllanadi va qaror qabul qiluvchi omillardir.

Mutaxassislar har bir omilni o‘rganib chiqdilar va umumiy baholashga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan 4 tani aniqladilar – tarkibi, kesish, go’sht sifati va marinad.

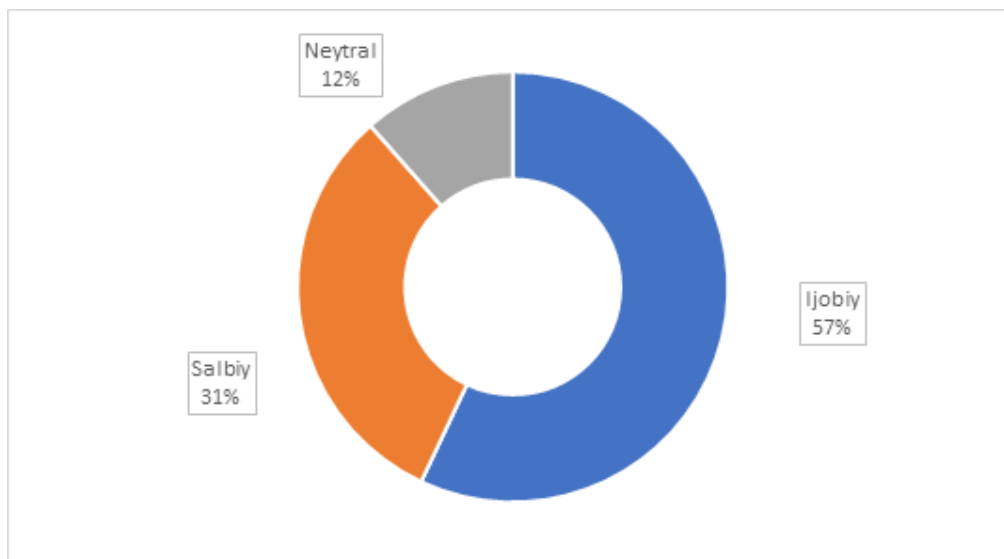
Rasm 2. Salbiy ta’sir etuvchi omillar bo‘yicha sharhlarning tuzilishi.

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, mahsulotga nisbatan eng katta salbiy fikr uning tarkibi (41%) va kesish shakli (40%) tomonidan yaratilgan. Shuni ta’kidlash kerakki, iste’molchini eng kam qoniqtiradigan omillarning hech biri tanlov omillari qatoriga kirmaydi, ya’ni ular xaridorning ushbu mahsulotni sotib olish bo‘yicha takroriy qaroriga ta’sir qiladi. Shunday qilib, netnografiya usulidan foydalangan holda ishlab chiqaruvchi sotish hajmini oshirish uchun mahsulotning qaysi sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilash kerakligini aniqlandi.

Tadqiqotning asosiy tushunchalaridan biri shundaki, iste’molchilarning mahsulotdan qoniqish darajasi juda past. Ko‘rsatkichni hisoblash uchun NPS (Net Promoter Score) standarti ishlatilgan. NPS usuli yordamida sodiqlikni o‘lchash metodologiyasining mohiyati oddiy. Bu bitta savolga asoslanadi: "Bizni do'stlaringizga tavsiya qilish ehtimoli qanchalik katta?" NPS = Net Promoter Score koeffitsiyenti - bu sodiqlik reytingi va Promotes

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

(ijobiy sharhlar) va Detractors (salbiy sharhlar) ulushi o‘rtasidagi farq sifatida hisoblanadi.

Rasm 3. Sharhlarning umumiy tarkibi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalarida iste’molchilarning sodiqlik indeksi atigi 26% ni tashkil etdi. Bu shuni anglatadiki, iste’molchi sanoat “yarim tayyor kabob” maxsulotiga ishonmaydi, chunki ko‘pincha uning o‘rniga raqobatchining mahsuloti emas, balki uyda tayyorlangan kabob tanlanadi.

5000 iste’molchi sharhlari, iste’molchilarning qo‘rquvlari va stereotiplari, ularning ushbu yarim tayyor mahsulotga nisbatan noroziligi va og‘riqli nuqtalari aniqlandi, idrok baholandi va tanlovning asosiy omillari asosida ideal mahsulot portreti shakllantirildi.

Anketalar, eksperimentlar, fokus-guruhlar va shaxsiy suhbatlar bilan solishtirganda, netnografiya tadqiqotchi fikrining ta’siriga kamroq moyil. U tadqiqotchi tomonidan o‘ylab topilmagan kontekstda kuzatishlar yordamida o‘tkaziladi. Netnografiya ham fokus-guruhlar va shaxsiy suhbatlarga qaraganda arzonroq va qisqa muddatli. Netnografiyaning cheklovlari tadqiqotchining sharhlash qobiliyatiga bo‘lgan ehtiyojidan, shuningdek, onlayn kontekstda mavjud bo‘lgan ma’lumot beruvchi identifikatorlarining etishmasligidan kelib chiqadi, bu esa topilmalarni namunadan tashqari guruhlariga umumlashtirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Biroq, ushbu cheklovlarni oflayn va onlayn tadqiqotlarni muntazam ravishda birlashtirgan turli xil ma’lumotlarni yig‘ish usullaridan ehtiyotkorlik bilan foydalanish, shuningdek, diqqat bilan tanlash va sharhlovchi yondashuvlar orqali biroz yumshatish mumkin.

Bitta onlayn guruhdagi netnografik topilmalarni boshqa guruhlariga umumlashtirishni istagan tadqiqotchilar o‘xshashliklarni sinchkovlik bilan baholashlari va tadqiqot triangulyatsiyasi uchun bir nechta usullardan foydalanishni ko‘rib chiqishlari kerak. Netnografiya hali ham nisbatan yangi usul bo‘lib, u ijtimoiy tarmoqlarda, virtual olamlarda, mobil hamjamiyatlarda va boshqa yangi kompyuter vositachiligidagi ijtimoiy domenlarda Internetni yaxshi biladigan etnografik tadqiqotchilarning yangi avlodi tomonidan yanada rivojlanishi va takomillashtirilishini kutmoqda.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, netnografiya usuli tadqiqotchilarga tahlil qilish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlar miqdorini tez va tejamkor ravishda to‘plash imkonini beradi. Iste’molchi bayonotlarini tahlil qilish nafaqat mahsulotni tanlash omillarini aniqlashga va ularning iste’molchi uchun ahamiyatini aniqlashga, balki ularning mahsulotdan umumiy qoniqishini hisoblashga ham yordam beradi. Netnografik tadqiqotlar

iste'molchilarning o'z tashabbusi bilan, hech qanday majburlash va so'rovlarsiz onlayn hamjamiyatga joylashtirgan erkin ifodalarini to'playdi va tahlil qiladi, shuning uchun foydalaniladigan ma'lumotlar manbai ob'ektivdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Kozinets R.V. On netnography. Initial reflections on consumer investigations of cyberculture. *Consumer Research*, Vol. 25, 1998, pp. 366–371.
2. Kozinets R.V. *Netnography; Doing Ethnographic Research Online*. London: Sage, 2010
3. Saginova O.V., Afanasiadi K.G. Жалобы онлайн: нетнографические исследования неудовлетворенных потребителей // *Маркетинг и маркетинговые исследования*. — 2011. — No6. — С.436–441. URL.
4. Demin P. V., Sorochan E. A. Социальные эффекты онлайн-сообществ: нетнография youtube-сообщества вышивальщиц // *Мониторинг*. 2020. №5
5. Kaityalidi, O.N. Netnography – the most up-to-date method for consumer opinion study / O.N. Kaityalidi, T.V. Kasimova, S.A. Gorbatov // *Vsyo o myase*. – 2021. – № 5. – P. 9-11. DOI: 10.21323/2071-2499-2021-5-9-11.
6. Kaityalidi O.N., Gorbatov S.A., Israilova M.V. Нетнографическое исследование: Большие данные вместо игры наугад. Современный способ управления продуктом // *СФЕРА Мясная промышленность* №1(132) 2021
7. Kasimova T.V., Kaityalidi, O.N. Использование отзывов потребителей с целью поиска инсайтов для рекламных кампаний // *Реклама. Теория и практика*. — 2022. — No4. — С.296–303. URL: <https://grebennikon.ru/article-vjzf.html>

УДК:338.33

МЕВА-САБЗАВОТЧИЛИК КОРХОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ

USE OF MARKETING STRATEGIES IN DEVELOPING THE ACTIVITY OF FRUIT AND VEGETABLE ENTERPRISES

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ ПРИ РАЗВИТИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЛОДООВОЩНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Миножидинов Абдулвосид Абдубанноб ўғли
мустақил тадқиқотчи, Фарғона давлат университети

Аннотация

Жаҳонда озиқ-овқат маҳсулотлари, мева-сабзавот, узум маҳсулотларини етиштириш, уларни экспорт қилишда маркетинг тизимидан фойдаланишни такомиллаштиришга қаратилган изланишлар олиб борилмоқда. Хусусан, узумчилик маҳсулотлари экспортига йўналтирилган маркетинг стратегияларини ишлаб чиқишда тизимли ёндашиш масалалари, узумчилик соҳаси корхоналарини инновацион маркетинг стратегиялари асосида ривожлантириш, узумчилик маҳсулотлари сифати ва рақобатбардошлигини ошириш, соҳада рақамли маркетингдан самарали фойдаланиш тизимини кенг жорий этиш борасида илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда

Калит сўзлар: узумчилик, кооперация, махсулотҳажми, экспорт, инновациялар, даромад, маркетинг.

In the world, researches aimed at improving the use of the marketing system in the cultivation of food products, fruit and vegetables, grape products and their export are being conducted. In particular, scientific research is being conducted on issues of a systematic approach to the development of marketing strategies aimed at the export of viticulture products, the development of viticulture enterprises based on innovative marketing strategies, the improvement of the quality and competitiveness of viticulture products, and the widespread introduction of a system of effective use of digital marketing in the industry.

Key words: viticulture, cooperation, productivity, export, innovation, income, marketing.

В мире проводятся исследования, направленные на совершенствование использования системы маркетинга при выращивании пищевых продуктов, фруктов и овощей, виноградной продукции и их экспорте. В частности, проводятся научные исследования по вопросам системного подхода к разработке маркетинговых стратегий, направленных на экспорт продукции виноградарства, развития предприятий виноградарства на основе инновационных маркетинговых стратегий, повышения качества и конкурентоспособности продукции виноградарства, широкое внедрение системы эффективного использования цифрового маркетинга в сфере.

Ключевые слова: виноградарство, кооперация, производительность, экспорт, инновации, доходы, маркетинг.

Жаҳонда иқтисодиётининг глобаллашуви ва рақобатнинг ривожланиши маркетингни нафақат корхоналар бизнес фаолияти фалсафаси, балки ҳудудий ривожланишнинг фалсафаси сифатида ҳам тан олингани юзага чиқарди. Бир томондан, маркетинг ҳудуднинг товар ва хизматларини харидорларнинг мавжуд ва истиқболли эҳтиёжларига эътиборни қаратса, бошқа томондан, маркетинг - юқорида айтиб ўтилган эҳтиёжларни қондириш учун ҳудудни тартибга солиш бўйича аниқ ҳаракатлар мажмуидир.[1]

Таъкидлаш жоизки, узумчилик агросаноат мажмуасининг 3-соҳаси таркибига қирувчи қишлоқ хўжалиги тармоқларидан бири ҳисобланади. У қишлоқ хўжалик махсулотларини ишлаб чиқариш (1-соҳа), қишлоқ хўжалигига хизмат кўрсатувчи тармоқлар (2-соҳа) ва қишлоқ хўжалиги махсулотларини қайта ишловчи ва сотувчи (4-соҳа) тармоқлардан фарқ қилиб турувчи 3-соҳага қирувчи тармоқлардан бири бўлиб ҳисобланади.[2]

Ўзбекистонда мамлакат ва унинг ҳудудларини ривожлантириш, экспорт имкониятларини оширишга қаратилган маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш масаласини ҳал этиш ҳалигача долзарб муаммо сифатида қаралмоқда. Мазкур муаммоларнинг самарали ижросини таъминлаш республика ҳудудларида махсулотлар экспорт ҳажмини кўпайтиришнинг асосий йўналишлари ва стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда муҳим масала бўлиб қолмоқда.

Анъанавий маркетинг концепцияларида экспорт стратегиялари бутун мамлакат даражасида кўриб чиқилади. Бугунги кунгача ҳудудларда махсулот экспорти бўйича маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш ва унинг ўзига хос бўлган жиҳатларини ўрганиш бўйича тадқиқотлар деярли кам олиб борилган.

Маркетингнинг ҳудудий ривожланишдаги ўрни, роли ва стратегиялари

мазмунини англаш бўйича турли ёндашувлар мавжуд. Биринчи ёндашув, ҳудудий маркетингнинг "классик" ёндашуви ҳисобланиб, унда мақсадли бозорларда истеъмолчилар эҳтиёжларини қондиришга қаратилган жараёнларни лойиҳалаш муаммолари асосланади. Маркетинг орқали аҳолини ўз яшаш жойларига муносабатлари, туристик имкониятлари, инвестицион жозибадорлиги ва уларнинг қизиқишларини ошириш йўналишлари “классик” ёндашувнинг асосий йўналишлари ҳисобланади. Ҳудуд салоҳиятини силжитиш ва унинг ҳолатини тарғиб қилиш ҳам маркетингнинг асосий вазифалари сифатида қаралсада, иккинчи даражали аҳамият касб этади.[3] Умуман олганда, ҳудудда бозор салоҳияти ва имкониятларини ошириш бўйича ҳар қандай амалга ошириладиган мақсадли йўналишларни ҳудудий ривожланишнинг маркетинг стратегияси сифатида талқин қилишимиз мумкин.

Иккинчи ёндашув сифатида ҳудуд ривожланишининг маркетинг стратегияси сифатида ҳудуднинг ўзига хос бўлган товар ва хизматларни мақсадли бозорларга киритиш жараёнидаги муносабатларни, уларнинг мақсад ва ҳаракатларини киритиш лозим деб ҳисоблаймиз. Шунга кўра, ушбу ёндашув доирасида маркетинг стратегияси ҳудудда ўзига хос бўлган маҳсулотларини ишлаб чиқиш стратегияси сифатида ёки Ф.Котлернинг фикрига кўра, ҳудудни ривожлантириш бўйича умумий стратегик йўналишлар сифатида қуйидагиларни кўриш мумкин:[3]

- сайёҳлар ва ишбилармонларни жалб қилиш;
- бошқа ҳудудлардан бизнесни жалб қилиш;
- мавжуд бизнесни сақлаш ва кенгайтириш;
- кичик бизнесни ривожлантириш, рағбатлантириш ва уларга ёрдам бериш;
- экспортни ва учинчи томон инвестицияларнинг оқимини ошириш;
- аҳолини турмуш даражаси ва ҳудудда яшовчилар сонини ошириш.[4]

Ушбу стратегияларнинг ҳар бири учун, фикримизча, тегишли йўналишни ва унинг вакиллари ташқи бозорларга олиб чиқишни таъминлайдиган маркетинг стратегиясини яратиш лозим. Одатда А.П. Панкрухин томонидан ҳудудий маркетинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини янада жадаллаштириш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш ва инновацион иқтисодиётни шакллантириш жараёнида энг муҳим омил сифатида қаралган.

Ҳудудлар аҳолиси эҳтиёжларини самарали қондириш тамойиллари ва ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнлари, ҳудуднинг маркетинг имкониятларини шакллантириш йўналиши бўйича Целых Т.Н. тадқиқот олиб борган бўлиб, ҳудуднинг маркетинг салоҳиятини ошириш алгоритмининг таклиф этган.

Ибрагимхалилова Т.В. тадқиқотларида эса, ҳудудий маркетинг сиёсатининг асосий йўналишлари тадқиқ этилган ва унинг мақсадли дастурини умумлаштирилган модели таклиф этилган. Асосий илмий янгилик сифатида ҳудуд брендининг шакллантириш орқали ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш йўналишлари таклиф этилган.[5]

Ф.Котлернинг асосий эътибори ҳудудда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга мавжуд ва потенциал мижозларни аниқлаш зарурлигига асосий эътиборни қаратади. Маҳсулотларни ташқи бозорларга олиб чиқиш учун ҳудудий ҳокимлик органларининг экспортни ривожлантиришдаги маҳаллий корхоналарга ёрдам бериши мумкин бўлган кооперация алоқаларининг аҳамиятини ошириш борасида қуйидаги вазифа белгилаб берилган:

1. Маълумот етказиб берувчилар - экспорт қилувчи компанияларга экспорт бозорлари тўғрисидаги маълумотни етказиб бериш.

2. Брокерлар - кичик корхоналар учун пудратчи ва дистрибьюторларни излаш.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

3. Воситачи - маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни чет эл ваколатхоналари ва савдо кўргазмаларига иштирокини рағбатлантириш.
4. Маслаҳатчи - семинарлар ва конференциялар, тренинглар ўтказиш.
5. Молиячилар - кредитлаш, имтиёзлар, кафолатлар.
6. Қабул қилувчилар - кўргазма ва ярмаркаларни ташкил этиш, хорижий ишбилармонларни қабул қилиш.
7. Мақсадли ишбилармон гуруҳлар - ҳудуднинг етакчи кластерларини тарғиб қилиш учун мақсадли йўналишлар белгиловчилар.
8. Промотерлар – маркетинг ва савдо вакиллари.
9. Логистлар – савдо муносабатларидаги транспорт муаммоларни ечиш ва ривожлантириш.
10. Янги технологиялар ишлаб чиқувчи – ҳудудий синов – лаборатория марказлари, янги технологияларни синовдан ўтказиш марказлари.

2019 йил якуни бўйича Ўзбекистон Республикаси жаҳоннинг 160 дан ортиқ мамлакатлари билан савдо-сотиқ алоқаларини амалга ошириб келмоқда. Жумладан, республиканинг ташқи савдо айланмаси 2019 йил якуни бўйича 41,7 млрд, АҚШ долл, ёки 2019 йилда МДХ мамлакатлари билан 14,5 млрд, АҚШ долл, бошқа мамлакатларга эса 27,2 млрд, АҚШ долларни ташкил этди, кўрсаткичига нисбатан 11%га ошган. Шундан, экспорт 17,4 млрд, АҚШ долларини (41,7%) ва импорт 24,3 млрд, АҚШ долларини (58,3%) ташкил қилди ёки 2018 йилга нисбатан мос равишда 124,8 ва 125,0 %га ўтган йилга нисбатан ўсиш кузатилган. Ташқи савдо айланмаси сальдоси 6,8 млрд, АҚШ долларига тенг бўлди (1-жадвал).

1 -жадвал

Ўзбекистон Республикасининг 2016-2019 йиллардаги ташқи савдо айланмаси [6]

(млн.долл)

Йиллар бўйича ташқи савдо айланмаси	Жами	Шу жумладан:	
		МДХ мамлакатлари билан	Бошқа мамлакатлар билан
Ташқи савдо айланмаси			
2016 йил	24 232,2	8 388,1	15 844,1
2017 йил	26 566,1	9 084,6	17 481,5
2018 йил	33 429,9	12 144,4	21 285,5
2019 йил	41 751,0	14 461,8	27 289,2
Экспорт			
2016 йил	12 094,6	4 338,3	7 756,3
2017 йил	12553,7	4 080,1	8 473,6
2018 йил	13990,7	5 003,1	8 966,7
2019 йил	17 458,7	6 234,0	11 224,7
Импорт			
2016 йил	12 137,6	4049,8	8 087,8
2017 йил	14 012,4	5 004,5	9 007,9
2018 йил	19 439,2	7 141,3	12 297,9
2019 йил	24 292,3	8 227,8	16 064,5

Мазкур жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, мамлакат ташқи савдоси йилдан йилга ортиб борган. Жами ташқи савдода МДХ мамлакатларининг улуши

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

2016 йилда 34,6, 2017 йилда 34,2, 2018 йилда 36,3 ва 2019 йилда 34, 6 фоизни, бошқа мамлакатлар билан ташқи савдо улуши 2016 йилда шунга мос равишда 65,4; 2017 йилда 65,8, 2018 йилда 63,7 ва 2019 йилда 65,4 фоизни ташкил этди.

Таҳлилларга кўра, мева-сабзавот маҳсулотларини ички истеъмолдан ортиқ қисмини экспортга чиқариш масаласи ҳукуматимизнинг доимий диққат марказида бўлиб келаётгани ва бу соҳада қулай имкониятлар яратилганига қарамай, қуйидаги муаммолар тармоқнинг ташқи бозорларга интеграциясини чегаралаб келмоқда:

- республикада мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш соҳасини чуқур модернизациялаш, техник-технологик жиҳатдан янгилаш масалалари ҳозирча тўлиқ ўз ечимини топмаган;

- мева-сабзавот, полиз ва узумни узоқ вақт сақлаш ва узоқ масофаларга ташиш имкониятлари юқори бўлган навлари, уруғликлар етишмайди;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чиройли қадоқлаш ва дизайнини яхшилаш бўйича имкониятлардан етарли фойдаланилмапти;

- мева-сабзавотларни йил давомида бир хил ҳароратда сақлаб туришга имкон берувчи махсус совуткичли омборлар сифими талабни қондириш учун етарли эмас;

- мева-сабзавотларни рефрижираторлар ёрдамида узоқ масофаларга ташиш тизими яхши йўлга қўйилмаган;

- кўпчилик фермерлар ва деҳқонлар жаҳон бозорларидаги нарх-наволар, конъюнктура ва рақобат муҳити, экспорт операцияларини амалга ошириш тартиблари, жаҳон бозорларида амал қилувчи меъёрий-ҳуқуқий қонунлар ва қоидалар тўғрисида керакли билим ва кўникмаларга ҳамда ишончли ахборотлар каналларига эга эмас;

- республикада қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортга чиқаришга қўмаклашуви консалтинг ва сервис хизматлари, инфратузилмалар етарли ривожланмаган;

- жаҳон бозорларида мавжуд кучли рақобат муҳити ҳамда маҳсулотлар мўл-кўллиги шароитида ҳукуматнинг қўллаб-қувватлаш тадбирларисиз, миллий экспортёрларимиз халқаро бозорлардаги рақобатга бардош беролмаслиги мумкин.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Нагапетьянц Н. А., Нагапетьянц Р. Н. Стратегии выхода на международный рынок //Вестник БелГУК, экономики и права. – 2014. – №. 2. – С. 158-165.
2. Салимов Б.Т., Юсупов М.С., Юсупов А.С. Жаҳон аграр ва озиқ-овқат бозорларига интеграциялашув шароитида мева-сабзавот маҳсулотларининг рақобатбардошлигини ошириш. Монография .- Т.: Iqtisodiyot, 2014. – 14 б.
3. Котлер Ф., Асплунд К., Рейн И. и др. Маркетинг мест: привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы. – СПб.: Издво «Стокгольмская школа экономики», 2005. 161с.
4. Зиядуллаев У. С., Симонова Ю. С. Стратегическое развитие экономики республики Узбекистан //Мир перемен. – 2018. – №. 4. – С. 185-189.
5. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий. 2 е изд., дополн. - СПб.: Питер, 2006. – 416 с. Целых Т.Н. Формирование маркетингового потенциала территории. Автор.дисс.уч.канд.эконом.наук. ФУПРФ.М.:2018. ст-20. Ибрагимхалилова Т.В. Маркетинг территорий в системе социально-экономического развития территориальных образований. Автор.дисс.уч.канд.экон.наук. Донецк–2018.
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари. Ўзбекистонда савдо 2016-2019. -Т.: 2020, 72 б.

7. Усмонова.Д “Узумчилик корхоналарининг экспорт салоҳиятини оширишда маркетинг стратегияларидан фойдаланиш” Иқт.фан.ном.илм.дар.ол.ун.ёз. дис.-Т.:2022.-б
8. Тешабаева, О. Н., & Ташматова, Н. Х. (2023). Ўзбекистон республикасида аграр секторда тадбиркорлик ривожланишининг ўзига хос жиҳатлари. Academic research in educational sciences, 4(1), 22-30.
9. Teshabaeva, O. N. (2023). Analysis of industrial policy and investment processes in the production and enterprises of innovative products in the economy of Uzbekistan. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 1(3), 48-58.

UDK:338.465.2

INSON KAPITALINING RIVOJLANISH DARAJASINI BAHOLASHGA USLUBIY YONDASHUVLAR

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE LEVEL OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

Nematova Shaxlo Egamgamberdievna

Farg‘ona davlat universiteti. “Iqtisodiyot va servis” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada, mamlakatda inson kapitalini rivojlantirish borasida shakllangan holatga baho berilgan va innovatsion iqtisodiyot shakllanishi sharoitida uni rivojlantirish yo‘nalishlari taklif qilingan. Bugungi kunga kelib, davlatning xalqaro hamjamiyatdagi o‘rni va raqobatbardoshligi uning tabiiy boyliklari, moliyaviy mablag‘larining hajmi va qurolli kuchlarining quvvati bilan emas, balki inson omili kapitali bilan bir qatorda, uning intellektual salohiyati, yangi bilimlarni yaratish va ulardan samarali foydalanish imkoniyati va qobiliyatlari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlari: inson omili, inson kapitali, salohiyati, globallashtirish, innovatsiya, texnologiya, miqrodaraja, shaxs, oila, mezodaraja, korxona va yirik korporatsiyalar, maqrodaraja, milliy iqtisodiyot, megadaraja, jahon davlatlari va mintaqalarining birlashuvi.

В данной статье дана оценка сложившейся ситуации по развитию человеческого капитала в стране и предложены направления его развития в условиях формирования инновационной экономики. На сегодняшний день роль и конкурентоспособность государства в международном сообществе определяется не столько его природными ресурсами, размерами финансовых ресурсов и мощностью вооруженных сил, сколько капиталом человеческого фактора, изучается его интеллектуальный потенциал, возможности и возможности создания и эффективного использования новых знаний.

Ключевые слова: человеческий фактор, человеческий капитал, потенциал, глобализация, инновация, технология, микроуровень, личность, семья, мезоуровень, предприятие, крупные корпорации, макроуровень, национальная экономика, мегауровень, объединение государств и регионов мира.

This article gives an assessment of the current situation on the development of human

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

capital in the country and suggests the directions of its development in the conditions of the formation of an innovative economy. Today, the role and competitiveness of the state in the international community is determined not so much by its natural resources, the size of financial resources and the power of the armed forces, as by the capital of the human factor, its intellectual potential, opportunities and opportunities for the creation and effective use of new knowledge are being studied.

Keywords: human factor, human capital, potential, globalization, innovation, technology, micro-level, personality, family, meso-level, enterprise, large corporations, macro-level, national economy, mega-level, unification of states and regions of the world.

XX asr oxirlariga kelib jahon iqtisodiyotining rivojlanishi sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarila boshladi. Bugungi kunga kelib, davlatning xalqaro hamjamiyatdagi o‘rni va raqobatbardoshligi uning tabiiy boyliklari, moliyaviy mablag‘larining hajmi va qurolli kuchlarining quvvati bilan emas, balki yuqoridagilar bilan bir qatorda, uning intellektual salohiyati, yangi bilimlarni yaratish va ulardan samarali foydalanish imkoniyati va qobiliyati bilan o‘lchanmoqda. Bilim iqtisodiy o‘rishning asosiy omili, xalq farovonligi va taraqqiyotini ta‘minlaydigan muhim dastagiga aylandi. Ayni paytda rivojlangan mamlakatlar yalpi mahsuloti o‘rishining 90 % ilmiy-texnik taraqqiyot bilan belgilanmoqda. Jahonda shiddat bilan yuz berayotgan globallashuv jarayonlarining o‘ziga xos xususiyati sifatida, diqqat markazida inson bo‘lgan yangi iqtisodiyotning shakllanishi, shuningdek, zamonaviy iqtisodiy tizimlarda inson kapitali jamiyat farovonligi va mamlakat raqobatbardoshligining strategik resursi sifatida namoyon bo‘lishi yuzaga chiqmoqda. Ushbu o‘zgarishlar ta‘sirida inson kapitali o‘zining yaratuvchanlik va innovatsiyalarni shakllantirish qobiliyati bilan jamiyatda talab yuqori bo‘lgan omiliga aylangan.

Inson kapitaliga investitsiya iqtisodiy jihatdan samarali bo‘lganligi kabi, ijtimoiy nuqtai nazardan ham juda muhim hisoblanadi. Turli rivojlangan, rivojlanayotgan davlatlar bo‘yicha turli yillar hamda har xil statistik ma‘lumotlar asosida amalga oshirilgan baholar inson kapitalidan ikdisodiy qaytim moddiy kapitaldan keladigan qaytimdan ustunlik qilishi borasidagi natijalarda yakdildir.

Inson kapitalining samarali amal qilishi davlatning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini tanlash bilan aniqlanadi. Umummilliy g‘oyaning muvaffaqiyatli ravishda amalga oshirilishi ko‘p hollarda inson omilini faollashtirish va jamiyatning eng qimmatbaho resursi bo‘lgan inson kapitali va uning raqobatbardoshligini belgilab beradi. O‘zbekistonning o‘rta va uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasi innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish va inson kapitalini rivojlantirishni nazarda tutadi. Inson kapitalini rivojlantirish va uning samarali amal qilishini ta‘minlashning ustuvor vazifa sifatida belgilanishi mamlakatda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish, iqtisodiy barqarorlik hamda xalq farovonligini ta‘minlashda asos bo‘ladi.

Bugungi kunga kelib jahon hamjamiyatining barcha a‘zolari tomonidan inson kapitali va uning ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotga ta‘sirini baholash borasida ko‘plab izlanishlar olib borilmoqda.

Bir qator iqtisodchilar (L.Edvinsson, M.Meloun, T.Styuart) inson kapitalini baholashda alohida firma, korporatsiya doirasida inson kapitali va uning alohida unsurlarini baholash nuqtai nazardan yondashib aniqlaydilar. Bu yondashuvga ko‘ra inson kapitali quyidagi darajalarga ajratiladi:

Miqrodaraja - shaxs, oila;

Mezodaraja - korxona va yirik korporatsiyalar;

Maqrodaraja — milliy iqtisodiyot;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Megadaraja - jahon davlatlari va mintaqalarining birlashuvi.

Ushbu darajalarning har birida inson kapitalini baholash va o‘lchash mezonlari tizimini ishlab chiqilishi zarur, deb hisoblashadi. O‘z navbatida individual inson kapitali tarkibiga salomatlik, madaniy-ahloqiy kapital, malakali mehnat kapitali, intellektual kapital va tadbirkorlik kapital unsurlarini kiritish mumkin. Inson kapitalini baholash mavzusida tadqiqotlar olib borgan G.Boag inson kapitalini baholash jarayonida quyidagilarga rioya qilish zarurligini ta’kidlaydi: birinchidan, inson kapitalini baholash usuli baholashni maqsadidan kelib chiqqan holda tanlanadi; ikkinchidan, inson kapitali va jismoniy kapital tarkibiy qismlari bo‘yicha hisob-kitoblar amalga oshirilayotganda alohida e’tiborli bo‘lish kerak; uchinchidan, baholash jarayoni davomida oddiy va inson kapitali orasidagi o‘zaro bog‘liqlikni hisobga olish zarur.

Har bir kishi mehnatini oddiy mehnat va ma’lum bir darajadagi inson kapitali yig‘indisi sifatida qarash mumkin. Bundan kelib chiqib, ish haqini ham mos ravishda oddiy mehnatning bozor qiymati va inson kapitaliga mos keluvchi renta daromadiga ajratish mumkin. Bunga ko‘ra individual inson kapitali quyidagicha hisbodalanadi:

n

$$V_a = \sum_{i=a} (B-C)(1+i)^{-t}$$

Bu yerda, V_a - ishchi inson kapitalining a yoshdagi bahosi; V - umumiy ish haqi; S - ish haqining mehnatga mos keluvchi qismi; n - insonning mehnat faoliyati tugaydigan yosh; i - foiz stavkasi.

Nazariy jihatdan bu formula juda sodda va aniqdir. Lekin fikrimizcha, amalda ish xaqini oddiy mehnat va inson kapitaliga mos keluvchi qismlarga ajratish imkoniyati mavjud emas. Ya’ni bu ikkita tarkibiy qism qanday nisbatda bo‘lishini aniqlash mushkul masala.

Inson kapitalini baholash amaliy jihatdan juda murakkab jarayon bo‘lishiga qaramay, beqiyos ahamiyatga egadir. Shu maqsadda hayotni kafolatlash sohasida ishlagan amerikalik sotsiolog-iqtisodchilar Luis Dublin va Alfred Lotka hayotni kafolatlash miqdorini aniqlashda inson kapitalini baholash muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlab, quyidagi formulani taklif qilishgan:

$$V_0 = \sum_{x=0}^{\infty} (V^x * P_x)(Y_x * E_x - C_x)$$

1

bu yerda, V_0 -shaxsning tug‘ilish paytidagi qiymati (qadri), $V^x = \frac{1}{(1+i)^x}$

- x yildan so‘ng olinadigan 1 dollarning ayni vaqtdagi qiymati; R_x - insonning x yoshga yetish ehtimolligi; Y_x - insonning x dan $x+1$ davrgacha yillik daromadi; Y_{ex} - ishlab chiqarishda band bo‘lganlar orasida x dan $x+1$ gacha yoshdagilarning hissasi; S_x - insonning x dan $x+1$ yoshi orasidagi hayot harajatlari.

Insonning ma’lum bir yoshdagi (masalan, a) pullik qiymatini hisoblashda Formula quyidagi ko‘rinishni oladi:

$$V_a = \frac{P_0}{P_a} \sum_{x=a}^{\infty} [V^{x-a} * P_x(Y_x * E_x - C_x)]$$

Shaxs daromadlarini kapitallashtirishning bu usuli ko‘pgina maqsadlarda, masalan, insonning oila uchun iqtisodiy qiymatini aniqlashda foydalanilishi mumkin. L.Dublin va A.Lotka ning maqsadlari ham aynan shu bo‘lgan, ya’ni agar inson olamdan ko‘z yumsa,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

uning oilasi mos ravishda shu kishining oilasiga qo‘shadigan daromadi (harajatlaridan tashqari) qadar kambag‘allashadi. Xuddi shu yo‘l bilan insonning o‘zi uchun va jamiyat uchun iqtisodiy qiymatini ham hisoblash mumkin. Bu maqsadda yalpi daromadlarni (mavjud bo‘lish harajatlarini hisobga olgan holda) kapitallashtirish yoki insonning davlatga to‘lagan soliqlarini kapitallashtirish usullari qo‘llanilishi mumkin.

Luis Dublin va Alfred Lotka bo‘yicha a yoshda insonni barpo qilish (tarbiyalash) harajatlari quyidagiga teng budali:

$$C_a = \frac{1}{P_a} \left[\sum_{x=0}^{a-1} V^{x-a} \times P_x (C_x - Y_x \times E_x) \right]$$

Soddalashtirilgan holda ushbu formula quyidagi ko‘rinishni oladi:

$$C_a = V_a - \frac{1}{P_a V^a} \times V_0$$

a Bundan insonni a-yoshgacha barpo qilish harajatlari uning yoshdagi qiymati va tug‘ilgan paytdagi qiymatining farqini

$(1+t)^n$

----- ga ko‘paytirganga tengdir. L.Dublin va A.Lotkaning bu ishlari inson

P_x kapitalini baholash usullari bilan shug‘ullanuvchi iqtisodchilar uchun boshlang‘ich asos vazifasini o‘tamoqda. Bu usul ba‘zi murakkabliklarga ega bo‘lishiga qaramay real informatsiya asosida amaliyotda inson kapitalini baholashda keng qo‘llanilsa bo‘ladi.

Inson kapitalini qiymat baholar asosida baholashda eng sodda va keng tarqalgan ikki usul mavjud: harajatli va daromadli (rentali) usullar. Harajatli yondashuv ta‘lim, mutaxassislarning professional tayyorgarligi va odatda inson kapitaliga investitsiyalar qatoriga kiritiladigan jamiyatning boshqa harajatlarining (sog‘liqni saqlash, ish va daromadlar haqida axborot izlash, migratsiya) yig‘indisi asosida hisoblanadi. Inson kapitalining narxi insonning butun hayoti davomida ishchi sifatida rivojlanishiga qo‘yilgan sof investitsiya yig‘indisining natijasi sifatida aniqlanadi.

To‘plangan inson kapitalini harajatlar orqali baholash quyidagi usullar orqali amalga oshirilishi mumkin:

Eng sodda usullardan bo‘lib investitsion baholar usulini ko‘rsatish mumkin. Bu usul inson kapitalining shakllanishiga sarflangan investitsion harajatlarning unsurlarini birma-bir qayd etishga asoslanadi.

Keyingi usul innovatsion baholash uslubidir. Uning asosida ilmiy texnikaviy taraqqiyot va jismoniy kapitalning yangilanish sikllariga mos bo‘lgan inson kapitalining kasbiy malakaviy parametrlarining innovatsion yangilanish sikllarini hisobga olish yotadi. Inson kapitalini harajatlar bo‘yicha emas, balki daromadlar orqali baholash usuli ham mavjuddir. Daromadli yondashuv ishchilarning olayotgan daromadlarini baholashga asoslanadi. Bu daromad o‘z navbatida ularning ta‘lim va malaka darajalariga sarflagan mablag‘laridan qaytimni ifodalaydi. Investitsiyalar natijasida yuzaga kelgan har qanday qobiliyatlar insonning ajralmas qismiga aylanadi, oqibatda ularning o‘zi sotilishi mumkin emas, ular bozor bilan inson ishlab topishi mumkin bo‘lgan ish haqi va gonorarlari orqali bog‘lanadi. Daromadning o‘shishini investitsiyalardan kelgan daromad aks ettiradi. Ishchining daromad miqdori inson kapitalini harakterlovchi qiymat ko‘rsatkichi sifatida yuzaga chiqadi. Shu bilan birga ishchining ma‘lum bir bilimni egallashi natijasida oladigan daromadi ta‘lim kapitali bahosini aniqlash asosi sifatida yuzaga chiqadi. Jamiyat inson

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

kapitalini baholash va tahlil qilish borasida bir qancha modellar keng qo‘llaniladi, ulardan asosiylari:

T.U.Shulp modeli. Bu model ta’limning iqtisodiy o‘lishga ta’sirini baholashga asoslangan. Unga ko‘ra milliy daromadning o‘lish sur’ati Gy quyidagicha hisoblanadi:

$$G_y = r_p(I_p/Y) : r_1(I_1/Y) + r_2(I_2/Y) + r_3(I_3/Y) + G_1S_1$$

Bu yerda; Y - milliy daromad; Ip- moddiy kapitalga investitsiya; rp - moddiy kapitalga qilingan investitsiyalarning qaytim normasi; I1, I2, I3 - mos ravishda boshlang‘ich, o‘rta va oliy ta’limga invetsitsiyalar; r1, r2, r3 – mos ravishda boshlang‘ich, o‘rta va oliy ta’limga investitsiyalarning qaytim normasi; G1- bandlar sonining o‘lish sur’ati; S1- milliy daromadda mehnatning ulushi.

Ushbu model bo‘yicha hisoblangan AQSH milliy daromadining 1950 -1965 yillar davr oralig‘idagi o‘lish sur’ati ta’lim darajasining oshishi hisobiga 17,9 % ni tashkil etgan. Modelda ta’lim inson kapitalining maxsus turi, mustaqil omil sifatida va jismoniy kapitalga bog‘liq, bo‘lmagan holda iqtisodiy o‘lish manbai sifatida karaladi.

E. Denison modeli. Bu modelda ta’lim mustaqil omil sifatida emas, balki ishchi kuchining malakasini oshirish hisobiga iqtisodiy o‘lishga ta’sir etuvchi mehnat omilining sifat ko‘rsatkichi sifatida karaladi. Denison matematik modeli quyidagi kurinishga ega:

$$G_y = \lambda K + G_1S_1 + G_2S_2 + G_3S_3$$

Bu modelda milliy daromadning o‘lish sur’ati Gy ushbu ko‘rsatkichlar asosida hisoblanadi:

S1S2S3- ishlab chikarishda band bo‘lganlarning umumiy sonida mos ravishda boshlangich, o‘rta va oliy ma’lumotga ega bo‘lgan ishchilar mehnatining hisyasi;

G1G2G3- boshlangich, o‘rta va oliy ma’lumotli bandlar xissasining o‘lish sur’atlari.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan modellar inson kapitalining asosini tashkil etuvchi ta’lim omilini baholashga asoslanadi. Vaholanki, ta’lim inson kapitalining asosiy unsuri bo‘lsada, o‘zi yakka holda uni tashkil eta olmaydi. Inson kapitaliga egalik qilishning cho‘qqisiga chiqqanu, lekin, salomatligi undan foydalanishga yo‘l qo‘ymaydigan holatda individ jamiyat uchun hech qanday qiymat yarata olmaydi.

Kompaniya miqyosida inson kapitalini baholash quyidagi usullarda amalga oshiriladi:

- Xodimlarga sarflanadigan bevosita harajatlarni hisoblash usuli;
- Inson kapitali qiymatini raqobat asoshda baholash usuli;
- Inson kapitalining kelajakdagi qiymati asosidaga usul;
- Biznes sohasida sinovdar o‘tkazish asosida inson kapitali qiymatini baholash;
- Yuqori axborot texnologiyalari yordamida menejment, iqtisodiyot va marketingdagi

Ishbilarmonlik Ta’limotlari tizimi asosida inson kapitalini baholash.

Inson kapitalini baholashga nisbatan shakllangan ish haqi kapitalizatsiyasiga asoslangan daromadli va ta’limga hamda oila harajatlariga asoslangan harajatli usullarning tahlili natijasida ushbu sohadagi yutuqlar bilan bir qatorda kamchiliklar ham aniqlandi. Ularning barchasi inson kapitalini tor ma’nodagi xususiyatidan kelib chiqib amalga oshirilgan bu esa uning murakkab ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya to‘g‘risidagi zamonaviy tavsiflarga mos kelmaydi. Inson kapitalini ish haqini kapitalizatsiyalash asosida baholash inson kapitalining ayni

vaqtda amal qilayotgan qismini baholashni nazarda tutib, davlat milliy boyligining qismi sifatida to‘plangan bilim va malaka hisobga olinmaydi. Ushbu yondashuv asosida ishsizlik darajasi yuqori bo‘lgan, noto‘liq bandlik hamda iqtisodiy inqiroz davrida inson kapitalidan foydalanish darajasi to‘liq bo‘lmashligi hisobga olinmaydi, bu esa o‘z navbatida mamlakat inson kapitalini to‘liq baholash imkonini bermaydi. Inson kapitalini baholash natijasida undan samarali foydalanishni amalga oshirish choralarining manzilliligini ta’minlash

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

maqsadida inson kapitalini 3 darajada baholash lozim. Makroiqtisodiy darajada davlat miqyosida milliy inson kapitalini, kompaniya, firmalarning inson kapitalini va alohida bir shaxs inson kapitalini.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, jahonda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar O‘zbekistonda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirishning dolzarbligini belgilab berdi. Innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha xorij tajribasi turli mamlakatlarda innovatsion tizimlar bir qator umumiy jihatlari mavjudligi bilan birga milliy iqtisodiyotning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanuvchi alohida farq qiluvchi jihatlari xam mavjudligini ko‘rsatadi. Jahon hamjamiyatida yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, texnologik ukladlarning o‘rin almashinishi va unda inson omili ahamiyatining oshib borishi kabi zamonaviy iqtisodiy jarayonlarni nazariy jihatdan anglash inson kapitali iqtisodiy kategoriya sifatida mohiyatini tadqiq etishning dolzarbligini belgilab berdi. Inson kapitalining rivojlanish va samaradorlik darajasini baholash masalalari bugungi kunda jahon ilmiy hamjamiyati orasida katta munozara va izlanishlarga sabab bo‘lmoqda. Xalqaro darajada qiyosiy tahlillarni olib borish sohasida inson kapitalining rivojlanishini baholash borasida eng so‘nggi natija sifatida Jahon iqtisodiy forumi tomonidan taklif qilingan uslubiyyot yuzaga chiqadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Boag H. «Human Capital and the cost of War», Royal Statis. Soc (January, 1916), p.10.
2. Нематова Ш.Э.(2023).Деятельность субъектов малого предпринимательства в экономике узбекистана и вопросы их развития. Journal of new century innovations, 26(4), 172-178.
3. Egamberdievna, N. S. (2023). Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida raqobat muhitini taminlashda kichik biznes subektlari faoliyatini rivojlantirishning muhim omillari. journal of innovations in scientific and educational research, 6(3), 294-300.
4. Нематова, Ш. Э.(2023).Важные аспекты формирования инвестиционной среды в узбекистане. Scientific Impulse, 1(9), 499-505.
5. Нематова, Ш. Э. (2023). Приоритетные направления развития деятельности субъектов малого предпринимательства в условиях либерализации экономики. образование наука и инновационные идеи в мире, 19(7), 46-53.
6. Нематова, Ш. Э. (2023). Приоритетные направления развития деятельности субъектов малого предпринимательства в условиях либерализации экономики. Образование наука и инновационные идеи в мире, 19(7), 46-53.
7. Sultonbekovna, M. M., & Egamgamberdievna, N. S. (2023). Meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyati va ularni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari. Journal of new century innovations, 26(4), 179-188.
8. Нематова, Ш. (2021). Рақамли иқтисодиётнинг асосий ривожланиш йўналишлари. Интернаука, (22-5), 28-29.
9. Ergashovna, A. O., & Egamberdievna, N. S. (2022). The role of human capital in economic development. Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук, 2(2), 100-106.

FARG‘ONA VILOYATIDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI FAOLIYATINING TAHLILI

АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО БИЗНЕСА В ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF SMALL BUSINESSES IN THE FERGHANA REGION

Abdullayeva Shaxnoza Esonovna

tayanch doktorant, Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada kichik biznes korxonalari faoliyatini rivojlantirish iqtisodiy o‘rishni ta‘minlash, yangi ish o‘rinlarini tashkil etish, bandlik muammosini hal etish, aholining daromadlari va farovonligini oshirishda tobora muhim o‘rin tutayotganligi, respublika hududlarida, xususan Farg‘ona viloyatida tadbirkorlikning YAIM va YAHM dagi ulushi tahlili, kichik tadbirkorlik rivojlanishining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari tahlili, tadqiqotlar natijasida ushbu soha faoliyati bo‘yicha xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, kichik biznes subyektlari.

В статье подчеркивается, что развитие деятельности предприятий малого бизнеса играет все более важную роль в обеспечении экономического роста, организации новых рабочих мест, решении проблемы занятости, повышении доходов и благосостояния населения. Также, в статье приводятся анализ удельного веса предпринимательства в регионах республики, в частности в Ферганской области в валовом внутреннем продукте и валовом региональном продукте, анализ основных макроэкономических показателей развития малого предпринимательства, а также выводы, сделанные по итогам исследований по деятельности в данной сфере.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, субъекты малого предпринимательства.

The article emphasizes that the development of the activities of small businesses plays an increasingly important role in ensuring economic growth, organizing new jobs, solving the problem of employment, increasing incomes and well-being of the population. Also, the article provides an analysis of the share of entrepreneurship in the regions of the republic, in particular in the Ferghana region in gross domestic product and gross regional product, an analysis of the main macroeconomic indicators of small business development, as well as conclusions drawn from research on activities in this area.

Keywords: small business, private entrepreneurship, small business entities.

Jahon miqyosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot hamda barqarorlikni ta‘minlashdagi ahamiyati to‘g‘risida ilmiy tadqiqotlar izchil amalga oshirilmoqda. Kichik biznes AQSH, Germaniya, Xitoy, Fransiya, Yaponiya, Italiya kabi rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotni barqarorlashtirishda katta ahamiyat kasb etadi. «Xalqaro kichik biznes Kengashi (ICSB) ma‘lumotlariga ko‘ra, kichik biznes subyektlari

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

barcha korxonalarning 90% dan ortig‘ini, ish bilan band bo‘lganlarning 60-70% ni, yalpi ichki mahsulotning 50% ni tashkil etadi» [1]. Odatda, 250 tadan kam odam ishlaydigan ushbu korxonalar dunyoning rivojlangan mamlakatlari iqtisodiyotining asosini tashkil etadi, iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish va ayollar, yosh tadbirkorlar hamda kam ta‘minlangan aholi guruhlari ishga joylashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

Kichik biznes korxonalarini rivojlantirish butun mamlakat va uning viloyatlari rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega, chunki u iqtisodiy o‘sish manbai bo‘lib hisoblanadi. Mahalliy korxonalar tomonidan to‘plangan o‘ziga xos tajriba va iqtisodiy tizimni isloh qilish bosqichidan o‘tgan mamlakatlarda kichik biznesni rivojlantirishning ijobiy natijalari bozor tizimini shakllantirish jarayonida kichik biznesning katta yutuqlarga erishganidan dalolat beradi. Shu munosabat bilan mintaqada kichik biznesni rivojlantirishning asosiy shartlari, tendensiyalari va xususiyatlarini o‘rganish dolzarbligicha qolmoqda.

Tadbirkorlik tarixiy ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya bo‘lib, u tadbirkorlik va tadbirkorlik faoliyati to‘g‘risidagi turlicha qarashlar mavjudligi bilan tavsiflanadi. Tadbirkorlikni rivojlantirish bevosita faoliyatning iqtisodiy mohiyatini nazariy jihatdan bilish va o‘rganishga bog‘liqdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Tadbirkorlik” tushunchasi XVIII asrda shakllangan bo‘lsada, uning evolyutsiyasi bizning zamonda ham davom etmoqda. Tadbirkorlik faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va rivojlantirish masalalari A.Smit, A.Tyurgo, P.Samuelson, R.Xizrich, I.Shumpeter asarlarida atroflicha o‘rganilgan. MDH mamlakatlari olimlari A.I.Arkipov, YE.F.Borisov, A.V.Busigin, Y.M.Osipova, M.A.Sajina va boshqalar tomonidan tadbirkorlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy muammolari tadqiq qilingan.

1-jadval

O‘zbekistonda 2000-2022 yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni o‘rtacha soni tahlili [2]

Hududlar	2000-2005 yillar	2006-2011 yillar	2012-2017 yillar	2018-2022 yillar
O‘zbekiston Respublikasi	98845,5	132346,8	193167,7	340280,0
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	4978,0	6269,3	8936,5	15097,4
Andijon	11687,5	12242,7	20172,3	27078,2
Buxoro	6208,5	8545,0	10153,8	19986,6
Jizzax	2822,0	4663,3	7389,2	14341,2
Qashqadaryo	8643,0	10677,3	15648,7	21463,6
Navoiy	3414,5	4320,0	6336,7	13992,2
Namangan	6077,5	8168,3	12747,5	21973,0
Samarqand	10014,5	10561,5	12827,2	27023,0
Surxondaryo	5741,0	8555,8	9231,0	16698,8
Sirdaryo	3206,0	3989,3	6257,2	10794,8
Toshkent	7399,0	10534,5	17975,2	32807,6
Farg‘ona	7110,0	10844,7	16187,5	29869,8
Xorazm	4013,5	6164,8	9999,8	15805,4
Toshkent sh.	17530,5	26810,2	39305,2	73348,4

Shuningdek, hozirgi o‘zbek olimlaridan S.S.G‘ulomov, Sh.SH.Shodmonov,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

T.T.Jo‘rayev, A.V.Vahobov, H.P.Abulqosimov, A.Qodirov, Q.Muftaydinov, N.K.Murodova, G‘.P.Sharipov, M.Y.Abdukarimova va boshqalar tadbirkorlikning nazariy jihatlarini va O‘zbekistonga xos xususiyatlari bo‘yicha o‘zlarining ilmiy izlanishlari bilan tadbirkorlikni rivojlantirishga o‘z hissalarini qo‘shib kelmoqdalar.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish, ularning faoliyati uchun qulay muhit yaratish borasida amalga oshirilayotgan tadbirlar natijasida yildan-yilga kichik biznes subyektlari sonining oshishi kuzatilmoqda.

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadi-ki, yangi tashkil etilgan kichik biznes tuzilmalari soni tez sur’atlar bilan o‘sdi: so‘nggi 2018-2022 yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlar o‘rtacha soni 340280 tani tashkil etgan. Bu ko‘rsatkich birinchi davrga nisbatan (2000-2005 yillar) 241434.5 taga ko‘payganligini ko‘rishimiz mumkin. Bundan shuni xulosa qilish mumkin-ki, keyingi yillarda O‘zbekistonda ushbu soha jadallik bilan rivojlanmoqda hamda mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga yuqori hissa qo‘shmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari soni hududlar bo‘yicha tahlil qilinganda ham, O‘zbekistonning barcha hududlarida bu ko‘rsatkich o‘sganligini kuzatishimiz mumkin.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan kichik tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash hamda ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilash bo‘yicha qabul qilingan qaror va farmonlari, shuningdek bu sohaga berilayotgan katta e’tibor natijasida 2018-2022 yillar davomida jami 424 073 ta kichik korxona va mikrofirma yangidan tashkil etildi.

Yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar sohalar kesimida tahlili qilinganda, eng ko‘p yangi subyektlar savdo sohasida – 156 069 ta (yoki 36.8%), xizmatlar sohasida – 99 918 ta (yoki 23.4%), sanoat sohasida – 84 830 ta (yoki 20.0%), qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligida – 51 752 ta (12.2%) va qurilish sohasida – 32 224 ta (7.6%) tashkil etilgan.

2-jadval

2000-2022 yillarda O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni YAIM va iqtisodiy tarmoqlardagi o‘rtacha ulushi tahlili [2]

Ko‘rsatkichlar	2000-2005 yillar	2006-2011 yillar	2012-2017 yillar	2018-2022 yillar
YAIM	34,7	51,5	63,4	56,2
Sanoat	12,1	18,6	37,8	28,8
Qurilish	43,5	54,7	68,1	73,1
Bandlik	56,1	72,9	77,3	75,2
Eksport	7,9	14,3	23,7	25,3
Import	29,1	35,8	45,2	53,5

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdi-ki, 2000-2022 yillar oralig‘ida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni YAIMdagi o‘rtacha ulushi eng yuqori ko‘rsatkich 2012-2017 yillar oralig‘iga to‘g‘ri keladi. Shu yillar oralig‘ida qurilish, eksport va import sohalarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o‘rtacha ulushi oshib borgan.

Farg‘ona viloyatidagi kichik biznes subyektlari faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlarining

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

qiyosiy tahlili, xususan, hududlardagi korxonalar faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari keltirilgan bo‘lib, ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotishdan tushgan tushum hajmining o‘shirishining muayyan tendensiyalaridan dalolat beradi.

3-jadval

Farg‘ona viloyatidagi kichik biznes subyektlari faoliyati tahlili [2]

Viloyat	Yillar	Kichik biznes subyektlari soni, birlik		Ishlovchilar soni		Mahsulot sotishdan sof tushum		Bir ishchiga mahsulot sotishdan tushum, mlrd. so‘m
		soni	Respublikadagi ulushi, %	ming kishi	Respublikadagi ulushi, %	mlrd so‘m	Respublikadagi ulushi, %	
Farg‘ona	2017	20225	8,8	1229,3	11,7	6758,3	6,1	5,5
	2018	23304	8,9	1144,5	11,3	11588,4	6,3	10,1
	2019	29300	8,8	1185,0	11,5	16643,0	6,7	14,0
	2020	36117	8,8	1136,3	11,5	24660,0	8,7	21,7
	2021	40403	8,7	1164,7	11,6	34181,5	8,2	29,3

Shu bilan birga, Farg‘ona viloyati kichik biznes subyektlarining tadbirkorlik tuzilmalari tomonidan sotilgan mahsulotlarning O‘zbekiston Respublikasi hajmiga nisbatan ulushi 8,7% dan oshmaydi. 2017 va 2021 yillarda xodimlar soni 1229,3 dan 1164,7 ming kishiga kamayganligini ko‘rishimiz mumkin. Tahlillar shuni ko‘rsatadi-ki, 2017-2021 yillar mobaynida bir kishiga to‘g‘ri keladigan mahsulot sotishdan tushgan tushum Farg‘ona viloyatida oshgan.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida shuni aytishimiz mumkin-ki, O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning ayrim sohalaridagina o‘shirish tendensiyasiga ega. Shu asosda xali o‘zlashtirilmagan tarmoqlarda tadbirkorlik munosabatlarini samarali yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir. Bu esa, o‘z navbatida, xalqaro bozorga jadallik bilan kirib borish, davlat hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari o‘rtasida iqtisodiy munosabatlarning yangi yo‘nalishlarini izlab topishni talab etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. MSME Day 2019. <http://www.intracen.org/MSME-day/2019/>
2. www.stat.uz ma’lumotlari.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev Kichik biznes va tadbirkorlikni yanada rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishi. 2019-yil 23-iyul // www.gazeta.uz
4. Rashidov R.A. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida kichik biznesni rivojlanishining ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish. / Dis. ... iqt. fan. d-ri. – Namangan, 2023. -77-b.
5. Абдуллаева Ш.Э. Худудларда кичик бизнесни ривожлантириш стратегиялари // Бизнес-эксперт. Бизнес-Daily медиа. – 2023, №5 (185). 85-87б.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining 2000–2022 yillar bo‘yicha ma’lumotlari. <https://stat.uz/>

OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARI FAOLIYATIDA ZAMONAVIY BOSHQARUV MEKANIZMLARIDAN FOYDALANISH IQTIQBOLLARI

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

PROSPECTS OF USING MODERN MANAGEMENT MECHANISMS IN THE ACTIVITY OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES

Turg'unov Muxriddin Mo'ydinjon o'g'li

Farg'ona politexnika instituti

“Iqtisodiyot” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Oziq-ovqat sanoati faoliyatini yanada rivojlantirishda oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatiga zamonaviy boshqaruv mexanizmini tadbiq etish hamda uni rivojlantirish, ushbu jarayonda boshqaruvga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish, oziq-ovqat sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va oziq-ovqat ishlab chiqaruvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash muhim sanaladi. Ushbu maqolada oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini zamovaniy boshqaruv tizimlaridan foydalanish hamda uning dolzabrligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar. boshqarish mexanizmi, ta'sir etuvchi omillar, islohotlar, oziq-ovqat sanoati, zamonaviy boshqaruv, oziq-ovqat importi, oziq-ovqat mahsulotlari eksporti.

В дальнейшем развитии деятельности пищевой промышленности важное значение имеет внедрение и развитие современного механизма управления деятельностью предприятий пищевой промышленности, изучение факторов, влияющих на управление в этом процессе, модернизация отраслей пищевой промышленности и поддержка предприятий пищевой промышленности. В данной статье раскрывается использование современных систем управления деятельностью предприятий пищевой промышленности, а также ее актуальность.

Ключевые слова. механизм управления, факторы влияния, реформы, пищевая промышленность, современное управление, импорт продуктов питания, экспорт продуктов питания.

In the further development of food industry activities, it is important to implement a modern management mechanism for the activities of food industry enterprises, to develop it, to study the factors affecting management in this process, to modernize food industries and to support food production enterprises. This article reveals the activities of enterprises of the food industry using zamovani management systems, as well as its relevance.

Keywords. Management mechanism, influencing factors, reforms, food industry, modern management, food imports, food exports.

Bugungi kunda jahondagi siyosiy betartibliklar va uning natijasida turli ziddiyatliklar ortishining salbiy oqibatlarini insonlarning birlamchi oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishga ta'sirini kamaytirish dolzarb hisoblanadi. Ushbu jarayonda esa oziq-ovqat

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

sanoati korxonalari faoliyatini samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etmoqda. So‘nggi bir necha yil ichida dunyoda ochlik va to‘yib ovqatlanmaslikni bartaraf etish yo‘lidagi taraqqiyot rivojlanishi sekinlashdi, natijada esa ko‘plab odamlar ovqatlanish uchun yetarli oziq-ovqatsiz qola boshladi.

Jahon oziq-ovqat dasturining hisob-kitoblariga ko‘ra, 79 mamlakatda 349 million kishi oziq-ovqat xavfsizligiga duch kelmoqda [1]. Bugungi kunda taraqqiy etgan mamlakatlar milliy iqtisodiyotida barqaror iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash asosida aholi turmush sifatini oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini yanada rivojlantirishda Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi “Oziq-ovqat va nooziq ovqat mahsulotlari bozorlarida taklifni oshirish va mavsumiy taqchilliklarni bartaraf etish, ichki bozorni oziq-ovqat mahsulotlari bilan to‘ldirish va narxlar barqarorligini ta‘minlash, 2026-yilga borib oziq-ovqat mahsulotlari hajmini 7,4 mln tonnaga, qayta ishlash darajasini sut bo‘yicha 32 foiz, go‘sht - 25 foiz, meva-sabzavot - 28 foizga yetkazish, oziq-ovqat mahsulotlari zaxirasini yaratish va ichki bozorda intervensiya qilish hajmlari ko‘rsatkichlari, hududiy hokimliklarning ichki bozorda narxlar barqarorligini ta‘minlash borasidagi vazifalarini aniq belgilash, asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlari narxlarini barqarorlashtirish zaxiralarni shakllantirish va ulardan foydalanish qoidalarini ishlab chiqish bo‘yicha choralarni nazarda tutish” alohida vazifalar belgilangan.

Hozirgi kunda oziq-ovqat sanoati korxonalarida boshqaruvning klister tizimi, raqamli texnologiyalar, bozor talablariga moslashuvchan innovatsion yondashuvlarga asoslangan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini yaratish, korxonalar faoliyatini boshqarishda klasterlarni shakllantirish kabi ustuvor yo‘nalishlarda ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Amalga oshirilayotgan tadqiqot doirasida oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini boshqarish bo‘yicha mahalliy olimlarimizdan I.Yu.Umarovning tadqiqotlarida tadqiq qilingan. Hududlarda oziq-ovqat sanoati korxonalarining moliyaviy iqtisodiy salohiyati amaliy jihatdan baholangan [2].

Xorijiy tadqiqotchi olimlardan M.Porter, M.V.Taradina, N.Protsiuk, O.Gorb, R.Grant va boshqalar. sanoat sohasini, jumladan oziq-ovqat sanoati faoliyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga hamda soha faoliyatini vertikal va gorizontall klasterli yondashuv asosida rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan [3].

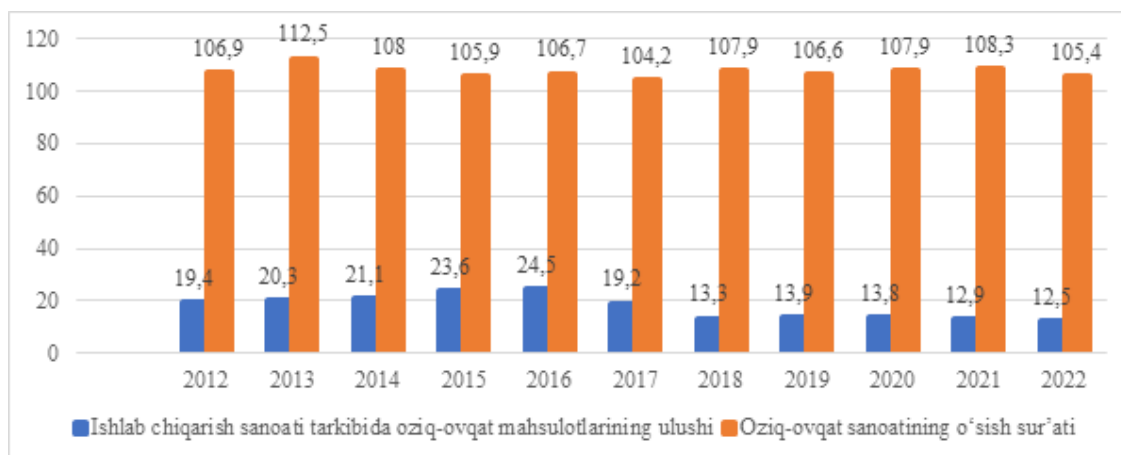
Fikrimizcha, oziq-ovqat sanoati korxonalarining klaster tizimi orqali boshqarish jarayoniga omillar ta‘sirini baholash, oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatiga mavsumiylik omili ta‘sirini baholash va oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari soha faoliyatining rivojlanish davrini qisqartiradi hamda iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari ortadi.

O‘zbekiston Respublikasida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish xajmi 2012-2022-yillarda qariyb 7,8 martaga ortgan. Jumladan, 2012-yilda 8610,6 mlrd. so‘mni tashkil etib, 2021-yilga kelib jami sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish ko‘lamini ortib borishiga hisobiga 451633,9 mlrd. so‘mga ortgan. O‘zbekiston Respublikasida 2022-yilda hududlar bo‘yicha oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning o‘sish sur‘ati tahlil qilingan. Hududlar kesimida ishlab chiqarish sanoatida eng yuqori o‘sish sur‘ati 132,8% bilan Xorazm viloyati keying o‘rinlarda esa Sirdaryo viloyati va Toshkent shahrlari hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Undan keyingi o‘rinlarni Samarqand shahri(121,8%) va Andijon viloyati(118,6%) egallamoqda. Ishlab chiqarish sanoating eng past o‘sish ko‘rsatkichi esa Navoiy, Surxondaryo va Farg‘ona viloyatlariga to‘g‘ri keladi.

Shuningdek, 2012-2022-yillar oralig‘ida respublikamiz bo‘yicha sanoat ishlab chiqarishida oziq-ovqat sanoati ulushining o‘zgarish dinamikasi tahlilini keltirilgan (1-

rasm).

Ushbu tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, 2012-2022-yillar davomida YaIM miqdoriga mutanosib ravishda oziq-ovqat mahsulotlarining ulushi ortib borgan. Sanoat ishlab chiqarish tizimida oziq-ovqat mahsulotlarining ulushi 2012-yilga nisbatan 2022-yilda 7 barobarga ortgan.

1-rasm. Oziq-ovqat sanoati ulushi hamda o‘rta sur‘ati to‘g‘risida ma’lumot (foizda)
[4]

Oziq-ovqat sanoati korxonalarida faoliyat ko‘rsatuvchi korxonalar va ularga turli asosiy va qo‘shimcha xizmatlar ko‘rsatuvchi tizimlar faoliyatini klasterli yondashuv asosida tashkil etish va boshqarishda davlat xususiy sherikchilik mexanizmi asosida klasterning moddiy oqim jarayonlarini samarali nazorat qilishning yagona tizimiga integratsiya qilish soha korxonalarining faoliyat rentabelligini yanada o‘rtirishning samarali usullaridan sanaladi.

Klaster faoliyatida ishtirok etuvchi bir necha hamkorlar, biznes muhiti elementlarini o‘z ichiga olgan klaster tarkibidagi biznes-jarayonlarni boshqarish tashkiliy hamkorlik asosida hal etiladigan asosiy masalalardan biridir. Ushbu turdagi hamkorlikning afzalliklari quyidagilardan iborat :

- barcha darajadagi ishtirokchilarning yaqin hamkorligi;
- ishtirokchilarning ushbu hamkorlikka nisbatan qiziqishi;
- biznes va uni tashkil etish etikasi;
- uzoq muddatli hamkorlik va unda burchlarning paydo bo‘lishi;
- bir-biriga nisbatan ishonch va samimiyat belgilarining mavjudligi.

Klaster tuzilmalarida munosabatlar nafaqat sanoqli ishtirokchilari o‘rtasida, balki bir vaqtning o‘zida butun guruhda quriladi, bu esa boshqaruv funksiyalarini bir muvofiqlashtirish aloqasi doirasida integratsiya qilish va birlashtirish jarayonini yanada murakkab va ko‘p qirrali qiladi [5] .

Klaster uchun tizimni birlashtirish xususiyati eng muhim jihat hisoblanib, uning kuchlilik darajasi klasterni shakllantiruvchi va mustahkamligini ta‘minlovchi omillarning mavjudligi va hajmi bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-may kungi O‘RQ-537-son “Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida”gi qonuni asosida oziq-ovqat sanoati sohasida tashkil etilishi taklif etilayotgan “Davlat xususiy sherikchiligi asosidagi oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri” faoliyati soha korxonalari iste‘moli hamda iste‘molga taqdim etilayotgan ishlab chiqarish va taqsimoti jarayonidagi klasterning yadrosi hisoblangan davlat-xususiy sherikchilik tamoyilida tashkil etilgan klaster orqali shakllantirilgan yetkazib berish tizimi hamda ularni mahsulotlarini oziq-ovqat sanoati

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

korxonalariga yetkazib beriladigan resurslar va iste'molchilarga mavjud talab asosida yetkazib berishga tayanadi.

“Davlat xususiy sherikchiligi asosidagi oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri” respublika hududida yashovchi barcha iste'molchilarning oziq-ovqat sanoati yo'nalishdagi barcha ehtiyojlarini qondirishni ko'zda tutadi va umumiy holda uning tarkibi va faoliyat yo'nalishlari belgilangan. Oziq-ovqat sanoati korxonalari uchun taklif etilayotgan klasterning markaziy subyekti hisoblangan korxonaning shakli sheriklar – mahalliy davlat boshqaruvi organ vakillari, xususiy tadbirkorlar hamda iste'molchilar vakillaridan iborat ta'sischiylarning qo'shgan ulushidan kelib chiqib shirkat yoki hissadorlik korxonasi shaklidan iborat bo'ladi.

Qabul qilinadigan qarorlarni ishlab chiqishda har uchala sherikning ishtirok etishi amalga oshiriladigan faoliyat natijasi bo'lgan mahsulotni yaratish, taqsimlash va iste'mol qilish jarayonidagi barcha subyektlarning manfaatlari hisobga olinishini ta'minlaydi.

“Davlat xususiy sherikchiligi asosidagi oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri”ning boshqa oziq-ovqat klasterlardan alohida jihati shundaki – korxona o'z faoliyati davomida bozor qonunlariga bo'ysunadi va oziq-ovqat mahsulotlarini sihlab chiqarishdagi mavsumiylik muammosini kamaytirishga va uning narx mexanizmiga ta'sirini sezilarli kamaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-martdagi PQ-4246-son “O'zbekiston Respublikasida bog'dorchilik va issiqxona xo'jaligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori asosida bu jarayonda zaruriy tarmoq issiqxona va saqlash obyektlarini qurish korxona uchun moliyaviy jihatdan nisbatan qimmatga tushadi va ushbu vositalarni qurish uchun korxonaga juda katta hajmdagi moliyaviy resurslar zarur bo'ladi. Aynan mana shu jarayonda davlat-xususiy sherikchilik mexanizmi orqali jarayonni moliyalashtirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarning bir qismini ta'minlaydi [6].

Boshqacha aytganda, davlat-xususiy sherikchilik mexanizmi asosidagi oziq-ovqat sanoati korxonalari klasterining uchta asosiy jarayonida davlatning ishtiroki muhim hisoblanadi:

1. Oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olishda iste'molchilarning daromadi hamda ishlab chiqarish xarajatlarini inobatga olib, ulgurji va chakana narxlar belgilanishida qatnashish.

2. Klasterning asosiy bo'g'ini hisoblangan oziq-ovqat mahsuloti ishlab chiqaruvchi korxona tomonidan zaruriy korxona, issiqxona, muzlatgich bino-inshoot va boshqa tizimlarni yaratish jarayoni uchun moliyaviy resurslarni kiritish jarayonidagi davlat xususiy sherikchilik shaklida ishtirok etadi.

3. Ishlab chiqarilgan va iste'molchilarga yetkazib berilayotgan oziq-ovqat mahsulotlarning sifatini belgilovchi sifat me'yorlari va standartlarini ishlab chiqish hamda unga amal qilinishini nazorat qilish jarayonidagi ishtirok.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 20-yanvar, 37-sonli “Respublikada oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarini yanada qo'llab-quvvatlash to'g'risida” qarorida quyidagilar belgilab berilgan:

Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha yangi tashkil etilayotgan istiqbolli loyihalarning infratuzilmasini yaratish bilan bog'liq xarajatlarning 50 foizini, lekin har bir loyiha uchun 100 mln so'mdan ko'p bo'lmagan miqdorda qoplash nazarda tutilgan.

Ko'zda tutilgan maqsadlardan kelib chiqib, “Davlat xususiy sherikchiligi asosidagi oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri”ni tashkil etuvchi subyektlarning asosiy tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Qishloq xo'jaligi – korxona uchun asosiy xom ashyo yetkazib beruvchi tizim.
2. Saqlash tizimi – mavsumiylik xususiyatini kamaytiradi, natijada klasterning

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

samaradorligini oshirilishiga erishiladi hamda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sifatli va katta miqdorda saqlashni yo‘lga qo‘yish faoliyatga mavsumiylikning ta‘sirini kamaytiradi, natijada klasterning ish samaradorligi va muntazamligi oshirilishiga erishiladi.

3. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar – oziq-ovqat sanoati korxonasida amaliy faoliyat bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlar bilan ta‘minlaydi.

4. Issiqxonalar – oziq-ovqat sanoati korxonasini qish mavsumida uchun asosiy xom ashyo yetkazib beruvchi bo‘g‘in hisoblanadi.

5. Oziq-ovqat sanoati korxonasiga asosiy xom ashyolarni chorvachilik va bog‘dorchilik orqali yetkazib beriladi.

6. Yetkazib berish tizimlari oziq-ovqat sanoati klasterini tashkil etuvchi qishloq xo‘jaligi, chorvachilik, bog‘dorchilik va asosiy xom ashyoni saqlash o‘zaro tizimlarini birlashtiradi (2-rasm).

Ushbu klasterning asosini tashkil etuvchisi bo‘lgan davlat-xususiy sherikchilik tamoyili asosida tashkil etiladigan oziq-ovqat sanoati korxonasi aholi punktining tabiiy-geografik joylashuvi, iste‘molchilar soni, daromadi, to‘lov qobiliyati, barcha iste‘molchilar hajmi va boshqa bir qator omillarni hisobga olgan holda oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaradi [8].

2-rasm. “Oziq-ovqat sanoati korxonasi klasterining asosiy tarkibi”ni tashkil etuvchi subyektlar [7].

Oziq-ovqat sanoati faoliyatida klaster tarkibidagi korxona, ta‘minotchilar va xom ashyo yetkazib beruvchilar o‘rtasidagi faoliyatni to‘g‘ri tashkil etish hamda aholi firkrini bilish va ular bilan doimiy aloqa o‘rnatish zarur. Tadqiqot ishini amalga oshirish davomida “Oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri”ni tashkil etish hamda uning ijobiy jihatlari va korxonalar faoliyati davomidagi samaradorliklar aniq asoslarga tayangan holda keltirildi. Ushbu klaster tizimidagi munosabatlarni milliy korxonalar faoliyatiga mos tashkil etilishini ta‘minlash va nazorat qilishda oziq-ovqat sanoati korxonalari uchun amaliy faoliyatda foydalanish uchun tavsiya sifatida taklif etildi.

Mamlakatimizda oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini boshqarish mexanizmiga ta‘sir etuvchi omillar va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish asosida quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

- oziq-ovqat mahsulotlariga ehtiyoj hamisha yuqori bo‘lganligini, bu ehtiyoj bundan buyon ham ortib borishini hisobga olib, mazkur sohadagi tadbirkorlik sub’ektlari faoliyatini yanada rivojlantirish zarur;

- oziq-ovqat korxonalarining xomashyo manbai bo‘lgan qishloq xo‘jaligida sanoat ishlab chiqarishning kichik sanoat korxonalariga davlat ko‘magini berish hamda ularga qo‘shimcha imtiyozlar yaratish; oziq-ovqat sanoati korxonalarni ishlab chiqarish salohiyati, bilimi hamda malakasini oshirish tizimini yangilash va takomillashtirish.

- tadqiqot davomida klaster tarkibidagi korxona, ta‘minotchilar va agrar soha o‘rtasidagi munosabatlarni shakllantirish hamda ushbu munosabatlarni to‘g‘ri tashkil etilishini ta‘minlash maqsadida amaliyotda foydalanish uchun ishlab chiqilgan “Oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri” hamda uning natijasida erishiladigan natijalar, shuningdek, oziq-ovqat ishlab chiqarish faoliyatida jarayonni samarali tashkil etishda foydalanish amaliy izohlandi.

- “Oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri” klaster tizimini amaliyotda tashkil etish samaradorligini baholashda hududlarda inson kapitalini rivojlanish darajasini, klasterning hudud iqtisodiyotiga ta‘sirini, investitsion va innovatsion faoliyatni, klasterning tashqi aloqalarini rivojlanish darajasini, raqobat darajasini hamda ishbilarmonlik muhitini tahliliy o‘rganish lozim.

- oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini rivojlantirib borishga xizmat qiluvchi strategik salohiyat ko‘rsatkichi korxonaga qarashli moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ulardan foydalanish imkoniyati va manbalari bilan bog‘langan holda baholanishi maqsadga muvofiqligi aniqlandi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ziyavitdinova N.M. Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini iqtisodiy samaradorligini oshirish. Diss. i.f.n. Bux oz.ov YeSTI 155 b. B. – 2006.
2. Umarov I.Yu. Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish (Andijon viloyati misolida). Diss. i.f.n. AMII 149 b. A. – 2009
3. Poluxin A.A. Organizatsionno-ekonomicheskii mexanizm modernizatsii sel'skogo xozyaystva Rossii/ A.A. Poluxin// Agrarnaya Rossiya. – 2012 - №5 s. 23-29
4. Turgunov, M. (2021). Issues of innovative approach and financing of innovative projects in rapid economic development. Экономика и социум, (7), 151-159.
5. Turgunov, M. (2021). State and prospects of the republic of Uzbekistan in international ratings of innovation development. Theoretical & Applied Science, (7), 37-42.
6. Turgunov, M. (2019). Mechanisms of effective management of corporations in the republic of Uzbekistan. In Теория и практика корпоративного менеджмента (pp. 123-124).
7. Turgunov, M. M. U. (2022). The state of the food industry in Uzbekistan and some aspects of its management. Theoretical & applied science Учредители: Теоретическая и прикладная наука, (9), 156-162.
8. Muhriddin, T. U. (2021). Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini boshqarishning o‘ziga xos ayrim xususiyatlari. Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali, 1(2), 65-75.

HUDUDLAR BARQAROR RIVOJLANISHIDA MARKETING MUHITI VA VOSITALARINI TADBIQ ETISH USULLARI

МЕТОДЫ РЕАЛИЗАЦИИ МАРКЕТИНГОВОЙ СРЕДЫ И ИНСТРУМЕНТЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

METHODS OF IMPLEMENTING THE MARKETING ENVIRONMENT AND TOOLS IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS

Xazratqulov Soxibjon Soibovich

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muxim sharti hududlarda investitsion imijni rivojlantirish bo‘lib, u barqaror iqtisodiy o‘shishga zamin yaratadi, hududning marketing muhitini yaxshilashga yordam beradi. Ushbu maqolada hududlar barqaror rivojlanishida marketing muhiti va ini amalga oshirish vositalarini tadbiq etish usullari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: hudud, hudud imiji, marketing, marketing muhiti, marketing vositalari, investitsiya, investitsion imij, investitsion faoliyat, investitsion salohiyat.

Важным условием экономического развития страны является развитие инвестиционного имиджа в регионах, что создает основу для устойчивого экономического роста и способствует улучшению маркетинговой среды региона. В данной статье рассматриваются методы применения маркетинговой среды и средства ее реализации в устойчивом развитии регионов.

Ключевые слова: территория, имидж территории, маркетинг, маркетинговая среда, инструменты маркетинга, инвестиции, инвестиционный имидж, инвестиционная активность, инвестиционный потенциал.

An important condition for the economic development of the country is the development of the investment image in the regions, which creates the basis for sustainable economic growth and helps to improve the marketing environment of the region. In this article, methods of applying the marketing environment and means of its implementation in the sustainable development of regions are considered.

Keywords: area, area image, marketing, marketing environment, marketing tools, investment, investment image, investment activity, investment potential.

Hududning mavjud rivojlanish salohiyati - sanoat, resurs, turizm, investitsiya, boshqaruv va boshqa turlarga asoslangan. Biroq, resurslarning mavjudligi har doim ham hududni jadal rivojlanishiga imkon bermaydi.

Jahon amaliyotida bozor subyektlarining innovatsion rivojlanish sharoitida investitsion imij hududlar iqtisodiyotining barqaror rivojlanishining eng muhim manbasi hisoblanadi. Hududning investitsion jozibadorligi investitsion imijini shakllantirish uchun asos bo‘lib, quyidagi obyektiv omillar bilan tavsiflanadi: investitsiya muhiti, mintaqaning infratuzilmasi va investitsion salohiyati.

Investitsion imijning shakllanishiga ta’sir etuvchi subyektiv omillarga quyidagilar

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

kiradi: uni tartibga solish vositalari va investitsion risklar, biznes muhitining ijtimoiy ahamiyatga ega tadbirlarda ishtiroki, xayriya homiyligi, intellektual va ilmiy salohiyat. Investitsiyaviy jozibadorlik va imij birgalikda hududning har tomonlama (miqdoriy va sifat jihatdan) bahosini aks ettiradi.

Zamonaviy sharoitda hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar hudud aholisining hayot sifatini yaxshilashi, aholining o‘tib borayotgan ehtiyojlarini qondirish darajasida bo‘lishi talab etiladi.

Hudud imijini shakllanishiga ko‘plab determinantlar ta’sir ko‘rsatadi. U madaniy, ijtimoiy va siyosiy qarashlarga; reklama strategiyasi va tadbirlariga va bozor tendensiyalariga bog‘liq. Hudud imijini aholi va hududga tashrif buyuruvchilar yaratadi.

Hudud imiji - bu 1970-yildan buyon ilmiy tadqiqotlarda keng o‘rganilgan. Tadqiqotlarda asosiy yo‘nalishlar quyidagilarga qaratilgan: imijning turizmga ta’siri, imijni shakllantiruvchi omillarni aniqlashni, imijni yaratish jarayoni, maqsadli yaratilgan imij va turistlarning qoniqishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, shahar arxitekturasining imijga ta’siri va o‘zaro bog‘likligi kabilar. Biroq, mualliflar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda hudud imijini yaratish va uni samarali boshqarish tizimlarini joriy etish bo‘yicha o‘rganishlar olib borilmagan.

Hududiy marketing sohasidagi xorijiy va mahalliy ilmiy tadqiqotlar manbalarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, hozirgi vaqtda hududning investitsiya imijini shakllantirish konsepsiyasi bilan bog‘liq masalalar yetarli darajada o‘rganilmagan. Shuningdek, investor uchun hududning investitsiyaviy holati to‘g‘risida yetarlicha ma’lumot olishga imkon beradigan kompleks uslubiy yondashuvlar mavjud emas.

A.P.Pankruxin tomonidan hududiy marketing nazariyalarida mamlakat imijiga aynan shu hududning investitsion holatini ifodalovchisi sifatida qaraydi, ya’ni “donor” yoki “qabul” qiluvchi. [1] Ye.Z.Yashina tomonidan esa “hudud imiji” hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim strategik ahamiyatga ega bo‘lgan vosita sifatida ko‘rib chiqilishini taklif etadi, bunda obyekt va subyekt tomonidan ijobiy nuqtayi nazardan qaralishiga e’tibor beriladi.⁵⁵

Hududning imiji jamoatchilik tomonidan hududni e’tirof etilishi tushuniladi. Turli marketing texnologiyalaridan foydalangan holda hududning imijini shakllantirish texnologiyalarining umumlashtirilgan tasnifini A.P. Pankruxinlar tomonidan tizimlashtirilgan. [2]

P.R.Katarina tomonidan olib borilgan tadqiqotlar mamlakat imijini yaratish va ilgari surishning 4 toifali modelini taklif etiladi. [3] Biroq, ushbu tadqiqotda imij yaratish mamlakat uchun tovarlar va xizmatlarni xalqaro bozorlardagi nufuzini oshirishga yo‘naltirilganlik jihatidan o‘rganilgan bo‘lib, investorni jalb qilishga qaratilgan yo‘nalishlarga yetarlicha e’tibor qaratilmagan.

S.M. Shevchuk, V.V. Dobrianska va boshqalar [4] tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda Ukraina va Polsha mamlakatlarida hudud imij shakllanishidagi farqli xususiyatlar o‘rganilgan va investitsion jozibadorlikdagi farqlar aniqlangan. Ushbu tadqiqotlardan hudud imiji raqobatda ustunlikni ta’minlovchi vosita sifatida qaralgan.

Hududiy imij yaratish mamlakatning resurs saloxiyati va eksport imkoniyatlariga bog‘liqlik nazariyalari Qin Suna va Paswan Audhesh [5] kabi olimlarning tadqiqotlarida o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotda hudud imijini yaratishda marketing kommunikatsiya vositalari eng asosiy omil ekanligi asoslangan.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda marketingning ahamiyati va hudud imijini yaratishning ilmiy-nazariy asoslari Wells, Louis T. tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda hududiy marketing agentliklarining o‘rni va

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

roli, ularni boshqarishning ilmiy-nazariy jihatlarini yoritilgan. [6]

Investitsion jozibadorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan hudud imijini shakllantirishning ilmiy, uslubiy va amaliy jihatlarini Yu.I.Firsov [7] tadqiqotlarida keng o'rganilgan. Ushbu tadqiqotda mintaqaviy hokimiyat organlari va boshqaruv tuzilmalarining imij yaratish jarayonidagi vazifalari belgilab berilgan.

Umuman olganda, hududning investitsion imiji - hududning investitsion muhiti va salohiyati to'g'risida sarmoyadorlar o'rtasida yuzaga keladigan baholari va fikrlar to'plamidir, bu yangi investorlarning kelishini osonlashtiradi, mavjud investorlarning investitsiyalar hajmini oshiradi, hududdan investorlarning chiqib ketishini oldini oladi. Ushbu xolatlar hududning investitsion imijini shakllantirish va uni baholashning nazariy asoslarini va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Investitsion imij - bu investorlarning hudud investitsion muhitini idrok etish darajasi hisoblanadi. Biroq, hatto ishbilarmon doiralarda ham, hudud imiji ko'p jihatdan subyektiv xarakterdagi omillar va ommaviy ongda hukmron bo'lgan g'oyalar tizimi bilan belgilanadi.

Xalqaro amaliyotda hududning ijobiy investitsion imijini shakllantirish mexanizmlari orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- investitsiyalar uchun qulay ma'muriy muhitni yaratish va mintaqaning institutsional rivojlanishini ta'minlash;
- qonunchilik, soliqqa tortish, davlat boshqaruvini takomillashtirishga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-iqtisodiy muhitni yaxshilash;
- biznes infratuzilmasini va asosiy infratuzilma tarmoqlarini (transport va energetika) rivojlantirish;
- investitsiyalarni jalb qilishning motivatsion mexanizmini ishlab chiqish (sug'urta, kafolatlar, imtiyozlar);
- iqtisodiyot tarmoqlarining muvozanatli rivojlanishini ta'minlash;
- innovatsion faoliyatning rivojlanishini ta'minlash;
- mintaqani rivojlantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ustuvor loyihalarni moliyalashtirish;
- investitsion jarayonlar uchun boshqaruv kadrlarini tayyorlash;
- hududning ijtimoiy rivojlanishi, shu jumladan ishbilarmonlik uchun jozibador muhit yaratish (qulay raqobat muhiti, ekologik standartlar, mehmondo'stlik texnologiyalari, madaniy va ijtimoiy obyektlar);
- mamlakatda va chet elda hududning imijini yaratish bo'yicha treninglar, axborot, reklama kampaniyalari va turli marketing tadbirlarini o'tkazish, shuningdek maslahat tarmog'ini yaratish;
- iqtisodiy faoliyatning aniq sohalarini tartibga solishning aniq qoidalarini o'z ichiga olgan, korrupsiyani istisno qiladigan byurokratik protseduralar bilan bog'liq xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan samarali ishlaydigan, shaffof davlat tartibga solish tizimini yaratish bo'yicha chora-tadbirlar. [8]

Umuman olganda imij madaniyati ijtimoiy va iqtisodiy hayotning barcha jabhalariga ta'sir qiladi shu jumladan, eng avvalo, hududiy rivojlanishga. Imij strategiyasi hududiy ma'muriy xukumatlar va o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan marketing va brendni qurishda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Hudud imijini yaratish va boshqarish asosan hududning turizm imkoniyatlarini kengaytirish va rag'batlantirish, investorlarni jalb qilishning asosiy strategiyasiga aylangan.

Hududning investitsion jozibadorligini oshirishga yo'naltirilgan imij yaratishda uch bosqichli tizimining asosiy elementlarini ajratib ko'rsatishga imkon beradi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

Birinchidan - bu investitsiya bozorining holatini, unga talab va taklifning shakllanishini, uning subyektlari va obyektlar, moliyaviy, mehnat va ishlab chiqarish resursining mavjudligi, shuningdek mintaqaning investitsion imijini shakllanish xolati.

Ikkinchidan, hududning investitsion jozibadorligi bilan belgilanadi, u investitsiya muhiti, investitsion salohiyat, investitsiya manbalari, ustuvorliklar va risklardan iborat. Shu munosabat bilan, investitsiyalar sohasidagi hududning jozibadorligi amalga oshirilayotgan investitsiya siyosati bilan, ya'ni uning tizimining birinchi darajasi bilan chambarchas bog'liq.

Uchinchidan asosiy elementi hududning investitsiya imijini yaratishga ta'sir qiluvchi tashkiliy, iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarni aniqlashdir. Investor tomonidan investitsiyalarni amalga oshirish uchun hududning baholanishi va qabul qilinishi investitsion rivojlanishdagi muhim omillardir.

Ilmiy adabiyotlarda hudud imiji iste'molchilar nuqtayi nazariga ko'ra baholash modellari keng tarqalgan. Jumladan, M. Fishbeyn [9] hudud imijini baholashda obyektga bo'lgan munosabatni, ushbu obyektning atributlarining taxmin qilingan qiymatlariga nisbatan iste'molchilar fikrlari o'rtasidagi farqlar yig'indisiga ko'ra aniqlashni taklif etadi. M. Fishbeynning ko'p omilli modeli afzalliklar va kamchiliklarga ega. Fishbeynning ko'p faktorli modelining afzalligi uning soddaligi bo'lsa, kamchiligi esa uni faqat bir nechta obyektlarga nisbatan iste'molchilarning munosabatlarini taqqoslash uchungina ishlatish mumkinligidir.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, “investitsion imij” hududning ma'lum bir qiyofasini aks ettiruvchi omillar bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar ya'ni, hududning investitsion jozibadorligi (ko'rsatkichlar tizimi), avzalliklar, investorlarga qo'yilgan talablar va yaratilgan sharoitlar kabi omillarni qamrab oluvchi kompleks ko'rsatkichlar tizimi asosida aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Hududlarning investitsion salohiyatini o'sishiga hudud imijini ta'sirining konsentratsiyasi hududiy marketing majmuasining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim. Uni amalga oshirishning asosiy jarayoni quyidagilardan iborat:

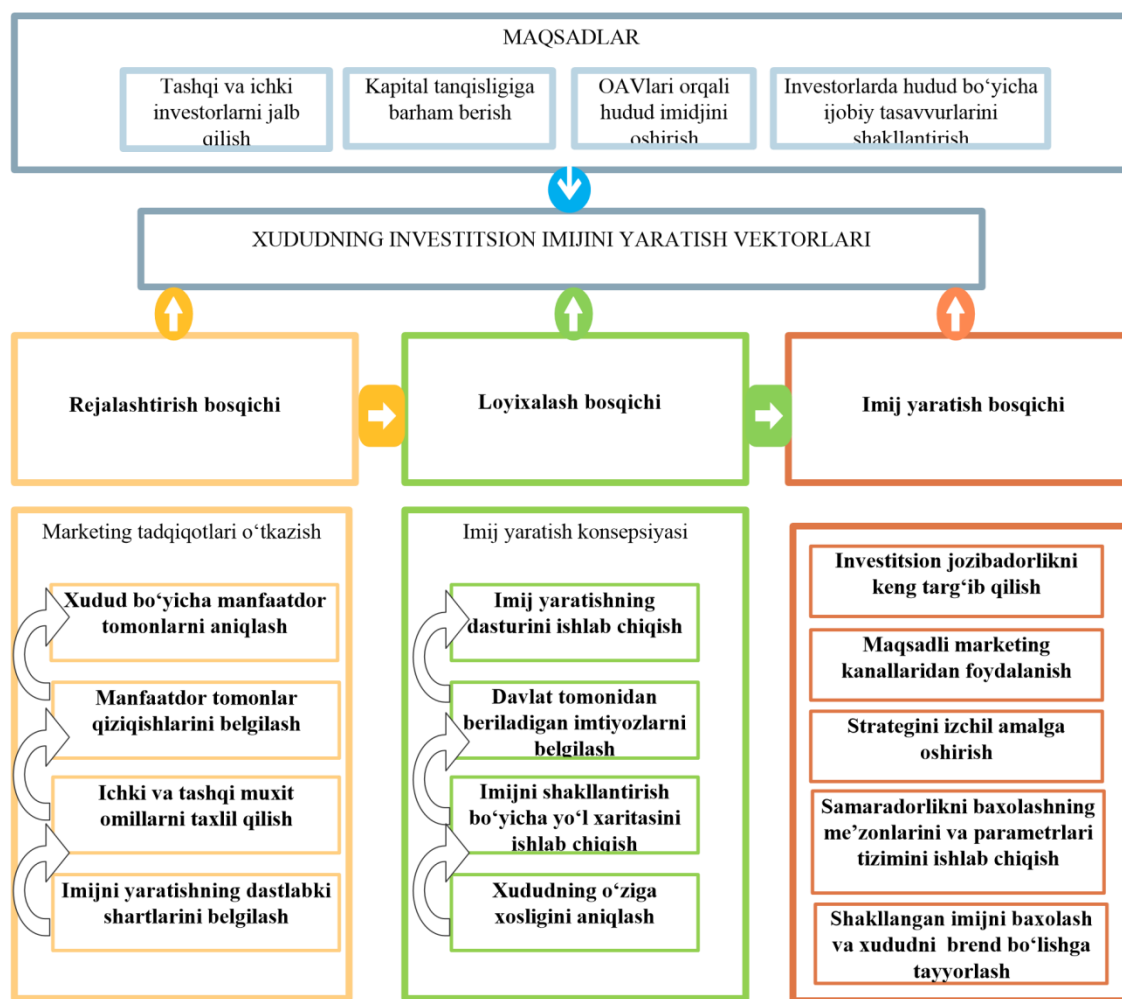
1. Hududlarning moddiy va nomoddiy resurslari va investitsion salohiyatini tahlil qilish va baholash;
2. Hududlarni rivojlantirish strategiyasini aniqlash va tanlash;
3. Hududiy marketing strategiyalari va strategiyalarini ishlab chiqish hududini aniqlash;
4. Hududlarni brending strategiyasini ishlab chiqish;
5. Aholi hududlarini rivojlantirish, ishbilarmonlik samaradorligi va investitsiya tarkibiy qismini faollashtirish, hududlarning sayyohlik jozibadorligini oshirish, hokimiyat idoralarining samarali va maqsadli ishi uchun reja va byudjetni ishlab chiqish va tasdiqlash.

Hududning ijobiy investitsion imijini yaratish uchun zarur bo'lgan harakatlarning to'liqligi va miqyosini baholashga imkon beradigan mexanizm 1-rasmga ko'ra tavsiya etiladi.

Bunda ikkita asosiy yo'nalish mavjud: geografik va tematik imij yaratish. Hudud imijini yaratishning taklif etilgan tizimi hudud imijining platformasi deb nomlanadi.

Investitsion imijni shakllantirishning birinchi bosqichida marketing tadqiqotlari olib boriladi. Marketing tadqiqotlari natijalari asosida va to'plangan ma'lumotlar asosida hudud investitsion imijini shakllantirish muammolari aniqlash ko'zda tutiladi. Raqobatchilarni o'rganish esa hudud imijini shakllantirish borasidagi amalga oshiriladigan loyihani o'zgartirishi mumkinligini hisobga olish lozim.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

1-rasm. Hududning ijobiy investitsion imijini yaratishga imkon beradigan tashkiliy mexanizmi [10]

Keyingi bosqich loyihani ishlab chiqish va tasdiqlashni o'z ichiga oluvchi tadbirlardan iboratdir. Ushbu bosqichda hudud imijini shakllantirishning loyihasi ishlab chiqilib, texnik asoslangan holda yo'l haritasi belgilanadi. Loyihani amalga oshirish bo'yicha ishlab chiqilgan va qabul qilingan hukumat qarorlari uni amalga oshirishni va monitoring qilish tizimini o'z ichiga olishi va asos bo'lib xizmat qilishi lozim. Shuningdek, muammoli vaziyatlarni qayta ko'rib chiqish va sabablarini aniqlash, jalb etilayotgan investitsiyalarning hudud rivojlanishiga ta'sirini aniqlash va tegishli chora-tadbirlarni ko'rishni nazarda tutadi. Buning uchun baholash va tahlil qilish uchun zurrur bo'lgan ma'lumotlar manbai, rejalarni maqsadlilik va ularning natijalari taqqoslanadi.

Tadqiq etilgan empirik tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi hududlarida investitsion imijini shakllantirish va marketing kommunikatsiyalaridan samarali foydalanish bo'yicha quyidagilarni amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

- viloyat hokimligining rasmiy veb saytida investitsiya, innovatsiya, brend, hududiy imij bo'limini tashkil etish va unga bu boradagi ma'lumotlarni joylash;
- viloyatning mavjud imijini aks ettiruvchi bosma va elektron axborot materiallarini ishlab chiqish va joriy etish;
- investitsion loyihalar bo'yicha mahsus ko'rsatuvlar, dasturlar tashkil, aksiyalar va tanlovlarini tashkil etish;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

- viloyat imij salohiyatini respublika va halqaro darajada targ‘ib qilish;
 - halqaro va mintaqaviy va regional o‘tkaziladigan tadbirlarda viloyatning imijini oshirishni targ‘ib qilishga qaratilgan chora tadbirlarni ishlab chiqish;
 - investitsion loyihalar tashabbuskorlarini va faoliyat subyektlarini axborotlar bilan ta’minlash va ta’minlashga ko‘maklashish;
 - investitsion faoliyatni amalga oshirishda qilinayotgan va amalga oshirilayotgan ishlarni ommaviy axborot vositalari orqali keng jamoatchilikka yetkazish.
- Yuqoridalar belgilangan vazifalar doirasida Navoiy viloyatining innovatsion rivojlantirishga qaratilgan marketing strategiyasi bo‘lib, bu bo‘yicha mahsus qaror loyihasini tayyorlash va uni tasdiqqa kiritilishi maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий: маркетинг региона./ /Маркетинг в России и зарубежом, 2004. №2. С.9-11. 55 Яшина Е.З. Стратегическое управление развитием региональных социально-экономических систем с использованием имеджевого подхода: авт дис. канд. эк.наук. Самара 2006 - [хтти://cseu.ru /нетсат/Имаге/рефератЯчина-дог-19с](http://cseu.ru/нетсат/Имаге/рефератЯчина-дог-19с)
2. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий. Санкт-Петербург, Питер, 2006. 416 с. [Панкрухин А.П. Маркетинг территории [Территорий Маркетинг]. Ст. Петербург, Питер Публ., 2006. 416 п.]
3. Katharina P. Roth. Advancing the country image construct. Journal of Business Research 62 (2009) 726–740, Contents lists available at ScienceDirect
4. S.M. Shevchuk, V.V. Dobrianska, N.P. Myskovets, M.O. Kokhan, T.V. Shepel. Marketing Aspects of Image Formation and Investment Attractiveness of Territories and Enterprises. International Journal of Economics and Business Administration Volume VIII, Issue 2, 2020. pp. 229-239
5. Qin Suna, Audhesh K. Paswanb, and Margie Tieslauc. Country Resources, Country Image, and Exports: Country Branding and International Marketing Implications. JOURNAL OF GLOBAL MARKETING. 2016, VOL. 29, NO.4 , 233–246 @ Taylor & Francis Group, LLC
6. Wells, Louis T. Marketing a country : promotion as a tool for attracting foreign investment / Louis T. Wells, Jr., Alvin G. Wint. - [Rev. ed.] p. cm. - (FIAS occasional paper; 13), Includes bibliographical references.
7. Фирсов Юрий Иванович. Формирование имиджа территории для обеспечения ее инвестиционной привлекательности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством: маркетинг, региональная экономика. Москва 2013.
8. О.В. Прохорова. Инвестиционный имидж региона как один из инструментов геобрендинга. Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта Россия, Калининград.
9. Хазраткулов, С. С., & Атабаев, У. С. (2022). Широкое привлечение иностранных инвестиций в расширение роли особых экономических зон также затрагивает области. *Gospodarka i Innowacje*, 29, 342-347.
10. Хазраткулов, С. С., & Ўғли, Қ. М. И. (2022). Минтакаларни ривожлантиришда рақобат салоҳиятини объектив баҳолаш ва иқтисодийни модернизациялаш. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 1(4), 249-253.
11. Khazratkulov, S. S. (2021). Ways of purchasing management development in supply logistics (on the example of JV LLC "RICE"). *Cognitio rerum*, (7), 22-25

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA CHET EL INVESTITSİYALARINI JALB QILISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

ОСОБЕННОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ

FEATURES OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT IN DEVELOPED COUNTRIES

Toshkent Moliya instituti Andijon fakulteti
“Ijtimoiy gumanitar fanlari” kafedrası dotsenti,
i.f.n. Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich

Annotatsiya

Maqolada investitsiya, investitsiya muhitining mohiyati, uni rivojlantirish yo‘nalishlari o‘rganilgan. Xitoy xalq Respublikasida, Turkiyada to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish yo‘nalishlari va dinamikasi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: investitsiya, investitsiya muhiti, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiya, hududlar iqtisodiyoti

В статье рассматривается сущность инвестиций, инвестиционная среда и направления ее развития. Анализируются направления и динамика привлечения прямых иностранных инвестиций в Китайской Народной Республики и Турции.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный климат, прямые иностранные инвестиции, региональная экономика.

The article examines the essence of investment, the investment environment and the directions of its development. The directions and dynamics of attracting foreign direct investment in the People's Republic of China and Turkey are analyzed.

Key words: investments, investment climate, foreign direct investment, regional economy.

Iqtisodiyot jadallik bilan rivojlanayotgan, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishda yangiliklar, innovatsiyalar talab qilinayotgan, insonlarning ehtiyojlari kundan-kunga oshib borayotgan bir zamonda investitsiyalar iqtisodiyotning har bir tarmog‘ini harakatga keltiruvchi muhim dastaklardan biri bo‘lib kelmoqda. Tahlil va natijalar ham investitsiyalar kirib borgan sohalar yuqori natijalar bilan rivojlanayotganligini ko‘rsatmoqda. Shuni ta’kidlashimiz lozimki, kapital investitsion muhit jozibadorligi yuqori bo‘lgan hudud va tarmoqlarga ko‘proq kiritiladi.

Investitsiya, investitsion muhit tushunchalariga turli xil ta’rif va qarashlar mavjud. Uilyam F. Sharp, Gordon Dj. Aleksadr, Djeffri V. Beyli Investitsiyalar haqida o‘z fikrlarini quyidagicha izohlaydilar: -Mumkin qadar kengroq ma’noda aytganda, “investitsiyalar” – bu “kelajakda kattaroq foydaga ega bo‘lish uchun buguncha puldan ajralishdir”[1]. Lorens Dj.Gitman va Maykl D.Djonkning “Investitsiyalash asoslari” (M.“Delo” nashriyoti-1997) kitobida investitsiyalarga quyidagicha ta’rif beriladi: Investitsiya moliyaviy natijalar olishni ko‘zlab aksiya va obligatsiyalarni sotib olishni anglatadi: bular real aktivlarni belgilaydi, masalan, u yoki bu tovarni ishlab chiqarish va sotish uchun mashinalar olishni nazarda

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

tutadi. Umuman keng ma’nodan investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotini o‘stirish va rivojlantirishni moliyalashtirish uchun zarur bo‘ladigan mexanizmlarni ta’minlaydi[2].

Hududlar iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida mamlakat iqtisodiyotining ishlab chiqarish tarmoqlarida davlat ulushining salmog‘i kamayib, ishlab chiqarishda nodavlat sektori ulushi yildan yilga ortib bormoqda. Ushbu holat rivojlangan mamlakatlardan, xalqaro moliyaviy institutlardan xorijiy investitsiyalarni to‘g‘ridan to‘g‘ri hududlar iqtisodiyotiga jalb qilish uchun qulay shart- sharoitlarni yaratib kelinmoqda. Amalga oshirilgan chora – tadbirlarning samarasi O‘zbekiston iqtisodiyotida xususiy investorlarning taraqqiy etib borishi iqtisodiyotni barcha tarmoqlariga ijobiy ta’sir o‘tkazadi.

Mamlakat hududlari iqtisodiyotining barcha tarmoqlari modernizatsiya qilinib, amalda texnologik jihatdan yangilanmoqda. Bu jarayonlarning jadallashuvini asosiy kapitalga kiritilayotgan investitsiyalarning salmog‘i yildan yilga ko‘payayotganligida ham ko‘rishimiz mumkin. Ana shunday o‘zgarishlar natijasida yalpi ichki mahsulot, uning tarkibida yalpi hududiy mahsulotning ulushi tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan ham rivojlangan mamlakatlarda milliy iqtisodiyotga to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish tajribalarini o‘rganib, mamlakatimizda tadbiriq etish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Jahonda xorijiy kapitalni jalb etish bo‘yicha mamlakatlararo keskin kurash ketmoqda. Xorijiy investitsiyalar hajmi, uning sifati va qulay shartlardan foydalanish borasida rivojlangan mamlakatlarda yildan yilga investitsion muhit jozibadorligini ta’minlashga xizmat qiladigan innovatsion instrumentlarning turli ko‘rinishlari yaratib kelinmoqda. Shular qatorida iqtisodiy rivojlanishi boshqa davlatlarga qaraganda tez sur’atlarda o‘sib borayotgan, tovar va xizmatlari dunyoning barcha o‘lkalarida tarqalgan, bugungi kunda uchta eng ko‘p tarqalgan so‘z – «Made in China», deya e’tirof etilayotgan Xitoyning tajribasini ko‘rib chiqamiz.

Xitoyda davlat tomonidan investitsiyalar sohasida amalga oshirilgan islohotlar, qabul qilingan tizimli chora-tadbirlar, ishlab chiqilgan dasturlar va loyihalar tufayli xalqaro bozorlarni zabt etishga muvaffaq bo‘lindi. Mazkur davlat 1970-yildayoq mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirishni davlat siyosati darajasidagi eng muhim vazifalardan biri sifatida ko‘targan edi. Birinchilardan bo‘lib «maxsus iqtisodiy zonalar»ni tashkil etish bo‘yicha qarorlar qabul qildi va ularning rivojlanishi uchun barcha sharoitlarni muhayyo etdi.

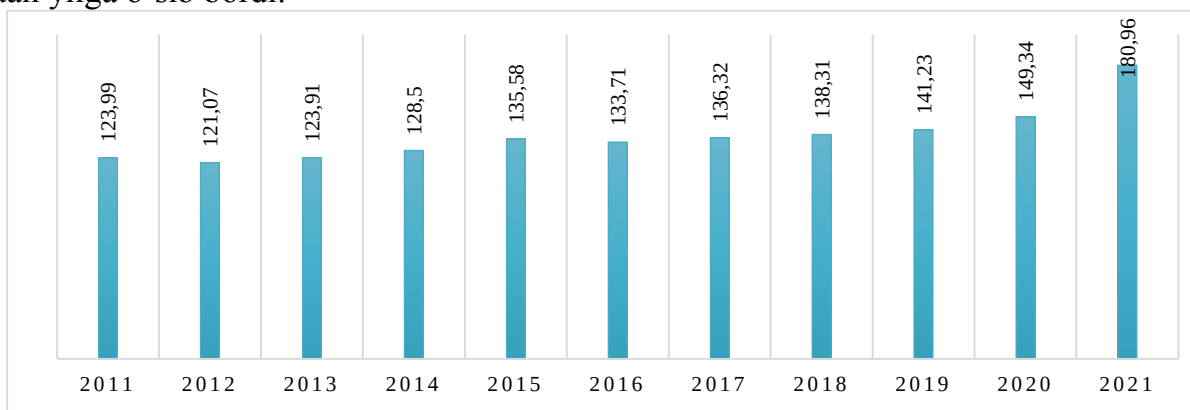
Shuningdek, Xitoy rahbariyati tomonidan rivojlanishning istiqbolli yo‘nalishlari sifatida yengil sanoat va elektronika sohalari tanlab olindi. Ularning to‘laqonli rivojlanishi, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va zaruriy resurslarni xarid qilishi uchun davlat tomonidan subsidiyalarni tizimi va «eksport uchun tarmoq» dasturi ishlab chiqildi.

Xitoyning tez sur’atlarda rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan yana bir muhim omil investorlar uchun zarur bo‘ladigan, hududlarning imkoniyatlari va salohiyatlarini namoyon etadigan ma’lumotlar bazasini (pasportni) ishlab chiqqanligi va arzon ishchi kuchiga egaligi bilan belgilanadi. Ushbu baza internet-resurs sifatida ochib qo‘yilganligi Xitoy korxonalari uchun xorijiy investitsiyalarning oqib kelishi va biznes hamkorlikning kuchayishini ta’minladi. Bugungi kunda Xitoyning jahon iqtisodiyotidagi mavqeyi hamda iqtisodiyotning yuqori sur’atlarda o‘shishini ta’minlashga xizmat qilgan omil ham, aynan, uning ochiqqligi, sog‘lom imiji va investitsion jozibadorligidir.

Xitoy davlati Butunjahon savdo tashkilotiga (JST) a’zo bo‘lishi bilan ko‘plab sohalarda tub islohotlarni amalga oshirdi. Xususan, quyidagi muhim yo‘nalishlarda: turli xildagi tariflarni pasaytirish; iqtisodiyotning yetakchi sohalari, xususan, xizmatlar: telekommunikatsiya, sug‘urta, bank, savdo, logistika sohaslariga yo‘naltiriladigan

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

investitsiyalarga to‘siq va cheklolarni olib tashlash bilan bog‘liq chora-tadbirlarni keltirish mumkin. Ushbu yaratilgan imkoniyat va sharoitlar tufayli nafaqat transmilliy kompaniyalar, balki kichik va o‘rta hajmdagi xorijiy kompaniyalarning Xitoy davlatiga investitsiya kiritish bilan bog‘liq faolligi yanada oshdi. Shular tufayli Xitoyga kiritilgan TTXI hajmining oshishi yildan yilga o‘sib bordi.

1-rasm. 2011-2021-yillarda Xitoyga jalb qilingan to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning yillik oqimi (milliard AQSh dollarida) [3]

Yuqoridagi rasm ma‘lumotlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, 2011-2021-yillarda Xitoyga jalb qilingan to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning yillik oqimi yillar davomida o‘shish tendensiyasiga ega ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Ushbu natijaga erishishiga sabab Xitoy Xalq Respublikasida investorlar uchun yaratilgan shart-sharoitlar, shuningdek, investitsion muhiti va jozibadorligi yaxshi yaratilganidan dalolat beradi. Jahon mamlakatlarining investitsion jozibadorligini ko‘rsatadigan reytinglarning barchasida, xususan, “Global raqobatbardoshlik indeksi”, “Global innovatsion indeks” va “Biznes muhiti xavfi indeksi”larida faol ishtirok etib kelishi sabab ushbu natijalarga erishgan.

2021-yilda Xitoyga jalb qilingan to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimining qiymati qariyb 181 milliard AQSh dollariga yetdi. Bu o‘tgan yilga nisbatan qariyb 21 foizga oshgan(1-rasm). Ilmiy ishimizni yanada chuqurlashtirish, uning saviyasini oshirish maqsadida Singapur davlatining tajribasini ham tahlil qilamiz. Rivojlanish darajasi bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichlarni namoyon etgan, o‘zining boy tajribasi va intellektual salohiyatining yuksakligi bo‘yicha dunyo mamlakatlari ichida yuqori o‘rinlarda turadigan, aholisi soni unchalik ham katta bo‘lmagan, ammo kompyuter dasturlarini yaratish, telekommunikatsiya sohasida salmoqli nufuzga ega bo‘lgan, Jahon banki tomonidan e‘lon qilingan hisobotlarda jon boshiga YaIM ishlab chiqarish bo‘yicha (xarid quvvati pariteti bo‘yicha) 3-o‘rinda turgan, «osiyo yo‘lbarslari», deb nom olganlardan biri bo‘lmish Singapur davlatida ham investitsion muhitni yaxshilash, uning jozibadorligini oshirish yuzasidan boy tajriba to‘plangan[4].

Singapur davlatining rivojlanish yo‘li, qo‘lga kiritgan «iqtisodiy mo‘jizasi» bilan shug‘ullangan barcha olimlarning fikri bir muhim nuqtaga borib taqaladi. U ham bo‘lsa, Singapurda qulay investitsiya muhitining yaratilganligi. Aynan ushbu holat tufayli investorlar tomonidan bu yangi davlatga ko‘plab loyihalar kiritish amalga oshdi, YaIM hajmi yildan yilga keskin ortib bordi. Bugungi kunda ham investorlar tomonidan Singapur davlatiga hech ikkilanmasdan kapital mablag‘lar yo‘naltirib kelinmoqda. U yerdagi investitsion muhit jozibadorligi donor mamlakatlarning doimiy qiziqishiga sabab bo‘lmoqda. 2-rasm ma‘lumotlarni tahlil qiladigan bo‘lsak, 2020-yil uchun Singapurda to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi 74,75 milliard AQSh dollarini tashkil etdi, bu 2019-yilga nisbatan 32,95 foizga kamaygan. 2019-yilda Singapurda to‘g‘ridan to‘g‘ri

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

xorijiy investitsiyalar 111,48 milliard AQSh dollarini tashkil etdi, bu 2018-yilga nisbatan 37,32 foizga ko‘p. 2018-yil uchun Singapurda to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar 81,18 milliard AQSh dollarini tashkil etdi, bu 2017-yilga nisbatan 18,17 foizga kamaydi. 2017-yilda Singapurda to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar 99,21 milliard AQSh dollarini tashkil etdi, bu 2016-yilga nisbatan 51,78 foizga ko‘pligini ko‘rishimiz mumkin. AQShdan Singapurga jalb qilingan to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi 244 milliard AQSh dollaridan oshdi. Bugungi kunda Singapurdagi barcha to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmining 20 foizdan ortig‘i AQSh kompaniyalari hissasiga to‘g‘ri kelmoqda.

Ishbilarmonlik muhitining yuqori ekanligiga Singapurning jahon kapital bozoridagi ishtiroki orqali ham baho berish mumkin. Singapur Janubiysharqiy Osiyoda TTXI qabul qiluvchi asosiy davlatlardan biri hisoblanadi. Jahon banki guruhi va Xalqaro moliya korporatsiyasi tomonidan e‘lon qilinib kelinayotgan Doing Business indeksida 10 yildan buyon Singapur 1-o‘rinni egallab kelmoqda. Olib borilgan izlanishlar va o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalariga ko‘ra, Singapurda biznesni ochish va uni yuritish bo‘yicha yaratilgan sharoitlar va yuqori natijaga erishishda davlat siyosiy tizimining barqarorligi, samarali iqtisodiy siyosat, yuqori investitsion imkoniyatning mavjudligi va infratuzilmaning rivojlanganligi ta‘sir ko‘rsatgan.

Singapurga eng ko‘p sarmoya kiritgan davlatlar qatoriga iqtisodiyoti rivojlangan AQSH, Niderlandiya va Yaponiya kabi davlatlarni misol keltirishimiz mumkin. Singapur davlati XX asrning oxiri XXI asrning boshida o‘zining barcha sa‘y – harakatlarini to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotiga jalb etishga hamda xalqaro bozor talabidan kelib chiqib, savdo muhitini yaratishga qaratdi. Mamlakatning barcha sohalari uzoq muddatga mo‘ljallangan strategiyalarini ishlab chiqishda xorijiy investorlar uchun keng imkoniyatlar eshigi ochildi. Mamlakat milliy iqtisodiyotini ko‘tarish uchun eksportga kata e‘tibor qaratgan va uni rivojlantirib kelmoqda.

Yuqorida qayd etilgan tajribalarni o‘rganish asnosida aniq bo‘ldiki, Singapur va Xitoy tajribasini O‘zbekiston sharoitida tatbiq etish, ulardan foydalanish kelajakda mamlakatning bundanda yuqori sur‘atlarda rivojlanishi, aholining daromad manbayi ko‘payishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar tomonidan o‘tkaziladigan so‘rovnomalarda faol ishtirok etish, jahon mamlakatlarining investitsion jozibadorligini ko‘rsatadigan reytinglarning barchasida O‘zbekistonning ham ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha ishlarni amalga oshirish kelajakda investorlarning investitsiyalarni kiritish bo‘yicha qarorlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Turkiyada 2000 yillarda boshlangan liberallashtirish islohotlari natijasida iqtisodiyot gurkirab rivojlana boshladi va bugungi kunga kelib Turkiya investitsiya muhiti dunyoda xorijiy investitsiyalarni jalb qiluvchi yirik markazlardan biriga aylandi. Ushbu islohotlar yillarida Turkiya YaIMsida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining ulushi 12,2 foizga kamaydi, ishlab chiqarish sanoati 33 foizga va xizmat ko‘rsatish 59,1 foizga o‘sdi. Xizmat ko‘rsatishda ayniqsa turizm juda tez rivojlandi. Mamlakat siyosatining g‘arb mamlakatlarga yo‘naltirilishi va rivojlangan iqtisodiyotlarga integratsiyasi Turkiya hukumatini to‘g‘ridan to‘g‘ri investitsiyalarni jalb etishga jiddiy e‘tibor qaratdi. Shuningdek, Turkiya investitsiyaga oid qonunchilikni ham yumshatdi. Bu o‘z navbatida sanoat va xizmat ko‘rsatish, ijtimoiy sohasini qisqa vaqt ichida rivojlanishiga olib keldi. Biroq qishloq xo‘jaligi sezilarli darajada pasaydi. Turkiya investitsiya to‘g‘risidagi qonunchiliklarga ko‘ra, hukumat quyidagi vazifalarni bajarishi kerak:

- mamlakatga to‘g‘ridan to‘g‘ri investitsiyalarni jalb etish;
- investorlar huquqini himoya qilish;

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

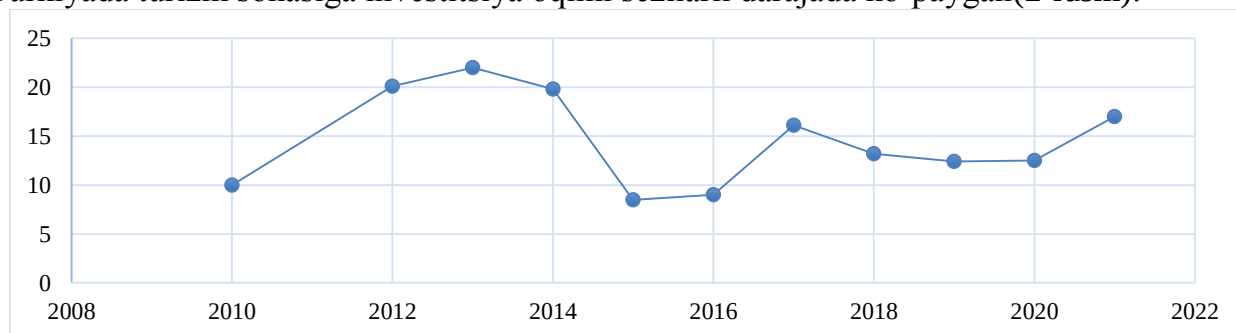
- xalqaro qonun me'yorlariga muvofiq investorlar faoliyatini ta'minlash;
- to'g'ridan to'g'ri investitsiyalarni jalb etishda yanada yengil yo'llari va jarayonlarini shakllantirish.

Turkiyada yuqoridagi huquqiy me'yorlardan tashqari, 75 ta davlat bilan investorlarni himoya qilish borasida ikki tomonlama shartnoma va kelishuvlar mavjud. Turkiyada bugungi kunda 247 ta erkin iqtisodiy hududlar mavjud bo'lib, EIHlar tarkibi quyidagicha:

- 44ta texnopark;
- 211 ta tashkillashtirilgan ishlab chiqarish hududlari;
- 19tq erkin hududlar.

2021 yil yakuniga ko'ra Turkiyada faoliyat yuritayotgan xorijiy kompaniyalar soni 49900 tani tashkil etgan. Turkiyada o'ziga eng ko'p investorlarni jalb qiladigan shaharlar Istanbul, Antaliya, Anqara, Izmir, Iskanderun va Mug'la hisoblanadi. Xususan Iskanderun mamlakatning chekka qismi bo'lishiga qaramay, ushbu shaharda rus investorlari metallurgiya sohasiga yirik miqdorda sarmoyaa kiritib, “Oqtosh” metallurgiya kombinatini sotib olgan. Umumiy qilib olganda Turkiyaga to'g'ridan to'g'ri investitsiyalarning ijobiy oqimini 20 yildan beri ko'rishimiz mumkin, shuningdek ushbu mintaqada Turkiya investitsiyalarni eng ko'p jalb qiluvchi mamlakat hisoblanadi.

Quyidagi rasmda Turkiyaning investitsion muhiti tasvirlangan bo'lib, 2012-2014 yillar oralig'idagi ko'rsatkich Turkiyani qanchalik tez jahon moliyaviy inqirozidan chiqqanligini anglatadi. 2015-2016 yillarda Turkiyaga to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar oqimi nisbatan stabillashganligini ko'ri'himiz mumkin, ayniqsa, ushbu yillar davomida Turkiyada turizm sohasiga investitsiya oqimi sezilarli darajada ko'paygan(2-rasm).

2-rasm. Turkiyaga to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar (mlrd.so'm) [5]

2021 yil holatiga ko'ra Turkiyada sanoat, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va moliya sohasi investitsiya ko'rsatkichlari yuqori miqdorda sarmoya jalb qilgan. Ushbu investitsiyalarning asosiy qismi Yevropa mamlakatlari sarmoyasidir. Umumiy qilib olganda Turkiya investitsiya muhiti jozibadorligi Afrika qit'asidan boshqa hamma qit'alardan investitsiya jalb qilgan.

Turkiyaga eng ko'p investitsiyalar 83 foizirivojlangan mamlakatlar hissasiga to'g'ri keladi. Asosiylari Gollandiya 23 foiz, Buyuk Britaniya 12 foiz, Germaniya 8 foizi.

Xitoy Xalq Respublikasi va Singapur mamlakatlari kabi O'zbekistonning ham xalqaro tashkilotlar tomonidan o'tkaziladigan so'rovnomalarda faol ishtirok etishi, jahon mamlakatlarining investitsion jozibadorligini ko'rsatadigan reytinglarning barchasida, xususan, “Global raqobatbardoshlik indeksi”, “Global innovatsion indeks” va “Biznes muhiti hafi indeksi”larida ishtirokini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish kelajakda investorlarning investitsiyalarni kiritish bo'yicha qarorlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Rivojlangan mamlakatlarning tajribasi, mamlakatning investitsion muhitini yaxshilash borasida qabul qilgan qonunlari, qarorlarini o'rganish, kerakli jihatlarini

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”

O‘zbekiston sharoitiga tadbiq etish muhim masalalardan hisoblanadi. Ushbu taklif va tavsiyalarning amaliyotga tadbiq etilishi respublikamiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni kengaytirish imkonini beradi.

Chet el kapitali ishtirokidagi korxonalarning daromadini mamlakat hududlariga qayta investitsiya kiritishga jalb qilish mexanizmini takomillashtirish, ularga rag‘batlantirish bo‘yicha preferensiyalar berish zarur.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Шарп У., Александер Г., Бейли Дж. ИНВЕСТИЦИИ: Пер. с англ. – М.: ИНФРА – М, 2003. – XII, с.12.
2. Лоренс Дж. Гитман, Майкл Д. Джонк. Основы инвестирования. – М.: ДЕЛЮ. – 1997. – с.25.
3. <https://www.statista.com/statistics/1016973/china-foreign-direct-investment-inflows/> statistik ma’lumotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.
4. Mustafakulov Sh. Investment Attractiveness of Regions: Methodic Aspects of the Definition and Classification of Impacting Factors.// European Scientific Journal, edition Vol.13, № 10, April 2017. P. 17; <https://core.ac.uk/download/pdf/236407742.pdf>
5. Turkiya statistik ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

ОИЛА УНИНГ ТАРКИБИ, ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ФУНКЦИЯЛАРИ

СЕМЬЯ, ЕЕ СОСТАВ, СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ

FAMILY, ITS COMPOSITION, SOCIO-ECONOMIC FUNCTIONS

О.Х.Махмудов

Тошкент молия институти
Андижон факультети профессор, и.ф.д.

Мақолада Оила ва уни келиб чиқиши, шаклланиш бўғинлари, таркиби ижтимоий иқтисодий вазифаларни ўрни ёритилган. Шунингдек оиланинг ижтимоий- иқтисодий асосларини функционал вазифаларини таҳлил этилган ҳолда фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: Оила, Оилани тузилиши ва шаклланиши, оилавий муносабатлар, оила турлари ва унинг вазифалари.

В статье выделены Семья и ее происхождение, связи формирования, состав и роль социальных и экономических задач. Также представлен анализ социально-экономических основ и функциональных задач семьи.

Ключевые слова: Семья, структура и формирование семьи, семейные отношения, типы семьи и ее функции.

The article highlights the family and its origin, formation connections, composition and role of social and economic tasks. An analysis of the socio-economic foundations and functional tasks of the family are also presented.

Keywords: Family, family structure and formation, family relationships, types of family and its functions

Оила жамиятни шакллантирувчи асосий бўғинларидан биридир. Ана шу боис, шаклланишига тааллуқли муаммоларни барча ижтимоий–иқтисодий жараён ва ходисалар мажмуидан ажралган ҳолда кўриб чиқиб бўлмайди. Айниқса, оилани вужудга келишдаги ижтимоий-иқтисодий асосларини атрофлича чуқур ўрганиш, оиланинг функционал вазифаларини тадқиқ этиш барча даврларда ҳам ўзига хос долзарб ҳисобланган. Чунки ижтимоий муносабатлар тизимидаги жараёнларда ижтимоий организм сифатида ҳар қандай ривожланишига таъсир этувчи омил биринчи навбатда “оила-жамият” боғлиқлигида кўзга ташланган. Оила, оилавий муносабатлар ижтимоий ҳаётнинг ривожланиш маҳсули бўлиб, ижтимоий муносабатларнинг ўзига хос туридир. У ижтимоий ҳаётнинг турли жиҳатларини ифодалайди. Ижтимоий муносабатлар кишиларнинг ҳаётини фаолияти натижасида юзага келган ўзаро муносабатлардир. Улар турли жараёнлар, ижтимоий гуруҳлар, уларни ташкил қилган кишилар ўртасидаги муносабатлар бўлиб, уларнинг турли фаолиятларини бутун бир яхлитликда номоеън этади ва ижтимоий умумийликка (ижтимоий гуруҳ, миллат, халққа) бирлаштиради. Ижтимоий муносабатлар моддий ва маънавий бўлиб, моддий муносабатлар орасида энг асосийси ишлаб чиқариш муносабатларидир. Улар такомиллашиб бориши ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши билан белгиланади. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиб бориши эса оила ҳаёти билан бирга кечади. Демак, ижтимоий муносабатлар тизимида оила шахсий омил-ишчи кучининг шакллантириш каби муҳим вазифани бажаради.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, оилавий муносабатлар инсониятнинг барча тарихий даврларида ҳам рисоладагидай шаклланган эмас, балки у ёки бу ҳолларда жамиятнинг ёки оиладаги турли ходисаларнинг таъсири оқибатида турлича шаклланган.

Оилавий муносабатларнинг такомиллашуви жамият тараққиётга ҳамда ҳар бир оиладаги аъзоларнинг жамиятда ва оилада тутган ўрни мавқеи, бажарадиган вазифаси,

давлат ёки нодавлат ташкилотлари, ижтимоий муассасалар томонидан унинг ижтимоий ҳимоясини ташкил этишга кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади.

Оила жамият бағрида ташкил топиб, тараққий этиб борар экан, ўзи ҳам ана шу жамиятнинг кичик бир бўлаги сифатида намоён бўлади. Жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар оила тараққиётига таъсир этади, ўз навбатида бу ўзаро алоқадорлик унинг таркибий тузилмаси—оилавий муносабатлардаги ўзгаришлар, унинг моддий-иқтисодий асосларига ҳам ўз таъсирини ўтказди.

Бинобарин, оилавий муносабатлар, эр-хотин ўртасидаги табиий —физиологик муносабатлардангина иборат бўлмасдан, айтиб чоғда, оила аъзолари ўртасидаги қон-қариндошлик муносабатларни ифодалайди. Бу эса оиланинг заминини ташкил этади. Оила аъзолари ўртасидаги ҳуқуқий, ахлоқий-эстетик, руҳий муносабатлар эса унинг устқурмасидир. Тарихий тараққиёт инсоният жамияти шаклланиш давридан то шу кунга қадар бўлган кишилар турмуш тарзидаги ўзгаришлар инъикоси сифатида оилавий муносабатларда, оилавий таркибий тузилмалардаги ўзига хос ўзгаришларда ўз аксини топган. Ана шу таркибий ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда оиланинг шаклланиш жараёнини бир неча даврларга бўлиш мумкин. Ана шу даврийлик асосида оилаларнинг динамик таркибини аниқлай олиш мумкин бўлади. Оилалар генезиси ва уларни даврийлаштиришни белгилаш масаласида бир қатор қараш ва ёндашувлар мавжуд.

Эр-хотин оиланинг асосий бўғинини ташкил этади, унинг асосида оиланинг демографик типлари, яқин қон-қариндошлик ёки ота-оналар ва болалардан оиллар таркиби шаклланади. Ижтимоий амалиётда оила муаммоси билан шуғилланувчи олимлар оила класификацияси масаласини таҳлил этишда оиланинг 16 та демографик типларини аниқлаганлар ва уни 5та гуруҳга ажратганалар: 1-кишидан иборат ёлғиз оилалар (1), болалари бўлмаган эр-хотиндан иборат оилалар (2), болали эр-хотиндан иборат оилалар (3), тўлиқсиз оилалар (4), ва бошқа оила турлар[1].

Оиланинг шаклланиши ижтимоий-иқтисодий илдизларини очиб бериш учун аввало янги оилаларнинг шаклланиш механизминини, яъни ота-онали оилаларда катта ёшдаги фарзандларнинг янги оилаларни ташкил этиши, унинг шаклланиш хусусиятлари, оилавий гуруҳлар деб аталувчи бир оиладан бир неча мустақил оилани келиб чиқиши билан боғлиқ иқтисодий —демографик омилларни мунтазам ўрганиб бориш зарур. Янги оилаларни пайдо бўлиши ва аҳоли таркибидаги оилалар трансформацияси кўп жиҳатдан тенденциялардаги тебранишлар моҳиятини билиш учун аҳоли таркибидаги кишилар жинси, ёши ва оилаларнинг таркибий тузилишини динамик хусусиятларини ўрганиш муҳимдир[2].

Шуни алоҳида кўрсатиб ўтиш керакки, Марказий Осиё мутафаккирлари ва маърифатпарварларининг қарашларида ҳам оила ва унинг шаклланиш хусусиятлари ва оилавий муносабатлар ҳақида қимматли фикрлари мавжуд. Уларнинг оила ҳақидаги қарашларини батафсил илмий таҳлиliga эҳтиёж сезмасакда, фикримизни далиллаш учун яқин ўтмишимиз, ўтган асрнинг бошларида яшаб ижод этган Абдурауф Фитратнинг “Оила ёки оила бошқариш тартиблари”, “Оила” каби асарларида оиланинг пайдо бўлиши, унинг жамиятдаги ўрни ва аҳамияти, оила иқтисоди, унинг ҳимоялаш ҳамда муқаддас маскан сифатида эъзозлаш ҳақидаги фикрларига тўхталиб ўтиш ўринли бўлади.

Айниқса, “Оила ёки оила бошқариш тартиблари” асарининг “Уйланиш ёки уйланмаслик хусусида”, “Қалин(пули) ва тўй қандай бўлиш лозимлиги ҳақида”, “Эр-хотиннинг қандай яшамоқликлари хусусида”, “Оиланинг маишати ва идораси” қисимларида бу масаллар юзасидан атрофлича фикр юритилган. Фитратнинг оиланинг шаклланишига доир қуйидаги мулоҳазалари ғоят қимматлидир. Унинг назарида, одамлар табиий мушкулотлар остида азоб чекиб, ҳайвонлар ҳужумларидан ҳалок бўлган. Вақт ўтиши билан улар жамоа бўлиб яшаш лозимлигини тушиниб етган. Улар уюшган илк жамоаси “аҳли байт”, яъни оила эди. Аҳли байт жамоаси башариат маданияти ва маданиятининг ўзаги экани ҳақидаги фикр илгари сурилган[3]. Эр-хотин ва фарзандлардан иборат бир шахс бошчилигида, бирга яшовчилар, Фитратнинг фикрича, оилани ташкил этади. Асарда ҳар бир

оила манфаатини ҳимоя қилиш мақсадида турли қонунлар ишлаб чиқилгани улар “Манзил тадбири” (Рўзғор тебратиш тадбири) деб аталагани таъкидланади.

Фитратнинг оила ҳақидаги қарашларни эътиборли жиҳатларидан яна бири шундан иборатки, унинг асарларида ўзбек оиласини ўзига хослиги, камчилиги ва ютуқлари, мамлакатни ислоҳ қилиш оиладан бошланиши, оиланинг асосий вазифаси, оилада ота-она ва фарзанд тарбияси, ўша даврда оилада аёлларнинг мавқеи, уни ўзгартириш масалларини илмий жиҳатдан таҳлил қилган. Фитрат оила интизоми жамият ва давлат интизомини ўзига хос замини эканлигини асослашга уринган. У бундай интизомлиликнинг ижтимоий моҳиятини шундай изоҳлайди.” Ҳар бир миллатнинг саодати ва иззати, албатта, шу халқнинг интизоми ва тотувлигига боғлиқ. Тинчлик ва тотувлик эса шу миллат оилаларининг интизомига таянади”[4].

Иқтисодий жиҳатдан қараганда оила уй хўжалиги бўлиб, микроиқтисодий тизимнинг асосий бўғини ҳисобланади. Оила макроикти- содий тизимга, яъни миллий иқтисодиётга бирикади[5]. Уй хўжалиги ёки бугунги кундаги иқтисодий адабиётларда кенг қўлланилаётган оила хўжалигининг микроиқтисодий субъектга айланаётгайлиги оила тушунчасига ҳам янгича ёндашишни зарур қилиб қўймоқда.

Юзаки қараганда оила тушунчасининг моҳиятини очиб беришга қаратилган таъриф-тавсифлар илмий адабиётларда етарлича бўлиб кўринади. Фикримизча рақамли иқтисодиёт шароитида оила тушунчаси янгича мазмун касб этади.

Республикада рақамли иқтисодиёт муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши шароитида оилага микроиқтисодий субъект сифатида қарала бошланди. Илмий адабиётларда оила тушунчаси билан бир қаторда «оила хўжалиги», “оила тадбиркорлиги” каби тушунчалар ҳам кенг қўлланила бошланди. Таъкидлаш жоизки улар бир-биридан мазмун ва моҳиятига кўра фарк қилади. Демак, ушбу тушунчаларнинг ҳар бирини ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда мазмунини очиб бериш керак бўлади.

Оиланинг ижтимоий-иқтисодий генезисини моҳиятини очиб бериш учун оила хўжалиги тушунчасига таъриф бериш керак бўлади. Бунинг учун эса, энг аввало, оила таърифидан келиб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Демак, оила, физиологик-табiiй, ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларини қондиришнинг никоҳ асосида тартибга солинган тизими бўлиб, оила ва унинг аъзоларини бир-бири билан ижтимоий-руҳий жиҳатдан қариндош уруғчилик муносабатлари асосида иқтисодий жиҳатдан мулкiiй муносабатлар уйғунлигида биргаликда фаолият юритувчи алоҳида жинслар ҳамда кишилар бирикувидир.

Маълумки, оиланинг энг муҳим вазифаларидан бири, унинг иқтисодий фаолияти билан боғлиқ. Шу боис ҳар қандай оила уй-рузғордаги маиший муаммоларни ҳамжиҳатликда ҳал этиб, ўзини ўзи иқтисодий жиҳатдан таъминлаган тақдирдагина барқарор бўлиши, жамиятда рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг фаол субъектига айланиши мумкин. Оила жамиятнинг бирламчи ижтимоий-иқтисодий бўғини ҳисобланиб, унда аҳолини такрор ишлаб чиқариш, болалар тарбияси амалга оширилади, уларни индивидуалликдан ижтимоийлашув томон ҳаракати таъминланади. Оилада аҳоли даромадлари шаклланиб, унинг аъзоларини моддий-иқтисодий ҳамда истеъмол эҳтиёжлари қондирилади.

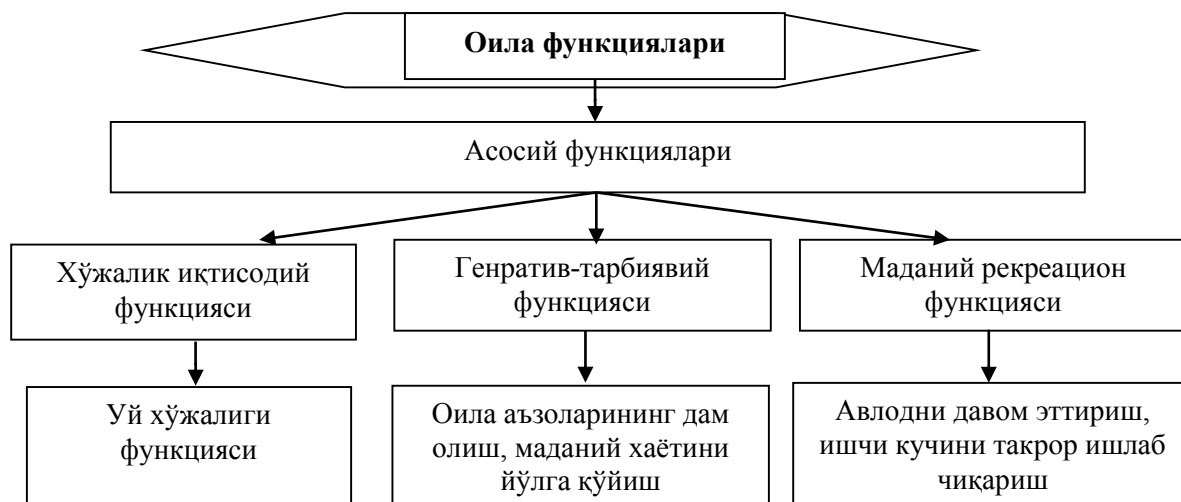
Оиланинг яна бир муҳим вазифаси шундан иборатки, унда авлодлар алмашуви жараёни юз беради. Авлодлар алмашинуви эса жамиятнинг давомийлигини таъминлайди. Оилалар ўзига хос демографик хусусиятларга эга. Бундай демографик хусусиятларга туғилиш, ўлим ҳолати, никоҳ ва ажралишлар каби ижтимоий ҳодисалар қиради. Демографик жараён кўрсаткичлари мамлакатдаги демографик вазиятни тавсифлаш учун ишлатилади.

Тадқиқотчи Э.К.Васильеванинг ёзишича, оила мақсади нимага йўналтирилганлигидан қатъий назар унинг функциясини уч гуруҳга бўлиш мумкин: аҳоли сонининг ўсиши, яъни фарзанд билан боғлиқ функцияси ва авлод тарбиясини йўлга қўйиш функцияси, жамият ҳаётига дахлдор, оиладан ташқари муносабатлар билан боғлиқ функцияси[6]. Ўз навбатида оила нуфузи унинг жамият ҳаётидаги ўрни, оиладаги болалар сони, бошқача айтганда, оила

демографияси билан ҳам узвий боғлиқдир. Бу ҳолат оиланинг функционал мақомини кенгайтишига, уни иқтисодий, ижтимоий жараёнлар тизимидаги вазифалари кўламини ортиб боришига ҳам сабаб бўлади. Ана шу боис, фикримизча оиланинг жамият ҳаётидаги ўрни ва вазифасини қуйидаги учта мустақил соҳага ажратган тарзда ўрганиш мақсадга мувофиқ. Бу соҳалар ўзининг мақсад йўналиши билангина эмас, балки фаолият объекти нуқтаи назаридан ҳам бири иккинчисидан фарқ қилади. Уларни шартли равишда, 1) хўжалик-иқтисодий, 2) тарбиявий, демографик, ижтимоий, 3) маданий-рекреацион соҳалар деб номлаш мумкин[7].

Бугунги кунда республиканинг 36.0 млнга яқин аҳолиси 8.4 млн оила таркибига бирлашган. Буларнинг деярли 60 фоизга яқинини кўп болали оилалар ташкил этади. Биз юқорида қайд этганимиздек оиланинг жамият ҳаётидаги ўрни ва мавқеи унинг функционал мақоми билан белгиланади. Оила функциясининг нафақат маънавий-ахлоқий, тарбиявий жиҳатлари балки, унинг ижтимоий-иқтисодий асосларини тадқиқ этиш жараёнида оилалар фаолияти ўта серкирра ва мураккаб функциялардан иборат эканлиги маълум бўлади. Оилада ҳар бир вояга етаётган индивиднинг табиий эҳтиёжлари, интилишлари, муайян ижтимоий-иқтисодий қадриятларга муносабатлари шакллана боради. Ана шу боис, оилани муайян тартибда барқарор ривожланишни таъминлаш учун имкониятлар яратиш бутун бир жамият тараққиёти учун муҳим аҳамият касб этади. Оила эҳтиёжлари призмаси орқали ижтимоий таъминот муассасаларини меҳнат даромадларини аҳоли манфаатлари йўлида қандай шакллантиришдан тортиб, соғлиқни сақлаш, турар жойларини қуриш, кишиларни дам олишни ташкил этиш каби ҳаётий долзарб ижтимоий масалаларни мукамал билиб олиш ва тегишли ташкилий чора-тадбирларни қўллаш мумкин[8].

Аҳоли ижтимоий эҳтиёжларини қондириш, халқ фаровонлигини юксалтириш ҳам аввало оила иқтисодини такомиллаштиришга боғлиқ. Ана шунга кўра оилани ижтимоий мавқеи ҳамда муҳофазасини таъминлашнинг иқтисодий омилларини илмий назарий таҳлил этишнинг икки йўналишда амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу йўналишлар қуйидагилардир: оила муҳофазасини йўлга қўйишнинг микро даражаси ва макро даражаси. Аҳоли фаровонлигини ўрганишнинг макро даражаси бутун бир республика ва алоҳида ҳудудлар макроиқтисодий тараққиётини қиёсий таҳлил қилиш, ишларида ҳаётий фаолиятини юксалтиришнинг энг умумий иқтисодий масалаларни очиб беришга концептуал ёндашиш, бир сўз билан айтганда, «ишлаб чиқариш-истеъмол» муносабатларидаги зиддиятларни камайтириш асосида мутаносибликни таъминлаш, ижтимоий ишлаб чиқаришни юксалтириш, аҳоли даромадларини камайтириш каби вазифаларни ҳал этиш билан боғлиқ.

1-расм. Оила функцияларининг тавсифи

*Муаллиф ишланмаси

Фаровонликни таъминлашни таҳлил этиш микро даражаси оилалар ўрнини ижтимоий-иқтисодий ҳолатига мурожаат қилишдан оилавий ҳаёт, услуб ва шаклларни

назарий жиҳатдан тадқиқ этишга дифференциал ёндашишни талаб этади[9], ўз навбатида оилаларни ҳаёт фаолияти бошқарадиган функцияси амалда жамият ҳаётини деярли барча томонларига даҳлдор масалаларни ҳам қамраб олади. Оила функцияларининг тавсифи 1-расмда ўз ифодасини топган.

Кўриниб турибдики, оила функциялари турфа хилликка эга бўлиб улар ўзаро бири билан боғлиқ ва ҳаракатчанлик, ўзгарувчанлик хусусиятига эга. Оила функцияларини ана шу хусусиятлари унинг қуйидаги моддий-иқтисодий, ижтимоий ва индивидуал функциялари билан боғлиқ ҳолда юзага чиқади:

-авлоднинг давомийлигини таъминлаш билан боғлиқ ва тарбиявий ҳамда неъматларни индивидуал истеъмолчиси сифатидаги функцияси;

-оилани жамият ҳаёти билан боғлиқ муносабатлар соҳасидаги функцияси.

Юқоридаги функцияларни барчасини батафсил таҳлил этмаганимиз ҳолда, биз фақат унинг иккинчи гуруҳдаги функционал вазифалари ижтимоий-фаол ҳарактини умумлаштирилган тарзда тадқиқи этишга жазм этдик.

Шу билан бирга хулоса қилиб шуни алоҳида такидлаб ўтишимиз керакки, аҳоли ижтимоий эҳтиёжларини қондириш, халқ фаровонлигини юксалтириш ҳам аввало оила иқтисодини вазифасини такомиллаштиришга боғлиқ. Ана шунга кўра оилани ижтимоий мавқеи ҳамда муҳофазасини таъминлашнинг иқтисодий омилларини илмий назарий таҳлил этишнинг икки йўналишда амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу йўналишлар қуйидагилардир: оила муҳофазасини йўлга қўйишнинг микро даражаси ва макро даражаси. Аҳоли фаровонлигини ўрганишнинг макро даражаси бутун бир республика ва алоҳида ҳудудлар макроиқтисодий тараққиётини қиёсий таҳлил қилиш, ишларида ҳаётий фаолиятини юксалтиришнинг энг умумий иқтисодий масалаларни очиб беришга концептуал ёндашиш, бир сўз билан айтганда, «ишлаб чиқариш-истеъмол» муносабатларидаги зиддиятларни камайтириш асосида мутаносибликни таъминлаш, ижтимоий ишлаб чиқаришни юксалтириш, аҳоли даромадларини камайтириш каби вазифаларни ҳал этиш билан боғлиқ.

Адабиётлар рўйхати

1. Герасимов И.А. Структура семьи. М.:Статистика, 1976, с. 47
2. Демографические проблемы семьи.-М.: «Наука», 1978, с.165.
3. Нурматова М. Эзгуликка чорловчи қадриятлар. "Оила" илмий маърифий, ижтимоий–психологик журнал. №1-2004,48-49 бетлар
4. Абдурауф Фитрат. Оила. Т.: "Маънавият",1998, 8-б.
5. Ўлмасов А. Оила иқтисоди.-Т.: "Меҳнат ". 1998
6. Василова Э.К.Семья и её функции М. "Статистика", 1975. С. 124-125
7. Демографические проблемы семьи. М.: «Наука», 1978, с. 165
8. Социальная политика.-М.: "Прогресс", 1977 с. 29
9. Фуқоралик жамияти:Умумназарий ижтимоий-сиёсий,хукукий журнал №1 (5) 2006. 9-б.

Muassis: Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston Milliy universiteti

Muharrirlar:

dots. N.A.Kudratxodjayeva

Texnik muharrir:

I.M.Nigmatullayev

Roʻyxatdan oʻtish tartibi № 4715

Jurnaldan koʻchirib bosilganda «Yangi Oʻzbekiston iqtisodiyoti» dan olindi, deb yozilishi shart

Chop etishga tavsiya etildi: 13.08.2023 nusxa 50

Format 70x108 1/8. Shartli bosma taboq 19,0. Buyurtma № 6

Sotuvda kelishilgan holda

ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etilgan.

Toshkent sh., Chilonzor koʻchasi 19, 28-uy

Учредитель: Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Редакторы:

доц. М.И.Саидкаримова

Тех. редактор:

И.М.Нигматуллаев

Регистр № 4715

При использовании материалов журнала «Экономика Нового Узбекистана» необходимо сделать на него ссылку

Подписано к печати: 13.08.2023

Формат 70x108 1/8. Усл. печ. л. 19,0 Тираж 50 экз. Заказ № 6

Цена договорная

Отпечатано в типографии ООО «KLASSIC PRINT» г. Ташкент, ул Чилонзор 19, 28 дом.

Founder: The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Editors:

I.M.Nigmatullayev

Technical editor:

I.M.Nigmatullayev

Registration № 4715

When copying the entire journal material, it should be indicated that material was taken from the journal: "The economy of New Uzbekistan".

Signed for printing: 13.08.2023

Format 70x108 1/8. The number of printed pages accepted 19,0. Circulation 50 copies.

The order № 6

Cost agreed.

Printed at the Tashkent ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ. Press. Tashkent, Chilanazar street 19, 28.

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ” ЖУРНАЛИГА МАҚОЛА РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАЛАБЛАРИ

Журнал тахририяти 5 бетдан кам бўлмаган ҳажмдаги мақолани қабул қилади. Мақола матни Microsoft Word дастурида 14 шрифт ўлчамида, 1.5 интервалда, юқоридан ва пастдан 2 см, ўнгдан 2 см, чапдан 2.5 см жой қолдирилиб, тахририятга топширилиши лозим. Мақолада чизма, графиклар, жадваллар ва расмлар келтирилиши мумкин. Журнал бир йилда камида 6 марта нашр этилади.

Мақола таркиби:

- юқорида чап томонда УДК кўрсатилади;
- муаллиф исм-шарифи ўзбек, рус ва инглиз тилларида қисқартирилмаган ҳолда ўнг томонга ёзилади;
- шаҳар ва ташкилот номи;
- мақола номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида берилади;
- мақола номидан сўнг ўзбек, рус ва инглиз тилларида аннотация ва калит сўзлар ёзилади.
- матн сўнгида фойдаланилган адабиётлар рўйхати берилади.

ТРЕБОВАНИЯ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ В ЖУРНАЛ “НОВАЯ ЭКОНОМИКА УЗБЕКИСТАНА” НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ УЗБЕКИСТАНА ИМЕНИ МИРЗО УЛУГБЕКА

Редакция журнала принимает статьи объемом не менее 5 страниц набранных в редакторе Microsoft Word в виде компьютерного файла. Шрифт - Times New Roman – 14, междустрочный интервал 1.5, все поля страницы сверху и снизу – 2 см, справа – 2 см, слева – 2.5 см. В статью можно добавлять графические материалы – рисунки, таблицы и т.д.

Структура статьи:

- в верхнем левом углу указывается УДК;
- имя и фамилия автора без сокращений на узбекском, русском и английском языках по правому краю;
- название города, организации;
- название научной статье на узбекском, русском и английском языках;
- после названия статьи аннотация, ключевые слова на трех языках;
- список источников и литературы размещается в конце текста.

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

6

ISBN 978-9943-5256-3-4

Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.

Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.

Nashriyot hisob tabog‘i 19, Adadi 50. Buyurtma № 6

Bahosi kelishuv asosida

OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,

Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy